Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года

Статут
Вялікага
княства
Літоўскага
1566 года

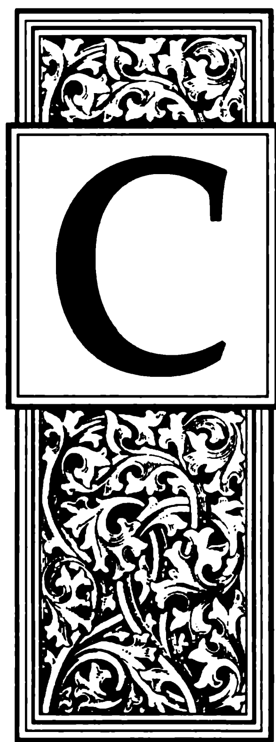

Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года

Мінск ТЭСЕЙ 2003

УДК 342(075.8)
ББК 67.3я73
Д79

Аўтары:
Т.І. Доўнар, У.М. Сатолін, Я.А. Юхо
Рэдакцыйная калегія:
Т.І. Доўнар, У.М. Сатолін, Г.А. Шумак, Я.А. Юхо

Доўнар Т.І.

Д79 Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года / Т.І. Доўнар, У.М. Сатолін, Я.А. Юхо; Рэдкалегія Т.І. Доўнар і інш.– Мн.: Тэсей, 2003.– 352 с.: ил.

ISBN 985-463-080-3.

Кніга ўяўляе сабой перавыданне аднаго з лепшых помнікаў прававой культуры беларускага народа – Статута Вялікага княства Літоўскага 1566 г., выдадзенага «Императорским Московским обществом истории и древностей Российских» у 1855 г. Змяшчае прычыны і передумовы прыняцця Статута, яго характарыстыкі, значэнне і ролю ў развіцці права; каментарыі да артыкулаў Статута, а таксама тлумачальны слоўнік шэрага старажытных прававых тэрмінаў і слоў.

Кніга разлічана на навукоўцаў, выкладчыкаў, студэнтаў і ўсіх тых, хто цікавіцца гісторыяй Бацькаўшчыны.

УДК 342(075.8)
ББК 67.3я73

На форзацы: Нясвіж (Orda Napoleon. Album widoków historycznych naszego kraju. Warszawa: Fajans, 1873—1883. 122 il. Ser. IV).

На фронціспісе: Старонка Статута Вялікага княства Літоўскага (Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego... Wilno, 1619 (Druk. Leona Mamonicza).

У выданні выкарыстаны ілюстрацыі з фонду Нацыянальнай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь

ISBN 985-463-080-3

УСТУП

Навука гісторыі дзяржавы і права Беларусі атрымала свае самастойнае значэнне толькі ў другой палове XX ст., хаця яе карані хаваюцца ў глыбіні стагоддзяў. Адным з першых заснавальнікаў гэтай навукі быў славуты беларускі асветнік і першадрукар Францыск Скарына. У стварэнні і развіцці прававой навукі Беларусі ўдзельнічалі шматлікія вучоныя, грамадска-палітычныя дзеячы і юрысты-практыкі, большасць імёнаў якіх засталася невядомай. Яны складалі і рэдагавалі прывілеі, граматы, дагаворы, уставы, статуты, канстытуцыі і іншыя нарматыўныя акты.

Нашы продкі стварылі ў XVI ст. адну з самых дасканалых у Еўропе сістэм права, якая павінна была забяспечыць рэфармаванне грамадскага ладу і пераход ад феадальнага бяспраўнага самавольства да прававой дзяржавы.

У гэтай справе ганаровае месца належыць Статуту Вялікага княства Літоўскага (ВКЛ) 1566 г., азнаямленне са зместам якога неабходна для больш яснага разумення ўласнай культурна-прававой спадчыны, вызначэння свайго месца ў сусветным грамадстве і для выпрацоўкі нацыянальнага светапогляду. Да апошняга часу азнаямленне са Статутам 1566 г. было складанай справай, бо ён быў надрукаваны на беларускай мове невялікай колькасцю экземпляраў толькі адзін раз у 1855 г. Зараз на Беларусі ў многіх гарадах і навучальных установах няма ніводнага экземпляра гэтага дасканалага для свайго часу закона.

Дадзеная кніга з'яўляецца перавыданнем тэкста таго Статута 1566 г., які быў выдадзены ў 1855 г. «Императорским Московским обществом истории и древностей Российских» з прыкладзенай да яго прадмовай сакратара таварыства І. Бяляева. Рэдакцыйная калегія захавала нязменным тэкст таго выдання, зрабіла толькі нязначныя выпраўленні яўных памылак друку, пра што адзначана ў каментарыях. Кніга ўтрымлівае каментарыі да артыкулаў Статута, а таксама тлумачальны слоўнік старажытных тэрмінаў і слоў.

Уводны артыкул да гэтага выдання напісаны Я.А. Юхо.

Каментарыі да Статута падрыхтавалі: Я.А. Юхо (да прывілеяў, што змешчаны пры Статуце, і раздзелаў 1—4); У.М. Сатолін (да раздзелаў 5, 6); Т.І. Доўнар (да раздзелаў 7—14).

Тлумачальны слоўнік падрыхтавалі Т.І. Доўнар і Я.А. Юхо (асобныя артыкулы — Ю.П. Доўнар, У.М. Сатолін).

Жыгімонт I, кароль польскі

Iroby królów polskich w Krakowie w kościele katedralnym na zamku / Wyd. A. Irabowski. Kraków: Druk i naklad I. Czecha, 1835. S.34

Частка 1

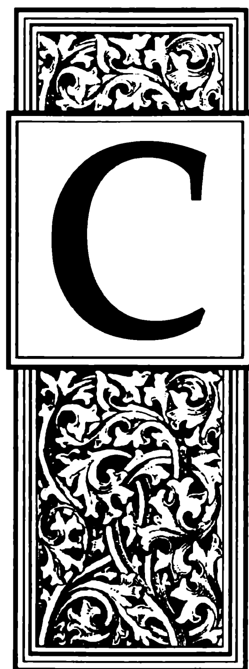

татут Вялікага княства Літоўскага 1566 года – самы дасканалы ў Еўропе тагачасны звод законаў

Ад прадзедаў спакон вякоў
Мне засталася спадчына;
Паміж сваіх і чужакоў
Яна мне ласкай матчынай.

Янка Купала

Прававая культура беларускага народа фарміравалася на працягу многіх вякоў. Яе вытокі бяруць пачатак у старажытным дзяржаўным ладзе і ў звычаёвым праве. Разам з тым, з XII—XIII стст. пачынаецца развіццё пісанага права ў выглядзе міжнародных дагавораў, пагадненняў народа з князямі і асобных грамат-прывілеяў.

Выданне Статута Вялікага княства Літоўскага 1566 г. азначала новы ўздым у развіцці беларускага права. У ім разумна былі спалучаны новыя тэарэтычныя распрацоўкі мясцовага права з практычнай дзейнасцю дзяржаўнай адміністрацыі і судоў. Разам з тым, у ім былі выкарыстаны і тэарэтычныя распрацоўкі рымскага і заходнееўрапейскага права. Складальнікі Статута прыдалі яго нормам аднастайную форму, распрацавалі зразумелую для большасці насельніцтва прававую тэрміналогію, што спрыяла ўмацаванню і павелічэнню павагі да закону. Статут забяспечваў асабістыя, маёмасныя і палітычныя правы не толькі шляхты, але і гараджан. У артыкуле 2 раздзела 3 было запісана, што вялікі князь (гаспадар) абяцае ад імя свайго і нашчадкаў усіх князёў, паноў, шляхту, рыцарства, мяшчан і ўсіх людзей простых (паспалітых) захоўваць пры свабодах і вольнасцях хрысціянскіх. Пры гэтым яны, як людзі вольныя і як павялося са старажытных часоў, могуць свабодна выбіраць сабе паноў, гаспадароў і вялікіх князёў. Зразумела, што на практыцы ні мяшчане, ні «людзі паспалітыя» не ўдзельнічалі ў выбарах вялікага князя і не маглі карыстацца поўнаю свабодаю і вольнасцю. Аднак уключэнне ў Статут такога артыкула вызначала яго дэмакратычны і гуманістычны характар.

Гуманістычнае значэнне Статута 1566 г. вызначалася таксама артыкулам 13 трэцяга раздзела, у якім было запісана: «Тежъ узычаемъ и уфаляемъ вѣчными часы, абы княжата и панове хоруговные шляхты и кождый человѣкъ рыцерскій и всякого стану того панства на-

шого Великого Князства Литовского мѣли вольность и моцъ выѣхати и выйти съ тыхъ земль нашихъ Великаго Князства Литовского... для наукъ у письмѣ цвиченя учынковъ рыцерскихъ и лѣпшаго счастья своего, и тежъ будучы неспособного здоровья своего для лекарствъ до всякихъ сторонъ и земль, кромѣ земль непріятелей нашихъ...» Па Статуту 1529 г., свабодна выязджаць за межы дзяржавы мелі права толькі «княжата и панове хоруговные, шляхта и бояре», але не людзі «всякого стану» (разд. 3, арт. 8).

Статут заканадаўча аформіў парадак утварэння і дзейнасці новых па сутнасці і па форме земскіх і падкаморскіх, выбарных, не залежных ад мясцовай адміністрацыі судоў. Ён абмежаваў судовае самавольства ваяводаў, старастаў і іншых службовых асоб дзяржаўнага апарата, прыдаў больш павагі прафесійным юрыстам-суддзям і адвакатам (пракуратарам). У Статуце 1566 г. упершыню вызначаны пачаткі заканадаўчага замацавання тэорыі падзелу ўладаў, прычым трэба адзначыць, што прававая практыка апераджала тэорыю.

Статутам 1566 г. карысталіся на Беларусі і Літве да 1589 г., г.зн. да ўвядзення ў дзеянне Статута 1588 г., а на Правабярэжнай Украіне, якая ў 1569 г. была далучана да Польшчы, ён дзейнічаў больш за 260 гадоў. Па звестках В. Раўдзелюнаса, зараз вядома 58 рукапісных тэкстаў (спісаў) Статута 1566 г.: 13 на старабеларускай мове, 40 — на польскай і 5 на лацінскай мове. Беларускі тэкст Статута ўпершыню быў надрукаваны ў Маскве ў 1855 г. у невялікай колькасці экземпляраў. У 1900 г. у Кракаве ён быў апублікаваны на польскай і лацінскай мовах*.

Прававая сістэма, што існавала на тэрыторыі старажытнай Беларусі, утварылася на аснове звычаёвага права, якое выпрацоўвалася практычнай дзейнасцю ўсяго народа. Юрыдычную фармулёўку яно атрымоўвала ў пастановах народных сходаў-соймаў, вечаў і копных судоў. На выпрацоўку звычаёвага права грунтоўны ўплыў аказвалі язычкія жрацы-крэвы і службовыя асобы дзяржаўнага апарата: князі, ваяводы, пасаднікі, тысяцкія, цівуны і іншыя. З пачаткам хрысціянства на развіццё права істотнае ўздзеянне аказала праваслаўнае і каталіцкае духавенства, а ў другой палове XVI ст.— і розныя рэфармацыйныя дзеячы.

У старажытнасці звычаёвае права рэгулявала ўсё праваадносіны ў грамадскім жыцці, структуру і кампетэнцыю органаў дзяржаўнай ула-

* Bardach J. Statuty litewskie a prawo rzymskie. Warszawa, 1999. S. 8.

ды, правы і абавязкі класаў і сацыяльных груп насельніцтва, сямейныя, зямельныя, цывільныя, крымінальныя, судова-працэсуальныя і іншыя праваадносіны. Яно ж вызначала форму ўлады, парадак уступлення на княжацкі трон і пазбаўленне яго. Уступленне на княжацкі трон афармлялася дагаворам з князем пры запрашэнні яго з «чужой» зямлі або граматай, калі ён уступаў на трон па спадчыннаму праву.

Звычаёвае права рэгулявала дзейнасць копных судоў, у сувязі з чым склалася адмысловая галіна — копнае права. Творцам звычаёвага права быў увесь народ, які выпрацаваў і назапасіў прававыя нормы на ўсе выпадкі грамадскага жыцця. Гэтыя прававыя нормы паслужылі асновай і пры складанні Статутаў, дагавораў, грамат, прывілеяў, соймавых пастаноў і іншых пісаных прававых актаў.

Адным з першых славутых помнікаў пісанага беларускага (крывіцкага) права быў дагавор 1229 г. Смаленскага, Віцебскага і Полацкага княстваў з Рыгай і Гоцкім берагам (узбярэжжам Балтыйскага мора). Дагавор замацаваў прававыя адносіны, што забяспечвалі мірныя добрасуседскія адносіны ў гандлёва-эканамічных і ў дзяржаўна-палітычных сувязях. У ім вызначаліся меры цывільнай і крымінальнай адказнасці за правапарушэнні, рэгуляваўся парадак заключэння і выканання дагавораў куплі-продажу, пазыкі, перавозкі і інш., прадугледжваўся працэсуальны парадак разгляду судовых спраў, рэгламентавалася прававое становішча замежных купцоў і іншых асоб. Усе палажэнні дагавора грунтаваліся на ўзаемнасці і раўнапраўі бакоў, што сведчыць аб падабенстве эканамічнага і палітычнага становішча, а таксама аб пастаянных і ўстойлівых сувязях беларускіх княстваў з іншымі еўрапейскімі дзяржавамі.

Дагаворныя адносіны старажытных беларускіх княстваў з Рыгай і Лівоніяй пацвярджаліся і ў наступныя гады. Так, у дагаворы 1263 г., заключаным у інтарэсах Полацкага і Віцебскага княстваў полацкім князем Гердзеням (бацькам Віценя) з Лівонскім магістрам, зацвярджаліся мірныя адносіны і забяспечваўся свабодны гандаль, акрэслівалася дзяржаўная мяжа паміж удзельнікамі дагавору. У 1309 г. была выдадзена новая дагаворная грамата аб мірных адносінах Полацкай дзяржавы з Рыгай. У ёй звяртае на сябе ўвагу тое, што ад імя Полацкага княства піша не князь, а полацкі епіскап, які замяшчаў князя Віценя на час яго ад'езду з Полацка, бо Віцень быў адначасова і вялікім князем Літоўскім. У гэтай жа грамаце ёсць наступны запіс: «А ныне есмь оуведал; любовь ваша правая с сыном моім с Вітенем»*. Значнай увагі заслугоўвае дагавор вялікага князя

* Полоцкие грамоты / Сост. А.Л. Хорошкевич. Ч. 1. М., 1977. С. 37.

Літоўскага Гедзіміна з Лівонскім ордэнам, заключаны ў 1338 г. аб міры і граніцах «са згоды епіскапа Полацка, караля і горада Полацка і караля Віцебска і горада Віцебска»*. Міжнародныя дагаворы мелі важнае значэнне ў развіцці пісанага права, бо яны дапамагалі развіваць сваё права з улікам норм замежнага права.

Першакрыніцамі ў развіцці пісанага права былі агульназемскія, абласныя, гарадскія і валасныя граматы-прывілеі. Асаблівае значэнне мелі агульназемскія прывілеі 1447, 1492 і 1564 гг., у якіх былі выкладзены нормы канстытуцыйнага права і асноўныя прынцыпы грамадзянскага, крымінальнага, судовага і працэсуальнага права.

Першым кодэксам крымінальнага і крымінальна-працэсуальнага права на нашай зямлі з'яўляўся Судзебнік, які быў выдадзены 29 лютага 1468 г. вялікім князем Літоўскім Андрэем Казімірам Ягайлавічам і складаўся з 25 артыкулаў. Выданнем Судзебніка быў пакладзены пачатак новаму этапу ў развіцці прававвой тэорыі і практыкі па сістэматызацыі і кадыфікацыі права. У яго аснову было пакладзена мясцовае беларускае звычаёвае права ў спалучэнні з новымі нормамі, выпрацаванымі судовай і адміністрацыйнай практыкай у адпаведнасці з новымі сацыяльна-эканамічнымі ўмовамі жыцця. З яго выданнем пачынаецца новы этап у развіцці беларускай прававой культуры, што завяршыўся выданнем трох статутаў Вялікага княства Літоўскага 1529, 1566 і 1588 гг.

Праца па падрыхтоўцы першага Статута 1529 г. вялася на працягу некалькіх гадоў у першай чвэрці XVI ст. Першы варыянт праекта Статута быў падрыхтаваны ў 1522 г., але ён не быў зацверджаны і праца над ім працягвалася яшчэ сем гадоў.

Хто ўдзельнічаў у яго падрыхтоўцы, цяпер устанавіць з абсалютнай дакладнасцю немагчыма, але ёсць падставы сцвярджаць, што ў яго падрыхтоўцы прымалі ўдзел славуты беларускі вучоны, доктар многіх навук, у тым ліку і доктар права, наш першадрукар і асветнік Францыск Скарына, а таксама ваявода Віленскі, канцлер Вялікага княства Літоўскага, стараста Барысаўскі і Мозырскі, уладальнік маёнткаў на Міншчыне і Магілёўшчыне, граф на Мураваных Геранёнах (у Ашмянскім павеце, зараз Іўеўскі раён, Гродзенская вобласць) — Альбрэхт Войцэх Гаштальд. Асноўныя палажэнні Статута абмяркоўваліся з вялікім князем Літоўскім Жыгімонтам Казіміравічам, якому належыць гонар зацвярджэння Статута. З гэтай нагоды была нават напісана «Пахвала Жыгімонту», у якой ён называўся «Вялікім Жыгімонтам», бо ён пераўзышоў усіх вялікіх

* Послания Гедемина. Вильнюс, 1966. С. 194.

князёў і каралёў, таму што ён «нас навучыў справядлівасць чыніці»*.

У Статуце 1529 г. былі сістэматызаваны і выкладзены ў пэўным парадку нормы канстытуцыйнага, вайсковага, грамадзянскага (цывільнага), зямельнага, шлюбна-сямейнага, судова-працэсуальнага, крымінальнага і іншых галін права, што рабіла яго першым зводам законаў у Еўропе. Выданне Статута 1529 г. было велізарным якасным скачком у развіцці прававой культуры беларускага народа. Статут быў складзены на аснове мясцовага права і напісаны на беларускай мове з захаваннем літаратурнага стылю, лексікі і дзяржаўна-прававой тэрміналогіі таго часу.

Выданне Статута 1529 г. вывела нашу краіну на адно з першых месцаў у свеце па развіццю права і прававой культуры. Разам з тым, Статут 1529 г. з'явіўся прававой асновай для далейшага развіцця заканадаўства, ён быў галоўнай крыніцай пры падрыхтоўцы яшчэ больш дасканалага Статута 1566 г.

Змены, што адбыліся ў сацыяльна-палітычным жыцці дзяржавы ў 40—50-х гадах XVI ст., асабліва пасля правядзеня аграрнай рэформы 1557 г., патрабавалі далейшага ўдасканалення права. Яго недахопы адчуваў і сам урад, таму неаднойчы дапаўняў Статут 1529 г. Але гэтага было мала. У лістападзе 1551 г. вялікі князь Жыгімонт Аўгуст, адказваючы на просьбы дэпутатаў сойма, вырашыў са згоды паноў рады ўтварыць камісію з дзесяці асоб (пяць католікаў і пяць праваслаўных) для перагляду і ўдасканалення заканадаўства. Перад імі ставілася задача «сесь статут добра обачити и развážити и выразумети то, чого бы потреба была прибавити альбо убавити, альбо отменити;— то они мают достаточне списати и на другом прышлом сойме маюць перед его королевскою милостью и теж перед их милостью паны радами и перед всими нами оказати»**.

З гэтай першапачатковай камісіі вядомыя толькі католікі: Ян Даманеўскі — біскуп жамойцкі, Станіслаў Габрыяловіч — віленскі канонік, Аўгусцін Ратондус Мялецкі — віленскі войт, Павел Астравіцкі — віленскі суддзя, Марцін Валодкавіч — земскі пісар. Імёны астатніх удзельнікаў камісіі невядомыя. Невядома ўвогуле, ці былі яны прызначаны і што гэта камісія зрабіла, бо з тэкста Бельскага прывілея 1564 г. вынікае, што праект Статута рыхтавала іншая камісія: «Якож за волею и допущеньем нашим, а позволеньем рад наших обраны на то были через них же самих и с посродку тых же станов

* Zbiór praw Litewskich. Poznań, 1841. S. 92—95.

** Русская историческая библиотека. Т. XXX. Юрьев, 1914. С. 184.

особы певные рады наши, маршалкове, врадники земскiе, хоружiе и иные особы ряду и народу шляхецкого... и докторы прав чужоземских». У лісце Аўгусціна Ротондуса да кардынала Станіслава Гозія ад 5 сакавіка 1566 г. з вялікім жалем гаворыцца, што ў Статут былі ўключаны нормы, якія не адпавядалі інтарэсам каталіцкай царквы, сярод якіх «адно шкоднае права, катораму мы, каталікі, ніякім спосабам не маглі перашкодзіць не так перакананы, як адкінуты вялікай сілаю супраціўнікаў... Заключаецца яно ў тым, што можна кожнаму прысягаць згодна са сваёй верай, нават не датыкаючыся вобраза ўкрыжаванага... Пры ўкладанні тых праў я меў вельмі многа ўпартых спрэчак з ерэтыкамі, якія складалі амаль большую частку сярод складальнікаў гэтага права... Многія, і то сярод вялікіх імён, заяўлялі, што лаціна для іх непатрэбная і шкодная і што ўсялякае зло было прынесена ў Літву гэтаю моваю»*. Са зместу гэтага ліста можна зрабіць наступныя высновы: пры складанні Статута 1566 г. галоўная роля належала прадстаўнікам «вялікіх імёнаў», якія былі не каталікамі, не праваслаўнымі, а «ерэтыкамі», г.зн. пратэстантамі (кальвіністамі). Гэта былі Мікалай Радзівіл Чорны і Астафій Валовіч. Прыхільнікі каталіцкай царквы дамагаліся ўключыць у Статут нормы, якія б забяспечвалі інтарэсы каталіцкага духавенства, і выдаць яго, апрача беларускай мовы, адначасова на лацінскай, але іх дамаганні былі адхілены «вялікай сілаю».

Галоўным кіраўніком камісіі па складанню Статута 1566 г. да часу сваёй смерці, г.зн. да 29 траўня 1565 г., быў выдатны беларускі дзяржаўны дзеяч, ваявода віленскі, канцлер Вялікага княства Літоўскага, маршалак земскі, стараста берасцейскі і ковенскі Мікалай Янавіч Радзівіл Чорны. Ён займаўся падрыхтоўкай і іншых прававых актаў, такіх, напрыклад, як «Устава на валокі» 1557 г., згодна з якой упарадкоўваліся дзяржаўныя маёнткі (фальваркі) і ўводзілася новая падатковая сістэма адносна сялянскіх гаспадарак, у аснову якой быў пакладзены надзел сялянскай зямлі ў адну валоку (21 гектар). Ён жа быў удзельнікам правядзення адміністрацыйна-судовай рэформы ў дзяржаве ў 1564—1566 гг. Дзякуючы яго намаганням на Беларусі пашыралася кнігадрукаванне, былі ўтвораны друкарні ў Нясвіжы і Бярэсці. Але самай выдатнай яго справай была падрыхтоўка Статута Вялікага княства Літоўскага 1566 г.

Другім удзельнікам падрыхтоўкі праекта Статута 1566 г. быў маршалак дворны, пісар (потым падканцлер), стараста магілёўскі Астафій Валовіч. Ён быў высокаадукаваным дзяржаўным дзеячам, у маладосці вучыўся ў замежным універсітэце, актыўна праводзіў па-

* Bardach J. Statuty litewskie a prawo rzymskie. S. 44—46.

літыку свабоды веравызнання і абароны дзяржаўнага суверэнітэту Вялікага княства Літоўскага, што праявілася і ў Статуце 1566 г.

У камісіі пад кіраўніцтвам Мікалая Радзівіла Чорнага прымалі ўдзел два «докторы прав чужоземских»: Пётр Раізій — «гішпан з Арагона» — і Аўгусцін Ратондус Мялецкі з Вільні. Іншыя ўдзельнікі камісіі па падрыхтоўцы Статута, такія, як «врадники земские, хоружие и иные особы ряду и народу шляхетского», засталіся невядомымі.

Той факт, што праект Статута абмяркоўваўся на агульных соймах, пачынаючы з 1561 г., сведчыць аб актыўным удзеле і іншых асоб у яго падрыхтоўцы. Канчаткова Статут быў ухвалены на Бельскім сойме 1564 г. і павінен быць уведзены ў дзеянне з 11 лістапада 1564 г., але потым было абʼяўлена, што частка яго артыкулаў уводзіцца ў дзеянне з 26 студзеня 1566 г. Канчаткова ён быў уведзены ў дзеянне пастановай Віленскага сойма 1 сакавіка 1566 г. Выдадзены ён быў з дадаткам да яго прывілеяў 1563, 1564, 1565 гг., а таксама з соймавай пастановай 1566 г. аб папраўцы артыкулаў Статута.

Агульназемскі прывілей 1563 г. меў на мэце не дапусціць міжусобнай вайны паміж рознымі канфесіямі хрысціянства. Асабліва ў гэтым былі зацікаўлены кальвіністы і іх вядучыя дзеячы — Мікалай Янавіч Радзівіл Чорны, Мікалай Юрʼевіч Радзівіл Руды, Астафій Багдановіч Валовіч. Гэтым прывілеем адмяняліся дыскрымінацыйныя артыкулы Гарадзельскага прывілея 1413 г., пасля чаго ўсе хрысціяне, як каталікі, так і праваслаўныя, кальвіністы або іншыя пратэстанты, маглі карыстацца аднолькава правамі шляхты. У гэтым прывілеі было запісана: «**Ижъ отъ того часу, не только тые панове шляхта и бояре або потомкове ихъ всихъ земль нашихъ того панства всего нашого дарованья привильевъ и наданье всѣх вольностей и справъ земскихъ уживати и съ нимъ се веселити мають, которые суть подданы Римскому костелу и которихъ тежь продкове клейносты и гербы в Коронѣ Польской приймовали; але тежъ и вси иные стану рыцерского шляхецкого, якъ Литовского такъ и Руского народу одно бы были вѣры Хрестіянское, и тежъ которіе продкове клейнотовъ або ли гербовъ съ Коруны Польской не брали, однако и заровно того всего вѣчными часы уживати и тыхъ вольностей веселитись, яко передъ тымъ здавна и до того часу тыхъ всихъ вольностей стану рыцерского и шляхецкого обоего народу якъ Литовского такъ и Руского уживали и съ того се веселили**».

Прывілей ад 1 ліпеня 1564 г., выдадзены на Бельскім сойме, меў важнае канстытуцыйнае значэне. Апрача таго, што ім зацвярджаўся Статут, ён уводзіў у жыццё новы прынцып адасаблення судовай улады ад адміністрацыі. Згодна з гэтым прывілеем, ваяводы, старас-

ты і іншыя службовыя асобы пазбаўляліся (добраахвотна) права вяршыць суд над шляхтай. Утвараліся новыя выбарныя шляхецкія земскія суды: «**абы старадавный обычай владности суду воеводъ и иныхъ врядовъ старыхъ уступилъ судомъ новымъ порядкомъ въ семъ часѣ учыненыхъ постановеныхъ и въ статутѣ описаныхъ**».

У прывілеі, у пацвярджэнне яго важнасці і законнасці, былі запісаны імёны і пасады найбольш знатных асоб, якія прысутнічалі пры яго падпісанні.

Віленскім прывілеем ад 30 снежня 1565 г. юрыдычна афармлялася ўтварэнне павятовага прадстаўнічага шляхецкага органа — павятовага сойміка. Вялікі князь гэтым прывілеем пастанавіў, каб для выбрання паслоў на агульныя соймы дзяржавы «**и инымъ потребамъ земскимъ**» збіраўся «**соймъ малы ку бранью всѣхъ обывателей въ каждомъ повѣтѣ мевати; и на тые соймы повѣтовые всимъ паномъ радамъ нашымъ княземъ паномъ врядникомъ земскимъ и дворнымъ и всимъ станомъ народу шляхецкого и стану рыцерского, гдѣ въ которомъ повѣтѣ осѣлость маетъ, на часы черезъ листы наши назначоные**». Гэты прывілей знаходзіўся ў адзінстве з артыкулам 5 раздзела 3 і сведчыў аб пачатку рэформы мясцовых огранаў улады і пашырэнні правоў павятовых органаў у вырашэнні мясцовых спраў, а таксама пры абмеркаванні і вырашэнні агульнадзяржаўных спраў на агульных соймах Вялікага княства Літоўскага.

Праца па ўдасканаленню Статута працягвалася і пасля яго ўвядзення ў дзеянне. Так, 1 ліпеня 1566 г. на Берасцейскім сойме былі ўнесены змены ў артыкул 1 раздзела 7, які прадугледжваў поўную свабоду распараджэння маёнткамі.

Усе гэтыя дакументы, змешчаныя перад тэкстам Статута, з'яўляліся яго неадлучнай частк ай і сведчылі аб новым этапе і прагрэсіўным накірунку развіцця заканадаўства Вялікага княства Літоўскага, пашырэнні правоў усіх землеўласнікаў, уплыве агульнаеўрапейскіх ідэй Рэфармацыі і гуманізма на развіццё палітычнай і прававой думкі.

Тэкст Статута пачынаецца з прэамбулы, у якой вялікі князь абвяшчае «**явно всимъ вобецъ и каждому зособна нинѣшнимъ и на потомъ будучимъ, ижъ тотъ статутъ Великому Князеству Литовскому, панству нашому и всимъ землямъ къ нему прислухаючимъ... водле которого вжо вси обыватели того панства нашого Великого князства Литовского и вси земли ку нему належачие будуть се радити и судити... А выдань есть сесь статутъ на соймѣ Виленскомъ великомъ, валномъ, року Божъего на-**

роженья тисеча пять сотъ шестдесятъ шостого, мѣсяца Марта, первого дня».

Затрымка з увядзеннем Статута ў дзеянне была выклікана, у першую чаргу, вострай палітычнай барацьбой на соймах і ў радзе Вялікага княства, а таксама вайной з Маскоўскай дзяржавай. Не апошняе месца ў затрымцы Статута мела і тое, што галоўны дзеяч па яго падрыхтоўцы, Мікалай Радзівіл, памёр 29 траўня 1565 г.

У Статуце 1566 г. адлюстравалася ўся глыбіня, разнастайнасць і супярэчлівасць сацыяльна-палітычнага і культурнага жыцця грамадства. У яго 14 раздзелах і 367 артыкулах былі выкладзены нормы дзяржаўнага (канстытуцыйнага), адміністрацыйнага, судова-працэсуальнага, шлюбна-сямейнага, грамадзянскага, спадчыннага, зямельнага, ляснога і крымінальнага правоў. Рэгулявалася таксама прававое становішча розных класаў, саслоўяў і сацыяльных груп насельніцтва. Значныя змены адносна Статута 1529 г. былі ўнесены ў сістэму размяшчэння прававых норм. Так, нормы спадчыннага права выдзелены ў асобны раздзел, а былы шосты раздзел аб судах і судаводстве стаў чацвертым. Тым самым ён юрыдычна замацаваў і адлюстраваў вылучэнне судовай сістэмы як самастойнай судовай улады, што сведчыла аб пачатку падзела ўладаў на заканадаўчую, выканаўчую і судовую. Надавалася больш важнае значэнне сёмаму раздзелу, у якім змяшчаліся нормы грамадзянскага права.

У канстытуцыйным праве Статута 1566 г. былі адлюстраваны дзяржаўны суверэнітэт, грамадскі і дзяржаўны лад, асноўныя правы і абавязкі грамадзян, асноўныя прынцыпы судовага ладу і палажэнні іншых галін права. Канстытуцыйнае права Статута значна апярэджвала развіццё канстытуцыйнага права краін Заходняй Еўропы, у якіх яно набыло самастойнае значэнне як адмысловая галіна права толькі ў XVIII ст.

У Статуце 1566 г. была юрыдычна замацавана адасобленасць Вялікага княства Літоўскага ад Польшчы. Яго складальнікі не ўнеслі ніводнага артыкула, які б мог ушчаміць суверэнітэт Княства. Больш таго, Статут усюды падкрэсліваў адасобленасць Вялікага княства Літоўскага і абавязваў гасудара захоўваць недатыкальнасць яго тэрыторыі і нават вярнуць яму землі, ад яго адарваныя (раздз. 3, арт. 1, 3). Строга выконваўся артыкул, які забараняў даваць чужаземцам, у тым ліку і палякам, землі, пасады, чыны і званні (раздз. 3, арт. 9).

Да найбольш важных нормаў, выкладзеных у гэтым Статуце, безумоўна, належаць нормы канстытуцыйнага права, што вызначалі

склад тэрыторыі дзяржавы, парадак утварэння і дзейнасць дзяржаўных органаў, правы і прывілеі пануючага класа і саслоўяў.

Тэрыторыя дзяржавы падчас выдання Статута 1566 г. ў адміністрацыйна-прававых адносінах падзялялася на дзве часткі: цэнтральную (не ў геаграфічным, а ў дзяржаўна-прававым сэнсе) і землі, «прыслухоўваючыя да таго панства». Цэнтральная частка дзяржавы ў помніках права называлася Вялікім княствам Літоўскім (таксама як і ўся дзяржава цалкам) ці проста Літвой. У яе ўваходзілі наступныя княствы і паветы: Ашмянскі, Брэсцкі, Браслаўскі, Віленскі, Вількамірскі, Гарадзенскі, Кобрынскі, Клецкі, Ковенскі, Лідскі, Мінскі, Мсціслаўскі, Навагрудскі, Пінскі, Рэчыцкі, Слонімскі, Слуцкі, Трокскі і Упіцкі. З гэтага пераліку відаць, што асноўную частку тэрыторыі цэнтральнай зямлі, ці Літвы, складалі беларускія землі. У землі «прыслухоўваючыя» ўваходзілі: Віцебская, Жмудская (паўночна-заходняя частка этнаграфічнай Літвы), Кіеўская, Полацкая, Падляшская (заходняя частка Беларусі з гарадамі Беластокам, Бельскам, Мельнікам і Драгічынам-на-Бугу) і Падолле.

Дамінуючае становішча ў дзяржаве займалі цэнтральныя землі. На іх была найбольшая колькасць велікакняжацкіх маёнткаў. Тут былі і маёнткі буйных уплывовых феадалаў: Радзівілаў, Гальшанскіх, Слуцкіх, Друцкіх, Сапег, Глебавічаў, Глінскіх, Хадкевічаў, Кішак і інш. Гэтая тэрыторыя была параўнаўча густа заселена, адсюль збіралася асноўная частка арміі, з насельніцтва гэтых зямель браліся і галоўныя сродкі ў дзяржаўную казну. Феадалы гэтых зямель займалі пануючае становішча ў дзяржаве, у іхніх руках былі найбольш важныя органы дзяржаўнага кіраўніцтва і дзяржаўнай улады.

У некаторых гісторыкаў феадалы гэтых зямель называліся літоўскімі (ад назвы цэнтральнай часткі дзяржавы, а не паводле этнаграфічнай прыналежнасці), і таму яны спрабавалі гісторыю Беларусі гэтага перыяду паказваць так, нібы на Беларусі панавалі не беларускія феадалы, а чужыя — літоўскія. Беларускі ж народ яны паказвалі як бяскласавы, з адных толькі сялян. Памылковасць і шкоднасць такога пункту гледжання даказалі шмат вучоных, і перш за ўсё М.В. Доўнар-Запольскі.

Класавы і саслоўны падзел грамадства ў XVI стагоддзі яскрава праявіўся ў помніках права, перш за ўсё ў статутах, у якіх юрыдычна замацоўвалася воля пануючага класа феадалаў. Леў Іванавіч Сапега пісаў: «...владзу и волность у руках своих маем, а права сами сабе творачы яко найбольш можем волности своее во всем постерегаем, бо не только сусед, а сполный наш обыватель в отчизне, але и

сам господар пан наш жадное звирхности над нами заживати не можеть, одно только колько ему право допущаеть»*.

Словы Сапегі аб тым, што самі феадалы твораць пажаданае ім права і што нават вялікі князь абавязаны падпарадкавацца іх волі, не былі пустым выхваленнем, яны адлюстроўвалі сапраўдныя суадносіны класавых сіл у дзяржаве. У адпаведнасці з воляй феадалаў быў выдадзены і Статут 1566 г.

Паколькі асноўную частку ядра дзяржавы складалі беларускія землі, беларуская мова прызнавалася за дзяржаўную на ўсёй тэрыторыі Княства, а нормы права, пажаданыя і выгадныя феадалам, зрабіліся абавязковымі для ўсіх.

У артыкуле 2 раздзела 3 абвяшчалася захаванне ўсіх ільгот і прывілеяў, атрыманых шляхтай у ранейшыя часы. Важнае значэнне мелі нормы, што рэгулявалі парадак прыняцця новых законаў. Так, у артыкуле 2 раздзела 2 гаварылася, што гаспадар ні сам асобна, ні сумесна з радай не правамоцныя вырашаць пытанні аб вайне і падатках. Іх мог вырашаць толькі сойм. Потым у гэтым жа артыкуле вызначаўся склад сойма. У артыкуле 1 раздзела 3 гаспадар даваў абяцанне захоўваць Вялікае княства Літоўскае ва ўсёй яго славе, уладзе і «въ границахъ ни въ чомъ не вменшати и о вшемъ примножати». А ў арытыкуле 3 таго ж раздзела ён яшчэ абяцаў: «...добра Князства Литовского не уменшымъ и то, што будеть черезъ непріятелей того панства нашого отдалено розобрано и ку иншому панству отъ того нашого коли кольвекъ упрошоно, ку Коронѣ ку Мазовшу ку Прусомъ ку Ифляннтомъ, то за се ку власности того Великого Князства привести привлащати и границы оправити обѣцуемъ».

Трэба сказаць, што для Жыгімонта Аўгуста гэтае абяцанне было пустым гукам, бо пасля ён парушыў не толькі гэтае абяцанне, але і сваю ўрачыстую прысягу, якую даваў, уступаючы на трон, аб захаванні Вялікага княства Літоўскага ў цэласнасці.

Аналізуючы гэты артыкул, неабходна звярнуць увагу, што сярод непрыяцеляў Вялікага княства Літоўскага пералічваюцца Польшча (Карона) і польская вобласць Мазоўшэ.

У артыкуле 9 раздзела 3 развіта далей норма аб тым, што «...достойностей духовныхъ и свѣцкихъ городовъ дворовъ и кгрунтовъ старостствъ въ держаньи и пожываньи и вѣчностей жадных чужоземцомъ и заграничникомъ ани сусѣдомъ таго панства давати не маемъ». Тым самым больш

* Статут Вялікага княства Літоўскага. 1588. Мн., 1989. С. 47.

поўна і ясна была паўторана норма, раней выкладзеная ў агульназемскіх прывілеях і ў Статуце 1529 г., якая забараняла даваць маёнткі і пасады чужаземцам і суседзям Вялікага княства Літоўскага. Вядома, што гэтыя артыкулы былі ўнесены ў Статут 1566 г. насуперак волі польскіх феадалаў і самога караля, які ўсімі сіламі імкнуўся да ліквідацыі самастойнага існавання Вялікага княства Літоўскага. Гэтая накіраванасць норм Статута супраць захопніцкіх тэндэнцый польскіх феадалаў — яркае сведчанне памылковасці тэзіса польскіх гісторыкаў, якія сцвярджалі, што нібыта дробная і сярэдняя шляхта Вялікага княства Літоўскага імкнулася да уніі з Польшчай і тым самым да ўключэння княства ў склад Польшчы.

У артыкуле 5 раздзела 3 рэгламентаваўся парадак правядзення павятовых соймікаў, якія павінны былі збірацца дзеля абмеркавання мясцовых пытанняў і выбараў дэпутатаў на агульнадзяржаўны сойм. Было ўстаноўлена, каб ад кожнага павета выбіраліся па два дэпутаты. Апроч таго, на вальны (агульны) сойм, паводле старых звычаяў, спецыяльнымі лістамі вялікага князя запрашаліся князі, паны, маршалкі і іншыя службовыя асобы. Тым самым заканадаўча былі замацаваны прывілеі і пануючая роля буйных феадалаў у дзяржаве, што таксама супярэчыць думцы некаторых гісторыкаў, якія лічылі, што Статут 1566 г. абмежаваў правы буйных феадалаў і на пануючае становішча ў дзяржаве нібыта вылучаў дробную і сярэднюю шляхту. Інтарэсы буйных феадалаў ахоўваў і артыкул 10 гэтага ж раздзела, у якім было запісана: «**Тежъ обѣцуемъ и хочемъ вѣчными часы мѣти, абы панове рада наша, такъ духовные яко и свѣцкіе, и вси иные врядники нашы земскіе и дворные, въ томъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ были во всякихъ достоенствахъ и у почтивостяхъ захованы водлѣ давного обычаю и кождый подлѣ зацности и мѣстца своего**».

Артыкул 12 раздзела 3 гарантаваў захаванне і выкананне ўсіх раней выдадзеных прывілеяў, патрабаваў прымаць новыя законы толькі на «**вальномъ соймѣ... зъ вѣдомостью порадою радъ нашихъ и призволеньемъ всихъ земль того панства нашого**». Што да норм канстытуцыйнага права, выкладзеных у Статуце 1566 г., то трэба мець на ўвазе, што яны дапаўняліся яшчэ іншымі нарматыўнымі актамі — агульнадзяржаўнымі, абласнымі і гарадскімі прывілеямі, якія вызначалі структуру і кампетэнцыю дзяржаўных органаў, адносіны цэнтральных органаў да мяцовых і шмат іншых норм. Такія прабелы ў Статуце тлумачацца тым, што шмат якія адносіны рэгуляваліся не пісаным правам, а ўсталяванымі звычаямі. Складальнікі ж Статута мелі сваю задачу — стварыць сістэматычны звод існуючых законаў —

і не стараліся ствараць новыя прававыя нормы там, дзе гэтага зусім і нікольки не патрабавала само жыццё.

У нормах дзяржаўнага права, выкладзенага ў Статуце, быў замацаваны феадальны грамадскі лад і разам з тым утрымліваліся нормы, якія замацоўвалі парасткі новага буржуазнага права. Так, у Статуце абвяшчалася фармальная роўнасць усіх перад законам. Усе павінны былі судзіцца **«тыми одными правы писаными»** (раздз. 1, арт. 1), хоць сам закон не быў роўны для ўсіх. Напрыклад, простым людзям, нешляхціцам, забаранялася даваць больш ці менш значныя пасады ў дзяржаўным апараце (раздз. 3, арт. 15). Яны не дапускаліся на соймы. Іх удзел у палітычным жыцці абмяжоўваўся толькі мясцовымі справамі, хоць у Статуце і гаварылася, што ўсе простыя людзі, нароўні з феадаламі, нібыта ўдзельнічаюць у выбранні гасудара (раздз. 3, арт. 2).

Статут дзяліў усё насельніцтва на саслоўі: шляхту, духавенства, мяшчан і простых людзей. Прававое становішча ўсяго сослоўя шляхты вельмі адрознівалася ад становішча простых людзей. Толькі шляхціц меў права займаць пасады ў дзяржаўным апараце і судзе, свабодна купляць і прадаваць маёнткі і валодаць феадальна залежнымі сялянамі, без аплаты мыта вывозіць на продаж за мяжу прадукты, выробленыя ў сваёй гаспадарцы, актыўна ўдзельнічаць у павятовых сойміках і быць абраным у дэпутаты на агульнадзяржаўны сойм. Яму гарантавалася асабістая свабода, ён быў вызвалены ад падаткаў і павіннасцей, за выключэннем вайсковай службы і падаткаў на вайну.

Згодна Статуту, простыя людзі падзяляліся на некалькі груп. Найбольш багатыя з іх называліся панцырнымі і путнымі слугамі. Затым называліся бортнікі, цяглыя людзі, якія павінны былі працаваць у панскім маёнтку і выконваць іншыя павіннасці, чэлядзь нявольная, розныя рамеснікі, мяшчане (раздз. 12, арт. 1—3, 9, 13).

Асноўнае абмежаванне правоў сялян заключалася ў адмаўленні ім у праве ўласнасці на зямлю і ў забароне набываць ва ўласнасць маёнткі і землі. Просты чалавек, не атрымаўшы шляхецкай годнасці, не меў права набываць шляхецкія маўнткі і землі. Уласнікамі ўсіх сялянскіх зямель прызнаваліся толькі феадалы ці феадальная дзяржава («Устава на валокі 1557 г.»). Феадальна залежны чалавек не меў права без дазволу свайго пана прадаваць зямлю, якой ён карыстаўся (раздз. 9, арт. 18), а таксама змяніць месца жыхарства ці пайсці да другога феадала (раздз. 12, арт. 8, 9). Самай бяспраўнай часткай насельніцтва былі чэлядзь нявольная і палонныя, якія знаходзіліся ў становішчы рабоў. Яны не лічыліся суб'ектамі права, не

маглі завяшчаць і атрымліваць маёмасць па завяшчанні (раздз. 8, арт. 1, 4).

Прававое становішча мяшчан адрознівалася ад становішча шляхты і сялян. Мяшчане амаль усіх беларускіх гарадоў у XV–XVII стст. атрымалі спецыяльныя граматы на так званае Магдэбургскае права, якое дазваляла ім ствараць у горадзе органы кіравання, непадуладныя мясцовым старастам і ваяводам. Узначальвалі кіраванне ў горадзе войт, бурмістры і радцы. Мяшчане ўсіх дзяржаўных гарадоў былі асабіста свабоднымі людзьмі. Яны маглі мяняць свае месца жыхарства і выязджаць за мяжу, ім гарантавалася права ўласнасці на маёмасць, а ў некаторых выпадках нават на маёнткі. Яны не дапускаліся на дзяржаўныя пасады і не мелі сваіх прадстаўнікоў ні ў панскай радзе, ні на сойме, але маглі ўдзельнічаць у мясцовых гарадскіх соймах, дзе разглядаліся гарадскія справы, мелі права аб'ядноўвацца ў саюзы па прафесіях — цэхі і рэлігійна-асветніцкія і дабрачынныя арганізацыі — брацтвы.

Права, выкладзенае ў Статуце 1566 г., рэгламентавала структуру і кампетэнцыю вярхоўных органаў дзяржаўнай улады Вялікага княства Літоўскагага. Уся сістэма органаў дзяржаўнай улады і ўпраўлення будавалася на агульных прынцыпах феадальнага права: стварэнне льгот і пераваг класу феадалаў і саслоўю шляхты і недапушчэнне простых людзей у органы ўпраўлення; юрыдычнае замацаванне няроўнасці сярод сацыяльных груп насельніцтва і раздзяленне яго на саслоўі.

Кіраўніком дзяржавы і галоўнай асобай ва ўсёй сістэме дзяржаўных органаў прызнаваўся вялікі князь, які называўся ў Статуце «господарем».

Вялікаму князю як галаве дзяржавы належалі шырокія правы ў галінах унутранага кіравання і знешніх зносін. Ён меў права весці міжнародныя зносіны, пасылаць і прымаць паслоў, заключаць міжнародныя дагаворы, уступаць у саюзы, абвяшчаць вайну і заключаць мір, лічыўся кіраўніком усіх вышэйшых выканаўча-гаспадарчых органаў, змяшчаў і прызначаў вышэйшых службовых асоб. Яму належала права распараджэння ўзброенымі войскамі дзяржавы, дзяржаўнай маёмасцю, даходамі і казной, даравання маёмасці, чыноў і званняў. Ён меў права заканадаўчай ініцыятывы, і за яго подпісам выдаваліся ўсе найважнейшыя дзяржаўна-прававыя акты. Вялікі князь мог ажыццяўляць вышэйшы суд у дзяржаве, а таксама міласаваць асуджаных. Але ажыццяўляў ён гэтыя паўнамоцтвы не аднаасобна, а, як правіла, з удзелам рады, сойма і службовых асоб вярхоўнага кіравання.

Аналіз прававога становішча вялікага князя Літоўскага, паводле Статута 1566 г., дазваляе зрабіць вывад, што яно было тыповым для становішча абмежаванага феадальнага манарха. Аднак меліся і сур'ёзныя адрозненні: у выбарнасці і большай абмежаванасці правоў у галінах заканадаўства і суда. Яго прававое становішча ўтрымлівала ў сабе і некаторыя элементы прававога становішча прэзідэнта ў рэспубліцы, правы вялікага князя засноўваліся на выбарным пачатку, на прававых нормах Статута, агульназемскіх прывілеях.

Абмежаванасць улады гасудара замацоўвалася ў Статуце па-рознаму: у адных выпадках гэта было выкладзена ў форме клятвы і абяцання захоўваць пэўныя правы (раздз. 1, арт. 2; раздз. 3, арт. 1—4, 10, 11), а ў другіх — у форме непасрэднай забароны. Так, гасудару забаранялася без дазволу сойма пачынаць вайну ці вызначаць падаткі на ваенныя патрэбы (раздз. 2, арт. 1, 2), выдаваць законы, якія б супярэчылі Статуту (раздз. 3, арт. 12), пазбаўляць пасад і званняў (раздз. 3, арт. 11). Існаваў і шэраг іншых забаронаў.

У абмежаванні ўлады гасудара першачарговае значэнне мела рада. У яе склад уваходзілі каталіцкія епіскапы, ваяводы, кашталяны, некаторыя старасты, самыя важныя службовыя асобы цэнтральнага ўпраўлення і некаторыя буйныя феадалы па асабістых запрашэннях.

Рада была пастаянна дзеючым выканаўча-распарадчым, заканадаўчым, кантралюючым і судовым органам. Свае ўладныя паўнамоцтвы яна ажыццяўляла сумесна з вялікім князем, а пры адсутнасці князя — і без яго (а гэта здаралася даволі часта, калі гасудар выязджаў у Польшчу). Бягучыя штодзённыя справы ў радзе выконвалі, як правіла, старэйшыя паны рады, да якіх адносіліся віленскі каталіцкі епіскап, віленскія ваявода і кашталян, трокскія ваявода і кашталян, а таксама службовыя асобы цэнтральнага ўпраўлення — маршалак земскі, гетман найвышэйшы, канцлер, падскарбій. Пры вырашэнні найбольш важных пытанняў рада збіралася ў поўным складзе ці нават скліkaліся соймы. Уладныя паўнамоцтвы рады кантраляваліся вялікім князем і соймам. Усё гэта прымушала яе дзейнічаць з пэўнай аглядкай і даволі часта склікаць агульнадзяржаўныя соймы, каб заручыцца падтрымкай усяго саслоўя шляхты.

Прававое становішча рады было замацавана ў агульназемскіх прывілеях 1447, 1492 і 1506 гг. У Статуце 1566 г. пра паноў раду ўпамінаецца толькі ў некаторых артыкулах (раздз. 1, арт. 27; раздз. 2, арт. 11; раздз. 4, арт. 38).

Значнае месца ў Статуце надавалася прававому замацаванню парадка фарміравання і дзейнасці сойма Вялікага княства Літоўскага. Сойм як саслоўна-прадстаўнічы орган саслоўя шляхты узнік у выніку працяглага гістарычнага працэсу, які ідзе сваімі каранямі ў перыяд вечавых народных сходаў часоў Полацкага, Тураўскага і іншых беларускіх княстваў.

Працэс пераўтварэння шырокіх сходаў ваенна-служылых людзей у прадстаўнічы орган саслоўя шляхты адбываўся паступова, па меры юрыдычнага афармлення правоў і прывілеяў шляхты. Да часу выдання Статута ў склад сойма ўваходзілі ўсе паны радныя, вярхушка каталіцкага і праваслаўнага духавенства, павятовыя старасты, харужыя, буйныя радавітыя феадалы (па персанальных запрашэннях) і па два дэпутаты ад шляхты кожнага павета (раздз. 3, арт. 6). Дэпутаты ад павятовай шляхты атрымлівалі наказы-інструкцыі, якімі яны павінны былі кіравацца на сойме.

Кампетэнцыя сойма не была дакладна вызначанай. На ім маглі вырашацца любыя пытанні, што выносіліся на яго абмеркаванне гасударом або радай. Але меліся і справы, якія адносіліся да выключнай кампетэнцыі сойма. Гэта — выбранне вялікага князя, абвяшчэнне мабілізацыі ваенных сіл (паспалітае рушэнне), збор сродкаў на вядзенне вайны, заключэнне ваенных саюзаў, устанаўленне новых падаткаў, прыняцце найбольш важных заканадаўчых актаў, ажыццяўленне правасуддзя адносна некаторых дзяржаўных злачынстваў. Уся праца сойма папярэдне рыхтавалася панамі. Яны прызначалі час і месца склікання сойма, рыхтавалі праекты соймавых ухвал. Прадстаўнікі ад паветаў маглі на сойме падаваць просьбы і скаргі шляхты сваіх паветаў, адказы на якія даваў гасудар, параіўшыся толькі з панамі радай.

Аналіз норм Статута, што вызначалі структуру, кампетэнцыю і характар дзейнасці цэнтральных устаноў і самых важных службовых асоб, дазваляе зрабіць вывад, што ў ім былі дастаткова поўна і тэарэтычна добра распрацаваны нормы дзяржаўнага права, якія мелі прагрэсіўнае значэнне для свайго часу. У іх ужо выразна абазначалася зараджэнне органаў галіновага ўпраўлення ў асобе маршалка земскага, гетмана, канцлера, падскарбія і іншых.

Структура і кампетэнцыя мясцовых органаў дзяржаўнага ўпраўлення ні ў Статуце, ні ў іншых прававых актах не атрымалі разгорнутага асвятлення і замацавання, таму што сістэма мясцовых органаў, якая склалася ў глыбокай старажытнасці, істотна не змянілася. Большасць дробных княстваў, што ўвайшлі ў склад Вялікага княства Літоўскага, захаваліся як адміністрацыйна-тэрытарыяль-

ныя адзінкі (ваяводствы, паветы, воласці) са сваімі органамі кіравання.

Вышэйшай службовай асобай у сістэме мясцовых органаў кіравання быў ваявода, які ўзначальваў адміністрацыйныя, гаспадарчыя, вайсковыя і, у значнай меры, судовыя органы на тэрыторыі ваяводства. Яму былі падначалены службовыя асобы: кашталян — адказны за ваенныя справы; падваявода — адказны за адміністрацыйныя справы; ключнік і скарбнік — адказныя за гаспадарчыя справы, канюшы, лоўчы і іншыя. Сваю дзяржаўна-адміністрацыйную дзейнасць ваяводы вялі разам з мясцовымі соймікамі і радамі, у якія ўваходзілі духавенства, князі і паны ваяводства.

Прызначаўся ваявода вялікім князем і радаю з ліку багатых і знатных паноў, ураджэнцаў Вялікага княства Літоўскага. Пры назначэнні ваяводы ў Полацкае або Віцебскае ваяводствы папярэдне патрабавалася атрымаць згоду мясцовай шляхты, каб прыняць дадзенага кандыдата на пасаду ваяводы. Апрача таго, і пасля назначэння ваяводы ў гэтыя ваяводствы мясцовая шляхта мела права змяніць ваяводу. «Также нам господару давати воеводу нашого Полочаном по их воли; а который будет воевода наш нелюб им, ино нам им воеводу иншого дати по их воли». Ваяводы павінны былі ў сваіх ваяводствах праводзіць у жыцце пастановы і распараджэнні цэнтральных устаноў і клапаціцца аб забеспячэнні інтарэсаў мясцовага насельніцтва. Адначасова ваявода быў членам рады і як член цэнтральнага ўрада меў магчымасць спалучаць мясцовыя інтарэсы з агульнадзяржаўнымі.

Кіраўніком адміністрацыі ў павеце быў староста. Назначаўся ён, як і ваявода, гаспадаром і радай з ліку буйных феадалаў. Уладныя паўнамоцтвы старасты на тэрыторыі свайго павета былі падобныя да паўнамоцтваў ваяводы. Службовае становішча старасты залежала таксама ад таго, якія яшчэ пасады ён займаў, ад яго сваяцкіх сувязяў і паходжання. У сваёй дзейнасці па мясцоваму кіраванню староста карыстаўся шырокімі паўнамоцтвамі, не залежнымі ад улады ваяводы, бо яго паўнамоцтвы засноўваліся на старых традыцыях і звычаях улады мясцовых князёў. У павеце захоўваліся таксама старажытныя пасады ключніка, канюшага, гараднічага, ляснічага, цівуна, харужага і іншых службовых асоб. Намеснікам старасты па адміністрацыйных і судовых справах быў падстароста, а па грамадскіх і ваенных справах быў павятовы маршалак, які разам з харужым збіраў павятовую шляхту ў час збораў паспалітага рушэння (апалчэння) і вёў яе да месца збора. Ён жа, як правіла, старшынстваваў на пасяджэннях павятовага сойміка.

Статутам 1566 г. вялікая ўвага адводзілася мясцовым і павятовым соймікам. На павятовых сойміках выбіраліся дэпутаты на агульны (вальны) сойм, выпрацоўваліся інструкцыі для іх, заяўляліся просьбы і хадайніцтвы да ўрада, заслухоўваліся справаздачы і інфармацыя аб агульных соймах, выбіраліся кандыдатуры на судовыя і іншыя пасады, вызначаліся памеры падаткаў і збораў на мясцовыя патрэбы. Праз павятовыя соймікі шляхта адстойвала свае мясцовыя інтарэсы перад цэнтральнымі дзяржаўнымі ўстановамі, непасрэдна ўдзельнічала ў палітычным жыцці дзяржавы.

Ніжэйшым органам у сістэме мясцовага дзяржаўнага кіравання былі дзяржаўцы, якім даваліся ў часовае кіраванне і ўладанне двары, замкі і фальваркі (дзяржаўныя маёнткі). Дзяржаўцы наглядалі за гаспадаркай у маёнтках, атрымлівалі частку або ўсе даходы з маёнтка і адначасова выконвалі функцыі органа дзяржаўнай улады. Для нагляду за сялянамі старасты і дзяржаўцы прызначалі ў воласці і сёлы сельскіх войтаў, сотнікаў, сарочнікаў, дзесяцкіх, якія павінны былі сачыць за падтрыманнем парадку ў сёлах і выкананнем феадальных павіннасцей сялянамі. У тых мясцовасцях, дзе жылі дзяржаўныя сяляне-даннікі і не было замкаў або дзяржаўных маёнткаў — двароў, існавалі старажытныя органы сялянскага самакіравання: сялянскія сходы і выбіраемыя на іх старцы. На сялянскіх сходах вызначалі парадак збору даніны, выканання грамадскіх работ па пабудове і падтрыманні ў парадку мастоў, дарог і інш. Старцы збіралі і адвозілі даніну ў вызначанае ўладамі месца, удзельнічалі ў ажыццяўленні правасуддзя ў копных судах.

Кіраванне ў гарадах рэгламентавалася не Статутам, а спецыяльнымі граматамі, якія вылучалі мяшчан з-пад улады агульнай тэрытарыяльнай адміністрацыі і падпарадкоўвалі іх органам гарадскога кіравання — войту і радзе. Войт надзяляўся такой жа ўладай адносна мяшчан, якую меў староста ў сваім павеце. Паўнамоцтвы войта і рады, а таксама правы і абавязкі мяшчан у розных гарадах не былі аднолькавымі і залежалі ад памеру іх горада, яго абарончага і гаспадарчага прызначэння.

Ваеннае права Беларусі ў XVI ст. грунтавалася на старажытных звычаях абароны сваёй зямлі і на новых нормах пісанага права, што было цесна звязана са з'яўленнем агнястрэльнай зброі, якая выклікала пераварот у ваеннай арганізацыі грамадства, змену тактычных прыёмаў бою, патрабавала прафесійнай падрыхтоўкі пушкароў і ружэйных стралкоў. У сувязі з гэтым з'явіліся наёмныя атрады — гэта ўжо былі зачаткі рэгулярных армій. Нормы ваеннага права, выкла-

дзеныя ў Статуце, дапаўняліся спецыяльнымі пастановамі соймаў у артыкулах вайсковых, дзе больш падрабязна выкладаліся абавязкі гетмана, харужых і іншых вайсковых асоб, рэгламентавалася крымінальная адказнасць за злачынствы ў арміі і іншыя пытанні.

Паводле старадаўняга звычаю, які знашоў адлюстраванне ў грамаце Ягайлы 1387 г., на абарону сваёй зямлі і праследаванне ворагаў, якое «па народнаму называецца погоняй, павінны выпраўляцца не толькі рыцары, а і кожны мужчына, якога б ні быў паходжання ці стану, толькі б ён быў здольны насіць зброю»*. Гэтае правіла амаль без змен захавалася і ў Статуце 1566 г., у якім гаварылася, што абараняць сваю зямлю павінны не толькі ўладальнікі маёнткаў, але і іншыя асобы. Так, у ім было запісана: **«Хочемъ тежъ мѣти и уставуемъ, абы подданые нашы вси мѣщане ку валной потребѣ зъ иншыми людьми нашими войну служили, або зъ дозволеньемъ нашимъ водлѣ постановеня нашого на войну выправовали»** (раздз. 2, арт. 1). Аб ваеннай павіннасці простых людзей гаварылася, акрамя Статута, ў соймавых пастановах 1507, 1511, 1514 і іншых гадоў, а таксама ў Віцебскай і Полацкай граматах. Соймавыя пастановы і Статут вызначалі патрабаванні да экіпіроўкі ратнікаў, іх узбраення.

Статут 1566 г. намеціў першыя крокі па адасабленню судоў ад адміністрацыі і ўтварэнню трэцяй улады ў дзяржаве — судовай, не залежнай ад выканаўчай. Згодна з артыкулам 1 раздзела 4 Статута, у кожным павеце шляхта выбірала па чатыры кандыдаты на пасаду суддзі, падсудка і пісара, а затым вялікі князь з гэтых дванаццаці кандыдатаў прызначаў суддзю, падсудка і пісара павятовага земскага суда.

Другім судом, аддзеленым ад дзяржаўнай адміністрацыі, быў спецыяльны межавы падкаморскі суд. Разгляд спраў у гэтым судзе праводзіўся адным падкаморыем, які, па Статуту 1566 г., прызначаўся вялікім князем. Дапамагаў суддзі пры ўстанаўленні межаў землеўладанняў каморнік, які прызначаўся падкаморыем з мясцовай шляхты.

Шлюбна-сямейнаму праву Статут надаваў грамадзянскі характар, вызваляючы яго ад царкоўна-рэлігійных манаполій. Галоўная ўвага ў нормах сямейнага права надавалася маёмасным адносінам у сям'і, што для таго часу было значным дасягненнем і сведчыла аб паступовым набліжэнні да буржуазнага сямейнага права. Яшчэ

* Белоруссия в эпоху феодализма. Т. 1. Мн., 1959. С. 102.

больш яскрава пераход да буржуазнага права выявіўся ў нормах, што адносіліся да права прыватнай уласнасці на зямельныя маёнткі.

Па старому звычаёваму праву і па Статуце 1529 г. уладальнік бацькоўскага маёнтка меў права свабодна распараджацца толькі трэцяй яго часткай, а дзве часткі можна было перадаць у заставу (заклад) з тым, каб іншыя родзічы маглі яго выкупіць. Статут 1566 г. устанавіў новае правіла, згодна з якім «**вси отъ сего часу и дня волно и моцно кождому имѣнья свои отчызные и земскіе материстые и выслужоные купленые и якимъ кольвекъ обычаемъ набытые и названые, не смотречы третее и двохъ частей, яко передъ тымъ бывало въ статутѣ обычаемъ стародавнымъ, але все съ домомъ, хто ихъ што маеть, будь тежъ половицу або и которую ихъ часть... отдати продати даровати и записати заставити, отъ дѣтей и близкихъ отдалити**» (раздз. 7, арт. 1). Гэты закон паклаў пачатак новаму этапу ў развіцці права прыватнай уласнасці на зямлю, што знаменавала сабой пераход ад права феадальнай да буржуазнай уласнасці на зямельныя маёнткі.

Статут 1566 г. значную ўвагу ўдзяліў спадчыннаму праву, нормы якога рэгулявалі парадак пераходу маёмасці нябожчыка да іншых асоб. Характэрна, што спадчынныя адносіны рэгуляваліся Статутам і адносна простых людзей, але яны мелі права завяшчаць толькі «**речы свое рухомые и описати третюю часть маетности своее всее кому хочеть**» (раздз. 8, арт. 5). Паводле закона, спадчыннікамі першай чаргі прызнаваліся дзеці спадчынадаўцаў і іхнія нашчадкі. Спадчыннікамі другой чаргі прызнаваліся браты і сёстры спадчынадаўцаў. Пры наяўнасці сыноў дочкі не атрымлівалі ў спадчыну нерухомых маёнткаў бацькі, а атрымлівалі толькі адну чацвертую частку кошту маёмасці, назалежна ад колькасці сыноў і дачок. Мацярынскі маёнтак яны наследвалі ўсе ў роўных долях (раздз. 5, арт. 13).

Пры адсутнасці законных нашчадкаў і тэстаменту (завяшчання) на карысць іншых асоб маёмасць прызнавалася вымарачнай і паступала ў казну. Не магла набываць маёмасць па завяшчанню чэлядзь нявольная да таго часу, пакуль не атрымае вольнасці.

Спадчыннае права Статута было накіравана на ўмацаванне прыватнай уласнасці і захаванне абавязкаў землеўладальнікаў адбываць вайсковую службу з сваіх маёнткаў. Тым самым спалучалася права прыватнай (буржуазнай) уласнасці з феадальнымі абавязкамі.

Крымінальнае права выкладзена ў Статуце 1566 г. у раздзелах 1, 2, 4, 10, 12—14. Суб'ектам злачынства прызнаваўся толькі чалавек. За шкоду, зробленую жывёлай, адказваў яе гаспадар. Псіхічна хворыя асобы, як правіла, не падлягалі крымінальнаму пакаранню. Новым у тагачасным праве быў артыкул 8 (раздз. 14), дзе прадугледжвалася, што крымінальнае пакаранне можа прымяняцца да падлеткаў, якім споўнілася не меньш як 14 гадоў. Статут адрозніваў злачынствы, зробленыя наўмысна, ад неасцярожных. Калі ў дзеяннях асобы не ўгледжваліся наўмыснае злачынства ці неасцярожнасць, то не прымянялася і крымінальнае пакаранне.

Пытанне аб пакаранні вінаватых асоб вырашалася па-рознаму ў залежнасці ад саслоўнай прыналежнасці як пацярпеўшага, так і злачынцы. Калі просты мешчанін або селянін пабіў шляхціца, то караўся адсячэннем рукі. Калі ж шляхціц пабіў простага чалавека, то павінен быў толькі выплаціць вызначаную ў Статуце суму грошай. За забойства шляхціца, калі яго забілі некалькі шляхціцаў, караўся смерцю толькі адзін шляхціц, астатнія караліся турэмным зняволеннем і выплатай грашовай кампенсацыі. Калі ж некалькі простых людзей забілі шляхціца, то караліся ўсе вінаватыя, але не больш сямі асоб (раздз. 11, арт. 12).

У Статуце 1566 г. была зроблена першая спроба сфармуляваць прэзумпцыю невінаватасці. Але гэтае правіла не павінна было адносіцца да простых людзей. Пазней ў Статуце 1588 г. мелася спецыяльная агаворка аб тым, што гэта правіла адносіцца і да іх.

У тэорыі права і судовай практыцы XV—XVI стст. панавала думка, што лепшым сродкам для папярэджвання злачынстваў з'яўляюцца пагроза і публічнае прымяненне жорсткіх пакаранняў з мэтай застрашыць усіх магчымых злачынцаў. Гэта тэорыя знайшла сваё ўвасабленне ў многіх артыкулах Статута. Запалохванню павінны былі служыць і непамерна вялікія маёмасныя кары і штрафы — на карысць як пацярпеўшага, так і суддзяў.

Асноўнымі відамі пакарання былі: пакаранне смерцю; маёмасныя спагнанні і штрафы; цялесная кара; турэмнае зняволенне; выгнанне і аб'яўленне па-за законам; пазбаўленне гонару; пакаянне; пазбаўленне пасады. Пакаранне смерцю магло быць простым і кваліфікаваным. Простым пакараннем смерцю лічылася павешанне (горлам пакараць). Кваліфікаваным пакараннем смерцю было чацвертаванне, спальванне на вогнішчы, утапленне, пасаджэнне на палю. Характэрна, што ў Беларусі ў XVI ст. пакаранне праз паве-

шанне, па звычаёваму праву, павінен быў здейсніць сам асуджаны ў прысутнасці суддзяў.

Маёмасныя спагнанні і штрафы маглі ўжывацца ў якасці як асноўнага, так і дадатковага віда пакарання і паступалі як на карысць пацярпеўшага ці яго блізкіх, так і на карысць дзяржавы і суддзяў. Велічыня плацяжоў залежала ад віда злачынства і саслоўнай прыналежнасці бакоў. Так, галоўшчына за забітага шляхціца спаганялася ў памеры 100 коп грошаў, за панцырнага слугу — 50, за бортніка — 25, за цяглага селяніна — 20, а за парабка — 10 коп грошаў (раздз. 12, арт. 1). Да простых людзей шырока прымяняліся цялесныя пакаранні: калецтва і біццё дубцамі і пугамі. Калецтва магло быць у выглядзе адразання вушэй, носа, вуснаў, рук. Турэмнае зняволенне было двух відаў: лёгкае — у верхняй частцы замка і цяжкае — у падзямеллі.

Шляхціц за цяжкія злачынствы мог быць пакараны пазбаўленнем гонару, што вяло да канфіскацыі маёнтка. Калі шляхціц хаваўся ад суда, то ён асуджаўся на выгнанне з дзяржавы і аб'яўляўся па-за законам. У такім выпадку ўсім людзям пад страхам цяжкай кары забаранялася хаваць выгнанніка ці нават мець з ім зносіны.

Крымінальнае права Статута было даволі памяркоўным для свайго часу, але і ў ім адлюстраваліся новыя ідэі. Так, вольны чалавек ні за якое злачынства не павінен быў выдавацца ў няволю. Не прымянялася крымінальнае пакаранне да падлеткаў, не дасягнуўшых 14 гадоў; параўнаўча невялікімі былі тэрміны турэмнага зняволення. Устанаўлівалася больш высокая адказнасць за злачынствы супраць жанчын.

У Статуце 1566 г. значная ўвага надавалася працэсуальнаму праву. Стварэнне выбарных, не залежных ад адміністрацыі судоў прывяло да радыкальных змен у прававаой тэорыі і поглядах грамадства на суд і працэсуальнае права. Пераўтварэнне суда з карацельнай установы ў орган аховы не толькі дзяржаўных, але і прыватных інтарэсаў, які павінен быў прадухіліць і парушэнне закона дзяржаўнымі ўстановамі, сведчыла аб першых кроках па ўтварэнню незалежнай судовай улады. У сувязі з гэтым сцвярджаліся прынцыпы галоснасці, спаборнасці старон, удзелу адвакатаў, зарадзілася свабодная ацэнка доказаў пры захаванні фармалізму ў працэсе.

Працэсуальнае права, паводле Статута, было адзіным для грамадзянскіх і крымінальных спраў. Судаводства пачыналася па заяве зацікаўленага боку — пацярпеўшага ці яго сваякоў. Увесь пра-

цэс меў іскавы характар. Ісцец сам павінен быў збіраць доказы, прад'яўляць іх суду і падтрымліваць абвінавачванне. У любой стадыі працэса ісцец мог адмовіцца ад іска ці абвінавачвання, заключыць міравое пагадненне. Бакі мелі права карыстацца паслугамі прафесійных юрыстаў — адвакатаў (пракуратараў). Статут вызначаў шэраг патрабаванняў, якім павінны былі адпавядаць адвакаты: імі маглі быць толькі шляхціцы, якія добра ведалі мясцовае права. Па маёмасныхісках адвакатамі маглі быць толькі ўраджэнцы Вялікага княства Літоўскага, а па крымінальных справах «**кому идетъ о горло о честь**» адвакатам мог быць і чужаземец (раздз. 4, арт. 34).

У працэсуальным заканадаўстве першаснае значэнне надавалася доказам, з дапамогай якіх суд мог рабіць выснову аб правах і абавязках бакоў і прымаць пэўнае рашэнне. Тэорыя фармальных доказаў, што панавала на той час, грунтавалася на вызначанай у законе сіле і колькасці неабходных доказаў. Усе доказы падзяляліся на дасканалыя і недасканалыя. У Статуце даваўся пералік доказаў і ўказвалася іх сіла. Найбольш распаўсюджанымі былі: тлумачэнні і прызнанні бакоў, паказанні сведак, пісьмовыя доказы, рэчавыя доказы, прысяга. Для атрымання прызнання падсуднага па крымінальнай справе да простага чалавека магло ўжывацца катаванне. Зачаткі новай тэорыі доказаў, якія грунтаваліся на лагічным метадзе іх ацэнкі пры захаванні фармальных доказаў, вызначылі кірунак развіцця свабоднай ацэнкі доказаў, што стала дамінуючай тэндэнцыяй толькі ў другой палове XIX ст.

Статут 1566 г. абагульніў і замацаваў старыя, а таксама распрацаваў новыя нормы права, што былі накіраваны на ахову прыроды, падтрыманне і павелічэнне яе рэсурсаў, рацыянальнае іх выкарыстанне. Прыродаахоўныя нормы Статута адыгралі вялікую ролю ў захаванні навакольнага асяроддзя, жывельнага і расліннага свету. Дзікія каштоўныя жывёлы і птушкі, лясы, пушчы, рэкі і азёры знаходзіліся пад аховай закона. За парушэнне прыродаахоўных законаў вінаватыя прыцягваліся да адказнасці. Напрыклад, за парубанне сакалінага гнязда спаганялася 6 рублёў, а за гняздо лебедзя — 3 рублі, за парушэнне бабровых гонаў — 12 рублёў (для параўнання: рабочы конь каштаваў менш чым адзін рубель).

Развіццё гаспадарчага жыцця і ўмацаванне прыватнай уласнасці на маёмасць выклікалі неабходнасць даць судам узоры найбольш распаўсюджаных прававых актаў пры выкананні судамі натарыяльных дзеянняў. Так, да Статута былі прыкладзены: «**Даровизна речей**

рухомыхъ отъ мужа жонѣ правомъ доживотнымъ», «Способъ запису и замѣны добръ», «Мужъ жонѣ, жона мужови може сполне доживотье учинить тым способомъ», «Записъ от мужа жонѣ на суму», «Отъ тогожъ той же на доживотье», «Запись на вѣчистую продажу», «Даровизна вѣчистая сумъ записаныхъ и речей рухомыхъ от мати детемъ». Гэтыя ўзоры дакументаў, па сутнасці, былі першымі прававымі актамі, якімі быў пакладзены пачатак прававога ўрэгулявання натарыяльнай дзейнасці, і, разам з тым, падручнікамі-інструкцыямі, якія вучылі правільнай рабоце, што ўскладалася на судовыя ўстановы. Імі і быў завершаны тэкст Статута 1566 г.

На Варшаўскім сойме 1578 г. у Статут былі ўнесены некаторыя змяненні і дапаўненні. Характэрнай рысай гэтых паправак Статута было тое, што яны адносіліся да працэсуальнага права і не ўносілі змен у асноўныя палажэнні дзяржаўнага права, якімі замацоўваліся суверэнныя правы Вялікага княства Літоўскага. «Поправами статутовыми» прадугледжвалася дапаўненне артыкула 9 раздзела 3 аб тым, што маёнткі і пасады ў Вялікім княстве Літоўскім будуць давацца не толькі «Литве а Руси», але і «Жмудзи родичамъ старажытнымъ». Надзяляць жа іншаземцаў за паслугі Вялікаму княству Літоўскаму маёнткамі вялікі князь павінен быў толькі на соймах «за радаю и позволеньемъ всехъ радъ нашыхъ пановъ, и тежъ за пазволеньемъ всехъ становъ земскихъ сойму Литовскому валному належачыхъ». Але ў гэтым артыкуле яшчэ пацвярджалася, што іншаземцы «до жадныхъ достоинствъ и врядовъ духовныхъ и свецкихъ не маюць прыходити». Тым самым «паправы» гэтага артыкула, хаця і былі зацверджаны пасля Люблінскай уніі 1569 г., не ўнеслі карэнных змен у адносіны да суседзяў і, у першую чаргу, ураджэнцаў Польшчы.

«Поправы статутовыя» 1578 г. удакладнялі асобныя палажэнні Статута і сведчылі аб імкненні кіруючых колаў Вялікага княства Літоўскага яго ўдасканаліць.

Статут 1566 г., як і першы Статут 1529 г., быў адзіным на той час у Еўропе зводам законаў, заснаваным на мясцовым пісаным і звычаёвым праве. Заслугай творцаў Статута 1566 г., і ў першую чаргу Мікалая Янавіча Радзівіла Чорнага і Астафія Багдановіча Валовіча, было тое, што ў Статут 1566 г. былі ўключаны нормы, якія адлюстроўвалі прагрэсіўныя ідэі Рэфармацыі і гуманізму, і ён быў скіраваны «...кождому засобна нинешнимъ и на потомъ будучимъ».

Праз увесь Статут праводзіцца ідэя ўмацавання прававога парадку, пры якім усе дзяржаўныя органы і службовыя асобы абавязаны дзейнічаць толькі ў адпаведнасці з законам. Ідэя прававога парадку была накіравана найперш супраць дэспатызму гасудара, буйных феадалаў і сярэдневяковай тэакратычнай тэорыі паходжання і сутнасці дзяржавы. Адлюстравалася яна ў шматлікіх артыкулах Статута, а таксама была выкладзена ў працах С. Буднага, які адстойваў свабоду думкі, лічыў, што кароль павінен імкнуцца не да асабістай выгады, а да дабра для ўсёй дзяржавы і дабрабыту ўсіх грамадзян, наглядаць за тым, каб марныя трутні не паядалі плёну працы людзей, а бедныя людзі і сіроты не гінулі ад холаду і голаду.

Сістэматызацыя права, на аснове якой ствараўся Статут 1566 г., рабілася па новых прынцыпах, уласцівых для пераходнай эпохі ад сярэдневякоўя да новага часу і зараджэння буржуазных адносін: абмежаванне ўлады гасудара; намячалася раздзяленне ўлад, з-за чаго заканадаўчая ўлада замацоўвалася за соймам, выканаўчая — за вялікім князем і радай, судовая — за вялікакняжацкім і мясцовымі судамі; абвяшчэнне неабходнасці прытрымлівацца дзяржаўнага суверэнітэту, насуперак сярэдневяковаму царкоўнаму касмапалітызму, адзінства права для ўсёй дзяржавы і ўсіх паўнапраўных людзей.

Прызнанне розных ільгот і прывілеяў для пануючых саслоўяў і асобных груп феадалаў падрывала агульны прынцып адзінства права. Гэтыя прывілеі — не выключэнне, яны былі састаўной часткай усяго феадальнага права, хоць і супярэчылі новым прынцыпам, у чым і заключалася ўнутраная супярэчлівасць феадальнай сістэмы права.

Абвяшчэнне ідэі верхавенства права ў перыяд феадалізму сведчыла аб зараджэнні новай дзяржаўна-прававой тэорыі, якая найбольш поўна праявілася ў нормах дзяржаўнага права.

Рэфармаванне прававой сістэмы Вялікага княства Літоўскага пачалося з выдання Андрэем Казімірам Ягайлавічам прывілея 1447 г., першага канстытуцыйнага акта, і Судзебніка 1468 г., першага крымінальнага і крымінальна-працэсуальнага кодэкса для ўсёй дзяржавы, а завяршылася выданнем самага дасканалага ў Еўропе зводу законаў — Статута Вялікага княства Літоўскага 1588 г. Нават праз дзвесце гадоў Статут 1588 г. лічыўся самым дасканалым зводам законаў у Еўропе. Кароль Рэчы Паспалітай Станіслаў Аўгуст, выступаючы на сойме Рэчы Паспалітай у 1776 г., гаварыў, што ў Вя-

лікім княстве Літоўскім людзі шчасліва і з выгодай карыстаюцца Статутам 1588 г., а таму ён жадае, каб і ў Кароне (Польшчы) зрабілі сабе падобны Статут і дайшлі да такога шчасця, каторым ганарацца ў Вялікім княстве Літоўскім*. Але вядома, што аснову Статута 1588 г. складаў Статут 1566 г., з якога без значных змен былі запазычаны сістэма Статута, асноўныя палажэнні канстытуцыйнага права, якімі замацоўваліся суверэнітэт і адасобленасць Вялікага княства Літоўскага, а таксама нормы цывільнага, крымінальнага, судова-працэсуальнага і іншых галін права, і што асабліва важна — захоўвалася беларуская мова як мова дзяржаўнага і судовага справаводства.

Я.А. Юхо

---

* Bardach J. O dawnej a niedawnej Litwie. Poznań, 1988. S. 67.

АРТЫКУЛЪ 21.

Хтобы на чіе имѣнье на село и на люди наслалъ, або самъ наѣхавши кгвалтомъ побилъ, поранилъ.

Уставуемъ, хто бы на чіе имѣнье на село на люди самъ кгвалтомъ наѣхалъ, або наславъ побилъ и поранилъ; таковый сторонѣ ображеной, на чомъ слушный доводъ учинитъ, маетъ кгвалтъ и раны платити, а грабежъ зъ навезкою ворочати маеть, и всю шкоду добре оправити. А хотя бы не ранилъ ани билъ, только наѣхалъ а грабилъ; потомужъ кгвалтъ маеть заплатити, и грабежъ зъ навезкою поворочати.

АРТЫКУЛЪ. 22.

За кгвалтъ посполитый сусѣдскій.

Уставуемъ за кождый кгвалтъ посполитый сусѣдскій, врядовне переведеный, маеть быти сказанъ сторонѣ обжалованой дванадцать рублей грошей.

АРТЫКУЛЪ 23.

Если бы шляхтичъ шляхтича розбилъ на дорозѣ.

Уставуемъ, если бы шляхтичъ шляхтича розбилъ на дорозѣ, а оный розбитый у парсуну его позналъ, и передъ врядомъ того жъ часу раны свои оказавши того у парсуну меновалъ; а потомъ притягнувши ку праву, подле оказанья ранъ своихъ близшій будетъ самъ изъ шестма шляхтичами на него присегнути, а кгды присягнетъ, тотъ горломъ каранъ быти маетъ яко розбойникъ. А естли бы сторона поводовая и зъ шестма свѣдки поприсегнути не хотѣла; тогды тотъ обжалованый также самъ и зъ шестма шляхтичы маечь отприсегнутися, а не будетъ ли мѣти съ кимъ отприсегнутися, ино поводовая сторода самотретъ на ранахъ и шкодахъ маетъ его поприсегнути. А будетъ ли на дорозѣ звада стала, а лупу никоторого не было, а сторона жалобливая вину дала розбойную; тогды только раны за доводомъ будетъ повиненъ платити, а горла для розбою менованого не тратитъ,

Старонка Статута Вялікага княства Літоўскага
Выданне Імператарскага маскоўскага таварыства гісторыі і старажытнасцей расійскіх
(М., 1855)

Частка 2

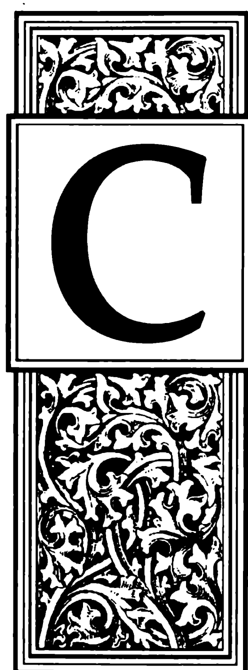

Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года

ПРЕДИСЛОВIЕ.

Согласно опредѣленiю Общества Исторiи и Древностей Россiйскихъ объ изданiи Литовскаго Статута, Редакцiя Временника въ настощей книгѣ напечатала Литовскiй Статут 1566 года, и поправы Статутовы 1578 года. Статутъ 1566 года а ровно и поправы статутовы еще никогда не были напечатаны и нынѣ издаются въ первый разъ. При изданiи Статута редакцiя пользовалась какъ оригиналомъ спискомъ съ рукописи, хранщейся въ Румянцовскомъ Музеумѣ, и по каталогу составленному Г.Востоковымъ числящейся подъ № CCCCXII. Г.Востоковъ объ этой рукописи пишетъ: «Статутъ Литовскiй-второй, или такъ называемый Волынскiй 1566 года, съ предшествовавшими оному привилегiями 1563, 64 и 65 годовъ въ л. 141 л. скорописью Польско-Русскаго почерка XVIв. писанъ Василiемъ Усовичемъ, градскимъ писаремъ и присяжнымъ Синдикомъ Кiевским, какъ показано въ разныхъ мѣстахъ рукописи. Сей списокъ Статута Волынскаго, по нѣкоторымъ примѣтам, долженъ быть тотъ самый, который принадлежалъ библiотекѣ Залускихъ и описанъ Яноцкимъ въ его Specimen Cat. Cod. mss. Biblioth. Zaluscianae 1752 р. 68 № 213.» Списокъ съ сей рукописи для Общества списанъ со всею акуратностiю чиновнiкомъ Археографической коммисiи Г.Тимоѳеевымъ, хорошо знакомымъ съ стариннымъ Западно-Рускимъ нарѣчiемъ, и занимавшимся нѣсколько лѣть при изданiи актовъ Западной Россiи подъ руководствомъ покойнаго редактора Протоiерея I.I. Григоровича. При изданiи Статута 1566 года редакцiя Временника въ мѣестахъ темныхъ и невразумительныхъ пользовалось, гдѣ можно, какъ варiантами и пособiями статутомъ 1529 и статутомъ 1588 годовъ. Для печатанiя поправъ Статутовыхъ и артыкуловъ справъ судовыхъ въ редакцiю Временника доставлена была Д.Ч. Общества Княземъ Михаиломъ Андреевичемъ Оболенскимъ полууставная рукопись писанная въ 1643 году. Поправы сiи въ рукописи приложены къ Литовскому Статуту 1588 года. Редакцiя Временника при настощемъ изданiи вполнѣ слѣдовала правописанiю рукописей.

Секретарь Общества И.Бѣляевъ.

СТАТУТЪ
ВЕЛИКАГО КНЯЗСТВА ЛИТОВСКАГО

ПОЧИНАЮТСЯ ПРИВИЛЕЯ ДО СТАТУ ВЫДАНЫЕ И СПРАВОВАНЫЕ, ГДѢ И ВЪ КОТОРОМЪ МѢСТѢ ПРЕЗЪ ДОЗВОЛЕНЬЕ КОРОЛЯ ЕГО МИЛОСТИ И ПАНОВЪ РАДЪ ИХЪ МИЛОСТИ ЗДѢШНЕГО ПАНСТВА ВЕЛИКАГО КНЯЗСТВА ЛИТОВСКОГО,

Привилей Виленской року 63.*

Во имя Божъе стан се ку вѣчной памети тое то речы, кгдыжъ вси справы съ часомъ съ паметей людскихъ сплываютъ и въ забытіе приходятъ, для того то есть вынайдено, абы писмомъ объяснены были ку вѣдомости потомъ будучымъ.

А про то мы Жыкгимонтъ Августъ, Божъю милостью Король Польскій Великій Князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій, Инъфлянтскій и иныхъ панствъ дѣдичъ, чынимъ знаменито симъ листомъ нашимъ нинѣшнимъ и на потомъ будучымъ, кому будетъ потреба того вѣдати. Ижъ кгды есьмо вызвали черезъ листы наши на сеймъ валный, въ столечномъ мѣстѣ нашомъ у Вилни зложоный, пановъ радъ нашихъ духовныхъ и свѣцкихъ, княжатъ и панятъ, врядниковъ помененыхъ, дозволили есьмо и дозволяемъ привилья правъ и волностей земскихъ въ статутъ новописаный вложыти и вписати, по томужъ обычаю якъ въ Коронѣ Польской прывилья и вольности шляхецкіе въ статутъ уписаны суть; за што вси станы, чынечы дяки съ чоломбитьемъ намъ Господарю пану своему прырожоному, донесли намъ въ томъ прозбу свою, ижъ въ тыхъ же привильяхъ земскихъ нѣкоторые артыкулы потребуютъ шыршого объясненья ку латвѣйшому вырозумѣнью. А въ томъ на первей, яко се стало обдарованье и наданье отъ прадѣда нашого, святое памети славное Якгела Короля Польского наивышшого Великаго Князства Литовского, въ которыхъ то естъ описано: за злу-

* Патрэбна чытаць «Виленский.»

ченьемъ панствъ подъ онымъ часомъ Коруны Польское зъ Великимъ Князствомъ Литовскимъ, за выданьемъ того жъ прывилья тамъ же въ Корунѣ Польской въ Городлѣ, ижъ панове шляхта бояре земль нашихъ Литовскихъ дарованьемъ прывильями и наданьемъ имъ данымъ узычонымъ и подаными только повшехное, то естъ соборное вѣры Христіянское къ Рымскому костелу поданыи, мають се тыхъ вольностей веселити и учасниками быти и ужывати, яко панове шляхта Коруны Польское свое вольности держать и ихъ ужывають. А другій артыкуль ижъ на достоенства и преложенства не мають быти обираны, едно если были бы повшехное вѣры Христіянское и подданые Рымскому костелу, а ни тежъ уряды которые земскіе, одно людемъ вѣры Хрестіянское и до радъ нашихъ не мають быти припущоны, а ни въ нихъ бывать, яко жъ послѣ того тотъ прывилей на вольности наданый утверженье дѣда нашого Казимера и стрія Александра и отца нашего Жыкгимонта першого, славное памети Королей Польскихъ и Великихъ Кня-Литовскихъ, и потомъ и наше потверженье тыми жъ словы уписанъ, О чомъ вси одностайнѣ били намъ чоломъ, абыхмо то въ потверженье слушное прыведшы нашимъ листомъ и привильемъ достаточнѣ объяснили. Мы съ паны радами нашими обачившы, ижъ передъ тымъ, нижъ тотъ привилей въ Городлѣ выданъ, станы а народы шляхецкіе знакомитыми Речы Посполитое и продкомъ нашимъ заслугуючыся значнѣ вывышоны и учтены были, яко то и въ иномъ томъ прывильи на пачатку его меновите описаны, таковые станы на тотъ соймъ до Городна пріѣхали. А къ тому ижъ тежъ бываючы, и не толко Рымского костела послушные, але и Греческого въ лавицы рады продковъ нашихъ и нашое также и иншіе вси станы, на розныхъ службахъ нашихъ бываючы, вѣрность и сталость свою ку службамъ продковъ нашихъ и нашимъ охотнѣ, яко добрымъ и вѣрнымъ подданымъ належыть, завжды и зо всякою сталостью показовали. А такъ уживаючи вси тые зацные слуги, и бачечи же въ томъ привилью нѣкоторому уваженью, хто гербовъ не бралъ, также и тыхъ хто вѣру Греческую держечи, противко продкомъ нашимъ и намъ Господарю вѣрность свою сталѣ показують, одно ижъ на томъ сеймъ не вси были, а звлаща станы Рускихъ земль, про то не уймуючы и ни въ чомъ не нарушаючы оныхъ першихъ привильевъ, отъ продковъ нашихъ и отъ насъ Господаря наданыхъ, але во всемъ при моцы зоставуючи и захоючи; только тые два члонки и артыкулы вышейописаные объясняючи и ровняючи съ порадою и призволеньемъ пановъ радъ нашихъ духовныхъ и свѣцкихъ уфаляемъ и хочемъ мѣти. Ижъ отъ того часу, не только тые панове шляхта и бояре або потомкове ихъ всихъ земль нашихъ того панства

всего нашого дарованья привильевъ и наданье всѣхъ вольностей и справъ земских уживати и съ нимъ се веселити мають, которые суть подданы Римскому костелу и которихъ тежь продкове клейносты и гербы въ Коронѣ Польской пріймовали; але тежъ и вси иные стану рыцерского шляхецкого, якъ Литовского такъ и Русского народу одно бы были вѣри Хрестіянское, и тежъ которые продкове клейнотовъ або ли гербовъ съ Коруны Польской не брали, однако и заровно того всего вѣчными часы уживати и тыхъ вольностей веселитись, яко перед тымъ здавна и до того часу тыхъ всихъ вольностей стану рыцерского и шляхецкого обоего народу якъ Литовского такъ и Руского уживали и съ того се веселили. Такъ тежъ и на достоенства и преложенства всякіе и до рады нашое и на уряды земскіе и дворные, не только подданы костелу Римскому отъ того часу обираны и прекладны быти мають, але однако и заровно вси рицерского стану зъ народу шляхецкого люди вѣры Хрестіянское, якъ Литва такъ и Русь, каждый водлѣ заслугъ и годности своее отъ насъ Господаря на мѣстца зацные преложенства зъ ласки нашое браны быти мають. А жаденъ зъ стану рицерского и шляхецкаго зъ стороны закону своего, будучы вѣры Хрестіянское человѣкъ, не маеть быти отъ того отдаленъ и отлучонъ для которыхъ двохъ артыкуловъ и члонковъ въ тыхъ первыхъ привильяхъ описаныхъ. Вѣджо и тое наданье вольностей и правъ земскихъ, у привильи Короля Якгела Князя Витолта сполномъ описаный, поставлено и справлено есть въ Корунѣ Польской такъ, якъ тотъ помененый привилей свѣтчитъ, про то на першомъ близко пришломъ валномъ соймѣ, которій отъ насъ зложонъ есть, обоимъ тымъ панствамъ Коруны Польской и Великому Князству Литовскому тое поровнанье, будетъ ли потреба еще съ большимъ примноженьемъ волности, иншимъ листомъ нашимъ взновити, за сполнымъ зволеньемъ обоего панства нашего Коруны Польской и Великого Князства Литовского пановъ радъ своихъ станомъ, хочемъ обѣцуемъ не мѣшкаючи а ни уймуючи вжо ни въ чомъ сему листу нашому, и о вшемъ при моцы не порушно зоставуючы его на вѣчные часы. Якожъ на утверженье тое речы печать нашу маестатную казали есьмо привѣсити къ сему нашому листу подписавши его рукою нашою господарскою. При томъ были панове рада наша ихъ милость: Князь Валеріянъ, бискупъ Виленскій; Князь Янушъ Андрошевичъ, бискупъ Луцкій и Берестейскій; Князь Миколай, бискупъ Кіевский; панъ Миколай Радивилъ на Ольсцѣ и Несвижу Княжа, воевода Виленскій, маршалокъ земскій, канцлеръ нашъ наивышшій Великого Князства Литовского, справца староства Жомоитского, державца Кормяловскій; панъ Григорей Ходкевичь, воевода Кіевскій, маршалокъ земли Волын-

ское, староста Володимирскій; Князь Костентинъ Костентиновичъ Острозскій, воевода Новгородскій; панъ Павелъ Ивановичъ Сапега, воевода Витебскій; Князь Стефанъ Андреевичъ Збаразскій, воевода Подляшскій, староста Менскій, державца Лысаковскій Межирецкій и Винскій; панъ Василей Шишкевичъ, маршалокъ дворный, подскарбій земскій Великого Князства Литовского и писаръ нашъ, староста Могилевскій; панъ Остафей Воловичъ, подчашій нашъ Великого Князства Литовского, староста Дорогицкій; панъ Миколай Кишка съ Техановца, крайчій нашъ Великого Князства Литовского, староста Бѣльскій; панъ Щасный Александровичъ Ходкевичъ, столникъ нашъ Великого Князства Литовского, староста Плотельскій, державца Тельшовскій; панъ Янъ Ходкевичъ, староста Житомирский; Князь Романъ Ѳедоровичъ Санкгушковичъ, конюшій нашъ дворный Великого Князства Литовского, староста Мелницкій, державца Кгереноивскій; панъ Ярошъ Корыцкій, подскарбій нашъ дворный Великого Князства Литовского, державца Пунскій и Жижморскій, панъ Станиславъ Захарьяшевичъ Влошинъ, мечникъ нашъ Великого Князства Литовского; панъ Щасный Скрутьевичъ, хоружій земскій, державца Радунскій; панъ Щасный Герцыкъ, маршалокъ и писаръ нашъ, староста Тикотинскій; панъ Янъ Шимковичъ, писаръ нашъ конюшій Городенскій, державца Ошменскій Вилкейскій и Красносельскій, панъ Янъ Миколаевичъ Гайко, писарь нашъ, державца Марковскій и Мядельскій; панъ Миколай Нарушевичъ, и иные панове маршалки, старостове, державцы и врядники наши земскіе и дворные. Писанъ у Вильни лѣта Божъего нароженья тисеча пять сотъ шестьдесятъ третего, мѣсяца Іюня осмаго дня. Подпись руки господарское, подпись руки пана канцлера.

Привилей Бѣльскый, принятье Унѣи, рокъ 64.

Жикгимонтъ Августъ Божію милостію Король Польскій, Великій Князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жимоитскій, Мазовецкій, Ифлянтскій и иныхъ.

Чинимъ знаменито симъ нашимъ привильемъ всѣмъ посполите нинѣшнимъ и на потомъ будучимъ, кому того потреба будетъ вѣдати, або чтучи его слышети; паметаючи то ижъ речи и справы людскія, бы тежъ и наименьшіе на свѣтѣ оказовалисе, съ часомъ споломъ зъ людьми съ паметей людскихъ сплываютъ и въ забытіе бы приходити мусели, гдѣ бы писмомъ на пришлый часъ всѣмъ по насъ будучимъ ознаймены и утвержены не были; а естли меншіе речи въ звычай отъ по-

чатку вѣковъ для помененыхъ причынъ писмомъ опатровати звыкли, тогды большъ таковую, которая зъ обудву сторонъ подлѣ воли и приказанья Божьего, што Господарю и пану Христіянскому противко вѣрныхъ подданыхъ ку пану, подлежитъ полнится. А про то мы досвѣдчивши не одного черезъ весь часъ панованья нашого, але зъ давныхъ часовъ вѣковъ щастливого панованья продковъ нашихъ Королей Польскимъ и Великихъ Князей Литовскихъ, велебныхъ въ Бозѣ вельможныхъ шляхетнѣ врожоныхъ князей пановъ шляхты бояръ и всего рицерства обывателей Великаго Князства Литовскаго и всѣхъ земль того панства, не только зъ особъ теперешнихъ, але и зъ вѣчныхъ продковъ цѣлое вѣры статечное цноты правдивыхъ значныхъ и пожиточныхъ заслугъ ку намъ паномъ ихъ, отъ ихъ же самыхъ волиѣ яко отъ людей волныхъ выбранныхъ, и ку Речи Посполитой того панства не въ частехъ особливыхъ але во всемъ чиненыхъ и выполненыхъ, не виличаючи траченья маетности, а што болшого выливанья крове, выношенья горлъ и животовъ противко дому непріятелеви мужнѣ а сталѣ, яко належало на правыхъ рыцеровъ шлякецского народу и крове въ потребахъ Речи Посполитое того панства и въ службахъ насъ Господарей ихъ, немней тежъ не опущаючи але ни въ чомъ стороны нашое и продковъ нашихъ Великихъ Князей Литовскихъ, а звлаща зъ особы нашое досыть звыклости добротливости пристойное, а присяжоный зъ милостью повинности нашое ку тому панству нашому и обывателей вышей менованымъ, межи которою повиностью тая ижъ меншая есть справедливость чинити постерегати и розмножати ее звирхностью а належностью вряду нашего господарскаго. Про то отецъ нашъ, славное памети Жикгимонтъ Король Польскій Великій Князь Литовскій, часу щастливаго панованья своего и при подношенью парсуны нашого маестату на тое панство, за валнымъ обраньемъ тыхъ же всѣхъ пановъ и обывателей Великого Князства Литовскаго, зъ уфалы постановенья и прозбы ихъ же всѣхъ выдати и утвердити рачилъ ку справованью и захованью, то естъ справедливости светое, статутъ правъ и поступковъ Хрестіянскихъ, которая справедливость ачъ и предъ тымъ въ томъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ звычаемъ стародавнымъ была, вѣдже писмомъ не объяснена была а ни утвержона. Который статутъ тотъ же светое годное и фалебное памети отецъ нашъ и мы по вдорослыхъ лѣтѣхъ нашихъ не толко привильями спожоженьемъ иныхъ вольностей хрестіянскіх, здавна тому панству наданыхъ, але присегами нашими утвердили; и тымъ жо статутомъ парадокъ правный шолъ и теперъ идетъ въ томъ панствѣ межи всѣми, ажъ до сихъ мѣстъ, то пакъ же въ справахъ бѣгу правного мало не шкоденъ

на розныхъ мѣстцахъ и урядѣхъ поправляютъ речы и артыкулы новые а розные, которые въ томъ статутѣ не были, и не суть описаны, одно противные статутови а ку понетью и уфалѣ годные, другихъ тежъ якъ часъ и потреба принесетъ надобѣ естъ поправити и еще новыхъ прибавити згожаючи и примножаючи ихъ правъ выбраныхъ и уфалы годныхъ Хрестіянскихъ, а зъ добрыхъ лепшихъ обираючи допустивши. А вдячнѣ съ пофалою и съ позволеньемъ нашимъ принявши прозбу и жадливость тыхъ же пременеyыхъ становъ Великого Князства Литовскаго, посвѣдчаючи и видечи прозбу ихъ слушную, допустили есмы имъ того статуту першого, тыхъ то прыпадковъ а потребъ наверху назначоныхъ, поправити прибавити разширати уняти, а доложити подлѣ наилѣпшаго напотребнѣйшаго скутку и доконалости. Якожъ за волею и допущеньемъ пашимъ а позволеньемъ радъ нашихъ обраны на то были черезъ нихъ же самихъ и съ посродку тыхъ же становъ особы певные, рады наши маршалкове земскіе, хоружіе и иные особы роду и народу шляхецкого, справъ чужоземскихъ, которіе засѣдши не одно поправили тотъ статутъ старый, але тежъ повымъ кшталтомъ нѣкоторіе роздѣлы звлаща судовые за засаженьемъ новымъ обычаемъ суду и порадку судового то становили и написали. А ижъ ку ровной а однакой справедливости всѣмъ была того потреба, абы стародавный обычай владности суду воеводъ старостъ и иныхъ врадовъ старыхъ уступилъ судомъ новымъ порадкомъ въ семъ часѣ учиненыхъ постановеныхъ и въ статутѣ описаныхъ; а къ тому за се противно было и забѣгло звѣчные звыклы и упрывильеваные вряды достоенства и належности судовъ пановъ воеводъ маршалковъ земскаго и дворнаго, и земли Волынское и ихъ старостъ и державецъ врядовъ. Про то сами тые панове воеводове, а меновите на тыхъ достоенствахъ теперь и на весь часъ будучи: воевода Виленскій маршалокъ земскій, канцлеръ нашъ Великаго Князства Литовскаго, староста Берестейскій, панъ Миколай Радивилъ; воевода Троцкій, гетманъ нашъ наивышній Великаго Князства Литовскаго, староста Мозырскій, державца Лидскій, Бѣлицкій, панъ Миколай Юрьевичъ Радивилъ; староста въ земли Жомоитской панъ Янъ Еронимовичъ Ходкевичъ; воевода Кіевскій маршалокъ земли Волынское, староста Володимерскій, князъ Костентинъ Костентиновичъ Острозскій; воевода Новгородскій, панъ Павелъ Ивановичъ Сапега; староста Луцкій и Вѣницкій, князь Богушъ Ѳедоровичъ Корецкій; воевода Витебскій, Князь Стефанъ Андреевичъ Збаразскій; воевода Подляшскій, староста Менскій, панъ Василей Шишкевичъ; маршалокъ дворный, подскарбій земскій Великаго Князства Литовскаго, писаръ нашъ, староста Могилевскій, панъ Остафей

Воловичъ, и иные врадники земскіе и старостове и всѣ державцы, и которихъ колвекъ владности судовые въ томъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ перекажали и впередъ перекажати бы могли тому статутови и порадку и засаженью судовному постановеному и списаному, пришедши и постановивши передъ нами обличнѣ по доброй воли своей, маючи напродъ Пана Бога и справедливость светую передъ очима своими, важили большъ тую а нижли которое въ томъ по воли звирхности владности и пожитки свои, надъ все наслѣдуючи приказанье Божое, которое учитъ миловати ближнего своего яко себе, а съ тогожъ показуется абы одинъ другого ничого не пожадалъ, а если чого иного тогды надо все справедливости инакшей мѣти не хотѣлъ, милуючи Речь Посполитую а въ ней братью зо всими владностями свою молодшую народъ шляхецкій а рицерскій, а суды свое зо всими владностями и пожитки, которые по звирхности судовъ нашихъ господарскихъ немней на нихъ належали, обычаю первого мененого и водлугъ статуту старого выступилъ, и зо всими пожитки таковыхъ ихъ милость панове врадниковъ слугъ и дѣцкихъ пересудовъ и винъ а отозвовъ, а въ теперешнемъ новомъ статутѣ апеляцыи, то есть отбыванья, и тежъ звычаю права корунного судовъ и справъ всѣхъ воеводскихъ отступили и выреклись. Наконецъ не только ихъ милость панове воеводове и иные врадники владности и всякихъ пожитковъ своихъ судовыхъ и за владностью и поступкомъ судовыхъ належачихъ отступили; але тежъ посполъ князи, панове, маршалки, панята, и якимъ кольвекъ обычаемъ названые врадники нашими, и вся шляхта никого не выймуючы, почавшы отъ старшаго по насъ Господаря ажъ до наименшаго такъ духовный яко и свѣцкій Великаго Князства Литовскаго, на томъ сеймѣ великомъ вальномъ Бѣльскомъ въ одно ровное право въ однакій а не инакшій судъ моцъ и поступки судовые и послушенства, а порадокъ врадовъ на суды выбраныхъ и высажоныхъ, сами и потомками своими поддали и поддаютъ; а себе при нихъ тому досыть чинечи вѣчными часы обѣцали, яко въ томъ статутѣ зъ уфалы всѣхъ, а черезъ особы отъ тыхъ обраные и высажоные, описано постановено и розмножоно и над то сполнѣ и одностайнѣ вси жадали и били намъ чоломъ, абыхмо мы Господаръ на то позволивши, а гдѣ бы тежъ въ чомъ перекажало што стороны звирхности нашое господарское, яко великого стародавныхъ судовъ нашихъ тому статутови порадку и артыкуловъ въ немъ описанымъ, зложивши и поступивши то и не допущаючи тымъ тому, и такъ светобливой справѣ перекажати утвердити имъ въ посполитости оный статутъ нашъ листомъ. А такъ кгдыжъ початокъ тое побожное справы въ становенью того статуту

былъ зъ воли Великого Князства и за доконаньемъ его, на него зволивши и подъ него въ шафованье справедливости своее поддавшисе, намъ о то съ чоломбитьемъ своимъ просили. Мы знаючи тотъ народъ того панства быти годными всякихъ вольностей налепшихъ и справедливости, которая за справою и порадкомъ правнымъ слушнымъ задерживаетъ и еще примножаетъ, не одно вольностей и пожитки плодечи, але тежъ способляючи розшираючи панства, а надо все полничи волю и учинность нашу, къ тому прихиляючи и утверженье всимъ обывателемъ здѣшнимъ, шлюбуемъ и обѣцуемъ и прирекаемъ, подъ тоюжъ присегою Великого Князства, тотъ статутъ новый не только симъ привильем, а тежъ словом нашимъ господарскимъ за насъ и всѣ потомки наши, Короли и Великіе Князи Литовскіе тому панству Великому Князству Литовскому и всимъ чинили держати ховати, водлѣ того ихъ радити судити и справовати и отъ кождого насилья моцы кгвалтъ и наменшее образы въ томъ статутѣ боронити и не допущати ни въ чомъ никому. Такъ тежъ паномъ воеводамъ и всимъ врадникомъ, гдѣ хотѣли чого они держати засе старые владзы судовъ отозвовъ и пожитковъ своихъ, вдавати и ихъ попирати и выламоватися мѣли зъ ровности судовъ, въ которую се теперъ передъ нами вызнаньемъ своимъ поддали, мы сами и потомки Короли и Великіе Князи Литовскіе не допустимъ и не дозволимъ, але боронити и стеречи будемъ, абы во всемъ и во всѣхъ артыкулѣхъ цѣлъ тотъ статутъ былъ захованъ. Вѣджо если бы въ чомъ потреба была того статуту и артыкуловъ которихъ въ немъ поправити; тогды на сеймѣ тыхъ, которые на сесь часъ при становенью унѣи Великаго Князства Литовского съ Коруною Польскою захованъ естъ, впередъ при моцы Великому Князству Литовскому за волею нашою господарскою можно и волно будетъ, сполнымъ а одностайнымъ намышленьемъ радою и позволеньемъ всѣхъ становъ родичовъ и обывателей оного панства Великого Князства, тотъ статутъ и артыкулы въ немъ поправляти прибавити розширати, будь тежъ чего и доложити албо уняти, штобы одно зъ лѣпшимъ ку досконалшому захованью и порадку справедливости светое вынайти и постановити могло; а мы то все впередъ въ томъ статутѣ таковымъ обычаемъ, яко верху доложоно, зъ полного зволенья всихъ обывателей поправено и уфалено будетъ, утвержаемъ симъ жо нашимъ привильемъ, и хочемъ и обѣцуемъ то во всемъ моцно держати и ховати подъ обовязками нашими вышей менеными. А къ тому тежъ дозволили есьмо и допущаемъ теперъ заразомъ тотъ новый порадокъ и росправовъ засаженью судовъ и обиранью на то врадниковъ и розложенья мѣйстцъ на судъ и на положенье и хованье книгъ судовыхъ учинити и

постановити; а которимъ способомъ они вси станове панове рады ихъ милостъ княжата панята врадники земскіе и дворные и все рицерство шляхта обыватели того панства и Великаго Князства, сполнѣ на то позволившися и згодивши, тотъ порадокъ и кшталтъ засаженье судовъ обранье и становенье на то врадниковъ разложенья повѣтовъ и мѣйстцъ и роковъ на судьи и на хованье книгъ судовыхъ учинити и постановити, то вжо въ той мѣр таковымъ обычаемъ впередъ трывати но и справовано быти маеть. А маетъ ся тотъ статутъ и вси справы поступки порадки и вступъ а початокъ его зачати отъ дня свята светаго Мартина въ року теперешнемъ тисеча пять сотъ шестьдесятъ четвертомъ, и владностью моцъю а описаньемъ артыкуловъ, яко се вышей въ семъ привильи нашомъ поменило, ити и дѣятись и полнити вѣчиными часы непорушно. Одножъ што се дотычеть речей изъ розницы и долеглостей прошлыхъ, кому бы того о што кольвекъ лѣло было, и хто бы право которое свое водл угъ першаго обычая и бѣгу права посполитого статуту уфалъ соймовыхъ обварованье мѣлъ; тогды о то все ачъ колвекъ одинъ другого вже отъ часу замереного до суду кшталтомъ теперъ новымъ постановенымъ и передъ судьи и иншіе врады судовые тымъ новымъ порадкомъ засажоный росправленый и постановленый притегати маетъ; вѣдже таковые давные и прышлые речи розницы и долеглости всяко стану маютъ быти сужоны и росправованы черезъ тыхъ же судей новыхъ повѣтовыхъ водлугъ старого статуту и обычаю права, а тотъ новый статутъ и артыкулы его не будутъ мочы моцъю и владностью своею у жадного суда прошлыхъ речей и справъ, а справедливости людское водлугъ першаго статуту и бѣгу права посполитого слушиѣ обварованыхъ и опатреныхъ, касовати и казати. Вѣджо што се дотычеть правъ и судовъ духовныхъ костеловъ Божіихъ, которіе водлѣ стародавного обычаю и поданья привилевъ продковъ нашихъ и нашихъ господарскихъ княземъ бискупомъ архіепископомъ владыкомъ ихъ милости судьямъ въ томъ панствѣ Великомъ Князствѣ прислушаеть; то при моцы зоставуемъ и заховаемъ тежъ вѣчными часы. Къ тому тежъ права и обычай въ судѣхъ земль Великаго Князства Литовскаго стародавныхъ Подляшскихъ, Дорогицкихъ Бѣлско-Мелницкое заховываемъ во всемъ, подлугъ наданья привильевъ, ихъ ни в чомъ не нарушаючи; над то права Майдеборскіе яко въ мѣстѣ нашимъ столечномъ Ви ленскомъ, такъ и во всихъ иныхъ мѣстехъ того панства нашаго Великаго Князства Литовскаго въ цѣлости заховываемъ. А на утверженье и моцность сего нашого привилья, подписавши его власною рукою нашою, печать нашу къ нему привѣсити есьмо казали. При том были и того добрѣ свѣдоми: Князь

Валеріянъ, бискупъ Виленскій; Князь Юрей Юрьевичъ Слуцкій; Князь Янушъ Андрошевиъ, бискупъ Луцкій и Берестейскій; Князъ Станиславъ Кгабрыяловичь, бискупъ Жомоитскій; панъ Миколай Радивилъ, воевода Виленскій, маршалокъ земскій, канцлеръ Великаго Князства Литовскаго, староста Берестейскій, пан Виленский, гетманъ нашъ дворный Великаго Князства Литовскаго, староста Городенскій; панъ Григорей Александровичъ Ходкевичъ, воевода Троцкій, гетманъ нашъ наивышій Великаго Князства Литовскаго, староста Мозырскій, державца Лидскій Бѣлицкій Сомилашскій, панъ Миколай Юрьевичъ Радивилъ, староста Жомотскій, державца Плотельскій; панъ Янъ Еронимовичъ Ходкевичъ, воевода Кіевскій, маршалокъ Волынское земли, староста Володимерскій, Князь Костентинъ Костентиновичъ Острозскій, воевода Новгородскій; панъ Павелъ Ивановичъ Сапега, воевода Витебскій; Князь Стефанъ Андреевичъ Збаразскій, воевода Подляшскій, староста Менскій, державца Литовскій и Межирецкій; панъ Василей Тишкевичъ, маршалокъ дворный, подскарбій земскій Великаго Князства Литовскаго, писаръ нашъ, староста Шавленскій; панъ Остафей Волович; Князь Александръ Ѳедоровичь Чорторыйскій; Князь Миколой Андреевичъ Збаразскій, староста Кременецкій; Князь Андрей Ивановичъ Вишневецкій; Князь Иванъ Любецкій Бабына; Князь Андрей Петровичъ Масальскій, подчашій нашъ Великаго Князства Литовскаго; панъ Янъ Шимковичъ, писаръ нашъ староста Бѣльскій; панъ Юрей Александровичъ Ходкевичъ, маршакокъ нашъ Великаго Князства Литовскаго; панъ Янъ Шимковичъ, писаръ нашъ староста Тыкотинскій; панъ Петръ Богдановичъ Загоровскій; панъ Юрей Васильевичъ Тишкевича, державца Волковыйскій; панъ Григорей Гринковичъ Воловичъ, староста Слонимскій; панъ Александро Ѳедоровичъ Владычка, державца Бирштянскій; панъ Григорей Есифовичъ Трызна; панъ Михайло Тишкевичъ Козинскій, городничій Володимерскій; панъ Янъ Гайко, писаръ нашъ, державца Ошменскій Винскій Красносельскій, а писаръ и секретарь нашъ, державца Марковскій и Мядельскій и Куренецкій; панъ Миколай Павловичъ Нарушевичъ, мечникъ нашъ Великаго Князства Литовскаго; панъ Матей Петчевичъ, державца Скерстомонскій и Росенскій; и иные панове врадники, державцы, тивунове земли Жомоитское, хоружіе послове зо всихъ земль и повѣтовъ того панства Великаго Князства и множества шляхты рыцерства нашого и обывателей здѣшнихъ, яко на соймъ великій вальный отъ насъ листы нашими позваными и обраныхъ, а иныхъ пановъ радъ нашихъ князей пановъ панять, врадниковъ старостъ и иного рицерства, ачъ на тотъ часъ для собранья у войско

противъ непріятеля нашого Великаго Князя Московскаго пры насъ ихъ не было, вѣдже на то все што вышей въ томъ привилью нашомь описано, черезъ пословъ своихъ позволили. И на то есьмо дали всѣмъ станомъ обывателемъ Великаго Князства Литовскаго сесь нашъ привилей. Писанъ у Бѣльску лѣта Божъего нароженья тисеча пять сотъ шестьдесятъ четвертого мѣсяца Іюля перваго дня.

Привилей Виленскій, рокъ 65.

Чинимъ явно симъ листомъ нашимъ нинѣшнимъ и на потомъ будучимъ, кому будеть потреба того вѣдати, альбо чтучи его слышети. Ижъ будечи нам Господарю на великомъ соймѣ валномъ въ мѣстѣ нашемъ столечномъ Виленскомъ съ паны рады нашими духовными и свѣцкими князи паны, врадниками земскими и дворными, и зо всимъ рыцерствомъ земль всего панства Великаго Князства Литовскаго, гдѣ прикладаючи потребы Речи Посполитое того панства нашого донесли просбы свое межи иными речми покорнымъ чоломбитьемъ ку намъ Господарю вси станы сполнѣ и одностайнѣ; ижъ быхмо для способу лѣпшого и отправы поспѣшнѣйшое вь справедливости людской статутъ новый, отъ насъ Господаря на соймѣ валномъ у Бѣльску року прошлого выданный и привильемъ нашимъ утвержоный, въ скупечное уживанье привели. А съ тымъ статутомъ судовымъ отправити казали, а приводечи ку болшому порадку Речы Посполитое, што быхмо на выбранье пословъ соймомъ вальнымъ и инымъ потребамъ земскимъ належачихъ дозволили и допустили въ повѣтѣхъ, то естъ гдѣ кольвекъ вряды судовые засажоны, и гдѣ потомъ черезъ насъ Господара засаженье врядовъ судовыхъ зъ ихъ прозбы и зволенья дойдетъ, соймъ малы ку бранью всѣхъ обывателей въ каждомъ повѣтѣ мевати; и на тые соймы повѣтовые всимъ паномъ радамъ нашимъ княземъ паномъ врядникомъ земскимъ и дворнымъ и всимъ станомъ народу шляхецкаго и стану рыцерского, гдѣ въ которомъ повѣтѣ осѣлость маетъ, на часы черезъ листы наши назначоные повѣтовыхъ справъ поступокъ и обычай заховыванъ естъ въ панствѣ нашомъ Коруны Польское. Ино мы Господаръ дознавши неодно черезъ весь часъ панованья нашого, але ку памети и вспоминанью годному приводечи, же зъ давныхъ вѣковъ, за щастливого панованья славное памяти продковъ нашихъ Королей ихъ милости и Великихъ Князей Литовскихъ, собрали яко продковъ велебныхъ, въ Бозѣ вельможныхъ пановъ радъ ихъ милости духовныхъ и свѣцкихъ князей пановъ врядниковъ земскихъ и дворныхъ, и всего рыцерства родичовь и обывателей земль всихъ Великого Князства Литовского, цнотливыхъ и вѣрныхъ а пожиточныхъ послугъ въ Речи

Посполитой, такъ жо на тотъ часъ и всѣхъ будучихъ ку намъ Господарю пану своему прырожоному н ку каждымъ потребамъ земскихъ, которыми не только за страченьемъ маетности але въ немстованьемъ здоровья и горлъ своихъ мужнѣ сталѣ заставуючись, такъ радами мудрими, яко и кождою ростропностью а моцною учинностью противко кождому непріятелю нашому намъ Господарю и Речи Посполитой добрѣ заслугуючи, подобали и подобатися не переставаютъ; а для таковыхъ вѣрныхъ цнотливыхъ къ намъ милѣ вдячныхъ заслугъ умыслили есьмо, не толко таковыхъ потребъ Речи Посполитое належачихъ не отмовляти, але еще завжды щодробливе, яко есьмо звыкли причиняти и примножати хочемъ и обѣцуемъ, а бы вжо тымь статутомъ новымъ судили и справовалися вси станы однакимъ порадкомъ въ повѣтѣхъ и на мѣстцахъ головиѣйшихъ, повѣтомъ и судомъ повѣтовымъ розложоныхъ, зъѣждчатися и збирати княземъ паномъ радамъ нашимъ врадникомъ земскимъ и дворнымъ и всему рыцерству, хто въ которомъ повѣтѣ оселость маеть, дозволяем за обосланьемъ и листы нашими господарскими, зъѣхавшисе въ потребахъ Речи Посполитое, радити обмовляти и обмышляти, о чомъ имъ отъ насъ Господаря ознаймено будетъ, и съ того жъ таковоого зобранья намовъ сполныхъ посковъ обирати, и на сеймъ великій вальный звыклый въ томъ панствѣ нашомъ, кгды листы нашими господарскими мѣстце таковому сойму ознаймено и зложоно будетъ, выправляти и черезъ листы пословъ потребы Речи Посполитое и кождого зособна повѣту до насъ Господаря приносити, во всемъ справуючись потому, яко въ панствѣ нашомъ Корунѣ Польской обычай около таковыхъ зъѣздовъ соймовъ повѣтовыхъ отправленье пословъ и отношенья потребъ Речи Посполитое на сеймъ вальный передъ насъ Господаря заховывается. А то все такъ справы судовые у повѣтѣ, яко тежъ и соймы въ тыхъ же повѣтѣхъ, яко вышей описано маеть оть насъ Господаря заховываться и потомковъ нашихъ великихъ Князей Литовскихъ вѣчнѣ и непорушаѣ держано быти, а съ того права и пороадку не маемъ никого вызволити и ничимъ отмѣняти. Якожъ на утверженье и моцность того привилья нашого, подписавши его власною рукою нашою господарскою, печать нашу къ нему привѣсити есьмо казали. Дано и дѣялосе на валномъ соймѣ у Вильни пры бытности пановъ радъ нашихъ духовныхъ и свѣцкихъ, и тежъ князей пановъ врадниковъ земскихъ и дворныхъ, лѣта Божъего нароженья тисеча пять сотъ шестдсятъ пятого, мѣсяца Декабря тридцатого дня.

Лѣта Божъего нароженья тисеча пять сотъ шестдесятъ шестого, мѣсяца Іюля, первого дня.

Артыкулы поправы статутовое, которые за волею вѣдомостью Короля его милости Великого Князства Литовского Жикгимонта Августа, съ потребы правъ земскихъ панства его Королевское милости Великого Князства Литовского, за зволеньемъ пановъ радъ ихъ милости того панства духовныхъ и свѣцкихъ, также князей и пановъ врядниковъ его королевское милости, пановъ пословъ земскихъ и всѣхъ становъ сейму належачихъ, на соймѣ валномъ Берестейскомъ поправленые. Которые ихъ милость панове рада и вси станы на соймѣ въ Берестью поправивши, черезъ старосту Жомоитского, маршалка земского Великого Князство Литовского, державцы Плотельского и Тельшовского, пана Яна Ходкевича ку его Королевское милости до Люблина прислати были рачили. Гдѣ Господаръ его милостть тыхъ артыкуловъ огледавши и ихъ уфаливши, моцъю сойму Берестейского до статуту правъ новыхъ вписати росказать рачилъ, умоцняючи то, ажъ хотя бы въ статутѣ што были тымъ артыкуломъ нижей описанымъ было противнего, тогды вжо тые артыкулы первей въ статутѣ о такихъ справахъ выписаные, ни которое моцы вжадного права мѣти и держаны быти не мають, але тыми артыкулами на соймѣ Берестейскомъ уставленными вси станы Великого Князства Литовского, и вси земли тому панству належачіе, радити и справоватися мають.

СТАТУТЪ ВЕЛИКОГО КНЯЗСТВА ЛИТОВСКАГО

Жикгимонтъ Августъ Божъею миллостью Король Польский. Великий Князь Литовскій, Рускій, Прускій, Жомоитскій, Мазовецкій, Ифлянтскій и иныхъ. Чинимъ явно всимъ вобецъ и каждому зособна нинѣшнимъ и на потомъ будучимъ, ижъ тотъ статутъ Великому Князеству Литовскому, панству нашому и всимъ землямъ къ нему прислухаючимъ, упривильеваный въ Бѣлску черезъ насъ Господара на соймѣ звыкломъ великомъ валномъ, который зъ стародавныхъ часовъ звыклый бывати въ томъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ, зложоный и справленый и постановеный черезъ обранье певное парсуны зъ роду и народу шляхецкого становъ соймомъ належачимъ родичомъ и обывателемъ того Великого Князства, лечъ ижъ ку ужываныю не пришолъ ажъ и до сихъ часовъ не выданъ. Тогды то съ тыхъ прычинъ сталосе, ижъ черезъ насъ и презъ пановъ радъ на-

шихъ также и всихъ тыхъ становъ Великого Князства Литовского сойму належачыхъ не былъ еще прогляданъ и ревидовань про войну уставичную, которую есьмо вели по вси тые часы зъ Московскимъ, а такъ на теперешнемъ валномъ соймѣ Виленскомъ важными справами затруднени. Вѣдже яко въ часъ мѣлъ знести, видечи быть потребную справедливость всимъ про то съ паны рады нашими и зо всими станы сойму належачыми на поправованье и прегляданье того статуту заседшы и скорикговавшы вже на тотъ часъ на вси потомные часы ку ужыванью, водлугъ привильевъ господарскихъ Бѣльского и Виленьского въ тотъ статутъ вышей вложоныхъ и описаныхъ, прыложывшы къ нимъ третій прывилей, въ тотъ же статутъ казавшы вписати на поровнанье и объявенье всихъ становъ, ижъ ровно ку достоенствамъ такъ Литовскій яко и Рускій народъ приходити маеть, выдали есмо и выдаемъ, пры бытности и зъ уфалою и позволеньемъ радъ нашихъ и всихъ становъ сойму належачыхъ, всимъ въ посполитость, водле которого вжо вси обыватели того панства нашого Великого Князства Литовского и вси земли ку нему належачіе будуть се радити и судити, поправуючы и прибавляючы водлѣ часу потребы артыкуловъ въ томъ статутѣ на соймехъ валныхъ Великого Князства Литовского, такъ яко около того поправованья артыкуловь шырей доложоно и въ привильи Бѣльскомъ. А выдань есть сесь статутъ на соймѣ Виленскомъ великомъ валномъ, року Божъего нароженья тисеча пять сотъ шестдесятъ шостого, мѣсяца Марта, первого дня.

РОЗДѢЛЪ ПЕРВЫЙ О ПЕРСОНѢ ГОСПОДАРСКОЙ

АРТЫКУЛЪ 1.

Вси обыватели Великого Князства Литовского однымъ правомъ писанымъ и отъ насъ даным сужоны быти маютъ.

Напередъ мы Господаръ обѣцуемъ и шлюбуемъ подъ тоюжъ прысегою, которую учинили есьмо всимъ обывателем всихъ земль того панства нашого Великого Князства Литовского, ижъ всихъ княжатъ, пановъ радъ духовныхъ и свѣцкихъ, панов хоруговныхъ, шляхту, мѣста и всихъ подданыхъ нашихъ и всихъ становъ въ томъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ, также и земль Русскихъ Кіевское, Жомоитское, Волынское, Подляшское и иныхъ земль прислухаючыхъ къ тому панству нашому, почоншы отъ вышнего стану ажъ и до нижнего, тыми одными правы писаными отъ насъ даными судити исправовати.

АРТЫКУЛЪ 2.

Мы Господаръ обѣцуемъ и шлюбуемъ никого не карати на заочное повѣданье, хотя бы се дотыкало и о ображенье маестату нашого господарского; и хто тежъ што на кого велъ, а не довелъ, тымъ самъ маетъ каранъ быти.

Тежъ предъречонымъ прелатомъ княжатомъ, понятомъ, паномъ, радамъ духовнымъ и свѣцкимъ, паномъ хоруговнымъ шляхтамъ и мѣстамъ земли Великого Князства Литовского, Руское, Кіевское, Жомоитское, Волынское, Подляшское, Смоленьское, Полоцкое, Витебское, Мстиславское и иныхъ земль Великого Князства Литовского, обѣцуемъ словомъ нашимъ господарскимъ, ижъ надъ жадного человѣка выданье албо осоченье явное таемное и подозрѣнье тыхъ griffinовъ вышеймененыхъ карати не хочемъ ани винити которою кольвекъ виною пенежною, кривавою, везеньемъ, або достоенствъ врядовъ або имѣнья отнятьемъ; нижли ажъ бы первей у суду явным рядомъ и поступомъ права, коли жалобник то есть поводъ и отпоръ обжалованый очивистѣ станутъ, и достаточнѣ на конецъ будутъ поконаны, которые по судѣ и таковомъ поконанью винни, маютъ быти караны виною у артыкулехъ нижей описаныхъ меновите назначоною. А хто бы тежъ кого колвекъ, обмовляючи вчинилъ къ соромотѣ и зелживости, а шло бы о честь або о горло або о которое кольвекъ скаранье; тогды тотъ, хто на кого мовитъ и ведетъ, а не доведетъ, тымъ караньемъ самъ маетъ быти каранъ.

АРТЫКУЛЪ 3.

О ображенье маестату господарского.

О ображенье маестату господарского такъ се разумѣетъ, колибы хто змову албо спикненье албо бунтъ учинилъ на здоровье наше господарское, хотя бы панъ Богъ уховалъ, ижъ бы оная змова не была учынкомъ пополнена; таковый за слушнымъ доводомъ, якъ о томъ нижой описано, честь и горло и имѣнье стратитъ. Тежъ кгды маестатъ нашъ ображонъ бываетъ съ тое причины, кгды бы хто бунтовалъ покой посполитый врушаючы противъ насъ Господара ку шкодѣ и Речы Посполитое, и мынцу безъ воли нашое билъ явне; а чого Боже уховай на насъ смерти, такъ тежъ и на потомки наши Великіе Князи Литовскіе, по зешстяхъ ихъ хотечы хто осѣсти и опоновати тое панство Великое Князство и Господаремъ быти на немъ, войско людъ служебный сбиралъ и выводилъ; хто бы тежъ зъ непріятелми порозумѣнье мѣлъ, листы до нихъ або послы противъ намъ Господарю и Речы Посполитое

або остерегаючы слалъ, тымъ непріятелемъ якуюжъ кольвекъ помочъ давалъ, хотя бы тежъ замокъ нашъ непріятелеви подалъ; хто бы тежъ люди непрыятельскіе въ панство наше Великое Князство Литовское зрадливе привелъ, а то бы на него слушнѣ и справедливѣ было переведено такимъ же доводомъ, яко нижей описано: таковый с права зъ розсудку нашого съ паны радами нашими Великого Князства Литовского честь горло тратить, и таковаго зрадцы дѣти сынове за таковый выступокъ отца своего безецными будутъ, а имѣнья того зрадцы отчызные выслужоные которымъ кольвекъ обычаемъ набытые мимо дъти и близкіе на насъ Господаря приходять. Вѣдьжо жоны таковыхъ здрайцъ которіе не будуть ли вѣдали тое здрады мужовъ своихъ, а съ того се выведутъ пресегами своими, таковые имѣней своихъ отчызныхъ и матерыстыхъ и вена предъ учынкомъ тое зрады имъ отъ мужей ихъ описаного не тратятъ* але до имѣней отчызныхъ не прійдутъ, хиба по смерти матокъ своихъ только до четвертое части имѣней матерыстыхъ пріходити будуть.

АРТЫКУЛЪ 4.

О ображенье маестату господарского.

Тежъ коли бы хто якого кольвекъ стану былъ найденъ явно подойзреный, ижъ маестатъ нашъ господарскій образилъ, таковому жаденъ привилей ани зацность ани достоенство не маеть помагати ани се имъ щытити можеть, абы се не мѣлъ справовати, и гдѣ будеть правомъ поконанъ, абы не мѣлъ каранъ быти. А хто бы въ часъ** милуючы пана Бога и пана своего и Речъ Посполитую справедливѣ перестерегъ або объявилъ, повышенья годенъ будеть. А за обмовенье славною о парсунѣ нашой господарской за доводомъ слушнымъ справа и суду маемъ карати ведлѣ важности выступу и словъ, вѣдже ласкою нашою господарскою, а честью и горломъ ани имѣнья отнятьемъ за то карати не будемъ; вѣдже въ томъ выступѣ коло ображеня маестату нашого господарского, гдѣ кому идеть о честь и о горло, таковыхъ шляхту подданныхъ нашихъ нигдѣ индѣй, одно у здѣшнемъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ на соймѣхъ валныхъ тутошнего панства, мы Господаръ съ паны рады нашими судити водлѣ выступку ихъ тымъ каранемъ, яко вышей описано, карати маемъ.

* Здѣсь вѣроятно пропущенъ: А дочки тыхъ ачь колвекъ почтивости своее нетратятъ.

** Въ третьей редак. статута прибавлено: «передъ учинкомъ».

АРТЫКУЛЪ 5.

О ображенье маестату господарского такій доводъ, а не инакший маеть быти.

Яко въ кождомъ учынку, за которій горломъ карають, потреба доводовъ явныхъ и ясныхъ, такъ во ображенью маестату нашого неледа за осоченемъ або вымовеньемъ маемъ се на подданныхъ нашихъ скваплѧти; але хто на кого ображене маестату ведеть, маетъ довести свѣдецтвомъ вѣры годными и неподойзреными людми шляхтою и ихъ своею присегою. А если бы хто кого обмовилъ въ томъ учынку, а звлаща ижъ бы на него менилъ, же намъ Господару на здоровье стоялъ або Речъ Посполитую зрадити и ку прудкому упадку привести хотѣлъ, и на тое се важилъ и готовалъ; такій повѣдачъ, если бы такимъ же яснымъ свѣдѣцтвомъ не довелъ, самъ отсуженемъ почтивости и горломъ маеть быти каранъ.

АРТЫКУЛЪ 6.

Хтобы колвекъ съ панства нашого до земли непріятельское утекъ.

Тежъ уставуемъ, хтобы кольвекъ съ подданныхъ нашихъ съ панства нашого утекъ до земли непріятельское умысломъ злымъ на зраду ку шкодѣ намъ Господарю и Речы Посполитой, такій честь тратитъ; а если бы пойманъ былъ, тогды и горломъ маеть быти каранъ. А дѣти ачъ колвекъ для того выступку отца своего почтивости свое не тратятъ, але имѣнья вси отцовскіе тратятъ, нижъ бы што мѣли власного набытья своего, або передъ тымъ учынкомъ отца своего отдѣлены были, тогды при томъ застати мають. Такимъ же обычаемъ и жоны если будуть не вѣдали здрады мужовъ своихъ, таковые въ томъ будуть захованы, яко въ третемъ артыкулѣ сего роздѣлу о такихъ есть описано.

АРТЫКУЛЪ 7.

Хто бы съ пригоды до земли сусѣдъ нашихъ втекъ.

Уставуемъ тежъ, если бы хто зъ якое пригоды припалое кромъ ображенья маестату нашого и Речы Посполитое зъѣхалъ до земли якого сусѣда нашого, выймуючы земли Московскіе; таковый почтивости, горла и имѣнья не тратитъ, одно маеть справоватися тому отъ кого будеть обвиненъ и ласки нашое господарское перенайдовати за кглейтомъ нашимъ, а тотъ кглейтъ нашъ на врадехъ, и ввездѣ гдѣ ся оборочати будеть, а особливе по мѣстомъ торгомъ и при костелехъ, маеть давати

обволывати и прибиваньемъ цедулъ ознаймованьемъ и рокъ выйстя кглейту оповѣдати, а то для того абы собѣ лѣпшую безпечность мѣти могъ. А если бы въ томъ часѣ не переправилъ собѣ ласки нашое господарское и тому кому завинилъ не справилсе; тогды маютъ таковото за се изъ границъ панства нашаго за кглейтомъ нашимъ пропустити, лечъ не до земли непріятельское, и то маютъ чынити передъ выйстемъ кглейту, а намъ Господарю волно будеть кглейтомъ далшимъ водлѣ воли и зданья нашого господарского.

АРТЫКУЛЪ 8.

О зкгвалцене и зламане кглейту.

Тежъ уставуемъ, если бы мы Господаръ кглейтомъ своимъ кого убезпечили, а тотъ бы кглейтъ яснѣ и значнѣ былъ обволанъ, за которымъ бы онъ обвиненный на справу до насъ пріѣхалъ; и хто бы таковото подъ тымъ часомъ ранилъ або забилъ безъ его початку и причины, таковый самъ маеть быти горломъ каранъ, яко тотъ которій кглейтъ нашъ господарскій зкгвалтилъ. Тымъ жо обычаемъ хтобы зъ кглейтомъ пріѣхавшы, а самъ неспокойнѣ и нескромнѣ се заховалъ, и кого ранилъ або забилъ и якій кольвекъ кгвалтъ учинилъ; тотъ самъ собѣ кглейтъ зламалъ и горло тратитъ.

АРТЫКУЛЪ 9.

О мондатѣхъ, въ которыхъ маютъ быти мандаты съ канцеляреи нашое даваны.

Напервей мандаты маютъ быти даваны о ображенье маестату нашого господарского; тежъ хто бы при дворѣ нашомъ господарскомъ кого забившы або кгвалтъ якій учынившы утекъ; хто бы тежъ покой посполитый взрушилъ, яко естъ вышей о ображенье маестату нашого господарского вышей и шырей описано; хто бы на имѣнью своемъ новое мыто вымышлялъ, або тежъ мытникъ нашъ господарскій и тежъ хто съ подданныхъ нашихъ маючи стародавные або отъ насъ даное мыто на имѣнью своемъ або въ державѣ своей надъ уставу такъ тежъ и отъ подданныхъ шляхецкихъ што бралъ; такъ тежъ листы и мандаты маютъ быти даваны въ речахъ и въ пожиткахъ столу и скарбу нашого господарского належачихъ и о иншые нѣкоторые речи. Кромъ вышей мененыхъ артыкуловъ мандаты никому съ канцеляреи нашое не маютъ быть даваны; а если бы были даваны, тогды сторона оную* речъ, кромъ

---

* Въ третьей редак. статут. стоитъ: «о иншую».

тыхъ мандатовъ нашихъ, будучы позвана и ставши очевисто неповинна будеть отказовати, а за мандатомъ нашимъ маеть зложонъ рокъ завитый.

АРТЫКУЛЪ 10.

Хто бы кому имѣнье заставилъ а продалъ первей, нижли зъ земли утекъ.

Тежъ если бы хто которій человѣкъ, передъ тымъ нижли утечеть до земли непріятельское, будучы еще въ панствѣ нашомъ, продалъ або запродалъ имѣнье якое або люди або землю кому, а будетъ ли онъ тое рады его не вѣдалъ, и на то право поднесеть и окажетъ на то листы и держанья своего доведетъ; тогда маеть онъ тое купленое або закупленное имѣнье спокойнѣ держать, а пакъ ли бы не хотѣлъ присегати, тогды тое купленое або закупленное имѣнье тратитъ.

АРТЫКУЛЪ 11.

Если бы отецъ отъ дѣтей втекъ до земли непріятельское, такъ тежъ который ближшый.

Тежъ уставуемъ, если бы отецъ отъ дѣтей утекъ до земли непріятеля нашего Московского и до иншыхъ земль непріятель нашихъ, а дѣти бы на имѣньи зоставилъ по себѣ; тогды имѣнья его на насъ Господаря спадывають, бо за выступъ отца ихъ власного вже сутъ отдалены отъ имѣней. Вѣдьже которій бы сынъ былъ дѣлный отъ отца своего и первей тое части своее въ держанью былъ, нижли утекъ отецъ его, и мѣшкалъ бы на томъ кромъ отца своего не у въ одномъ мѣстцу зъ нимъ, а не за однымъ плотомъ*, а тое рады и учынку отца своего не вѣдалъ, а не былъ подойзреный и вывелся того присегою своею; таковые тогды сыны и дочки отъ почтивости своее отъ части имѣнья своего не одпадываютъ. А если бы которій прирожоный братъ або дѣвка** або который будь зъ роду утекъ до земли того непріятеля нашого Московского и до земль непріятельскихъ поганскихъ; тогды дѣлница, то есть часть невыдѣлена не будеть выдѣлена была, будь не выдѣлена***, спадываетъ на насъ Господаря, и ближній жаденъ не будетъ ку тому и не маеть мѣти ничого; а вѣдьже то братьи и близкимъ яко въ почтивости

---

* Въ третьей редак. Стат. стоитъ: «и не въ одномъ дому».

** Тамъ же стоитъ: «дядько».

*** Тамъ же: «будетъ ли выдѣлена была, альбо невыдѣлена».

такъ и частемъ имѣньямъ ихъ шкодити не маеть. А хтобы таковогo здрайцу утекаючого забилъ, або живого до насъ и до вряду нашого привелъ, и то на его слушнымъ доводомъ перевелъ; таковогo почтивости то шкодити не маеть, але еще за то будетъ годенъ ласки нашого господарское, а если бы не довелъ, тогды самъ маеть быть каранъ, яко вышей описано.

АРТЫКУЛЪ 12.

Хто бы листы або печати наши фалшовалъ, чымъ маеть быти каранъ.

Коли бы хто листы або печати наши фалшовалъ, або на кшталтъ руки нашое также съ канцлярейныхъ писаровъ нашихъ того панства подписовалъ, або хтобы тежъ печати наши соберывъ и въ себе ховалъ и ихъ ужывалъ; таковый за оказаньемъ слушнымъ явностью певною и доводомъ слушнымъ ничимъ инымъ толко огнемъ каранъ быти маеть. Ку тому если бы тежъ хто печати и выписы врадовые переправовалъ, тестаменты на заставу фалшовалъ, або одбираючи печати отъ листовъ къ другимъ прикладалъ ку помочы и ку пожытку собѣ а ку шкодѣ стороны своее противное, а то бы се на праве нашло и оказало; тотъ тую речъ, о што тые листы идуть и о што за ними право ведетъ, тратитъ и горломъ каранъ предсе маеть быти. А хтобы листы фалшывые на якую речъ набытую показалъ, которіе бы по чіей смерти зъ имѣньемъ або съ чимъ кольвекъ до рукъ его пришли, за кими листы чого вжывалъ тотъ ближшый*; на томъ присегнути, ижъ такіе листы по смерти тыхъ, отъ которихъ се ему достали зъ имѣньемъ або которою кольвекъ речъю, и за тымъ тое стороны почтивости и горлу шкодити не будетъ, а о тую речъ, о што право идетъ, предся мовити можеть и правомъ поступовати и ку листомъ мовити, если противъ праву але недотливе**.

АРТЫКУЛЪ 13.

О фалшованью монеты о мынѕзехъ и о золоторехъ.

Тежъ хтобы монету нашу фальшовалъ и безъ воли нашое переправовалъ и обрѣзовалъ, такъ тежъ мындзаре наши, которіе золото и серебро и иншую речъ матереи*** належачую и прислухаючую мындзѣ фалшовали бы зливали и мѣшали ку пожитку своему а ку шкодѣ Речи

* Въ третьей редак. статута: «и за такими листы чого вживалъ, або ещо доискивалъ се, тотъ близшій присягнути».

** Въ третьей редак. статута: «недоткливе».

*** Въ третьей редак. Стат.: «матерею».

Посполитое, а то бы на нихъ досвѣдчано; тые мають огнемъ караны безъ милосердья. Потомужъ золотари, которіе золото серебро фалшують и межи того мѣшають медь цынъ або олово, и въ томъ бы были дознали; тогды сами мають огнемъ быти караны, а ихъ маетность тому, кому шкоду учинили, маеть быть плачоно. Вѣдьже работа тая и матерея, безъ которое бы тое ремесло ихъ справовано быти не могло подлѣ звыклости ее, то фалшемъ розумено быти не маеть.

АРТЫКУЛЪ 14.

Не маеть никто ни за чій кольвекъ учинокъ терпѣти только кождый самъ за себе.

Тежъ уставуемъ, ижъ нихто ни за чій кольвекъ учинокъ не маеть каранъ и сказанъ быти, толко которимъ виненъ, кгдыжъ того право божое и справедливость хрестіянская учыть, якожъ такъ хочемъ мѣти: абы ани отецъ за сына ани сынъ за отца, кромъ ображенья маестату нашого, яко вышей около того естъ описано, ани жона за мужа, ани мужъ за жону, такъ тежъ братъ за брата, и жадный прирожоный, и слуга за пана, панъ за слугу, нихто ни за чій выступъ учынокъ, толко кождый самъ за свой выступъ маетъ терпѣти и каранъ быти.

АРТЫКУЛЪ 15.

Хтобы много за мало упросилъ а безъ данины побралъ.

Тежъ хто много за мало упросилъ, а то бы на него устнѣ и съ права было переведено, вышей нижли просилъ, таковый тую выслугу свою отъ насъ даную тратитъ. А хотя бы и добрѣ упросилъ, а безъ данины нашое што и къ той выслугѣ своей взялъ и къ тому привернулъ; предъся тую выслугу и забранье тратитъ и спадываетъ то за се на насъ Господаря. А хто ку отчызному своему имѣнью взялъ чоловѣка, або и десети, або колко колвекъ и съ землями, або земли пустое; тогды маеть кождого чоловѣка, колко будетъ взялъ, своими отзычнами навезати зъ земли, або кождую землю землею, а вѣдже не не на голую повѣсть и обмову, але за огледаньемъ и вывѣданьемъ слушнымъ и справедливымъ правнымъ поступкомъ и доводомъ черезъ людей цнотливыхъ и вѣры годныхъ комисаровъ тубулцовъ. Ровностью права однакими доводами вдаючы се* въ ровное право и зъ шляхтою, яко о томъ нижей написано.

* Въ третьей редакціи статута прибавлено: «Мы Господаръ въ такой рѣчи о кгрунтѣ земленый».

АРТЫКУЛЪ 16.

О речъ земленую, межы имѣньями нашими князскими панскими шляхецкими, мы Господаръ однымъ тымъ правомъ судитисе маемъ.

Тежъ мы Господаръ обѣцуемъ и хочемъ, абы тое черезъ насъ и потомковъ нашихъ споры розница межи кгрунтами нашими шляхецкими вѣчно было держано, гдѣжъ бы се трафило въ имѣньяхъ нашихъ споры розница межи кгрунтами нашими* шляхецкими и межы тыми имѣньями, которые вышли зъ данины нашое, ижъ въ той речы земляной маемъ мы и потомки наши Великіе Князи Литовскіе тымъ же однымъ правомъ яко и подданные наши Великого Князьства судитися а не иначей, чій доводъ будеть слушнѣйшій водлѣ права, тотъ ку доводу маеть быти припущонъ.

АРТЫКУЛЪ 17.

Вси въ томъ панствѣ нашомъ великомъ Князствѣ Литовскомъ однымъ тымъ правомъ сужоны быти мають.

Уставуемъ тежъ и вѣчнѣ а неотмѣннѣ мѣти хочемъ, абы всѣ подданные наши всѣхъ становъ, такъ богатого яко и вбогого, почоншы отъ княжатъ пановъ радъ духовныхъ и свѣцкихъ пановъ хоруговныхъ и шляхты, ажъ до нижшого стану, однымъ тымъ правомъ отъ насъ данымъ были сужоны; и всякіе речы, почоншы отъ почтивости горла достоенствъ маетности имѣней всякихъ справъ земленыхъ лежачыхъ рухомыхъ, ажъ до наименшое речы, а не инакшымъ правомъ але тымъ статутомъ отъ насъ данымъ мають быть сужоны. Также и чужоземцы и заграничники Великого Князства приѣждчые и якимъ кольвекъ обычаемъ прибылые люди тымъ же правомъ же мають быть сужоны и на такихъ врядехъ, гдѣ выступить.

АРТЫКУЛЪ 18.

О листѣяхъ заповѣдныхъ, ижъ не мають быти съ канцляреи нашое выдаваны.

Тежъ уставуемъ, ижъ листовъ нашихъ заповѣдныхъ на продлуженье справедливости людское, яко кольвекъ повстегаючы або задержываючы, отъ сихъ часовъ на потомъ до всякихъ судовъ мы сами и потомки наши Великіе Князи Литовскіе давати не будемъ, окромъ трохъ члон-

* Въ третьей ред. стат.: «и тежъ межи кгрунтами костельними подаванья нашого, а также межи кгрунтами нашими и».

ковъ: первое если бы хто о Речъ Посполитую въ непріятелей нашихъ у везенью былъ; другое коли бы хто на службѣ нашой и Речи Посполитое въ посельствѣ до земль чужыхъ або заграничье панствъ нашихъ, гдѣ ся будетъ дотыкало Речы Посполитое, и въ иншихъ речахъ господарскихъ властныхъ посланъ, и къ тому особливе въ потребахъ якихъ кольвекъ водлѣ часу припалыхъ потребы отправуючы ими ся забавилъ, въ таковыхъ речахъ и справахъ не только листы наши господарскіе але и пановъ радъ нашихъ ити могуть и мѣстце у правѣ мѣти будуть; третее коли бы хто правдиве немоцонъ былъ, тогды толко которій не сталъ, маеть на другомъ року присегнути, ижъ правдиве немоцонъ былъ. А у въ иншихъ речахъ кромѣ тыхъ члонковъ хотя бы и выданы кому были; тогды врадники наши то есть судъ замковый земскій и мѣскій, таковыхъ листовъ заповѣдныхъ ку кривдѣ одное стороны одержаныхъ неповинны пріймовати ани ихъ послушни быти.

АРТЫКУЛЪ 19.

Листы отвороные мають быти кождому ворочаны.

Тежъ хтобы листы наши отвороные въ жалобѣ своей до кого принесъ, будь до князя, або до пана, або до державецъ, або зeменинъ до зeменина, а хто бы колвекъ зъ нихъ оный листъ отворенный прочетши у себе держалъ и копею зъ него знявшы подъ печатью вознаго оному не хотѣлъ вернути до трехъ дней; тогды таковый за противность свою намъ Господару у вину упадываетъ у дванадцать рублей грошей, а сторонѣ такожъ маеть заплатити. А вѣдьже листы отвороные мають обычаемъ слушнымъ даваны быти черезъ возного и предъ людми сторонными шляхтою.

АРТЫКУЛЪ 20.

О битью посланца нашого господарского, и тежъ посланцовъ отъ пановъ радъ нашихъ при листехъ нашихъ господарскихъ и пановъ радъ и старостъ нашихъ судовыхъ и суду земского.

Уставуемъ, хто бы посланца нашого господарского, и тежъ посланцовъ пановъ радъ нашихъ, за листы нашими и за листы пановъ радъ нашихъ и старостъ судовыхъ и суду земского, збилъ и листовъ не учтилъ, або листы подралъ ку зелжывости нашой и радъ нашихъ; тотъ маеть за слушнымъ доводомъ, если на него очевисто переведутъ дванадцать недѣль на замку нашомъ сѣдѣти, а дворанина совито, навезать водлугъ стану его. А дворанинъ кгды листы подавать маеть, маетъ меть при собѣ сторону, то есть двохъ шляхтичовъ для доводу. Такъ тежъ и

сторону, которыхъ будетъ мѣти при собѣ дворанинъ, если бы хто забилъ або якую легкость учынилъ, маеть совито водлугъ стану ихъ навезати. За листы и въ справахъ урядовне посланые ѣздячы мають скромнѣ и учтиве се заховать, и жадное прычыны ку имѣнью и зелженью своему не давать и ничого неслушнаго не почынать, одно то справовати, што вряду его наледыть и съ чымъ прiѣхалъ.

АРТЫКУЛЪ 21.

О листѣхъ заручныхъ.

Тежъ абѣцуемъ и маемъ давати о безпечность здоровья подданыхъ нашихъ шляхту, за похвалками и звазненьемъ чiимъ кольвекъ противко ихъ кождого, зъ великихъ кровныхъ ажъ до нижныхъ становъ, съ канцляреи нашое листы заручные, и заклады на нихъ казати описовати пять сотъ копъ грошей наименшей, а болшей двѣ тысечы копъ грошей, а над то вышейописаные заклады никому такъ съ болшихъ яко и зъ меншихъ становъ шляхецскаго народу даваны быти не мають. А того канцлярейные писары наши господарскiе земскiе Великаго Князства Литовскаго догледати и вважати (sic) мають, кому пять сотъ копъ грошей а кому двѣ тысечи копъ грошей въ листѣхъ заклады описованы и даваны быти мають. А хто бы за похвалкою або звазньемъ своимъ обнесенъ будучы урядовне листомъ нашимъ заручнымъ, а черезъ тотъ закладъ кого забилъ; тогды справа за слушнымъ доводомъ горломъ маеть быть каранъ, а закладъ на насъ Господаря до скарбу нашого земского Великаго Князства Литовскаго на имѣнью его маеть быти с правлено. А еслибы не забилъ, толко ранилъ або збилъ; тогды с права также за слушнымъ доводомъ заруку намъ Господарю маеть платити, а тому битому маеть быть справлено навезка совита водлѣ стану его. А хто бы заруку выневшы, сторону противную, на которую заруку взялъ, самого его забилъ або билъ або ранилъ; тотъ самъ таковою жъ виною маеть быть каранъ. А мы Господаръ не маемъ таковыхъ закладовъ никому отпущати, але кажемъ брати до скарбу нашого земского Великого Князства Литовского; а въ небытности нашой въ здѣшн емъ панствѣ воеводове старосты державцы судовые, гдѣ книги лежать, будуть мочы листы заручные подъ печатми своими шляхтѣ давати, уважаючы кому якiй съ тыхъ двухъ сумъ закладъ маеть быти даванъ.

АРТЫКУЛЪ 22.

О отповѣдникахъ неосѣлыхъ.

Тежъ уставуемъ, если бы хто кольвекъ неосѣлый, будь тубулецъ панства нашого Великаго Князства яко и чужоземецъ, кому тежъ колвекъ

иншому отповѣдь обличнѣ або черезъ листы або тежъ заочнѣ учынилъ; таковый отповѣдникъ маеть быть поставленъ отъ насъ Господаря або отъ вряду замкового або и земского передъ правомъ, гдѣ бы колвекъ при которомъ врядѣ то се дѣяло, и если бы онъ тое отповѣди предъ врядомъ довелъ, тогды таковый отповѣдникъ неосѣлый маеть быти на замку нашомъ посажонъ, а сѣдѣти маеть дванадцать недѣль), не маеть быть съ того везенья пущонъ, ажъ первей себе рукоемствомъ увыйститъ, абы тотъ, противъ кого отповѣдь учинилъ, въ покою былъ.

АРТЫКУЛЪ 23.

О листѣхъ желѣзныхъ, кому мають быти даваны.

Тежъ уставуемъ, ижъ листы желѣзные съ канцляреи нашое не мають быть даваны тѣмъ, которые маетности своей на збыткохъ марнѣ тратили и за таковыми збыточными тратами въ долги попали, але тымъ маеть давати таковые листы, которые бы въ долги пришли и въ убозство попали зъ Божъего допущенья: то есть, если бы огнемъ погорѣли або маетности ихъ стонули, албо бы отъ разбою отъ непріятеля нашого забрани были, або хто бы тежъ для Речы Посполитое ку утратѣ у въ убозство пришолъ. А вѣджо далшого часу и волности не маеть тымъ узычати и давати толко въ наибольшой сумѣ и речы три годы, а въ томъ часѣ маеть се въ наибольшой речы и сумѣ тотъ о заплату старати. И людемъ простымъ купцомъ и жыдомъ противъ шляхты таковыхъ листовъ не маемъ держати, а вѣджо кому будь хотѣли таковото листу желѣзного узычити, и то предсе не напротивъ шляхты; тогды съ канцляреи нашое тотъ маеть быть отосланъ до вряду его належачого, отколь есть. Передъ которимъ врядомъ хто таковаго листу желѣзнаго потребуеть, маеть рукоемство слушное поставити людей добрихъ осѣлыхъ и куститися ими и ихъ маетностями, ижъ не згинетъ въ тыхъ же лѣтехъ, яко на листехъ ему назначоно, а на остатный день выйстя року будуть повинны рукоимы оного на томъ же врядѣ поставить, а должники долговъ своихъ и оного истца въ того вряду упоминати и найдовати и доходити будуть; еслибы рукоимы не поставили и въ томъ се онымъ не всправедливили, тогды сами за листы або за доводомъ правнымъ тые долги повинны будутъ платити.

АРТЫКУЛЪ 24.

Кому бы шло о честь, якъ рыхло справедливость учынена быти маеть.

Тежъ обѣцуемъ и будемъ повинни каждому съ подданыхъ нашихъ, кому бы шло о честь прудкую а неодволочную справедливость учынити, а если

бы на насъ Господаря зашли якіе трудности; тогды таковой справѣ въ годы чотыри роки складаемъ. А гдѣ на першомъ второмъ або на третемъ року пред ся за недоспѣхомъ нашимъ не могли быхмо конца въ той речы учинить; и до того четвертого або розсудку нашого того оного обвиненаго почтивости шкодити не маеть. А хотя бы умеръ або забитъ былъ, не дождавшы оного розсудку нашого; тогды ему ани потомкомъ его почтивости шкодити не маеть. А приганенный службы нашое земское не маетъ се вымовляти, вѣдже четвертого остатнего року и войною се вымовляти не будеть мочы.

АРТЫКУЛЪ 25.

О мытѣхъ новыхъ.

Тежъ уставуемъ и приказуемъ, абы жаденъ человѣкъ въ томъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ не смѣлъ новыхъ мытъ вымышляти ани встановляти ни на дорогахъ, ни на мѣстехъ, ани на гребляхъ, ани на рѣкахъ, ани въ торгахъ, ани въ мѣстечкахъ ни въ стодолахъ, або въ корчмахъ на гостинцахъ въ имѣньяхъ своихъ, кромѣ которые бы были зъ стародавна установлены, або мѣли бы на то листы продковъ нашихъ або наши. А хто бы кольвекъ смѣлъ мыто кромъ звычайнаго торгового установляти; тогды тое имѣнье, въ которомъ мыто кромъ торгового установилъ, тратить и спадываетъ на насъ Господаря. А которіе здавна и за привильями и листы нашими мыто и мостовое на имѣньяхъ своихъ на дорогахъ гати мосты гребли и ровы направовати мають, а хто бы гдѣ мостовъ гатей гребели направленыхъ не мѣлъ, а для того бы переѣздъ былъ трудный, а кому бы се на тыхъ мѣстцахъ шкода стала; тому тотъ же панъ, хто мыто беретъ, виненъ будеть шкоду оправити и зъ накладомъ, што ищути шкоды наложыть. А старостове державцы або мытники наши, еслибы такежъ беручы мыто дорогъ не поправовали на имѣньяхъ нашихъ; тогды шкоду и накладъ тому, што ищучи хто наложить, винны будуть платити. А которіе тежъ князи панове и земяне шляхта старіе дороги ставы своими затопятъ, або заорутъ, привлащаючи собѣ пожытки; таковые новые дороги мають быти погачоны и положоны не ку кривдѣ людемъ переѣждимъ, але што могутъ быть напростей и такъ, або были напровованы, жебы зъ возы тяжкими у вездѣ безпечный переѣздъ былъ. А къ тому иншые стародавные дороги на имѣньяхъ и на кгрунтехъ своихъ въ мѣстцахъ потребныхъ поправовати, мостъ мостити, гати гатити, тые которіе зъ стародавна людьми то робливали и впередъ будуть повины. А кгды бы на чыемъ имѣньи або на кгрунтѣ злый переѣздъ былъ, а шляхтичъ хотѣлъ бы его поправовати, а

съ того себѣ за накладъ свой пожитокъ мѣти; тогды тотъ маеть до насъ Господаря утечы, а мы, довѣдавшыся того черезъ посланцовъ або старостъ нашихъ ку тому прилеглыхъ, маемъ ему дати и встановити отъ купцовъ и иншыхъ переѣжджыхъ людей мыто або платъ, водлѣ важности и наклады его и ласки нашое господарское. Такъ тежъ и мытники наши въ мѣстечкахъ и селахъ князскихъ, панскихъ, боярскихъ, гдѣ первей мыто не бирано, часу праздниковъ и сходовъ жадныхъ мытъ и торгового вымышляти и брати не мають* кгвалтъ и шкоду совито платити. А на рѣкахъ портовыхъ, и на которыхъ портъ можетъ быти, а гдѣ кольвекъ въ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ, жаденъ ставовъ новыхъ становити и гребли сыпати ку переказѣ порту и спусту не маеть мѣти. Такъ тежъ и ѣзы на рѣкахъ портовыхъ, гдѣ зъ стародавна бывали, хтобы ставилъ; тогды предсе маеть мѣстца заставляти такъ слушиѣ, абы ѣзомъ або тамованьемъ никому се шкода не стала. А таковыхъ речей воеводове, старостове, державцы наши кождый въ державѣ своей мають досмотрѣти, а новыхъ мытъ абы на рѣкахъ портовыхъ и на ставехъ и на гребляхъ не было, также на ѣзохъ абы проходы были слушные безъ завады заставованы.

АРТЫКУЛЪ 26.

О неданье мыта шляхтѣ.

Тежъ зъ ласки и доброти нашое господарское княземъ, паномъ радамъ духовнымъ и свѣцскимъ, шляхтѣ въ томъ панствѣ нашомъ тую вольность на водахъ на дорогахъ, то естъ сухимъ путемъ и воднымъ, на торгохъ, на мостехъ, такъ по имѣньяхъ нашихъ** спущати и продавати зъ ихъ власныхъ гуменъ, кождому его роботы правдивое збожье а не купленое, отъ того мыто не маеть быти давано; такъ тежъ и одъ подводъ шляхецскихъ, которіе зъ ихъ речми властнымъ збожьемъ а стацыями ходять отъ того всего мыто и мостовое брано быти не маеть. А если бы што купленого збожья и иншыхъ речей пры томъ мѣлъ; отъ того мыто маеть платити. А вѣдже сами особами своими, або гдѣ бы ихъ самихъ при томъ не было, тогды слуги ихъ або справцы отъ нихъ притомъ посланые вѣры годные на мытѣхъ нашихъ головныхъ мають присегнути, што естъ правдивое роботы его домовое а што тежъ прикупленое, а подводы мають безъ присеги быти пропущаны толко за листы и печатми ихъ, тымъ же обычаемъ и лѣсные товары и отъ всякого господарства домовое роботы

* Въ третьей редак. стат. «а если бы важили то учинити, то мають».

** Третья редак. стат. прибавлено «яко и по ихъ властныхъ».

маеть ся разумѣти и безмытнѣ пропущоны быти. А на мостехъ старожитныхъ, гдѣ передъ тымъ што будеть давано только отъ подводъ такихъ, которіе збожье на продажу везуть, вѣдже водлѣ стародавного обычаю мають давати.

АРТЫКУЛЪ 27.

Хто напротивко выроку нашого господарскаго мовилъ.

Тежъ уставуемъ, кгды быхмо мы Господаръ съ паны радами нашими зъ выроку нашого сказанье учынили, а хтобы противъ тому выроку нашому по сказанью што противъ его мовити мѣлъ; тогды таковые, якогожъ кольвекъ стану такъ высокаго яко и низкаго, мають сѣдѣти на замку нашомъ шесть недѣль, а то никому не маеть быти отпущоно.

АРТЫКУЛЪ 28.

Хтобы подъ кимъ што упросилъ, а тому напродъ дано и въ привильи нашомъ господарском напродъ описано.

Уставуемъ тежъ, хтобы подъ кимъ имѣнье люди земли въ насъ Господара упросилъ и въ привильи бы то собѣ описалъ, а у того бы, подъ кимъ то онъ собѣ упросилъ, первей было на датѣ его або на привильи нашомъ описано и тому потвержоно, и того онъ колко лѣтъ вжывалъ и въ держанью былъ; тогды таковый первый привилей або листы при моцы мають зостати, и за иншыхъ господарей потомковъ нашихъ тотъ, кому дано, тую речъ держати и поживати маеть водлугъ листовъ и потверженья нашого, а послѣдніе листы ни во што мають обернены быти.

АРТЫКУЛЪ 29.

Хтобы на што листы упросилъ, а того въ держанью не былъ.

Тежъ уставуемъ, если бы хто собѣ въ насъ Господаря имѣнье люди або землю впросилъ и въ листѣ данины нашое ему то было описано, а того въ держанью и въ поживанью не былъ до десети лѣтъ; тогды и листы наши и дата таковая потомъ жадное моцы мѣти не маеть. Так тежъ, и справуючись водлѣ правъ хрестіянскихъ и тежъ остерегаючы, абы межы поддаными нашими небезпечность и ростырки не множылисе, уставуемъ, абы отъ сего часу жадные листы, которые по латинѣ експектативами зовутъ, жадное моцы не мѣли, а хотя бы отъ насъ кому даны, предсе держа-

ны быти не мають; нижли если бы хто самъ по своей доброй воли передъ нами Господаремъ зъ волею нашою господарскою на то прызволилъ.

АРТЫКУЛЪ 30.

Абы се у дворехъ нашихъ господарскихъ нихто не становилъ.

Тежъ уставуемъ, ижъ жаденъ панъ, а нихто съ подданныхъ нашихъ, Великомъ Князствѣ Литовскомъ ѣздечы дорогами, не мають ся становити и стацый на себе и на кони свое зъ дворовъ нашихъ брати, ставовъ и сажавокъ и озеръ нашихъ волочыти. А если бы хто противъ тое уставы нашое учынилъ, а въ дворѣхъ нашихъ становилсе, стацыю собѣ и конемъ своимъ зъ дворовъ нашихъ бралъ, ставы и сажавки и озера нашы волочылъ; тогды за слушнымъ доводомъ и с права въ томъ поконаный маеть на замку нашомъ дванадцать недѣль сѣдѣти, а шкоду оправити.

РОЗДѢЛЪ ВТОРЫЙ О ОБОРОНѢ ЗЕМСКОЙ

АРТЫКУЛЪ 1.

О повинности яко вси обыватели Великого Князства литовского чынить мають.

Уставуемъ тежъ съ призволеньемъ радъ нашихъ зуполныхъ и всѣхъ становъ подданныхъ панства нашого Великаго Князства, ижъ кождый князь и панъ дховный и тежъ дворянинъ бояринъ и вдовы кождые и иные станы, и татарове наши, такъ мѣщане мѣстъ нашихъ, маючи земское имѣнье и лѣта зуполные маючы, часу потребы зъ нами и потомками нашими або при гетманохъ нашихъ винни будуть сами особами своими войну служыти и выправовати на службу военную, коли бы кольвекъ была потреба водлѣ уфалы земское соймовъ нашихъ Великаго Князства, якая на онъ часъ будеть потреба оказовати*, то естъ и похожыхъ зъ имѣней зъ людей, яко будетъ потреба, отчызныхъ выслужоныхъ и купленныхъ. А вдовы и сироты и дѣти лѣтъ зуполныхъ не маючи мають выправовати водле важности имѣней своихъ, а тымъ обычаемъ; маеть быти выправа пахолка зо всимъ на добромъ кони, што бы конъ стоялъ наименшей осмъ копъ грошей литовскихъ, а на немъ сукня цвѣтная, панцеръ, прилбица, мечъ, павеза древо съ прапорцемъ

* Трет. ред. стат.: «зъвлаща кгдыбы рушенье посполитое было, т.е. яко зъ людей отчизныхъ».

цветнымъ. А который бы бояринъ або мѣщенинъ не мѣлъ въ своемъ имѣнью людей такъ много, яко устава будеть, тотъ самъ предсе маеть ѣхати и служити; такъ тежъ которій не маеть пѣшо ити зъ ручницою або зъ рогатиною, а на мѣстцу наименованомъ черезъ листы наши або гетмана нашого великого маеть ся очевисто каждый становити и датися написати и ошафовати гетману нашому великому на тотъ день, которій черезъ насъ або черезъ гетмана нашого къ тому попису будеть положонъ и выволанъ. А коли бы было колко братьи недѣленое; тогды братья маютъ межы себе годнѣйшаго лѣтъ дорослыхъ выбравшы послати, который зъ имѣнья недѣленого маеть войну служыти тымъ же обычаемъ, яко вышей описано. А хтобы отъ насъ Господаря держалъ якое имѣньѣ нашо въ заставѣ; тогды тотъ не повиненъ будеть выправовати на войну. Хочемъ тежъ мѣти и уставуемъ, абы подданые нашы вси мѣщане ку валной потребѣ зъ иншыми людьми нашими войну служили, або зъ дозволеньемъ нашимъ водлѣ постановеня нашого на войну выправовали. А хто бы кольвекъ съ тыхъ подданыхъ нашихъ шляхты и рыцерства всякаго стану, также маючы имѣнье земское, войны не служылъ, або прiѣхавшы на рокъ постановеный не пописалъ, а хотя бы и пописался, а шыфу не ждалъ, або и шыховавшы се безъ воли нашое або отъ гетмана нашого великого прочъ поѣхалъ; тотъ имѣнье свое все тратитъ подъ тымъ обычаемъ, яко бы войны не служылъ. И для того жъ кождого гетмана великого мы Господаръ обѣцуемъ тотъ урядъ (т.е. гетманство) годнымъ и досвѣдчонымъ людемъ народу шляхецкого родичомъ стародавнымъ тутошнего панстдемъ Великого Князства Литовскаго давати, и тое мѣстце засаживати.

АРТЫКУЛЪ 2.

О постановеню обороны земское только на соймѣ.

Обѣцуем и уставуемъ вѣчными часы быти держано, ижъ кгды будеть потреба противко которого непрiятеля нашого обороны земское сему панству нашому Великому Князству Литовскому, албо валка вести; тогды мы сами Господаръ або и съ паны радами нашими не маемъ ани будемъ мочы того учынити, ани серебщызны и поплату никоторую установляти, ажъ первей соймъ великiй вальный зложывшы въ томъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ, на которомъ за росказаньемъ и листы нашими будуть повинни вси княжата и панове рады духовные и свѣцскiе, маршалки и иные врядники земскiе и дворные, панове хоруговные, послы земскiе повѣтовые зъѣхатися; тежъ на онъ часъ на соймѣ великомъ валномъ зо всими радами нашими и зо всими княжаты и паняты и зо всимъ

рыцерствомъ порядою а позволеньемъ ихъ маемъ таковые речы становити а не иначей. А вѣдьже гдѣ бы отъ котораго непріятеля нашого якое прудкое уторгненье было въ се панство наше Великое Князство; тогды и безъ сойму толко за листы нашими, а въ небытности нашой за листы пановъ радъ нашихъ гетмана нашого великого маютъ вси князи и панове подданые нашы, войны павинны, на часъ и мѣстце назначоное ѣхати, яко на кгвалтъ, и то зъ милости Речы Посполитое боронечы собѣ жоны и дѣтей маетности отчызны своее.

АРТЫКУЛЪ 3.

О невызволенье листы нашими, и тежъ кого волно вызволити.

Тежъ уставуемъ, ижъ мы не маемъ жаднаго зъ войны отъ службы земское такъ словнымъ росказаньемъ яко и презъ листы наши вызволити изъ войска отпущати, такъ тежъ и гетманове наши не будутъ мочы вызволити и зъ войска отпущати, кромъ тыхъ врядниковъ нашихъ и слугъ, которихъ мы Господаръ на онъ часъ для послугъ нашихъ и справъ земскихъ зоставимъ, а вѣдже и тые почты свои водле можности имѣней ихъ винны слати и выправовати. А што се дотычеть старостъ и державецъ украиныхъ, тые часу вальки также повинни зъ имѣней своихъ у войско, яко иншые шляхта, почты свои ку службѣ земской выправовати и становити. А сами они, звлаща тые, которіе быхмо у войско листы нашими и панове рады або гетманъ нашъ не казали ити, таковые почты свои, што зъ урядовъ своихъ новинни, становити маютъ.

АРТЫКУЛЪ 4.

О имѣнья заставныя, хто зъ нихъ службу земскую служити маеть.

Тежъ уставуемъ, если бы который шляхтичъ або панъ хто закупитъ и въ держанью будеть, службу земскую съ того заступовати маеть. Нижли если бы тотъ собѣ на записѣ заставномъ обваровалъ; а тотъ, хто заставитъ, тымъ описомъ своимъ въ то бы се подалъ, ижъ самъ съ того имѣнья службу земскую служыти маеть; а онъ хто закупилъ въ томъ воленъ будеть. А вѣдже хто за такимъ обычаемъ, естли бы тотъ, хто закупуетъ, мѣлъ оселости и можетъ службу земскую самъ служыти, а кгды бы оселости яковое и можности не могъ мѣти; тогды предсе тотъ, хто закупуетъ и вжываетъ, самъ съ тое закупли маеть службу земскую служыти.

АРТЫКУЛЪ 5.

О Хоружыхъ.

Хоружества всихъ земляхъ и повѣтехъ Великого Князства тымъ радомъ и способомъ мають быти захованы, ижъ мы Господаръ хоружыхъ нашыхъ не маемъ уставляти толко людей зацныхъ добрыхъ ростропныхъ можныхъ и осѣлыхъ о повѣтѣ томъ. А хоружый, и гдѣ будеть хоруговъ держати, маеть на собѣ мѣти зброю добрую и гелмъ албо прильбицу и бронь, а конь абы былъ подъ нимъ добрій, а хоруговъ самъ хоружый въ гуфѣ своемъ на шыху и ку потребѣ маеть держати, и статечнѣ се въ томъ врядѣ на потребахъ нашихъ земскихъ маеть заховывати водлугъ цноты и повинности на хоружихъ належачое; а хорогвы мають имъ даваны быти за скарбу нашого подлугъ давного обычаю; а хоружые земскіе и дворные мають быти подлугъ стародавного обычаю захованы.

АРТЫКУЛЪ 6.

О збиранью и тягненью шляхтѣ на войну.

Тежъ мы Господаръ для порядънѣйшаго тяготенья на войну, абы въ томъ шкода не была людемъ, такъ уставуемъ, ижъ гдѣ за потребою земскою будетъ отъ насъ и пановъ радъ албо гетмана всей земли росказано на войну ѣхати; и тогды хоружый, давшы вѣдомость о томъ шляхтѣ, каждый у своемъ повѣтѣ, маеть выѣхати самъ у поле и казати до себе всимъ повѣтикомъ своимъ за тры дни передъ тегненьемъ съ повѣту зъѣхатися; а они будуть повинни и до войска къ нему не вымовляючыся ѣхати въ томъ часѣ и на тое мѣстце, яко имъ отъ насъ дано и назначоно будеть, съ почты своими яко на войну служыти повинни зъѣхатися. И тамъ же хоружому собравшыся зъ ними и маючы о кождомъ зъ нихъ добрую вѣдомость и печу посполу маеть тягнути зъ ними до каштеляна, давшы о собѣ первей знати, гдѣ бы се мѣли ку нему стегнути; и тамъ съ каштеляномъ зъѣхавши се хоружый оный повѣтъ шляхту отдати и оповѣдати каштеляну и ознаймити маеть, если все сполна албо и хто есть... А гдѣ въ которомъ повѣтѣ каштеляна нѣтъ ино до маршалка, которій въ томъ таковую жъ моцъ мѣти будеть яко каштелянове. И кгды вжо и къ каштеляномъ стягнутца хоружыя и зъ шляхтою, тогды вси споломъ подъ каштеляновою або маршалковою справою тягнути мають до воеводы того воеводства; и тягнувшыся зъ нимъ кашталянъ або маршалокъ съ хоружымъ мають здати и оповѣдати шляхту воеводѣ, кого нѣтъ, а за чимъ гдѣ. Вже вси тые якъ панове воеводове и кашталянове и маршалкове и съ хоружими мають тягнути на мѣстце отъ насъ и пановъ радъ нашихъ назначоное, або гетма-

ну гдѣ росказано будеть, и у въ одномъ мѣстцу завжды при воеводѣ становитися а не порозну, будучы въ послушенствѣ и справѣ пановъ воеводъ своихъ. А въ томъ тягненью воевода маеть того съ пильностью стеречи и боронити повиненъ, абы повѣтники его никому никоторое шкоды въ дорозѣ и на станѣ стоечы ни въ чомъ не чынили, але собѣ и конемъ своимъ за пенези торгомъ а не уставою живность куповали; а который бы надъ заказъ смѣлъ кому которую шкоду учинити, тогды воевода або кашталянъ, поки до пана гетмана не дотягнуть, мають имъ съ таковыми справедливость учинити и отправу на винномъ и на маетности его самъ заразомъ не проволокаючы дѣлати, а повѣтники шляхта будеть у его повинни во всемъ томъ яко вышей описано послушни быти, а противъ непослушнымъ и противнымъ также повинни заховатися и карати ихъ мають, осадившы о немъ право, и што с права заслужытъ, то втерпитъ.

АРТЫКУЛЪ 7.

Уси шляхта повѣтовые повинни становитися подъ хороговью повѣтовою.

Хочемъ тежъ мѣти и приказуемъ грозно, абы вси подданые наши будучы на войнѣ нигдѣ се индей не шыховали ани становили особами своими и съ почты, одно подъ хороговью своею повѣтовою, въ которомъ суть повѣтѣ осѣлыми, кромъ особного росказанья гетманского. А если бы которій зъ нихъ служылъ въ которого пановъ радъ, нашихъ, або до врядниковъ або, тежъ всякого иного; ино и тотъ будеть повиненъ подъ хороговью на мѣстцу установити брата або кревнаго своего або такъ добраго шляхту якъ самъ, абы съ тымъ мѣстца неопустилъ, а ни се омѣшкалъ, подъ страченьемъ имѣнья своего. А княжата, понята, хоруговные маршалки, врядники наши земскіе и дворные, тые мають се становити на мѣстцахъ своихъ подлугъ стародавного обычаю.

АРТЫКУЛЪ 8.

О шляхтѣ, которые у разныхъ повѣтѣхъ имѣнья мають.

Уставуемъ, которые шляхта подданые наши мають въ розныхъ повѣтехъ имѣнья свои, таковый маеть въ томъ повѣтѣ, въ которомъ будеть наиголовнѣйшее имѣнье мѣти зо всихъ имѣней своихъ отчызныхъ выслужоныхъ купленыхъ и жониныхъ, самъ стати и почтъ своей ставити.

АРТЫКУЛЪ 9.

О духовныхъ, якъ маютъ службу земскую служыти.

Уставуемъ тежъ и духовные зъ имѣней своихъ свѣцкихъ и костелныхъ наданыхъ, съ которыхъ служба земская военная бывала до сихъ часовъ, такжо зъ имѣней своихъ отчызныхъ купленыхъ и закупленыхъ шляхецскихъ, войнѣ повинныхъ, службу земскую служыти маютъ тымъ же обычаемъ, выправуючы съ тыхъ имѣней своихъ почетъ повинни при немъ слать за свою особу человѣка доброго шляхтича водлѣ уфалы земское сеймовое.

АРТЫКУЛЪ 10.

Абы се по шыхованю не розъѣджали до домовъ своихъ.

Тежъ уставуемъ, ижъ кождый подданый нашъ пописавшысе, и по шыху обычаемъ вышей описанымъ съ тыми жъ конми и зброями, съ которыми се шыховалъ, при насъ або при гетманѣ нашомъ повиненъ будеть войну служыти а на тыхъ же коняхъ и съ тыми зброями, ажъ до зуполнаго роспусченя зъ войска нашого. А которій бы кольвекъ подданый нашъ, хотя и пописавшыся, а безъ воли и вѣдомости гетманское зъ войска прочъ отъѣхалъ або, што почту своего повинного отпустилъ до дому; таковый имѣнье тратитъ, яко бы войны не служылъ. А если бы тотъ што пенези бравшы, а былъ бы человекъ неосѣлый, а то тежъ учынилъ, таковый кождый честь свою тратитъ такъ, якобы зъ войны утекъ. А на пописѣ маеть кождого коня гетманъ нашъ въ шерсть написати и петно, которое будеть на кони, въ рестръ намалевати. А станъ свой павѣтники на войнѣ при хоружомъ у въ одномъ мѣстцу маютъ мѣти а не розно.

АРТЫКУЛЪ 11.

Которіе для немоцы своее на войну ѣхати не могуть.

Уставуемъ тежъ, если бы которій шляхтичъ зъ Божъего допущенья былъ немоцъю обложоною хоръ, за которую на службу земскую ѣхати не могъ, а не мѣлъ бы сына дорослаго; тогды маеть ся оповѣдать хоружому своему, въ котораго есть повѣтѣ, а опричей трема шляхтычами, которые немоцы его очыма своими огледавшы и то маютъ намъ або гетману нашому оповѣдати подъ сумненемъ своимъ, а выздоровѣвшы тотъ немоцный предсе будеть повиненъ безъ отступу на потомъ передъ тымъ хоружымъ присягнути, ижъ для правдивое и обложное немоцы не могъ на тую послугу земскую ѣхати, а почотъ свой зъ имѣней на войну пред се послати повиненъ. А панове рады княжаты и панове иные вси

врядники наши, которые подъ хороговью повѣтовою не стояли; таковые у форобѣ своей пред се тымъ обычаемъ водлѣ уфалы земское и важности имѣнья своего почотъ выправовати на войну, и по зъѣханью зъ войны безъ отпуску на томъ передъ гетманомъ присегнути повинни, яко были правдивыми. А вѣдже подъ часомъ войны таковый, хто обложною хоробою немоцонъ, маеть оповѣдатися намъ Господару, а въ небытности нашой и гетману нашому; а хто бы кольвекъ изъ становъ большихъ яко и меньшихъ въ таковой речи присегнути не хотѣлъ, тотъ имѣнье свое тратитъ на насъ Господаря.

АРТЫКУЛЪ 12.

О сынехъ заступованью войны одинъ за другого.

Тежъ уставуемъ, хто бы съ подданыхъ нашихъ изъ шляхтъ будучы самъ здоровъ, а мѣлъ сына дорослого лѣтъ осмнадцати а не нижей, а тотъ сынъ не былъ бы зъ нимъ дѣленый, або и подѣленый, а былъ бы годенъ ку службѣ военной; тогды таковый сынъ можеть за отца войну служыти съ почтомъ отца своего. А вѣдже то естъ и таковый отецъ сына своего весполокъ зъ сусѣды своими трема шляхтичами маеть привести до хоружаго своего, въ которомъ повѣтѣ есть, и ему оповѣдати; а хоружый, узнавшы его годного ку службѣ военной, при кашталянѣ маеть его гетману нашому оповѣдати; а гетманъ нашъ будеть повиненъ таковаго ку попису и ку службѣ нашой прiяти.

АРТЫКУЛЪ 13.

Хто бы замѣшкалъ, на рокъ положоный до войска не прiѣхалъ.

Уставуемъ тежъ, если бы хто замѣшкалъ року отъ насъ, або отъ пановъ радъ нашихъ положоного, а до войска се не поспѣшалъ, або на року се гетмана нашого не постановилъ безъ слушное причыны; тогды таковыхъ огурныхъ и непоспѣшныхъ гетманъ великiй у въ особливый реестръ маеть казати писати, и доложывшы того якъ который долго мѣшкалъ; а тые вси такимъ способомъ караны быти мають, ижъ панъ гетманъ маеть ихъ послати на границу, або тамъ гдѣ того потреба Речы Посполитое розумѣти будеть, а они тамъ совитымъ почтомъ, а ве двое такъ много яко змѣшкали, тамь заслуговати будуть повинни.

АРТЫКУЛЪ 14.

О таквомъ, хтобы зъ битвы утекъ.

Уставуемъ тежъ, хто бы первей разъ зъ битвы утекъ, таковый имѣнье тратитъ; пакли тежъ и другiй разъ зъ битвы утекъ, таковый за

слушнымъ доводомъ отъ гетмана черезъ вырок нашъ господарскій почтивость свою тратитъ.

АРТЫКУЛЪ 15.

О тыхъ, которые на войнѣ коней зброй и броней кому иному позычають.

Тежъ уставуемъ, хтобы кому на войнѣ будучы у войску позычылъ коня зброй торчы древа и всякое броны, а то бы на него переведено; отъ того таковый статокъ увесь черезъ гетмана нашого до рукъ нашихъ забранъ быти маеть. А кгды бы се тотъ же у другій разъ тогды пустилъ; таковый яко омылный слуга Речы Посполитое горло тратитъ.

АРТЫКУЛЪ 16.

По чому отъ попису брати.

Уставуемъ, абы гетманове наши не казали болше брати отъ попису войска писаромъ своимъ, только по пол-грошу отъ коня, то за працу ихъ въ тотъ часъ коли войско наше зъѣжджается; а коли войско нашо маеть быти роспущоно, тогды не маеть гетманъ ани писаръ отъ попису ничого брати подъ ласкою нашою Господарскою. А панъ гетманъ зъ реестру войско роспустити маетъ.

АРТЫКУЛЪ 17.

О старшыхъ, которые надъ людомъ войска нашого послани бывають

Тежъ уставуемъ, которые бы были послани отъ насъ Господара або отъ гетмановъ нашыхъ старшымъ надъ частью людей войска нашого въ розные стороны водлѣ потребы, абы тыхъ всихъ старшихъ вси кождого стану, которіе подъ чіею справою послани будуть, были послушни. А старшие оные справцы, роспущаючи людей, и такъ же ся яко панъ гетманъ заховывати мають.

АРТЫКУЛЪ 18.

О хоружыхъ, абы земянъ дома не осажывали а ни отпущали.

Уставуемъ тежъ и приказуемъ, абы хоружые нашы не мѣли жаденъ зъ нихъ земенина дома осажывати и отпущати, а естли бы который земенинъ дома зосталъ, а хоружый бы того передъ гетманомъ не

повѣдилъ и втаилъ, а то бы на него было переведено, ижъ то умыслнѣ оставилъ; тогды таковый хоружый врядъ свой тратить.

АРТЫКУЛЪ 19.

О сторожы военной.

Тежъ уставуемъ, ижъ кгды бы жолнеровъ не было у войску нашомъ; тогды сторожу вси повинни держати войско Великого Князства Литовского, кгдыжъ то не чыя иншая потреба и безпечность, одно ихъ властная.

АРТЫКУЛЪ 20.

О наѣздѣ на домъ и гумна на войнѣ шляхецкіе.

Уставуемъ, хтобы на войнѣ будучы одинъ другому на домъ або на гумно наѣжджалъ, або ставы и сажовки волочылъ; тогды тотъ, который на домъ и на гумно будетъ поѣждчати, маетъ кгвалтъ и шкоду платити зособна на кождое наѣханье. Такъ тежъ и по дорозѣ ѣдучы, хтобы кому на домъ и на гумно наѣхалъ, а бралъ, або ставы и сажовки выловилъ, або якіе шкоды починилъ; тогды маетъ кгвалтъ и шкоды платити за слушнымъ доводомъ.

АРТЫКУЛЪ 21.

О стацыи, на войнѣ кому бы не доставало.

Уставуем, кому бы съ подданныхъ нашихъ будучы на войнѣ и лежечы войскомъ на одномъ мѣстцу стацыи на самого або на кони его не доставало; таковый маеть зъ вижомъ гетманскимъ ѣхати и взяти съ потребу жывности на себе и на кони, и заплатити водлугъ уставы отъ насъ або гетмана нашого на тотъ часъ положоное водлугъ урожаю; нижли дрова мають брати волно, гдѣ стояти будуть, але домовъ розбирати, плотовъ жечы, становъ и сажовокъ волочыти ани спущати, жытъ яринъ умыслнѣ не травити ани топтати не маюҭь. А хтобы таковый шкоду учынилъ, тотъ шкоду совито маеть платити; а хтобы на збожьяхъ и на яринахъ обозомъ умыслнѣ положылъ и шкоду вчынилъ, таковогo маеть панъ гетманъ карати водлѣ шкоды и выступу его; а хтобы тежъ маючы стацыю у себе у въ обозѣ досыть, а предсе не вжываючы, иншое собѣ найдовалъ и за вижомъ бралъ, таковый то што озметъ, тому, у кого взялъ, совито ворочати або платити маеть.

АРТЫКУЛЪ 22.

О бранью вижа на стацыю отъ гетмановъ.

Тежъ уставуемъ, хотечы мѣти* на войнѣ, кому бы для недостатку стацый вижа была потреба; тогды гетманъ нашъ виненъ будеть вижа придавати на скупованье стацый. А вижомъ его вижованое не маеть быти давано на милю по грошу, одно жъ на кгвалты бои и тому, хтобы на шкоду свою бралъ вижа, таковымъ вижованое маеть быти давано по грошу на милю, и если на мѣстцу не ѣдучы нигдѣ мили, также по грошу мають давати.

АРТЫКУЛЪ 23.

О кгвалтъ або о находъ военный у въ обозъ.

Тежъ уставуемъ, если бы хто будучы на службѣ нашой одинъ другого умыслнѣ або оборочаючы або обычаемъ звады наѣхалъ** або на станъ кгвалтомъ, кого забилъ або ранилъ, а было бы на него переведено; тотъ горло тратитъ. А если бы не ранилъ, але умыслиѣ своволиѣ нашедшы ударилъ, а хотя и не ударилъ***; таковото панъ гетманъ карати маеть водлѣ баченья своего.

АРТЫКУЛ 24.

О людехъ пенежныхъ, якъ мають съ имънeй своихъ службу земскую служыти.

Тежъ уставуемъ, хтобы кольвекъ съ подданныхъ нашыхъ пенези наши бралъ, таковые за пенези наши особами маютъ въ гуфѣ пенежномъ становитисе, а зъ особы своее людей годныхъ шляхецскихъ съ почты подъ хоругвью повѣтовою, або тамъ, здавна гдѣ мѣстце свое мають, становити; абы за тые пенези, которые въ ротмитсровъ, служба земская зъ имѣней ихъ не гинула.

АРТЫКУЛ 25.

О чужоземские прибылые люди, якъ се мають заховать въ тегненью.

Уставуемъ тежъ, ижъ людей прибылыхъ такъ обчыхъ яко и сусѣдныхъ заграничниковъ пріймовати и вести до панства нашого

---

* Въ третьей ред. Стат. «ижъ будучи».

** Въ третьей редак. Стат. «або нашолъ на обозъ».

***Тамъ же «але словы неучъстивыми соромотилъ, або шкоду якую учинилъ».

Великого Князства Литовского и черезъ тое панство маемъ, ижъ за вѣдомостью и радами радъ нашихъ Великого Князства. Вѣдже тые люди прибылые яко тежъ и тутошніе жолнере не маютъ иншыми дорогами и до иншого мѣстца стягнути и на лежахъ се роскладати, одно тамъ гдѣ мы Господаръ або гетьманъ великій тогожъ Великого Князства ознаймитъ, а лежу роспишетъ; а дорогъ изъ лежъ ихъ отъ насъ и отъ гетмана Литовского даныхъ и ознайменыхъ они ѣздити въ пицованье нигдѣ не маютъ, але тамъ въ дорозе на ночлегохъ и на лежахъ и зъ сторонъ жывность звезеную они торгомъ або уставою, яко мы зъ радами нашими уфалимъ або гетманъ въ небытности нашой установитъ, маютъ куповати. А порядокъ до данья тое живности и цѣну также мы зъ радами нашими сегожъ панства въ онъ часъ уфалимы водлѣ потребы.

АРТЫКУЛ 26.

О шкоды въ тяненью о жолнеровъ такъ тубылцовъ яко чужоземцовъ.

Тежъ уставуемъ, ижъ гдѣ бы люди пенежные жолнерскіе драби прыбылые изъ иншихъ панствъ и тубылцы ку потребѣ нашой земской того панства нашого тягнули, которые спорные на мѣстца имъ зложоные и назначоные, або на земли нашой украйнной, тогды шкоды ни которіе никому не маютъ чинити ани на домъ ани на гумна и оборы шляхецскіе наѣжджати и собѣ зъ нихъ брати не маютъ; але жывность собѣ и всякіе потребы за пенязи купити маютъ цѣною, або водлугъ уставы, кгды быхмо уставу нашу таковымъ людемъ пенежнымъ учинили, а кгвалтомъ ничого ни въ кого не маютъ брати. Вѣдже въ таковомъ тягненью за вижы нашими або гетманскими або за врядовымъ, гдѣ бы ити, и зъ селъ подданныхъ своихъ духовные и свѣцскіе стацый на дорогѣ завозити и провадити не хотѣлъ; тогды уставою нашою платечы маютъ брати. А хтобы зъ нихъ на домъ або на обору и на гумна шляхецскіе такъ духовныхъ яко и свѣцскихъ для стоянья и для бранья стацый наѣхалъ, або нашолъ кгвалтомъ; таковые горло тратять, а шкода маеть быти плачона исъ статку его. И такъ о тотъ кгвалтъ яко и оные шкоды, которіе бы ся комужъ кольвекъ отъ жолнеровъ и отъ драбовъ въ тягненью безъ гетмана стали, рохмистрове и зъ старостами або державцами нашими, подъ которого повѣтомъ або врядомъ то ся станеть, маютъ справедливость и отправу каранье заразъ не откладаючи чинити, водле сего права и статуту тогожъ Великого Князства Литовского. Кгды бы ротмистръ таковыхъ збытныхъ и шкодниковъ за обсыланьемъ старость и державецъ не ставилъ и спра-

ведливости каранья и нагороженья вдѣлати не хотѣлъ; тогды тые врядники наши намъ Господару або гетману нашому маютъ оповѣдати або дати знати; а мы або въ небытности нашой гетманъ нашъ ротмистровъ таковыхъ, противныхъ статутови и уфалѣ земской, везеньемъ, а выступниковъ шкодниковъ таковыхъ водлѣ выступу ихъ карати маемъ, яко вышей есть о томъ написано. Вѣдже сесь артыкулъ и постановенье наше статутовое за границахъ або на мѣстцахъ при даваню пенезей маемъ казати служебнымъ, оповѣдати для того, абы се не вѣдомастью не вымовляли.

АРТЫКУЛЪ 27.

О блудяги на войнѣ.

Уставуемъ о блудяги, абы кождый у войску нашомъ въ тегненью не смѣлъ коня блудяги держати въ себѣ только черезъ ночь а мѣстцу до третего дня, але тогожъ часу маетъ его вести до гетмана нашого. А хтобы держалъ далѣй нижли черезъ ночь таковый конь за злодѣйство маетъ быти поличонъ; такъ тежъ и кождую речь знашодшы нести маетъ до гетмана. А гетманъ нашъ не маетъ казати отъ блудяги брати болшей толко отъ коня по грошу, а о иншые рѣчы, въ обозѣ закликати, а то, што нашолъ маетъ, до пана гетмана отдавати.

АРТЫКУЛЪ 28.

О указанью а пописованью шляхты повѣтовое у воеводствахъ або у староствахъ головныхъ.

Уставуемъ тежъ мы Господаръ и приказуемъ, всихъ радъ нашихъ Великого Князства Литовского, вѣдаючи того потребу часу покою, роскажемъ и рокъ листы нашими ознаймимъ всимъ обывателемъ Великого Князства всякого стану, яко хто водлугъ уфалы земское служыти войну повиненъ, абы оказывали и пописовалисе въ повѣтѣхъ судовыхъ оного дня. А маютъ ся оказовати и пописовати передъ воеводами, а въ земли Жомоитской ино передъ старостою Жомоитскимъ, а индей передъ головными старостами, а хто въ розныхъ повѣтѣхъ имѣнья маетъ, тотъ при головнѣйшомъ имѣнью иншыхъ имѣней своихъ почотъ показовати и пописовати маютъ; а тые воеводове и старостове головные въ тотъ часъ свое почты показовати и пописовати маютъ, якъ которые се тамъ для попису и оказованья изъѣдутъ, тые жывность собѣ не уставою але торгомъ куповати маютъ, а отъ того попису у тыхъ, которые се тамъ зберутъ и укажутъ, не маютъ ничого брати.

АРТЫКУЛЪ 29.

Яко на войнѣ повинные у войску отъ гетмана далеко становитисе не мають.

Уставуемъ тежъ, абы нихто не смѣлъ далѣй мили отъ гетмана нашого у войску становитися, але такъ яко имъ водлѣ потребы часу панъ гетманъ раскажетъ.

РОЗДѢЛЪ ТРЕТІЙ О ВОЛЬНОСТЯХЪ ШЛЯХЕЦКИХЪ И О РОЗМНОЖЕНЬЮ ВЕЛИКОГО КНЯЗСТВА ЛИТОВСКОГО.

О розмноженью Великого Князства Литовского.

Мы Господаръ обѣцуемъ тежъ и шлюбуемъ за себе и за потомки наши Великіе Князи Литовскіе подъ тоюжъ присегою нашою, которую есьмо учинили всимъ обывателемъ всихъ земль Великого Князства Литовского и всихъ земль ку нему здавна и теперъ належачыхъ у славѣ, титулѣ, столицы, зацность, и владзы, и можность росказованью, и въ иншыхъ всихъ належностяхъ и прислухиванью и въ границахъ ни въ чомъ не вменшати и о вшемъ примножати. И хотя бы панъ Богъ зъ ласки свое светое намъ Господару узычити рачылъ панства* Литовского князей и пановъ радъ духовныхъ и свѣцскихъ и всихъ врядниковъ земскихъ и дворныхъ шляхту рыцерства и всихъ иныхъ становъ ни въ чомъ томъ не понижати, але отъ всякое легкости и пониженья, яко славное памяти продки наши, Великіе Князи Литовскіе, за щастливого панованья своего чынити стеречы и боронити будемъ, съ помочъю Божьею стараючисе о примноженье и вывышенья того панства и всихъ становъ достойности оздобъ и пожытковъ зъ наиболшою пилностью и всилованьемъ нашимъ.

АРТЫКУЛЪ 2.

О вольностяхъ шляхецкихъ.

Тежъ мы Господаръ обѣцуемъ словомъ нашимъ за насъ и за потомки наши Великіе Князи Литовскіе подъ такимъ же обовязкомъ нашимъ, яко вышей у первомъ артыкулѣ естъ описано, ижъ всихъ князей и пановъ радъ, якъ духовныхъ, такъ и свѣцскихъ, и всѣхъ врядниковъ земскихъ и дворныхъ, пановъ хоруговныхъ, шляхту, рыцарство, мѣщане и всихъ людей посполитыхъ у Великомъ Князствѣ Литовскомъ и во всихъ земляхъ того панства намъ заховати при свободахъ и вольностяхъ хрестіянскихъ, въ ко-

* Въ трет. ред. Стат. «иного, або и королевства; тогды се сего панства нашого Великого Князства».

торыхъ они, яко люде вольные, вольно обираючы изъ стародавна изъ вѣчныхъ своихъ продковъ собѣ пановъ и Господарей Великихъ Князей Литовскихъ, жыли и справовали прикладомъ и способомъ волныхъ панствъ хрестіянскихъ, ровнаючы однако маючы и тыхъ вольностей ужываючы и зъ сусѣды братьею своею рыцерствомъ и иные станы народу Коруны Польское, и особливѣ на то при свободахъ и вольностяхъ и листѣхъ Великихъ Князей Литовскихъ, продковъ нашихъ, и отъ насъ всѣмъ вобецъ яко и кождому зособна на учтивости достоенства вряды на имѣнья на люде на кгрунты и на што кольвекъ даныхъ, и што еще будуть даваны впередъ, непорушнѣ неотмѣннѣ (вѣчными часы ховати). А хтобы тежъ што хотя безъ привильевъ за отчызнымъ правомъ якимъ кольвекъ обычаемъ набытыхъ людей кгрунтовъ своихъ въ держанью былъ, такъ за славного панованья продковъ нашихъ Короля его милости Казимера и Александра, яко тежъ за светое памяти и отца нашого и за нашого щастливого панованья, тые сами съ потомки ихъ близкими своими и теперъ то вѣчнѣ держати маютъ и будуть.

АРТЫКУЛЪ 3.

Мы господаръ обѣцуемъ розмножати Великое Князство Литовское, а штобы розобрано и одышло засъ ку нему привернути.

Тежъ добра Князства Литовского не уменшымъ и то, што будеть черезъ непріятелей того панства нашого отдалено розобрано и ку иншому панству отъ того нашого коли кольвекъ упрошоно, ку Коронѣ ку Мазовшу ку Прусомъ ку Ифлянтомъ, то за се ку власности того Великого Князства привести привлащати и границы оправити обѣцуемъ. А хотя быхъ тежъ кому заграничникомъ при границахъ тыхъ верху мененыхъ земли имѣнья села и люди дали; тогды таковые маютъ съ того служыти Великому Князству Литовскому, а хтобы не хотѣлъ служыти, таковыхъ прывильевъ не маемъ мы и потомки наши держати.

АРТЫКУЛЪ 4.

О неданье шляхты и ихъ имѣней кгрунтовъ и всякихъ вольностей и тежъ неданье листовъ и привильевъ против сему статуту.

Уставуесъ и вѣчными часы ховати и держати обѣцуемъ, ижъ яко продки наши Великіе Князи Литовскіе, такъ и мы незвыклые никому ни которымъ способомъ бояръ шляхецскихъ имѣней кгрунтовъ и земль давати, такъ и теперъ на всѣ потомные часы обѣцуемъ и прирѣкаемъ подъ тою жъ присегою нашою, которую есьмо учинили обывателемъ сего панства нашого Великого Князства Литовского, бояръ шляхты и

ихъ имѣней кгрунтовъ и всякое маетности и иныхъ свободъ и вольностей и правъ въ нихъ отбирати и отводити, и ни якимъ особамъ, которымъ кольве въ томъ панствѣ обывателемъ яко и заграничникомъ и посторонимъ и жадному иному, давати записовати и ни которымъ способомъ отдаляти не маемъ. А гдѣ бы што одержано и вышло якимъ же кольвекъ обычаемъ противъ сего статуту; то с права и суду справедливость черезъ насъ и потомки наши за радою радъ нашихъ Великого Князства на сторону отложоно и ни во што обернено быти маеть. А про то привильевъ такъ въ посполитомъ яко и кождому зособна не маемъ ани будемъ мочы давати противъ сего статуту и артыкуловъ въ немъ описаныхъ; а которые бы передъ тумъ вышли и про то съ канцляреи нашое по выданью сего статуту отъ насъ черезъ кого кольвекъ одержаны были, таковыхъ мы и потомки наши держати не хочемъ, але справа и суду сказовати и ни во што оборочати будемъ. Вѣдже кому быхмо зъ ласки нашое дали и давати хотѣли родичомъ Великого Князства имѣнья наши спадковые, и въ нихъ бояре хотя бы шляхта была, а имѣньица свои здавна и ново тежъ черезъ данину оныхъ пановъ, по комъ на насъ Господаря тые спадки пришли, (мели) и имъ служыли, а листы потверженьемъ нашимъ не вызволили, въ томъ моцы рукъ и щодробливости нашое и потомковъ нашихъ не замыкаемъ.

АРТЫКУЛЪ 5.

О соймикохъ повѣтововыхъ и о выправованью и посланью зъ нихъ пословъ земскихъ на вальный соймъ.

Уставуемъ для лѣпшого порадку во всѣхъ речахъ и въ способу ку справедливости и оборонѣ, абы за волею всѣхъ на соймикахъ потребы се земскіе становили и отправованы были, абы вѣчными часы передъ сеймомъ великимъ вальнымъ, которымъ маемъ мы и потомки нашы завжды, коли того потреба окажеть Речы Посполитое Великого Князства, порядою радъ нашихъ тогожъ панства складати листы нашими соймики повѣтовые, а менovите на тыхъ мѣстцахъ и воеводствахъ нижей суть написаныхъ и постановленныхъ, которые соймики также листы нашыми даны будуть не на близшей часъ и рокъ, толко за чотыры недѣли передъ соймомъ великимъ. На которые соймики мають зъѣжджатися и бывати тые воеводове и каштелянове врядники земскіе, потомужъ князове панове шляхта того жъ повѣту и воеводства, а намовляти о тыхъ речахъ и потребахъ земскихъ, которые имъ на мѣстцахъ нашихъ ознайменены будуть, на мней тежъ о своихъ и о всѣхъ потребахъ земскихъ и долеглостяхъ оного повѣту и воеводства; и зволившыся вси одностайнымъ здань-

емъ мають обирати пословъ своихъ, то есть отъ кождого суду земского, колко ихъ у томъ воеводствѣ будеть, по двѣ особы, послати ихъ на соймъ ознаймившы и вручившы то все имъ, о чомъ водлѣ листовъ нашихъ господарскихъ, и тежъ во всѣхъ потребахъ, радити намовляти и становити мають, даючы имъ моцъ на томъ таковомъ вальномъ соймѣ поступовати и кончыти тые и иные припалые речы водлѣ часу и потребы. Вѣдже князей, пановъ, маршалковъ и иныхъ всихъ урядниковъ земскихъ и дворныхъ подлѣ старого обычаю маемъ листы нашими на таковый вальный соймъ взывати; и тые вси въ радѣ посполитой мѣстца и воты свои будуть мѣти способомъ звычаю стародавного, а послове земскіе мѣстца и воты свое мають мѣти водлѣ порадку нижей написаного.

АРТЫКУЛЪ 6.

О сойму вальномъ.

При том тежъ уставуемъ, съ призволеньем радъ нашихъ духовныхъ и свѣцкихъ и зо всими станы сойму належачыми, на теперешнем сойму великомъ Виленьскомъ, хотечы то все мѣти вѣчными часы, ижъ маемъ мы и потомки наши Великіе Князи Литовскіе съ потребы Речы Посполитое за радою радъ нашихъ того жъ панства, або за прозбою рыцерства, складати сеймы вальные въ томъ же панствѣ Великомъ Князствѣ Литовскомъ завжды, коли колко того будеть потреба.

АРТЫКУЛЪ 7.

Абы шляхтичъ безправнѣ не былъ иманъ ани сажонъ.

Тежъ обѣцуемъ и вѣчными часы мѣти хочемъ мы Господаръ и потомки наши, ижъ все рыцерство шляхту Великого Князства при вольностяхъ звыклыхъ, которые отъ насъ Господаря и отъ продковъ нашихъ имъ суть наданы, будемъ повинни мѣти заховати и держати. Тежъ кождый шляхтичъ осѣлый подлѣ права позваный, непоконаный правомъ, отъ насъ Господара и отъ кождого вряду иманъ и въ везенье сажонъ быти не маеть.

АРТЫКУЛЪ 8.

Абы панове шляхту о почтивость ихъ сами не судили.

Тежъ уставуемъ, ижъ княжата и панове рада наша шляхту и кождого бы зъ рицерства нашого, которые тежъ шляхту нашу служебниками въ себе ховають, не мають сами о почтивость судити кромѣ насъ; бо тотъ судъ никому иному не належитъ одно Господару. А што се доты-

четь злодѣйства и иншыхъ речей выступковъ — то волни будуть панове ихъ зъ ними, осадившы при собѣ пред се шляхту людей добрыхъ, справедливость чынити, а въ чомъ бы былъ хто съ права поконанъ, тогды тотъ за выступокъ свой терпѣти и каранъ маеть быти бы и горломъ.

АРТЫКУЛЪ 9.

Ижъ достоенствъ врядовъ въ дѣдицтво чужоземцомъ давано быти не маеть.

Такъ тежъ мы Господаръ обѣцуемъ и шлюбуемъ подъ присегою нашою, которую учынили есьмо Великому Князству Литовскому и всимъераномъ и обывателемъ его, беручы то изъ статуту старого пана отца нашого Короля его милости тому панству Великому Князству Литовскому даного, а въ сесь выкладаючы и на то позволяючы, штожъ въ томъ панствѣ Великомъ Князствѣ Литовскомъ и во всихъ земляхъ ему прислухаючыхъ достойностей духовныхъ и свѣцкихъ городовъ дворовъ и кгрунтовъ староствъ* въ держаньи и пожываньи и вѣчностей жадных чужоземцомъ и заграничникомъ ани сусѣдомъ таго панства давати не маемъ; але то все мы и потомки наши Великіе Князи Литовскіе давати будуть повинни только Литвѣ а Руси, родичомъ старожитнымъ и врожонцамъ Великаго Князства Литовского и иныхъ земль тому Великому Князству належачыхъ. А хтобы съ чужоземцовъ заграничников и сусѣдъ таго панства и всихъ земль ему прислухаючихъ важылъ се што съ того упросить взяти и въ держане прійти, а впомненый будучы того заразомъ не пустилъ; тогды маетность его вся маеть быти взята до столу и скарбу нашого Великого Князства Литовского. А хотя бы хто обчого народу за свое заслуги въ той речы посполитой пришолъ ку осѣлости зъ ласки и данины нашое, албо которымъ иншимъ правомъ; тогды таковые толко осѣлости оное ужывати мають будучы обывателемъ обѣцнымъ Великаго Князства и служачы службу земскую томужъ панству. Але на достоенства и всякій врядъ духовный и свѣцкій не маеть быти обиранъ, ани отъ насъ Господаря ставленъ, толко здавна продковъ своихъ уроженецъ Великого Князства Литовского Литвинъ и Русинъ. А гды бы одержалъ обчого народу человѣкъ которій кольвекъ врядъ духовный и свѣцкій противъ сему статуту, напомненый того пустити не хотѣлъ; тогды таковый маетность свою на насъ Великаго Князя Литовского тратитъ, кгдыжъ около того и въ статутѣ судейскомъ Польскомъ естъ описано.

* Въ третьей редакц. Стат. прибавлено: «державъ, врядовъ земскихъ и дворныхъ посесый, або».

АРТЫКУЛЪ 10.

Достойности и вряды давные не мають быти нарушоны.

Тежъ обѣцуемъ и хочемъ вѣчными часы мѣти, абы панове рада наша, такъ духовные яко и свѣцкіе, и вси иные врядника нашы земскіе и дворные, въ томъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ были во всякихъ достоенствахъ и у почтивостяхъ захованы водлѣ давного обычаю и кождый подлѣ зацности и мѣстца своего. А што се дотычеть владности и справъ ихъ судовыхъ; въ томъ се они мають заховати и справовати, яко нижей въ семъ статутѣ естъ описано.

АРТЫКУЛЪ 11.

Достоенствъ и врядовъ на заочное обмовенье не маемъ одыймовати.

Тежъ обѣцуемъ, ижъ достойностей всякихъ врядовъ староствъ державъ тивунствъ на справу чію кольвекъ и на обмовы заочные мы и потомки наши не мають отнимати; але коли бы который изъ врядниковъ нашихъ былъ роспрошытель або шкодникъ нашъ и дворовъ нашихъ, и до нас бы въ томъ обмовенъ и обвиненъ былъ; тогды обоя сторона, якъ тая хто ведетъ, такъ на кого менитъ, мають передъ нами очевисто стати, а мы съ паны радами нашими Великого Князства Литовского, выслухавшы ихъ и розознавшы тую речъ, винного водле выступку его карати маемъ, а безвиннѣ и безъ права на заочное повѣданье не будемъ ни в кого врядовъ брати, ани ихъ зъ нихъ рушати.

АРТЫКУЛ 12.

О держанью старыхъ уставъ, а новыхъ безъ сейму вальнаго не встановляти.

Тежъ прирекаемъ вси привелея земскіе стародавные и ново отъ насъ наданые волности и звычай добрый стародавный тымъ статутомъ нашимъ ховати и ни въ чомъ ни нарушати, а нового ничого не встановляти. А вѣдъ же была ль бы того потреба што нового прибавити ку доброму речы посполитой; тогды того не маемъ чынити ани ставъ жадныхъ дѣлати, ажъ на вальномъ соймѣ того панства нашого и въ здѣшнемъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ, зъ вѣдомостью порадою радъ нашихъ и призволеньемъ всихъ земль того панства нашого.

АРТЫКУЛЪ 13.

О волности выѣханья нашого изъ земли кромъ земль непріятельскихъ.

Тежъ узычаемъ и уфаляемъ вѣчными часы, абы княжата и панове хоруговные шляхты и кождый человѣкъ рыцерскій и всякого стану того панства нашого Великого Князства Литовского мѣли вольность и моцъ выѣхати и выйти съ тыхъ земль нашихъ Великого Князства Литовского мѣли вольность и моцъ выѣхати и выйти съ тыхъ земль нашихъ Великого Князьства* для наукъ у письмѣ цвиченя учынковъ рыцерскихъ и лѣпшаго счастья своего, и тежъ будучы неспособного здоровья своего для лекарствъ до всякихъ сторонъ и земль, кромѣ земль непріятелей нашихъ Московского бесурманскихъ и иншыхъ, съ кимъ тое панство наше на онъ часъ вальчыло; а вѣдьже такъ, абы изъ имѣней ихъ подъ тымъ часомъ въ небытности ихъ самихъ службы земское не были омѣшканы, але намъ и потомкомъ нашымъ яко при нихъ были завжды, только иле кроть бы потребы вказовали подлѣ уфалы и уставы земское были заслугованы. А если бы сынъ поѣхалъ по рыцерству, а отца собѣ зоставилъ, а въ небытности его отецъ бы вмеръ, а не оставилъ бы по собѣ другого сына дорослого або опекуна або близкаго кревнаго прирожоного въ имѣняхъ; тогды мы Господаръ маемъ опекуна установити на тые имѣнья, хто бы зъ нихъ службу земскую заступовалъ и имѣнья отъ кривды и шкодъ боронилъ, а кгды тотъ съ чужыхъ земль пріѣдетъ, маеть имѣнья и маетность свою до рукъ взяти яко властность свою.

АРТЫКУЛЪ 14.

По смерти отцовъ и матокъ и иныхъ кровныхъ и блихкихъ ихъ дѣтей и потомковъ отъ кождого дѣдицтва спадкомъ выслуги и всякого набытья не отдаляти.

Тежъ уставуемъ, ижъ по смерти отцовъ и маток ихъ дѣти сынове и дочки отчизны и материзны не мають быти отдалены, але они сами и щадки ихъ властные кровные и близкіе правомъ прирожонымъ и слушне набытымъ звычаемъ стародавнымъ и тежъ статутомъ першым и теперешнимъ мають посягнути и одержати, и тые добра на пожытокъ свой оборочати вѣчными часы. А то се тежъ будетъ розумѣти о близкостяхъ спадкохъ выслугахъ и всякомъ набытью водлугъ права тымъ же обычаемъ, естли бы было колко братьи и сестръ рожоныхъ выданыхъ албо и не выданыхъ замужъ, а тые бы братья межы собою отчызною

* Так надрукавана ў выданні 1855 г.

подѣлилися, албо еще не подѣлили, а который бы зъ нихъ потомъ умеръ не зоставивившы по собѣ плоду; тогды его часть отчызны только на братью приходить и на ихь потомство, а на сестри толко выправа съ четвертое части всякого имѣнья, естли бы передъ тымъ которая зъ нихъ замужъ идучы от отца своего або тежъ отъ тое жъ братьи не была дана, поколь бы се были межы собою не подѣлили; а если бы была матерызна, тогды мають братья зъ сестрами ровно подѣлити межы собою. Паклижъ бы Богъ такъ допустилъ, же бы оная братья померли вси, а у жадного потомства по нихъ не зостало, а хотя жъ бы и было, а потомъ се звело; тогды оная вся отчызна и всякимъ обычаемъ набытые имѣнья засе на сестры и на ихъ потомство спадываетъ. Нижли если бы еще такжо панъ Богъ допустилъ, же бы оныхъ братьи и ихъ сестры ани ихъ потомства и щадковъ не зостало; тогды оная отчызна ихъ вся также всякимъ обычаемъ слушное набытье имѣнья и маетности на близкихъ спадывати маеть, который естъ наиблизшій до отчызны по мечу, водлѣ того жъ поступку также тежъ и материстые мають спасти на тыхъ, которые будуть до материстого имѣнья и маетности наближшіи по матцѣ оныхъ змерлыхъ, если бы черезъ нихъ кому слушнымъ записомъ не было заведено. Кромѣ тежъ того которые безъ потомства близшыхъ щадковъ и наслѣдниковъ своихъ зомруть, а ни на кого права своего прирожоного выслужного и набытого не влившы а ни записавшы; бо по тыхъ тымъ обычаемъ имѣнья спадкомъ на насъ Господаря Великаго Князства Литовского и потомковъ нашихъ Великихъ Князей Литовскихъ приходять и приходити будуть. А гдѣ потомства близкихъ и щадковъ изъ слядковъ (наследниковъ) и надальшаго вже бы въ поколѣнью кровныхъ близкихъ не достало, и никому отъ нихъ записано и заведено не было; тогды по тыхъ и по таковыхъ обычаемъ имѣнья спадковъ на насъ Господаря Великаго Князя Литовского, и потомковъ Великаго Князства Литовского приходити будеть.

АРТЫКУЛЪ 15.

Людей простыхъ надъ шляхту не повышати.

Тежъ простыхъ людей надъ шляхту не повышати, на достойности ихъ прекладати и врядовъ нашихъ простымъ людемъ давати не маемъ, а шляхтѣ кождому рыцерскому человѣку тутошнего панства нашого Великого Князства Литовского родичу мы Господаръ, зъ ласки нашое господарское за службами за годностями ихъ намъ господару, обѣцуемъ ихъ водлѣ годностей достойностями и вряды опатровати и въ службахъ нашихъ заховати, яко вѣрныхъ подданыхъ.

АРТЫКУЛЪ 16.

О зводѣ шляхецтва.

Уставуемъ тежъ, естли бы хто кому рекъ, жебы не былъ шляхтичъ, тогды тотъ, хто ся выводитъ, маеть поставити зъ отца и матки двохъ шляхтичовъ прирожоныхъ, и на то имъ поприсегнути, ижъ ихъ естъ прирожоный а правдивый шлихтичъ. А пакъ бы се будетъ родъ звелъ, а онъ бы тутошнего панства нашого тубылецъ; тогды бояръ шляхту околичныхъ маеть поставити двохъ шляхтичовъ, которые мають при немъ присегнути, же онъ естъ зъ роду шляхтичъ. Пакли бы тежъ который шляхтичъ нешляхтянку жону свою мѣлъ, тогды жону и дѣти свои зъ нею спложоные собою и шляхецтвомъ своимъ ошляхтитъ, и таковые жоны и дѣти ихъ за правдивыхъ шляхтичовъ быти мають. А вѣдже естли бы таковая невѣста бывши за шляхтичомъ, а завсе бы потомъ пошла за простаго человѣка а не за шляхтича; тогды тая засе учтивость свою шляхецкую тратить, и въ таковомъ станѣ быти маеть яко мужъ ее, за кимъ въ тотъ часъ будеть; а дѣтемъ тымъ, которые съ первым мужомъ своимъ шляхтичомъ прыбыла, то предсе шкодити не будеть, толко бы ремесломъ а ни шынкомъ се не жывили и локтями не мѣрили, а вѣдже и таковый, если бы шынкъ и ремесло мѣстское хлопское покинулъ и опустилъ, а поступковъ шляхецскихъ и рыцерскихъ наслѣдовалъ, тогды предся за шляхтича почытанъ быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 17.

О чужоземцу нaганеномъ о шляхецство.

Тежъ если бы хто чужоземецъ былъ наганенъ о шляхецство; тогды маеть ѣхать до земли своее, отколь естъ, и тамъ передъ врядомъ вывести шляхецство свое, а зъ уряду подъ ихъ печатьми листы принести, съ которими шляхецства своего маеть довести. А еслибы валка съ тое стороны была, отколь онъ естъ; тогды маеть поставити двохъ особъ правдивыхъ шляхтячовъ съ тоежъ стороны своее, або тутошнихъ бывалыхъ въ той земли, которые бы были свѣдомы шляхецства его, а тые мають также при немъ присегнути, ижъ онъ естъ шляхтичъ, таковымъ обычаемъ чужоземцу выводъ шляхецства его будеть. А кгды вже тотъ*, который ему приганилъ**, якимъ кольвекъ

* Трет. Редак. стат. «приганеный выведетъ шляхетство свое, тогды тотъ».

** «якого кольвекъ стану будетъ, маетъ шкоду и накладъ, на чомъ тотъ, хто се вывелъ, присягнетъ, ему заплатити. А пакъ ли бы которой чужоземецъ, пріѣхавши воздѣшнего панства нашого, купилъ и».

обычаемъ слушнымъ набылъ собѣ имѣнье шляхецское, а хотѣлъ вольностей шляхецскихъ ужывати; тогды первѣ маетъ оказати передъ врядомъ тымъ, гдѣ купилъ имѣнье, если естъ шляхтичъ правдивый; а гдѣ бы не показалъ, тогды хотя имѣнье купитъ, предсе зъ вольностей шляхецскихъ веселитися и ихъ ужывати не маеть, ни под хороговью заровно зъ шляхтою стояти не будеть, але близкіе его маютъ съ того имѣнья скупити и службу земскую зъ него стужыти, а предсе достоенствъ и врядовь одержати не маеть, хотя бы и шляхтичомъ былъ.

АРТЫКУЛЪ 18.

Если бы хто кому приганилъ, а самъ не былъ шляхтичъ.

Уставуемъ тежъ, ижъ кгды бы хто самъ не будучы шляхтичъ приганилъ человѣку доброму шляхтичу, а тотъ шляхтичъ въ томъ станѣ своемъ шляхецскомъ былъ, и доводъ на шляхецство учынилъ, а то показалъ, ижъ не шляхтичъ тотъ, хто ему приганилъ; тогды тотъ шляхтичъ тому нешляхтичу таковое приомве не будеть повиненъ справоватися, и таковая примовы ничога ему шкодити не маеть, але того который важылся тую примовку учинити, маеть врядъ нашъ урѣзаньемъ языка карати.

АРТЫКУЛЪ 19.

О наганене шляхтича забитого.

Тежъ если бы кому дана была вина о головщызну шляхецскую, а онъ бы подвѣдилъ, ижъ тотъ забитый не былъ шляхтичъ; тогды кгды того доведутъ кровные, же былъ шляхтичь, маеть быти каранъ, яко о томъ нижей написано, а зособна и навезка зъ имѣнья его маеть быти плачона, яко бы жывому шляхтичу нaганиль.

АРТЫКУЛЪ 20.

О шляхтѣ, которые бы въ мѣстѣ осѣлость прынели.

Тежъ уставуемъ, ижъ кгды бы шляхтичъ занехавшы имѣнья шляхецскаго, а ищучы пожывенья, шолъ бы собѣ до мѣста и мѣшкаючы тамъ, торгъ мѣскій ведучы або шынкъ въ дому маючы або ремесло робечы, понехавшы на тотъ часъ шляхецтва своего подлѣ уставы нижей у артыкулѣ описаное; тогды сынове таковогo, кгды бы потомъ шынком и ремеслом мѣстскимъ обходитися не хотѣли и локтемъ не мѣрили, а наслѣдовали поступковъ рыцерскихъ продковъ своихъ, таковые маютъ быти за правую шляхту почытаны.

АРТЫКУЛЪ 21.

О простыхъ людехъ, кгдыжъ повышеня чести и становъ за годностями заслугами могут мети.

*Кождого властнѣ рукамъ и шафунку зверхности нашое господарское належыть, и тежъ постерегаючы всякого обелженя стану шляхецкого отъ людей** простого стану, окромъ особливое ласки и надареня отъ зверхности нашое господарское, вольности прывильевъ стану шляхецского самъ собѣ прывлащати и ихъ никоторымъ обычаемъ ужывати не можеть.

АРТЫКУЛЪ 22.

Кгды бы шляхтичъ шляхтичу примовку якую учинилъ, такъ о шляхецство яко и о иные речы, заочнѣ и у въ очы.

Тежъ уставуемъ, ижъ кгды бы князъ панъ котораго кольвекъ стану и достойности, будучы толко бы одно роду шляхецского человѣкъ, заровно всихъ въ томъ почытаючы отъ вельможного и до навбожшого шляхтича, однако розумѣючы, одинъ другому такъ о шляхецство яко и о иншые речы шкодливые доброй славѣ очевисто и заочнѣ примовку учынилъ, а о то бы обѣ стороны ку праву приточили, а тотъ хто примовилъ передъ правомъ того се запрѣлъ; тогды оному примовеному шокдити не маеть, и того онъ не будеть повиненъ справоватися, а тежъ тая примовка далѣй на того, хто се запрѣлъ, не маеть быти довожона.

АРТЫКУЛЪ 23.

О примовку, ижъ бы хто не былъ чистого ложа сынъ.

Тежъ уставуемъ, ижъ коли бы хто кому рекъ, же ты нетыстого ложа сынъ, а того бы на него не довелъ; тогды сказуемъ, ижъ таковый маеть тую примовку передъ судомъ такъ очистити и тыми словы отмовити: што есмо менилъ на тебе, же бы ты не быль чыстого ложа сынъ, въ томъ на тебе брехалъ якъ песъ. А гдѣ бы такъ упорный былъ, а тыми словы у того суда отмовити не хотѣлъ; тогды маеть седѣти у везенью на замку нашомъ такъ долго, ажъ тыми словы яко въ томъ артыкулѣ написано отмовитъ, а врадъ нашъ въ томъ упорномъ никоторое фолкги чинити на маеть. А вѣдьже доводъ на бенкарты не инакшый одно таковый быти маеть, хтобы дѣти не зъ вѣнчалною нешлюбною жоною мѣль;

---

* Въ трет. ред. Стат. «Кгды жъ повышенья чьсти и стану за годностями и за слугами».

** Тамъ же «простыхъ, уставуемъ, ижъ нихто изъ люде».

и таковымъ дѣтемъ отецъ отъ правыхъ дѣтей и отъ кровныхъ ничого записати не можеть. А таковые дѣти надъ даръ надъ бенкарты* розумѣти (розумены) быти мають, которыхъ бы отецъ при властной жонѣ съ чужолозницою мѣлъ, а хотя бы по смерти правое малжонки тую подложницу свою понялъ, а дѣтей зъ нею прибылъ; тогды яко тые першые блудные, такъ и тые хотя по вѣнчанью а въ шлюбѣ съ таковою жоною мѣти будутъ, предсе за бенкарты мають быти розумены. Которого бы се отецъ за жывота вырекъ и не своимъ сыномъ быти его сознал, одно же бы того не чинилъ зъ вазни и зъ гнѣву противъ сыну або жоны своей и матцѣ его почтивой, або бы тежъ жебы его часъ не малый за дитя мѣлъ, и по его пороженью и съ собою маткою его а жоною своею терпѣлъ, бо яко вже его разъ за дитя свое признавши маючы его при собѣ въ дому своемъ терпеливостью своею за дитя свое признал; такъ вже его потомъ чинити злымъ не маеть и не можеть, кгды жъ доброму ничого злого и непочтивого въ дому своемъ терпѣти не годитца. А особливе отецъ сына бенкартомъ учинити не можеть за другое жоны своее маючы его, а звлаща естли будетъ того сына своего съ першою жоною своею маткою его мѣшкаючы за сына мѣли; тогды вже при мачосѣ отъ имѣнья отчизного отдаляти не можеть потомужъ. А матка яко за першого мужа своего такъ тежъ и за другого пошедши дѣтей своихъ** тымъ правомъ и обычаемъ яко о отцы написано и сужона быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 24.

О вызволенье отплатовъ новыхъ и подводъ кромей стародавного обычаю, якъ тежъ по дорогамъ.

Тежъ уставуемъ и хочемъ мѣти, абы вси посполитые люди тяглые и вси поданые княжатъ пановъ хоруговныхъ шляхтъ бояръ и мѣщанъ тыхъ земль Великого Князства Литовского отъ кождое дани плаченья и податку серебщизного, и тежъ дѣла и ото всякихъ беременъ каменья дерева або дровъ ку паленью плиты и вапна на замки наши, кромъ стародавного обычаю, такъ и подводы хтобы передъ тымъ давалъ и подыймованье станцыи на станехъ и на мѣстцахъ звычаныйхъ намъ Господарю посломъ гонцемъ нашимъ, такъ тежъ и мосты поправовати и новые на старихъ звычайныхъ мѣстцахъ будовати замки старіе поправовати, такъ и на тыхъ старихъ мѣстцахъ дѣленицы свое знову будовати и пос-

* Трет. ред. Стат. «таковые дѣти надъ дерь бенкартами».

** Трет. ред. Стат. «А матка яко за першого мужа своего такъ тежъ и за другого мужа пошодши противъ дѣтей своихъ».

ловъ подыймовати, то водлугъ стародавного обычаю въ цѣлости захову-емъ. А княжата панове рады воеводове старостове украинные и нихто зъ шляхты, ѣздечы по дорогамъ отъ имѣнья до имѣнья своего и въ вой-ско на замки украинные ѣдучы, имѣней шляхецскихъ и ихъ подданыхъ не маютъ шкодити, стацiи и подводъ брати, але собѣ и слугамъ и ко-немъ своимъ за пенези водлугъ торгу цѣною куповати будуть повинни; а хтобы надъ сюю уставу нашу што учинилъ, тотъ сторонѣ жалобливой кгвалту дванадцать рублей грошей платити маеть, а шкоду совито оправити за слушнымъ доводомъ.

АРТЫКУЛЪ 25.

Естли бы который съ подданыхъ нашихъ на князей панохъ або на комъ иномъ выслужылъ имѣнье лежачое.

Коли бы который съ подданыхъ нашихъ выслужылъ на князехъ або на панохъ або на комъ иномъ имѣнье лежачое, и будучы того имѣнья въ держанью онъ самъ або и потомки его отъити прочъ гдѣ хочеты зо всими статки и зо всимъ набытьемъ своимъ и накладомъ або будовань-емъ, што будетъ на тое имѣнье наложылъ, нижли еслибы листы ему даными и то выражоно ему было, же бы могъ тымъ имѣньемъ служыти ему* хотечи. А вѣдьже хтобы таковый листъ слузѣ своему дати хотѣлъ, тотъ маеть дати оному листъ подъ печатью своею и подъ печатми и свѣдомомъ людей добрихъ шляхты, а предсе то княжа або паня маеть обличнѣ пришедшы намъ Господарю, а въ небытности нашой господар-ской, тогды по вряду земскому оповѣдати, тогды таковый листъ маеть быти держанъ. А которiй бы выслужылъ имѣнье на комъ кольвекъ, а по смерти того пана, на комъ бы тое имѣнье выслужылъ, дѣти хотѣли ся дѣлити, а тотъ слуга въ тотъ часъ на дѣлу ся не припоминалъ, а листъ свой на тое имѣнье выслужоное въ дѣлъ пустилъ поступилъ; тогды тако-вые листы и вольности его вжо никоторое моцы мѣти не будеть, бо самъ того замовчалъ, и спадываетъ тое имѣнье на сына отчича. Который слу-га естли будетъ тому служыти, и ему се въ дѣлу останетъ, а естли бы служыти ему не хотѣлъ, воленъ имѣнье зоставити тому пану съ тымъ всимъ съ чимъ ему дано, самъ взявши статки свои, которые въ тое имѣнье внесъ, або што властнымъ грошомъ своимъ прибавилъ, пойти прочъ. А которiй бы бояринъ шляхтичъ князскiй панскiй выслужывшы на панѣ своемъ имѣнье и на немъ мѣшкаючи, а тому пану своему съ того имѣнья служечи, потомъ безъ воли и вѣдомости оного пана своего съ тымъ имѣньемъ пана своего поддался под кого иного; тогды о то поз-

* Трет. ред. Стат. («вмѣсто *ему* стоитъ, *кому*»).

ваный до суду, кгды на него то переведено будеть, маеть быти каранъ, у везеньи седѣти чверть лѣта.

АРТЫКУЛЪ 26.

О позыванье свѣцскихъ въ духовное право.

Тежъ уставуемъ, ижъ бискупове и вси прелаты стану духовного и ихъ справцы княжатъ пановъ и всее шляхты рыцерства, мѣщанъ и всихъ подданныхъ нашихъ яко и шляхецскихъ не мають никого ку собѣ до духовного права о свѣцкіе речы вызывати; такъ и сами шляхта мѣщане и вси подданые наши и тежъ подданые шляхецскіе якого кольвекъ стану не мають се до духовного права утекати и повызывати о речи свѣцскіе, подъ закладомъ сторонѣ позваной дватцатма рублями грошей и подъ нагороженьемъ утратъ всихъ зъ совитостью, нижли што духовному праву належыть и прислухать будеть, то въ духовномъ правѣ справовано и сужоно быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 27.

О мѣщанехъ мѣста нашого Виленского, якимъ правомъ шляхту зъ мѣщаны судити мають.

Тежъ уставуемъ, ижъ кгды бы се трафило жаловати которому шляхтичу на подданыхъ нашихъ мѣщанъ Виленьскихъ о раны о головщизны; тогды о то судить врядъ мѣскій маеть своимъ судомъ, Майдеборскимъ правомъ, водлугъ привильевъ и наданья имъ отъ насъ Господаря и отъ продковъ нашихъ. Гдѣ бы се тежъ трафило якій кгвалтъ мѣщанину отъ шляхтича, хотя бы въ томъ мѣстѣ нашомъ Виленьскомъ; тогды таковые речы врядъ замковый земскій справедливость чинить будуть правомъ земскимъ и статутомъ правъ посполитыхъ сего панства великого Князьства Литовского, и карати ведлугъ права и статуту земского. А мѣщане иныхъ мѣстъ шляхту судити мають о раны о головщизны ихъ шляхецскіе земскимъ правомъ, водлугъ стародавного статуту Короля его милости Жикгимонта пана отца нашого.

АРТЫКУЛЪ 28.

О мѣщанехъ, ижъ селянъ не мають на торгу грабити.

Тежъ уставуемъ, ижъ мѣщане подданые наши о долги свои якіе кольвекъ не мають селянъ ани тежъ духовныхъ и свѣцскихъ ани чіихъ на торгу заповѣдати и грабити, ани тымъ собѣ справедливости на нихъ доводити; але о тые долги съ тыми виноватыми у пановъ ихъ, а зъ

нашими поддаными у врядниковъ нашихъ, будуть повинни справедливости доходити, а нашы врядники и панскіе мають имъ справедливости чинити. А естли бы хто пограбилъ не доводечи права; тогды маеть дати вины намъ Господарю три рубли грошей, а сторонѣ три рубли грошей, а грабежъ совито навезати и шкоду также совито оправити.

АРТЫКУЛЪ 29.

О слуги и о люди шляхецскіе челядь неволную, которіе до мѣстъ входять.

Уставуемъ, которіе бы слуги и люде отчизные або челядь невольная втекли отъ княжатъ пановъ або отъ которого шляхтича, и пришли до столечного мѣста нашого Виленского, або до иныхъ мѣстъ нашихъ князскихъ панскихъ и духовныхъ, въ земляхъ панства нашого Великого Князства Литовского; ижъ тыхъ людей слугъ мають войтове бурмистрове радцы наши зъ мѣстъ нашихъ выслухавшы слушного доводу отъ пановъ ихъ* судечи земскимъ правомъ, кромей которое бы слуги шляхецскіе до мѣстъ нашихъ, а принемши право въ которомъ зъ мѣстъ нашихъ** войтове и врядники наши выдати не мають. А што се дотысечь челяди неволное, которые бы пришли до мѣстъ нашихъ; тымъ ани права Майдеборского принятье ани оселость ани тежъ заседене десети лѣтъ ку помочы быти не маеть, и повинны будуть войтове и державцы и врядники наши имъ выдати***. Такъ тежъ старостамъ и державцамъ и врядникомъ нашимъ, гдѣ права Майдеборского нѣтъ, на врядѣхъ нашихъ тымъ же обычаемъ противко таковымъ збѣгомъ заховатися мають.

АРТЫКУЛЪ 30.

О мѣрахъ, абы были ровны.

Уставуемъ, абы въ мѣстѣ нашомъ столечномъ Виленскомъ и въ кождымъ мѣстѣ нашомъ панства нашого Великого Князства Литовского, такъ тежъ въ мѣстѣхъ князскихъ, панскихъ, духовныхъ и свецскихъ, въ торгохъ збожье всякое продавати мѣра была однакова ровна: то естъ, абы была бочка, въ которой бочцѣ маеть быти чотыри корцы мѣры на-

---

* Трет. ред. Стат. «*отъ пановъ ихъ*, чіи будуть, або за ихъ властнымъ признаньемъ выдавати, *судечи земскимъ правомъ*».

** Тамъ же: «и оселость маючи, а за десеть *лѣтъ*, таковыхъ слугъ зъ мѣстъ нашихъ *войтовѣ*».

*** Тамъ же, словъ: «А што се до тычетъ челяди. . . . врядники нашимъ имъ выдавати» не написано.

шое дворное ровныхъ безъ верху и тресенья, але подъ стрыхъ; которая мѣра маеть быти чотыри корцы вымѣрена у Вильни отъ вряду пана воеводы Виленского, а при собѣ мають мѣти урядъ мѣстскій, гдѣ въ которыхъ мѣстехъ право Майдеборское есть. А по иншыхъ, воеводствахъ и староствахъ и державствахъ и тивунствахъ нашихъ, также воеводове старостове и державцы и тивунове наши тые жъ мѣры постановити мають, абы не тресены и безъ верховъ были и кглейта на тыхъ мѣрахъ положыти. Абы бочка была въ чотыри корцы, а чверть бочки одинъ корецъ, въ той мѣрѣ всякое збожъе мѣрено быти маеть подъ стрыхъ; таяжъ мѣра збожъя маеть быти по мѣстомъ и торгомъ князскимъ панскимъ и земянскимъ, а по стодолахъ и въ корчмахъ въ дорозехъ. А хто бы кольвекъ смѣлъ ся того важыти, а иншіе мѣры уставлялъ и ихъ уживалъ, таковый маеть заплатити намъ Господарю вины три рубли грошей. Тымъ же обычаемъ панове воеводове старостове на врядехъ своихъ съ таковыми уряды мѣсткими, около мѣри и цѣны шынкованья питья привозного мушкетлы малмазеи и меду пива, также около ваги и локтя, черезъ врядниковъ своихъ постановенье чинити мають.

АРТЫКУЛЪ 31.

Кнегинь, паней, дѣвокъ, вдовъ не маемъ ни за кого кгвалтомъ давати.

Тежъ обѣцуемъ и приказуемъ кнегинъ, паней вдовъ, княжонъ, паненъ дѣвокъ шляхтянокъ и всякого иного стану рожаю земского, яко людей вольныхъ подъ вольнымъ панованьемъ нашимъ господарскимъ, заховати ихъ при вольностехъ ихъ, а кгвалтомъ ни за кого их давати не маемъ без воли ихъ, за кого хотя, за того волно пойти.

АРТЫКУЛЪ 32.

Отецъ за жывота своего змушенья не повиненъ имѣнья дѣтемъ поступовати, лечъ по доброй воли части его.

Уставуемъ тежъ, ижъ отецъ дѣтемъ за жывота своего змушенья не повиненъ имѣнья жадного поступовати, нижли по доброй воли своей, што воля его будеть. Также невѣста, которая будеть имѣнья свои отчызные або материстые мѣти, змушенья не повинна за живота своего дѣтемъ поступовати, але што будеть добрая воля ее, то можетъ поступити. А што се до тычеть материстыхъ имѣней, не будуть ли мѣти на то слушного права и описовъ, повиненъ то сыну дорослому и дѣвцѣ

замужъ ее выдавши поступити; а сынъ и дочка на отцу жадныхъ шкодъ и личбы съ тыхъ имѣней поискивати не мають.

АРТЫКУЛЪ 33.

Всимъ станомъ народу шляхецского, якъ хотя, волно имѣньями шафовати.

Тежъ уставуемъ, ижъ всимъ станомъ шляхецского народу яко и людемъ вольнымъ вольно естъ и будетъ имѣньями своими отчизными материстыми и якимъ жъ кольвекъ обычаемъ набытыми шафавати, подлѣ потребы воли и подобанья своего отдати, продати, доровати, записати, заставити въ долгу и въ сумахъ завести, замѣняти; вѣдже водлѣ того, яко о томъ шырей у роздѣлѣ о записехъ естъ описано.

АРТЫКУЛЪ 34.

О вольности шафовати выслугою своею.

Тежъ хто кому дати хотѣлъ даровати записывати або продати имѣнье выслугу свою на насъ Господарю; тотъ не можеть того никому передъ жаднымъ урядомъ записати, только пришедшы и постановившы се передъ нами Господаремъ и зъ вѣдомомъ нашимъ, а мы того боронити не будемъ. Вѣдже которые бы мѣли привилья наши, а въ нихъ то доложоно, ижъ волно ему отдати даровати и записати; таковые могутъ оное имѣнье записовати передъ кождымъ врядомъ, яко отчызну свою або куплю. А звлаща тые которые бы собѣ и потомкомъ своимъ на вѣчность описаную мѣли, а тые привилья мають на врядехъ оказываны быти; а которые бы леннымъ правомъ або дожывотьемъ або до воли и ласки нашое господарское мѣли, тыхъ маемъ заховати водлѣ привильевъ ихъ и ласки нашое господарское.

АРТЫКУЛЪ 35.

О вольности шляхтѣ имѣнья лежачые и иные маетности свои намъ Господарю записовати.

Тежъ хтобы хотѣлъ што намъ Господарю записати такъ имѣней лежачыхъ яко и иныхъ маетностей; тогды вольно будеть кождому такъ передъ судомъ земскимъ яко и замковымъ, и тежъ сознаньемъ своимъ очевистымъ до книгъ нашихъ канцлярейскихъ и за листы нашими водле права записовати, а форіе (хорые) могуть то намъ Господарю описовати тестаменты своими.

АРТЫКУЛЪ 36.

Хто чого за Короля Казимера и за Александра и за отца нашого Короля его милости Жикгимонта былъ въ держанью, тотъ вѣчнѣ таеть держати.

Хочемъ тежъ мѣти и уставуемъ, абы вси подданые наши, такъ духовные такъ и свѣцкіе, княжата и панове и вси шляхта, которые имѣнья свои отчызные выслужоные и купленые и якіе кольвекъ набытые, за продковъ нашихъ славное памяти Короля Казимера або дядка нашого Короля Александра, такъ тежъ и за отца нашого Короля его милости Жикгимонта и за нашого щастливого панованья, спокойнѣ держали; тые мають таковые имѣнья вѣчнѣ съ покоемъ держати, отъ сихъ часовъ и на потомные часы вжывати они сами и потомки ихъ, бы добрѣ и листовъ ни которых на то не мѣли.

АРТЫКУЛЪ 37.

Хто бы имѣнье отъ насъ въ кого отыймовалъ.

Тежъ уставуемъ, кому быхмо мы Господаръ имѣнье або люди и земли дали, а хто иншый по той данинѣ нашой тое имѣнье отнялъ; тогды тотъ, у кого отнято, можеть того доходити и правомъ поискивати, нижли большей искати не можеть одно, яко ему дано и якъ на насъ Господаря то держано, толко бы давности земское отъ того часу, яко ему дали, не омѣшкалъ.

АРТЫКУЛЪ 38.

Што бы кому черезъ листъ дано або упрошоно, а онъ бы того не ужывалъ и въ молчаньи былъ черезъ давность земскую, и тежъ о лѣта дѣтиные, которые бы въ чужой земли были.

Тежъ уставуемъ, естли бы што кому дано або продано за записомъ слушнымъ, будь тежъ и передъ нами Господаремъ, або и передъ судомъ земскимъ было объявлено, а оный бы што ему дано продано або записано въ держанью и въ пожываныо десеть лѣть не былъ, и о то се врядовнѣ не упоминалъ; таковый по выйстю лѣтъ десети того доходить не можеть, але державчый то вѣчнѣ маеть мѣти. А вѣдже тотъ, хто се впоминаеть маеть его впоминати черезъ листы наши господарскіе и земскіе позвы, припозываючы его ку праву и становечыся за позвы; а хто бы позвы взявшы у себе державъ, а сторону ку праву не припозвалъ, таковое упоминанье за упоминанье у права не маеть быти пріймовано. Лечъ естли

бы было написано дѣтемъ лѣтъ дорослыхъ не маючымъ; тогды имъ въ молодости лѣтъ ихъ давность земская не шкодить, хотя бы того въ держанью и въ поминанью не были и не припоминалисе, то есть лѣта дорослые мужчызнѣ осмнадцать лѣтъ а дѣвцѣ петнадцать лѣтъ. Хтобы тежъ въ чужой земли былъ, тогды томужъ также давность земская не шкодить; нижли толко дѣти лѣтъ своихъ доросшы, такъ тежъ и тотъ, хто въ чужой земли былъ, съ чужое земли пріѣхавшы давности земское десети лѣтъ не омѣшкалъ.

АРТЫКУЛЪ 39.

Мы Господаръ шлюбуемъ однакую справедливость всимъ чинить, а передъ судомъ мы и панове рады наши брати не маемъ.*

Обѣцуемъ тежъ зъ ласки и добрости и милости нашой господарской ку подданнымъ нашимъ, всему рицерству Великого Князства Литовского, подъ сумненьемъ нашимъ, ижъ мы Господаръ и панове рада наши маемъ кождому стану всимъ заровно однакую справедливость чинить безъ отволоки, а отъ права не маемъ ничого брати; потомужъ и панове рада наша, а не маемъ тежъ стати и зычностью быти одной сторонѣ, але просто кождому справедливость дѣлати будемъ повинни, такъ тежъ и панове рада наши подъ присегою, которую до рады вчинили, справедливость чинити будуть повинни. А што се дотычеть почтивостей шляхецскихъ, о то жаденъ съ пановъ радъ ани судъ замковый ани тежъ судъ земскій повѣтовый не маеть судити, толко мы сами Господаръ съ порадою пановъ радъ нашихъ Великого Князства Литовского судити маемъ обычаемъ вышейписанымъ. Вѣдже што здавна и теперъ въ семъ статутѣ суду замковому належыть, то судъ замковый судити и отправовати маеть.

АРТЫКУЛЪ 40.

О тыхъ, которые ѣдучи въ дорогу на поляхъ се становять, а збожью шкоду чинять.

Уставуемъ, хтобы ѣдучи дорогою бралъ албо жалъ жито и иное жито збожъе, або выпаствилъ и вытопталъ конми, и за ишпашъ грабити се не далъ; таковый будеть повиненъ сторонѣ жалобливой три рубли грошей платити, а шкоду, што люди сторонніе на испаши ошацують, также платити и оправовати маеть.

* Прет. Стат. «а пересуду».

АРТЫКУЛЪ 41.

О невывоженью приправъ военныхъ до земли непріятельское.

Уставуемъ и вѣчными то часы мѣти хочемъ, постерегаючи того, абы зо всихъ земль панства нашого Великого Князства Литовского яко жидове татарове купцы и вси подданые наши, которого кольвекъ стану, явнѣ и таемнѣ всякихъ броней желѣза ручницъ нажовъ стрѣлъ и всякого иншого наряду военного не выпущали и не вывозили, посломъ не продавали, съ чого бы непріятель силитись могъ. А хто бы се того смѣлъ важыти надъ тое росказанье и уставу нашу; тотъ ничимъ инымъ одно горломъ каранъ быти маеть, а товари и вся маетность его маеть быти до скарбу нашого взята, а того съ пильностью на всѣхъ замкохъ украинныхъ сторожове и вси врядники наши постерегати мають, а то се розумѣти будеть въ покою и подъ не впокоемъ.

РОЗДѢЛЪ 4-Й О СУДЬЯХЪ И О СУДѢХЪ*.

АРТЫКУЛЪ 1.

О выбиранью судей въ повѣтѣ.

Уставуемъ, ижъ въ тыхъ повѣтѣхъ, которые суть нижей росписаны, и въ кождомъ таковомъ повѣтѣ, гдѣ еще до сихъ часовъ не обраны, зособна мають быти судья подсудокъ и писаръ, которые такъ и тымъ обычаемъ мають быть выбираны и на таковые уряды установлены. На первей маемъ мы Господаръ часъ певный зложити и то листы нашими по всихъ таковыхъ повѣтехъ ознаймити, гдѣ въ кождомъ повѣтѣ княжата панове рада наша, также рицерство и шляхта вси, хто кольвекъ якого стану будетъ тамъ имѣнья свои мѣти, зъѣхатися мають до двора, которій на посродку того повѣту будетъ, и тые которые ся зъѣдутъ не ждучи никого, хтобы въ повѣтѣ имѣнье маючи пріѣхати не хотѣлъ, ку тому року мають выбрати зо всее шляхты того повѣту братьи своее на кождый врядъ таковый, на судейство чотырохъ людей добрихъ, на подсудство другихъ чотырохъ, на писарство третихъ чотырохъ людей добрыхъ, цнотливыхъ, ростропныхъ въ правѣ у мѣстныхъ**, роду шляхецского, въ томъ повѣтѣ добрѣ оселыхъ, не иное вѣры только Хрестіянское; и выбравшы ихъ, тыхъ выбраныхъ черезъ листы свои намъ Господарю ознаймити мають, а мы съ тыхъ всихъ дванадцати особъ выберемъ трехъ до того повѣту на врядъ земскій, на

* Это заглавіе взято изъ третьей редакціи статута; въ рукописи же второй редакціи заглавіе раздѣла не написано.

** Замест слова «у мѣстныхъ» трэба чытаць «умѣстныхъ».

судъ судою и подсудка и писара. Которіе отъ насъ выбраные и потверженые на першыхъ рокохъ судовыхъ передъ повѣтовымъ воеводою, або въ небытности воеводиной передъ кашталяны, а въ земли Жомоитской передъ старостою Жомоитскимъ, при зобранью шляхты, што ихъ тамъ въ томъ часѣ будеть, маеть судья подсудокъ и писаръ присегнути тыми словы:

Я присегаю Пану Богу во Троицы единому, ижъ въ томъ повѣтѣ водлѣ Бога справедливе подле права и статуту сего писаного Великого Князства Литовского, водлугъ жалобы и отпору, ничого не прикладаючи ани уймуючи, буду сознавати и записы пріймовати, не фолкгуючи высокимъ и подлымъ становъ на достойностяхъ и на врядехъ седячимъ, на богатого ани на вбогого, на пріятеля кровного заховалого, ани на непріятеля, на тутошнего, не на гостя не смотречи, не съ пріязни не зъ вазни не зъ боязни не за посулы и дары, ани сподеваючися на потомъ дарованья и якого нагороженья, и не радечи сторонѣ, а ни боячися казни помсты и погрозокъ, але самого Бога и его светую справедливость и право посполитое и сумнѣнье свое передъ очима маючи, тежъ роковъ николи не омѣшкиваючи, кромъ великое правдивое и зложное хоробы; а якъ то справедливе присегаю Богу, такъ ми Боже помози; а естли несправедливе,— Боже ми не поможы.

А писаръ земскій маеть по Руску литерами и словы Рускими вси листы и позвы писати, а не иншымъ языкомъ и словы, и такъ маетъ писаръ присегати.

Я, N, присегаю Пану Богу въ Троицы единому на томъ, ижъ справедливе водлѣ Бога и того права писаного и подлугъ мовенья и споровъ сторонъ, ничего не прикладаючы ани уймуючы, у суду записовати и радити судьи и подсудку вѣрнѣ и справедливе, подлѣ сознанья сторонъ и споровъ на судехъ и освѣдченья и оповѣданья судового и сказанья судового, и въ книги судовые вписовати буду а пилновати и догледовати, абы подлѣ сее присеги моее справедливе были вписованы, не маючы баченья на высокіе а ни подлые станы на достойностяхъ седячыхъ, на богатого, ани на вбогого на пріятеля кровного заховалого, ани на непріятеля, на тутошнего, ани на гостя, не съ пріязни не зъ вазни не за посулы и дары, а не боечыся вазни и помсты и погрозокъ, не ждучы нагороженья, але самого Бога и его светую справедливость и право посполитое передъ очима маючы, и сумнѣнье свое добрѣ а побожнѣ справуючы, такъ ми Боже поможы.

А потомъ, кгды бы который съ тыхъ на початку и знову отъ насъ теперъ выбраные умеръ, судья, подсудокъ, або писаръ, а трафило се бы то въ небытности нашой; тогды тые, которые на тыхъ урядѣхъ зостануть, мають о томъ дати знати воеводѣ своему, а въ земли Жомоитской старостѣ Жомоитскому; а воевода маеть черезъ листы свои старостамъ врадникамъ и шляхтѣ того повѣту, а староста Жомоитскій тивуномъ шляхтѣ и всякого стану оное Жимоитское земли обывателемъ часъ зложити, на который зъѣхавшися вси станы оного повѣту и до таковогo двору нашого, яко вышей описано, мають на мѣстце того умерлого чотырохъ особъ таковыхъ же, яко и первымъ выменено, обрати и намъ черезъ листы свои отворотные за печатью воеводиною ознаймить; а мы потомъ съ тыхъ чотырохъ одного, который се намъ видѣти будеть, выбравшы на мѣстцѣ того умерлого судьи подсудка або писара, которого съ тыхъ въ тотъ часъ потребовати будуть, не отволочнѣ установити. А гдѣ бы на судство обрали подсудка або писара земского; тогды на тое мѣстце тамъ же за разомъ на тотъ врядъ обобравшы къ намъ послати мають; а тотъ, кому тотъ врядъ дамо, потомъ на першыхъ рокохъ судовыхъ будеть повиненъ первей на мѣстцу тамъ передъ тымъ воеводою або кашталяномъ и передъ старостою оного суду такъ, яко вышей описано, присегнути, тожъ потомъ врядомъ своимъ владнути и справавовати. И такъ мають вжо вѣчными часы въ повѣтехъ около выбранья тыхъ врядниковъ справоватися и заховати.

АРТЫКУЛЪ 2.

О моцы и владности судей, ижъ кождый и кождого стану повиненъ передъ нами становитися, и о томъ, хтобы передъ насъ не сталъ.

Тежъ уставуемъ и даемъ моцъ вѣчными часы, звирхностью владности нашое господарское съ прозволеньемъ пановъ радъ нашихъ и всихъ становъ всихъ земль того панства нашого Великого Князства Литовского, тымъ врядомъ повѣтовымъ въ кождымъ повѣтѣ судьи и подсудку на роки зложоные позывати передъ себе, судити и справовати всихъ пановъ радъ духовныхъ и свѣцскихъ, княжатъ, пановъ хоруговныхъ, шляхту и бояръ о земскіе речы зъ имѣней однако одностайно, хто одно кольве въ томъ повѣтѣ имѣнья свои мѣти будеть, жадного не выймуючы ани зъ суду имене ихъ не выпущаючы, кромъ насъ Господара и врядниковъ зъ имѣней нашихъ, а не ихъ имѣней, тыхъ они судити не могуть, толко мы Господаръ, або тотъ кому то подъ часомъ воли нашое злецымъ. А хто бы кольвекъ маючи имѣнье свое въ томъ повѣтѣ передъ ними се становити не хотѣлъ на часы певные, яко то нижей на своемъ мѣстцу постановлено, за позвы не хотѣлъ, або и ставшы съ початку а до

конца розсудку и сказанья ихъ не слухаючы прочь отъ суду отышолъ, не хотечы быти права послушнымъ; на таковые хто кольвекъ будеть, такъ высокого яко и низшого стану, даемъ моцъ зуполную оному вряду земскому судьи и подсудку, ижъ мають подле сего права и артыкуловъ нижей о томъ постановеныхъ и написаныхъ поступокъ и сказанье и отправу чинити противъ кождому, яко хто у во што упадетъ, ажъ до остатнего стопня права. Нижли тотъ судъ земскій толко тыхъ артыкуловъ судити не маеть и моцы мѣти не будеть, которіе нижей у артыкулѣ двадцатомъ суть описаны и замковому суду злецоны обычаемъ и способомъ о поступкахъ описанымъ. А выписы и листы судовые маеть писаръ рукою своею подписывати а не выдавати сторонѣ, ажъ передъ судьею и подсудкомъ вычтетъ первей нижли до книгъ уписавши.

АРТЫКУЛЪ 3.

О пересудахъ судьи подсудку або писару.

Тежъ уставуемъ, ижъ кгды бы судъ земскій и которій же кольвекъ врядъ нашихъ кому што на комъ присудилъ; тогды отъ презыску того, хто зыщетъ, судья и подсудокъ мають брати отъ копы одному грошу, и съ того пересуду судьи два грошы а подсудку третій грошъ. Нижли што се дотчыеть, долгу хтобы платити не хотѣлъ, ажъ за позвы съ права; тогды не тотъ пересудъ платити маеть, хто зыщетъ свою суму, але тотъ, хто позычилъ а безъ права заплатити не хотѣлъ, таковый самъ долги и пересудъ платити повиненъ будетъ, окромъ долковъ по умерлой руцѣ. А што се дотычеть того, хто се отъ кого оттяжетъ; тогды памятного яко отъ великое такъ и отъ малое речы не повиненъ дати большей только чотыри грошы. А писару земскому и кгродскому такій доходъ: отъ кождыхъ позвовъ по грошу, за вписованье въ книги грошъ, отъ выпису съ книгъ грошъ, и оповѣданья крывды писарю грошъ, а отъ судовыхъ листовъ и выписовъ за кождый позовъ, кгды отсужонъ будеть, по два грошы; а черезъ то яко вышей описано, бы тежъ наиболшей письма и працы было и речъ наиважнѣйшая, писари не мають больше брати отъ листу паркгаминового, естли сторона потребуеть съ привѣсистыми печатьми, за працу писару дванадцать грошей, а паркгаменъ шнуры и воскъ сторона будеть повинна дати.

АРТЫКУЛЪ 4.

О возныхъ присезѣ и врядѣ ихъ.

Уставуемъ, хотечи мѣти, абы въ правѣ земскомъ завжды порядокъ и справа обычайнѣ шла, даемъ моцъ, абы воеводове въ кождомъ повѣтѣ

судовомъ, гдѣ книги лежать, а староста Жемоитскій тамъ въ той земли Жомоитской возныхъ выбирали пострыгали уставляли тежъ шляхту людей добрихъ вѣры годныхъ цнотливыхъ оселыхъ въ томъ же повѣтѣ, такъ много яко бы ихъ потреба указовала водлѣ повѣту и шырокости его а потребы людской, а принявшы отъ его присегу въ рейстра свои вписовати и листы свои таковымъ познымъ давати мають, и присега имъ маеть быти выдана тыми словы:

Я, N, присегаю Пану Богу въ Троицы Единому на томъ, ижъ будучи мнѣ вознымъ маю вѣрнѣ и цнотливѣ и побожнѣ на томъ врядѣ заховатися, позвы справедливе относити и отдавати тежъ правдиве зозновати то, на што буду посланъ, кгвалты бо и огледавши и раны правдивѣ до книгъ врядовыхъ сознавати, и все иншое справовати, што належытъ врадови моему, не за посулами ани пріязнью ани за непріязнью ани за боязнью, одно водлѣ Бога и светое справедливости, такъ ми Боже поможы.— А завжды возный посланый зъ уряду што кольвекъ справовати будеть, при кождой таковой справѣ мають мѣти при собѣ сторону двохъ шляхтичовъ, о которіе не возный але сторона старатися и ихъ собѣ набывати маеть.

АРТЫКУЛЪ 5.

Справа и врадъ возного.

А то врядъ возного: позвы носити и ими позывати, хотя безъ вѣдомости врядовое, и рокъ складати водлугъ старого обычаю, а заповѣдити ижъ бы отъ права не уѣжджали, свѣдкомъ водлѣ сказанья у суду присегу выдавати, при освѣдченью всякомъ быти, увязывати зъ выроку и съ приданья судьи и подсудка за листы ихъ, а кгвалты розбои раны головщызны оглядывати и до книгъ врядовыхъ, отъ которого вряду будеть посланъ, сознавати, и завжды маеть мѣти при собѣ при кождой таковой справѣ двухъ шляхтичовъ для подпору вызнанья и свѣдецства своего, а вѣдже бои грабежы и крывды раны и иншые шкоды тымъ подобные меншые а не крывавые, которые самъ одинъ и безъ стороны шляхты огледати и безъ посланья врядового на то ѣхати можеть, однакожъ безъ жадного омѣшканья то все до книгъ врядовыхъ маеть сознати, а сознане возного въ книгахъ такъ будеть моцно, яко бы самъ возный очевисто сталъ. А гдѣ бы возный до книгъ не доѣхавшы и сознанья не вчынившы умеръ, а не было бы то въ книгахъ; тогды оная шляхта сторона и по смерти оного возного маеть стати и подперети сознанья его. А гдѣ бы возный што кольвекъ таковаго непристойнаго справовалъ, албо ижъ бы неправдивѣ сознавалъ, альбо врядомъ своимъ ку шкодѣ которое стороны фальшовалъ, шафовалъ за якою жъ коль-

векъ причиною; тогды за доводомъ ничымъ только горломъ маеть быти каранъ. А што се дотычеть доходу возному, отъ кого што маеть брати, то естъ коли гдѣ на которую справу поѣдеть, тогды отъ мили по грошу у въ одну сторону, а што назадъ поѣдеть, за то ничого брати не маеть; а если мили не поѣдеть, только на мѣстцы позвы дастъ огледывати кгвалту ранъ або прислухиватисе чого будеть предсе, ему отъ того грошъ, а отъ свѣдченья грошъ; а гдѣ на увязованье поѣдеть зъ тыхъ же людей, въ которые се увязывати будеть, зъ службы по грошу брати маеть, а съ пустовщызны таковое, которую пашуть, по пол-грошу, а отъ пол-службы а отъ сумы пенезей отправуючы се отъ копы по два пенези брати будеть.

АРТЫКУЛЪ 6.

Хто бы возного за посланьемъ и за листы вряду замкового и земского на справѣ сбилъ, або листы въ него отнемшы содралъ.

Уставуемъ тежъ, хто бы возного на справѣ за листы воеводъ вряду замкового або повѣтового збилъ, або листы отъ него отнемшы содралъ, и тымъ врядъ не учтилъ; тогды тотъ за доводомъ слушнымъ маеть возного навезати совито водлѣ стану его, а не замку албо у дворѣ повѣтовомъ шесть недѣль седѣти, а сторону которую бы при возномъ сбито маеть также за слушнымъ доводомъ навезати водлѣ стану, якого будеть.

АРТЫКУЛЪ 7.

Абы особы врядовые сами судили а нихто иншый на ихъ мѣстцу.

Уставуемъ, абы судья и подсудокъ сами черезъ себе ани черезъ свои намѣстники суды и роки отправовали, окромѣ того еслибы который зъ нихъ самъ захоралъ, альбо бы тежъ свои власные потребы мѣлъ; тогды маеть человѣкомъ добримъ, цнотливымъ, вѣры годнымъ, и въ правѣ умѣстныхъ шляхтою такъ же въ томъ повѣтѣ оселомъ, мѣстце свое засадити. А вѣдьже тотъ судья або подсудокъ, который се форымъ мѣнилъ быть, на другихъ рокохъ подъ тою жъ присегою, которую на врядъ свой присегалъ, маеть повѣдити, ижъ правдиве немоцонъ былъ, а не ку зволоцѣ права а ни ку чыей шкодѣ тою се форобою вымовлялъ. А гдѣ бы судья або подсудокъ безъ правдивое и обложное немоцы роковъ судовыхъ омѣшкивалъ, а то бы се колко кроть показывало, таковый врядъ свой тратить. А писаръ можеть подписка, або одного або и двохъ або колко ему будеть потреба, при собѣ мѣти, а пилнѣ самъ завжды догледати, абы вѣрнѣ а правдивѣ не проволокаючы але за разомъ до книгъ записывано

было, а гдѣ бы се што таковоги въ правѣ отъ нихъ мылило, неповинна будеть шляхта подписковъ смотрѣти, але на самомъ писару за оною помылкою шкоды своее доходити мають. А гдѣ быхмо зъ тыхъ врядника земского судью подсудка або писара на справы земскіе або въ посельствѣ послали; тогды до зверненья того маемъ злетити и засадити мѣсце его человѣкомъ добримъ, шляхтичомъ въ томъ же повѣтѣ оселымъ; а тотъ маетъ первей въ томъ же повѣтѣ на рокохъ першыхъ передъ урядомъ замковымъ на томъ присегнути, ижъ до зверненья оного врядника справедливость людскую правдиве отправовати будеть.

АРТЫКУЛЪ 8.

О судьяхъ, якіе мають быти обираны.

Уставуемъ, ижъ на тые вряды яко на судейство на подсудковство и писарство не мають быти выбираны духовные особы, а ни старостове державцы, а ни тивунове того повѣту, а ни хоружые и ни хто таковый, хтобы въ томъ повѣтѣ нашомъ врядникомъ былъ; але таковые и такъ мають быти выбираны яко вышей описано.

АРТЫКУЛЪ 9.

Яко и при комъ позвы позыватися мають, и якъ и гдѣ то освѣдчыти, и што возному за проѣздъ давати.

Тежъ хтобы на кого позвы взялъ и тыми позвы позывати его хотѣлъ, тогды позвы колько ихъ будеть, маеть очевисто давати и позывати можеть очевисто при костелѣ у суду и на кождомъ мѣстцу, гдѣ бы кольве его зостати и найти могъ, черезъ возного; а гдѣ бы ихъ очевисто дати не могъ, тогды на имѣнью того, съ которого се крывда дѣеть, маеть положыти въ дворѣ томъ, або у ворота уткнути; а естьли въ томъ имѣнью, съ которого кривда дѣеть, двора оного пана не было и ку жадному двору того пана оное имѣнье не прислухало, яко то бываетъ села данники на Руси и инде въ томъ панствѣ нашомъ, тогды тые позвы предсе што до наиблизшаго двора тое волости оного пана несены и въ ономъ дворѣ, яко о томъ вышей описано, врядовнѣ покладаны быти мають, и рокъ, который за тыми позвы зложыть, маеть на обоихъ позвехъ написати, абы и позваная и поводовая сторона року вѣдоми певны и пилны были. А кгды бы возный писати не вмѣлъ; тогды будеть повиненъ оного позванья сознанье на письмѣ подъ печатью своею дати и на рокохъ судовыхъ передъ врядомъ земскимъ сознати, которое сознане за слушное у права принято быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 10.

О печати нашой господарской земской и тежъ о печатехъ врядовыхъ, которими што печатано маеть быти.

Тежъ мы Господаръ даемъ подъ гербомъ того панства нашего Великого Князства Литовского, погонею, печать до кождого повѣту, тую печать писаръ земскій присяжный въ себе самъ а не хто иншый ховати маеть, которою печатью и подъ тытуломъ нашимъ позвы мають быти печатованы а выдаваны, а иншые никоторые листы выписы и сознанья кромѣ только самихъ позвовъ тою печатью не маеть быти печатовано; але будуть печатованы всякіе листы того вряду земского судовые выписы и сказанья печатьми судьиною подсудковою, а подписованы рукою того жъ писара земского.

АРТЫКУЛЪ 11.

О книгахъ земскихъ, въ кождомъ повѣте гдѣ будуть хованы.

Уставуемъ тежъ, хотечы то мѣти, и приказуемъ, абы въ кождомъ таковомъ повѣтѣ, гдѣ судъ земскій будеть, въ замку альбо у дворѣ нашомъ, судья подсудокъ и писаръ земскій посполъ зъ шляхтою выбрали збудовали и патрыли таковое мѣсто, гдѣ бы завжды книги земскіе безпечнѣ отъ всякое пригоды были захованы. А кгды роки ихъ сужоны будуть, по выволанью роковъ мають книги еще не мней тры дни лежати, при которыхъ быти мають не отъѣждаючы судья подъсудокъ и писаръ для сознанья и выписовъ бранья и для иншыхъ потребъ шляхецскихъ; а разъѣжджаючися мають тые книги вложыти и заховати въ скриню моцную за трема замками, отъ которыхъ одинъ ключъ будеть у судьи другой у подсудка а третій у писара, а печатьми своими запечатовати мають. А передъ роками тотъ урядъ яко судья такъ подсудокъ и писаръ за три дни мають пріѣхати и списати въ реестръ позвы для того, хто кого первей позвалъ, абы тежъ тотъ а не иный былъ первей сужонъ. А кгды зъ реистру тры разы вызовуть, а не отзоветца тотъ кого волають; таковый маеть быти сказанъ, яко бы не сталъ. Тымъ же обычаемъ и поводовая сторона маеть розумѣно быти, ижъ волавшы сторонъ одного дня и другого, а третего дня волавшы, сторона не уставаючая року маеть быти сказана за нестанье свое.

АРТЫКУЛЪ 12.

Хто бы за позваньемъ позвы на першые другіе и третіе роки не сталъ безъ причыны слушное.

Уставуемъ тежъ, хто бы будучы позванъ на першыхъ рокохъ не сталъ, и причины слушное нестанья своего у суду не оповѣдалъ; тако-

вый маеть сторонѣ на другихъ рокохъ, первей нижли у судъ уступитъ, заплатити нестаного копу грошей, а суду дванадцать грошей, то естъ судьи осмъ грошей а подсудку чотыри грошы. А гдѣ бы о тое жъ на другіе роки также будучи позванъ у права не сталъ; тогды сторонѣ маеть заплатити три рубли грошей, а суду двадцать и чотыри гроши. А естли бы также на третихъ рокохъ судовыхъ о тоежъ будучы позванъ у права не сталъ; таковый вжо въ речи своей упадываеть и тую речъ, о которой былъ позванъ на тые три роки судовые, вѣчнѣ тратитъ; а судъ на таковомъ упорномъ тое о што позванъ будеть шкоды и наклады правные сказати маеть. А гдѣ бы сторона позваная ставшы на рокохъ третихъ упоромъ своимъ тыхъ винъ за нестанье свое платити не хотѣла; тогды о што позвана будеть въ речи своей упадываеть такъ, яко бы и на вси роки не стала, а судъ маеть на таковомъ упорномъ тое, о што былъ позванъ, сказати.

АРТЫКУЛЪ 13.

Хто бы за хоробою або за послугою нашою земскую за позвы стати не хотълъ.

Тежъ уставуемъ, хто бы былъ позванъ на роки судовые першіе другіе и третіе, а зашла бы его хороба, або послуга наша земская и припалые потребы земскіе, або сеймъ вальный, або тежъ повѣтрее моровое, для которыхъ бы на тыхъ трехъ рокахъ судовыхъ стати не могъ; тогды за таковымъ нестаньемъ яко нестаного платити такъ и речы тратити не маетъ, нижли особъ суду и сторонѣ маеть дати знати: если жъ бы послуга наша земская або потреба тежъ припала земская, тогды черезъ листы наши и пановъ радъ нашихъ, если бы хороба, тогды листомъ своимъ отворонымъ черезъ у моцованого пріятеля або слугу своего, а сеймъ и повѣтрее моровое то само собою кромъ обсыланя вымовляеть. А вѣдже тотъ, который се форобою закрываеть, потомъ на першыхъ рокохъ за припозванемъ стороны поводовое маеть се отприсегнути, яко правдиве былъ немоцонъ, а если бы присегнути не хотѣлъ, тогды въ речы своей опадываеть. А если бы на третихъ рокохъ за форобою не сталъ, тогды на тыхъ третихъ рокохъ маеть судъ земскій послати до него вознаго и при немъ двохъ шляхтичовъ, передъ которыми тотъ форый на томъ маеть присегнути, ижъ по вси тые роки форъ былъ и за тою форбою стати не моглъ; а кгды присягнеть, на онъ часъ отъ всихъ винъ вышей описаныхъ будеть воленъ, а кгды бы присегнути не хотѣлъ, таковый оный вины маеть платити. И хотя бы предсе форъ былъ, вжо будеть повиненъ самъ черезъ себе або черезъ

умоцованого своего на четвертыхъ рокохъ на конецъ усправедливитися не вымовлячисе форобою. Пакли жъ бы и въ четвертыхъ рокохъ черезъ умоцованого усправедливитися не хотѣлъ, тотъ вжо въ речы той, о которую позванъ, упадываетъ и вѣчнѣ то сказано быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 14.

Хто бы кого позвавшы на роки судовые, самъ безъ слушное причины не сталъ.

Уставуемъ тежъ, хто бы кого позвавшы ку праву, а будучы стороною поводовою, безъ слушныхъ причинъ, яко вышей о позваномъ описано, и не даючы о собѣ причины слушное суду и сторонѣ знати не далъ, и самъ съ доводомъ своимъ не сталъ; тогды оному позваному, гдѣ бы хотѣлъ его о то другій разъ позвати, маеть первей за нестанье свое справу и накладъ его заплатити, тожъ потомъ о свое мовити. А пакли бы и другій разъ позвалъ о тую жъ речъ, и самъ же и повторе не сталъ; тогды тую речъ, о што позвалъ, тратитъ, а позваный тотъ, хто року и права за позвы пилнуеть, вжо отъ того часу о што позванъ на вси пришлые часы будеть воленъ*. А если бы сторона поводовая ставшы и у право уступившы, маючы споръ зъ стороною обжалованою на правѣ зъ якихъ припалыхъ причынъ, о которыхъ передъ правомъ не вѣдала, а брала се еще на якій иный доводъ, которого на тотъ часъ ку праву на судѣ зъ собою мѣти не могла, або о немъ не вѣдала, а просила бы на отложене на другіе роки судовые; тогды судъ маеть того допустити, а тымъ речы своей не тратить, а на другихъ рокохъ судовыхъ естли бы самъ не сталъ, або доводу не ставилъ, тогды речъ свою тратитъ. Такъ тежъ и сторона позваная если бы на тыхъ рокохъ и за такъ короткимъ часомъ ему за позвы зложонымъ не могла правдивѣ за якою слушною причиною пристойною и вѣдомою листовъ або заводцы мѣти, и брала бы се въ таковыхъ рокохъ и артыкулехъ на другіе роки; тогды судъ маеть ей того допустити, а вѣдьже на тыхъ другихъ рокохъ будеть повинна зо всимъ готова быти, и то передъ судомъ яснѣ показати, ижъ тотъ рокъ собѣ одержала и впросила не на проволоку якую сторонѣ поводовой, але ижъ безъ того быти не могло. А гдѣ бы се то у суда показало, ижъ неслушнѣ ку кривдѣ и проволоцѣ сторонѣ противной таковый рокъ хто собѣ одержалъ, маючы то мѣти на першыхъ рокохъ; таковый повиненъ сторонѣ

---

* Въ трет. ред. стат. прибавлено: «Ведже и обмова тая, причинами статутовыми, хоробою, або службою нашою Господарскою и земскую, сторонѣ поводовой немаетъ большъ ити и служити, только на своихъ рокохъ. *А если бы сторона*» и пр.

шкоды, которые за отволокою его принела, на чомъ присягнеть, платити будеть.

АРТЫКУЛЪ 15.

Хто бы кого черезъ судъ або еднане ку праву позвалъ.

Уставуемъ, хто бы съ кимъ мѣвшы право и утративщы которую речъ на правѣ або еднаньи, а по судѣ зъеднавшы о то за се его до права позвалъ, и по правѣ тое жъ речы за се знову искалъ и того доходилъ; таковый будеть повиненъ заплатити сторонѣ семь копъ грошей, судьи двѣ копе грошей, а подсудку копу грошей, а тотъ судъ и единанье предсе при моцы зостати маеть.

АРТЫКУЛЪ 16.

Ижъ въ позвѣхъ нихто не маеть ни на кого речей неучтивыхъ писати и образливыхъ доброй славѣ.

Уставуемъ тежъ, ижъ въ позвѣхъ нашихъ земскихъ тые, которые ихъ беруть, не мають писати речей дотклывыхъ ку почтивости; а гдѣ бы позвалъ такъ, тогды на такіе позвы сторона позваная ставшы не повинна отповѣдати, ажъ се онъ на другихъ рокохъ на позвѣхъ своихъ поправить, нижли што се дотычеть наѣздовъ домовыхъ, кгвалтовъ бѣлымъ головамъ, выжоги, разбоевъ и иныхъ злочынствъ, которые артыкулы на врядъ нашъ замковый судъ а не земскій належать, о то каждый подлѣ учынку таковаго можеть въ позвехъ меновите написати.

АРТЫКУЛЪ 17.

Хто имѣнья свои въ розныхъ повѣтехъ маеть, а доколка судовъ розныхъ зъ имѣней розныхъ на одны роки за разомъ будеть позванъ.

Уставуемъ, естли бы хто съ подданыхъ нашихъ въ розныхъ повѣтехъ имѣнья свои мѣлъ и до розныхъ судовъ былъ позванъ, а роки бы на одинъ часъ въ тыхъ повѣтѣхъ, до которыхъ естъ до суду позванъ, притрафили; тогда маеть въ томъ повѣтѣ стати, до которого естъ о большую речъ припозванъ. А вѣдже сутяжымъ своимъ маеть черезъ листъ свой и черезъ возного и шляхту людей добрихъ сторонних и суду повѣтовому, у которого се не становитъ, о собѣ дати вѣдати, ижъ для лепшое и большое речы, о которую естъ позванъ до иншого повѣту, тамъ не становится; а однакожъ съ тыхъ книгъ, у которого се суду становилъ, взявшы выписъ на другихъ рокохъ маеть показати передъ судомъ, у которого се не становилъ, иже се правдиве болшою справою вымовлялъ, тогды нестанного неповиненъ бу-

деть платити. А вѣдже на третихъ рокохъ не маеть се болшою справою вымовляти, але се повиненъ становити и въ отказѣ быти яко на завитомъ року, естли не самъ черезъ себе, тогды черезъ умоцованого своего подъ утратою тое речи, о которую позванъ; а предсе оного суду, гдѣ первей и повторе се становилъ, маеть выписъ передъ урядомъ показати.

АРТЫКУЛЪ 18.

Што бы се стало пры бытности нашой и при дворѣ нашомъ, которимъ обычаемъ то маеть сужоно, а хто бы черезъ заказ уѣхалъ; о гостяхъ чюжоземцахъ.*

Уставуемъ тежъ, гдѣ бы при бытности нашой господарской въ томъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ, гдѣ кольвекъ будучи намъ дворомъ нашимъ, учинилъ хто кому кгвалтъ бой раны або якую шкоду; тогды тотъ обвиненый учинившы то при дворѣ нашомъ не маеть се повѣтомъ вымовляти, ани позвы брати и ими се закрывати. Але заразомъ черезъ дворенина нашого будеть повиненъ передъ нами або передъ тымъ урядомъ нашимъ дворнымъ Великого Князства Литовского родичомъ, кому то отъ насъ злецоно будеть, заповѣданый, ставшы успраедливитися передъ урядомъ нашимъ кождому тутъ же и тутошнимъ правомъ безъ року, только за заказомъ, не вымовляючи ани закриваючисе правомъ своимъ. А пакли бы которому чужоземцу при насъ Господары, або хотя и въ небытности нашой, въ которомъ мѣстѣ або подъ которымъ урядомъ у котораго тубылца сталсе кгвалтъ бой разбой зраненье отнятье кгвалтовное маетности его, што кольвекъ съ тыхъ поменныхъ речей; тогды обвиненый въ тыхъ речахъ безъ позву, а мѣщанинъ и простый человѣкъ безъ року, не проволокаючы ничымъ повиненъ усправедливити за заказомъ передъ нами и передъ воеводами врядники нашими замковыми и дворными, а мѣщанинъ мѣшкаючы подъ правомъ Майдеборскимъ передъ мѣскимъ урядомъ. А естли бы хто съ подданыхъ нашыхъ на жалобу гостиную былъ заповѣданъ, а прочъ уѣхалъ; тогды на имѣнье его зъ листомъ нашимъ дворенинъ нашъ маеть быть посланъ, або врядъ замковый маеть послати зъ листомъ своимъ, хотя бы его на имѣнью не было, предсе тотъ листъ на имѣнью его маеть быти положонъ и рокъ зложонъ, ку праву за двѣ недѣли стати, а онъ наконецъ не вымовляючисе будеть повиненъ на тотъ часъ стати и усправедливити, а гдѣ бы предсе на тотъ день ему зложоный не сталъ, тогды маеть быти то на немъ, о што жалоба естъ, водле доводу сказано и отправа дана.

---

* Въ подлин. пропущено: заказъ.

АРТЫКУЛЪ 19.

О тыхъ, которые не маючы въ томъ повѣтѣ або врядѣ нашомъ осѣлости и тамъ, прiѣхавшы зъ стороны або зъ иного повѣту, збытокъ учинилъ.

Тежъ уставуемъ, ижъ хто кольвекъ зъ иное земли чужоземецъ або хтожъ кольвекъ неосѣлый въ томъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ, прiѣхавшы въ который кольвекъ повѣтъ, гдѣ осѣлости не маеть, або подъ врядъ и до мѣстечка нашого, учынилъ тамъ кому кгвалтъ бой раны шкоду и якiй же кольвекъ збытокъ; тогды тамъ же а негдѣ индей на врядѣ нашомъ замковомъ, або гдѣ бы замку не было, въ дворѣ нашомъ сужонъ и сказованъ быти маеть и оправа на немъ чынена. А вѣдже естли бы въ другомъ повѣтѣ по недалеку осѣлость свою мѣлъ або пана, кому служыть, повѣдилъ; такового зъ осѣлости его або передъ его паномъ, кому служыть, правомъ ужывати маеть; а однакожъ слуга панскiй неосѣлый, вчынившы кгвалтъ и зраненье, маеть задержанъ быти на замку або на врядѣ двора нашого, а оный о собѣ маеть дати знати пану своему, а гдѣ бы панъ справедливости не вчынилъ, о то самъ до вряду позваный отповѣдати повиненъ, а позывати о то до вряду замкового.

АРТЫКУЛЪ 20.

Што маютъ судити воеводове старостове державцы, и о ихъ позвехъ.

Уставуемъ тежъ, хотечы мѣти и даючы моцъ, абы воеводове, старостове и державцы нашы, кождый въ повѣтѣ и врядѣ своемъ, судили и справовали и позвы свои давали о тые артыкулы меновите тутъ описаные: то естъ о наѣздъ кгвалтовный на домы шляхецскiе, кгалтъ въ мѣстехъ нашихъ, о пожогу и разбои по дорогахъ, о квалтоване паненъ и невѣстъ, о злодѣйство, о фалшъ, о голову шляхецкую, яко вышей написано о нихъ. А въ не бытности ихъ намѣсники ихъ зъ судьею замковымъ присяглымъ осѣлымъ маютъ судити и моцъ мѣти будутъ справовати и кончыти подле права и сего статуту всему панству нашому Великому Князству Литовскому отъ насъ даного. А гдѣ бы хто на горячомъ учынку тыхъ вышъ мененыхъ артыкулъ которого жъ кольвекъ стану былъ пойманъ, тогды тотъ безъ позву маеть быть сужонъ; а пакли бы заразомъ на горячомъ таковомъ учынку не былъ пойманъ, тогды вжо позвы ку праву маеть быти припозванъ, а позву таковому не маеть быти рокъ дальшый отъ поданя только за двѣ недѣли. А если бы за тыми позвы на рокъ стати не хотѣлъ, тогды врядъ тотъ о томъ намъ маеть дати знати черезъ листъ свой, а мы тому не фолькгуючы, безъ всякое проволоки, и откладанья на

иншый часъ, але заразомъ взявшы о томъ отъ того вряду нашого вѣдомость, таковаго обвиненного и вряду нашого непослушного маемъ зъ земли панствъ нашихъ Великого Князства Литовского казати выволати, и не маемъ ему на тое выволане поднесенья чынити и давати, ажъ бы се первей зъ стороною жалобливою росправилъ.

АРТЫКУЛЪ 21.

О судьи замковомъ.

Уставуемъ, ижъ воеводове, старостове и вси державцы замковые и дворовъ нашихъ повѣтовыхъ мають зособна кождый зъ нихъ на врядѣ своемъ выбрати человѣка доброго шляхтича въ томъ же повѣтѣ осѣлого прысяглого, который уставичнѣ повиненъ будеть посполу зъ урядомъ замковымъ судити и справовати вси речы судовые, которые замку або вряду нашому приналежати будуть. А если бы што недойзрѣньемъ ихъ на томъ урядѣ въ справѣ ихъ поблудило; тогды за отозваньемъ стороны на таковыхъ врядниковъ, яко намѣстника своего и судью замкового и писара, воеводове старостове и державцы повѣтовые съ тымъ вышейописаными врядниками своими замковыми справедливости учынити не хотѣлъ, або сами суду своего справедливости его на правѣ уближенье чынили; тогды таковый врядъ нашъ маеть передъ насъ листомъ нашимъ позванъ быти, на который рокъ тотъ врядъ нашъ маеть передъ нами за листомъ нашимъ самъ албо черезъ умоцованого своего стати, а мы на томъ року таковому укривжоному безъ отволочную справедливость учынити маемъ. А рокъ таковому позванью, естли будемъ въ здѣшнемъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ, чотыри недѣли, а если въ Корунѣ Польской, тогды осмь недѣлъ складанъ быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 22.

Роки завитые въ которыхъ речахъ мають быти складаны.

На первей хто кого позоветь о заставу ку бранью пенезей, хотя сторона позваная не станеть, предсе судъ не маеть откладати на дальшые другіе роки, але на першомъ року яко на завитомъ, первей выслухавшы доводы стороны поводовое, маеть сказанье и ввязане стороне поводовой дати, а взявшы отъ него пензи при врядѣ и при книгахъ судовыхъ мають быти положоны до того часу, ажъ сторона позваная ихъ возметь. Другое о отнятье имѣней и выбитье спокойного мѣшканья. Третее о слугу якогожъ кольвекъ стану, або человѣка невольника, который бы, пану своему шкоду учынившы, втекъ прочъ до кого и найденъ былъ въ него и припорученъ ему або враднику его, а онъ бы зъ нимъ справедливости не чынилъ, а

если онъ на томъ року не станеть; тогды судъ за доводомъ слушнымъ стороны поводовое маеть сказанье вчынити, и того зъбѣга ему присудити, не откладаючы на другіе роки и дальшый часъ. Четвертое о мыто мостовое и гробелное и перевозы шляхецскіе всякихъ становъ, кгды хто на комъ або подданомъ чіемъ неслушнѣ возметь, маеть позваный на першомъ року яко на завитомъ стати; а естли же не нестанеть, тогды сторонѣ жалобливой нестаньемъ у вину впадываеть, яко около мытъ мостовыхъ и гребленыхъ неслушныхъ вышей описано естъ; а если бы то врядники або мытники наши вчынили, тогды зъ мытниковъ подскарбій земскій зъ урядниковъ нашихъ мы Господаръ справедливость чынити маемъ. Пятое хто бы ѣзами або млынами, гатьми, мостами рѣки портовые гамовалъ, проходу або дороги слушные не вчынившы, а то тымъ бы се кому шкода стала; таковый будучы позванъ на першомъ же року яко на завитомъ маеть се становити; а пакли бы не сталъ, тогды судъ земскій маеть сказанье вчынити и съ заплаченьемъ шкодъ, а средсе суду въ таковыхъ млынахъ або ѣзохъ и мостахъ зъ уряду дороги и пропусты направены и волно вчынены будуть. Шостое если бы хто добровольне записалъ и рокъ въ листѣ своемъ ознаймилъ, а не вчынилъ бы тому досыть; тогды за позвы на першомъ року яко на завитомъ естьли не станеть, во все упадываеть водлѣ листу або запису своего, асудъ вжо (маеть) отправу вчынити подлугъ листу жадныхъ роковъ не складаючы. Семое о раздѣлъ имѣней и маетности всякое межы братьею и сестрами и близкими, также черезъ позвы маеть быть рокъ завитый тымъ обычаемъ и на поручники, а поручнику зъ истцомъ, по комъ ручыли, маеть быти завитый рокъ.

АРТЫКУЛЪ 23.

О сбиванью позвовъ.

Уставуемъ, тежъ хто кого позвы позоветъ, а сторона бы позваная ку тому се року не знала; тогды сторона поводовая позву и року маеть доводити выписомъ съ книгъ сознанья возного, а естли бы не довела, тогды позваная сторона не повинна отповѣдати. Къ тому тежъ и на таковые не повинна отповѣдати, если бы хто значнѣ и меновите чого у позвѣ не написалъ и не доложылъ; а еще тежъ неповинна отповѣдати на таковый позовъ, который бы былъ скробанъ, и не мають таковые позвы мѣстца мѣти, которые бы были скробаны, а звлаща естли бы се одинъ съ другимъ не згожалъ въ датѣ або въ чомъ кольвекъ, албо ижъ въ немъ не было даты написано. Над то постерегаючы того, абы хитростью якою для збитья позву, проволокаючы кому право самъ позваный, маючы позвы въ рукахъ своихъ, скробалъ и даты направовалъ, уставуемъ, ижъ кгды бы таковый позовъ отъ обжалованого на правѣ былъ положонъ; тогды сторона

поводовая маеть вознымъ на него довести, ижъ ему далъ позовъ цѣлый и не скробаный въ датѣ и во всемъ згодливый, а по таковомъ доводѣ позваный повиненъ ему отповѣдати. А иными никоторыми прычинами позвы не могуть быть сбиты, а вины заплатити поводовой сторонѣ копу грошей а судови дванадцать грошей. Вѣдже въ позвѣ, гдѣ бы одинъ артыкулъ былъ збитъ причинами вышей описаными; тогды предсе на другіе артыкулы правные сторона повинна отповѣдати.

АРТЫКУЛЪ 24.

О позвѣхъ, якъ долго трывати мають.

Уставуемъ тежъ, ижъ кождые позвы вряду земского трывати далѣй и въ моцы своей быти не мають, только на одны роки судовые, передъ которыми ихъ взято, и для того тые речи, на которые се тыми позвы позывати будеть, у въ оныхъ позвехъ меновите мають быти описаны.

АРТЫКУЛЪ 25.

Хто бы кого отъ суду земского съ повѣту своего до иного права вызвалъ.

Уставуемъ хотечы мѣти, абы нихто никого о речъ суду земскому належачую до иного права замкового и ни до которого иншого отъ своего повѣтового земского суду не смѣлъ вызывати, а хто бы кого до суду замкового або комисарского и до которого кольвекъ иного вряду и суду, кромъ артыкуловъ вышей мененыхъ суду замковому або дворному належачыхъ, вызвалъ; тогды позваный не повиненъ ни передъ кимъ се становити и таковыхъ позвовъ послушнымъ быти, але еще тотъ, хто позвы взялъ и ими позывалъ, за то ижъ мимо судъ свой смѣлъ то учынити, маеть заплатити судьи копу грошей, подсудку полкопы грошей, а сторонѣ тры рубли грошей, окромъ того хто бы записомъ своимъ отступуючы повѣту своего въ якій иншый судъ доброволнѣ подалъ.

АРТЫКУЛЪ 26.

О таковыхъ, которые не маючы въ повѣтѣ осѣлости кого бы тамъ осѣлого позвалъ.

Тежъ уставуемъ, кгды бы хто не маючы въ которомъ повѣтѣ осѣлости, другого кого тамъ осѣлого позвалъ, а шло бы имъ обудвумъ объ одну речъ, тотъ позваный осѣлый може заразомъ не отповѣдати и въ право се не вдавати, ажъ бы се оный противникъ его неосѣлый тамъ поддалсе и обовя-

залсе, тежъ ему въ той речы, кгды жъ объ одну речь идеть, тамъ жо въ его повѣтѣ отповѣдати и вправедливити не беручы се до своего повѣту; а кгды се подъ то поддасть и на то обовяжеть, тогды предсе оный позваный за тыми жъ позвы на онъ же часъ напередъ будеть повиненъ ему се усправедливитися.

АРТЫКУЛЪ 27.

О рокохъ, на которыхъ судья подсудокъ и писаръ зъѣжджатися мають и позваные передъ ними повинни се становити.

Тежъ уставуемъ, ижъ судъ земскій маеть быти три кроть до году, то естъ три роки судовые, на которомъ се будуть повинни судья подсудокъ и писаръ на одно мѣстце до замку або двора нашого, которые мѣстца вышей суть описаны, зъѣжджатися, а тамъ мѣшкати двѣ недѣли, если много справъ, а если меншъ справъ, тогды поки росправять и розсудять, а позваные и поводовые будуть повинни передъ ними се становити, а обычаемъ и способомъ нижей въ особливыхъ листцахъ и артыкулехъ описанымъ. Роки мають быти сужоны: первые отъ святое Троицы Рымского свята, и на завтрей се въ понедѣлокъ почнуть; другіе въ осень на день Светого Михайла Рымского жъ свята, и также на завтрее почнуть; третіе зимѣ по Божъемъ Нароженью, о трехъ кролехъ святѣ Рымскомъ, которые на завтрее тежъ судитисе на завтрее зачнуть; червертые въ другомъ году также на день Святое Троицы Рымского свята и на завтрее се почнуть. А судья подсудокъ писаръ маеть суды справовати и на судѣхъ сѣдѣти кождого дня отъ поранку до не испорное годины, а позвы судити порядне зъ реестру не гледечы на особу и нефолкгуючы въ томъ никому, але который первей позвалъ, тотъ на первей сужонъ быти маеть, а которые се на тые роки позвали, тыхъ всихъ на початку роковъ писаръ повиненъ въ реестръ вписати и зъ реестру до права волати будеть. А вѣдже подъ тымъ часомъ роки сужоны быти не мають, наипервей естли бы соймъ вальный Великого Князства Литовского былъ зложонъ, тогды передъ соймомъ за чотыри недѣли роки судомъ устати мають; другое естлибы тежъ листы военные зашли, ино для готованья на войну за шесть недѣль не мають быти роки сужоны, а вѣдже естли бы въ томъ часѣ на войну не выѣхали, тогды на потомъ предсе мають роки за тыми жъ позвы и подъ таковою жъ моцъю сужоны быти; третее естли бы, чого Боже уховай, въ томъ повѣтѣ повѣтрее моровое было, а то бы значнѣ показовало, подъ такимъ часомъ также роки не мають быти сужоны, а по томъ часѣ, яко повѣтрее моровое оминеть, маеть врядъ въ томъ повѣтѣ, гдѣ судъ есть, роки выволати, а тые, которымъ бы была потреба, мають се

справовати за тыми жъ позвы своими на другихъ рокохъ, которіе по томъ повѣтрею выволаные близко припадати будуть.

АРТЫКУЛЪ 28.

О позвѣхъ и о року, якій за позвы будеть складанъ, а кождый жалобу свою меновите маеть на позвѣ описати, и о збиванью позвовъ.

Тежъ уставуемъ, ижъ хтобы до кого мѣлъ якое дѣло о крывду албо о якую кольвекъ речъ, тотъ маеть отъ писара земского того повѣту позвы взяти подъ печатью нашою, отъ насъ тому повѣту даною, и въ тыхъ же позвѣхъ жалобу свою достаточнѣ и меновите выписати, а чого въ позвѣ не доложыть, на то сторона позваная отказывати неповинна. Вѣдже гдѣ бы сторона сама хотѣла собѣ позвы написати; тогды кгды принесеть готовые написаные водлѣ права, писаръ, отъ него взявшы доходъ свой грошъ, записовати ихъ будеть повиненъ, и тыми позвы передъ кождыми роками судовыми мають се позывати, даючы ихъ очевисто и кладучы на имѣньяхъ ихъ, съ которыхъ се кривда дѣеть. А кого очевисто позовуть, рокъ чотыри недѣли, а кому на имѣнью положать, шесть недѣль маеть быти складанъ, не отъ даты позву въ немъ описаное, але отъ того часу и дня яко на имѣнью положоны будуть, а меншые и близкіе роки не мають быти за позвы складаны. А пакли бы хто на першыхъ рокохъ судовыхъ не сталъ; тогды на другихъ и на третихъ рокохъ позвовъ и артыкуловъ въ немъ описаныхъ ничымъ сбивати не можеть, ани будеть мочи, але повиненъ будеть отказовати, естли бы тежъ хто кому грабежъ могуть вчынилъ, ино о грабежъ позывати передъ роки за двѣ недѣли.

АРТЫКУЛЪ 29.

Которые бы се дѣели якіе кривды отъ врядниковъ слугъ и подданныхъ чыихъ кольвекъ.

Уставуемъ, естли бы тежъ княжатомъ панятомъ радомъ духовнымъ и свѣцкимъ, шляхтѣ и кому кольве съ подданыхъ нашыхъ, имъ самымъ боярОмъ слугамъ людемъ отъ врядниковъ, слугъ бояръ и подданыхъ также князскихъ, пановъ радъ, пановъ хоруговныхъ, шляхты кривды якіе кольвекъ въ чомъ дѣели; тогды маеть сторона жалобливая (взявшы) листъ нашъ господарскій або отъ суду земского повѣтового, въ которомъ оный и имѣнья ихъ будеть, ѣхати зъ вознымъ до того пана, отъ чыего врядника и бояръ слугъ и людей кривды кому се дѣяти будеть, справедливости просечы и жалобы своее реестръ маеть дати. А гдѣ бы самыхъ пановъ въ тыхъ имѣньяхъ ихъ не было, ино врядниковъ ихъ, абы они на слугъ бояръ людей пана своего справедливость чынили. А рокъ праву не маеть быти дал-

шый отъ нихъ покладанъ одно двѣ недѣли. Если бы панове сами такъ и врядники ихъ права дати и справедливость вчынити не хотѣли; тогды сторона жалобливая маеть позвы отъ суду земского взяти по того пана, съ чыего будуть имѣнья кривды дѣяти, и позвы на роки судовые его позвати, абы самъ сталъ и тыхъ, отъ кого се кому кривда будеть дѣяти, поставилъ. А вѣдже въ небытности того пана въ томъ мѣньи не маеть его сторона жалобливая нигдѣ индей шукати, але на томъ жъ имѣнью позвы положыти маеть; а судъ земскій повѣтовый будеть повиненъ межы ними того досмотрѣти и справедливость вчынити. А гдѣ бы позваный самъ або черезъ умоцованого своего стати и тыхъ врядниковъ бояръ и слугъ людей своихъ, кому вина дана, поставити не хотѣлъ; тогды судъ повиненъ ку таковымъ непослушнымъ заховатисе водлугъ сего статуту, яко о томъ въ томъ же судейномъ роздѣлѣ у артыкулѣ двадцатомъ естъ описано. А если бы тотъ панъ и хтожъ кольвекъ самъ або врядники ихъ комужъ кольвекъ у кривдахъ ихъ рокъ справедливости зложылъ, а на року зложономъ справедливости вчынити не хотѣлъ безъ слушное правное причыны; тогды таковогo пана и слугъ судъ земскій въ томъ судити маеть, а онъ тому, кому обѣцавшы справедливость учынити, а не вчынилъ, за разомъ у суда сторонѣ рубль грошей заплатити маеть. А вѣдже если бы се то показало на правѣ, ижъ тотъ панъ чынилъ оному справедливость слушную, але онъ ее упоромъ своимъ не принялъ и на ней не переставалъ, и отъ того суду земскому притягнулъ; тогды тотъ того рубля грошей платити не повиненъ будетъ, але еще тотъ упорный самъ оному тотъ рубль грошей тутъ же заразомъ у суда заплатити маеть. Отъ того часу панъ шляхтичъ яко листовъ нашихъ або врядниковъ ихъ о учынене справедливости обнесенъ будеть, и таковогo урядника слугъ и подданныхъ его въ тотъ часъ тамъ застато очевисто и припоручоно было и то доведено; тогды тотъ оного врядника и слугъ и подданыхъ своихъ маеть у вѣдомости мѣти, и за позвы повиненъ будеть ихъ въ суду земского на року зложономъ становити. А вѣдже если панъ при прошеню права врядника слуги и подданого своего у вездѣ имати и до вряду близшого притягнувшы, если бы неосѣлый былъ, правомъ зъ нимъ обыходити, а панъ его въ томъ боронити не маеть.

АРТЫКУЛЪ 30.

Яко стороны у суду заховатися мають за позвы.

Тежъ уставуемъ, хотечы то мѣти, абы у суду жалобы отпоръ порядне безъ сваровъ и непотребного забавенья и проволоки шли, такъ уставуемъ, ижъ напередъ сторона поводовая не чынечы жалобы, але вмѣсто жалобы маеть дать на правѣ позовъ чести и позву своего слушнымъ доводомъ подпирати, а сторона позваная маеть на тотъ позовъ яко на жалобы отказывати и справоватися. Въ которомъ спорѣ если бы сторона поводовая

што противъ него услышала, на што бы размышленье потребовала; тогды судья отступленье и пораду зъ ее пріятяли маеть допустати, а будеть ли повторей таяжъ сторона взычанья часу на порадку просити, и того судьи повторе боронити не мають, также тежъ и обжалованой сторонѣ по два-кроть одного дня толко яко и поводовой сторонѣ размышленя на часъ не маеть судъ боронити, а болшъ того свару и споровъ и отволокъ судъ не маеть допущати. А кгды вжо на обѣ сторонѣ справу свою передъ судомъ выповѣдять, а судья съ подсудкомъ потребовали сами собѣ въ томъ розмышленья; тогды мають первей сторонамъ поменути, абы все, што бы на правѣ покладати и отказовати мѣли, мовити и учинити. А кгды вжо то все учинятъ и писаръ то спишеть тогды; вжо надъ то стороны ничого большей прикладати не будуть мочы, ани судъ того пріймовати и писати казати не мають, але судья и подсудокъ мають ся намышляти. Если бы того дня або завтрей розмыслитися не могли, и до третего дня то все взяти на поряду и розмышленье могуть, а третего дня вжо судъ конечное сказанье будеть повиненъ чинити водлугъ жалобы и отпору сторонъ, ничого не прикладати ани выймовати. А въ томъ часѣ кгды судья и подсудокъ намышляютца, стороны естли бы хотѣли взяти собѣ на вгоду и еднанье, тогды того они имъ допустити мають. А мы, Господаръ воеводове и врядники наши судья и подсудокъ и судъ замковый або дворный и нихто иный ничого съ головы и зъ умыслу своего судити и сказовати не мають и не будутъ мочы, только водле статуту сего, яко въ немъ стоить выображоно.

АРТЫКУЛЪ 31.

О заступованью въ суду одному за другого.

Тежъ уставуемъ, хотечы мѣти абы такъ было на вси потомные часы, ижъ коли бы хто кого другого о которую колвекъ речъ въ суду заступилъ; тогды тотъ вжо будетъ повиненъ самъ безъ жадныхъ позвовъ, на тотъ часъ за тою жъ жалобою зъ суда не сходечы, за него отказовати и усправедливитися. А заступованье инакшое не маеть быти только очевистое, у права ставшы заступити, не черезъ листы и прокураторы. А гдѣ вжо очевисто у права ставшы заступить; тогды позваный або обжалованый отъ того воленъ, а поводовая сторона будеть о томъ съ тымъ заступцею мовить, и речи свое на немъ доводить листы и выписы и оповѣданье, и все тое право и доводъ, которіе поводовая сторона противъ обжалованое стороны въ томъ правѣ мѣла, маеть противко тому заступцы ити и у права мѣстце мѣти такъ яко противъ обжалованому; и мы заступцу за имя обжалованого будемъ розумѣти, и заступца не маеть собѣ до повѣту ани до суду своего належачого откладати и брати, але повиненъ будеть самъ або при собѣ маючы про-

куратора того жъ часу, скоро заступитъ, отказывати и до конца усправедливитися.

АРТЫКУЛЪ 32.

О злеценью речы и отдаванью моцы инымъ за себе у права мовити.

Уставуемъ тежъ, ижъ кгды бы хто за позвы або на которомъ року припаломъ не могъ на правѣ быти, такъ за хоробою яко и за иными нѣкоторыми прычынами и потребами своимы; тогды прокуратора або умоцованого своего можеть у мѣсто себе у права мѣти. А вѣдже умоцованый або прокураторъ инакшый иначей установленъ и у права прiймованъ быти маеть, абы ему очевисто злецылъ речъ свою передъ врядомъ которымъ кольвекъ, тымъ земскимъ або замковымъ, и съ того вряду выписъ съ книгъ маеть взяти. А княжата панове рада и панове хоруговные врядники наши шляхты, которiи суть печатей значныхъ, могуть въ речахъ потребахъ своихъ прокураторовъ и умоцованыхъ до права слати зъ листы своими отвороными, припечатовавши ихъ печатью своею и рукою своею власною подписавшы, хто писати умѣеть; за таковыми листы умоцоваными и выписы врядовыми судъ прокуратору маеть допустити у права мовити и справовати, а который бы самъ писати не умѣлъ, тогды передъ врядомъ маеть до книгъ сознанье вчынити. А гдѣ бы тежъ хто зъ шляхты вряду близкости або за хоробою своею до вряду ѣхати и порученья прокуратору очевисто передъ врядомъ сознаньемъ своимъ дати не могъ; тогды тежъ таковый можетъ листомъ отворонымъ до вряду прокуратора умоцованого послати и ему речъ свою злецити, въ которомъ листѣ при печати своей маеть о приложенье печатей шляхтича вѣры годного просити, тогды таковый листъ, въ которомъ поменившы речъ, о што идетъ, остатокъ на позовъ указати зыскъ и трату доложити, и такъ вжо за нимъ прокураторъ моцный у права быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 33.

Хтобы самъ не могъ, або не умѣлъ у права мовити.

Уставуемъ тежъ, хто бы очевисто у права стоечы не могъ або не умѣлъ самъ мовити або речы своее справовати, поручылъ устнѣ кому иному речъ свою мовити; тогды таковому злеценья инакшого листовного не будеть потреба, але судья злеценемъ устнымъ маеть его за моцного приняти, хотя и неосѣлого. Къ тому кгды бы хто, не могучы самъ справовати речы своее у суда и не вмѣючы мовити, прокуратора потребовалъ; тогды судъ повиненъ ему зъ уряду прокуратора дати, и казати прокуратору отъ него мовити, а

речъ его справовати. А въ вображенью маестату нашого господарского обѣцуемъ прокуратора обвиненой сторонѣ дати. За се будеть повиненъ судъ зъ ураду дати прокуратора, и дармо казати ему мовити отъ убогихъ сиротъ и вдовъ немаетныхъ и тымъ тежъ, которыи бы або за пріязнью або тежъ убозтвомъ своимъ прокуратора мѣти и сами речы своее за недостаткомъ своимъ въ суду справовати не могли.

АРТЫКУЛЪ 34.

О прокураторохъ, якіе маютъ быти и якихъ тежъ судъ маеть пріймовати.

Уставуемъ тежъ, ижъ о имѣнья и всякіе иные речы лежачые рухомые не маеть быти прокураторомъ жаденъ чужоземецъ и неосѣлый у Великомъ Князствѣ Литовскомъ; а вѣдже кому идетъ о горло о честь, въ таковой речы можеть собѣ прокуратора чужоземца и неосѣлого мѣти и отъ себе установити. А судья подсудокъ и писаръ такъ тежъ и тые, которые только духовные имѣнья держать, прокураторовать не маютъ; а однакожъ и тые вси вышъ помененые въ речахъ своихъ властныхъ сами черезъ себе и чрезъ прокураторовъ своихъ справовати могуть.

АРТЫКУЛЪ 35.

О каранье фальшывыхъ и подступныхъ прокураторовъ, и къ тому ижъ волно сторонѣ прокуратора своего у права подперети, и самому мовити, и другого прокуратора на его мѣстце установити.

Уставуемъ тежъ, ижъ кгды бы который прокураторъ поднявшысе кому речъ его мовити и справовати, а вывѣдывшисе на немъ тое справы и листовъ его огледавшы, выдалъ его въ томъ сторонѣ противной, або до тое стороны его противное присталъ, и отъ него за се напротивко тому, кому се первей обѣцалъ и поднялъ речы мовити, а то бы на него якимъ явнымъ и слушнымъ доводомъ доведено было; тогды таковый, естли есть шляхтичъ, честь тратить, а не шляхтичъ горло тратитъ. А хтобы тежъ у права стоечы хотѣлъ отставити прокуратора, а самъ свою речъ мовити, або другому прокуратору речъ свою злецити; то ему вольно будеть.

АРТЫКУЛЪ 36.

Причыны нестанья прокураторовъ, ижъ то имъ и сторонамъ ихъ шкодити не маеть.

Тежъ уставуемъ, ижъ кгды бы прокураторъ передъ роком права не могучы сторонѣ своей о форобѣ своей дати знати, ижъ бы иншого на его

мѣстце послала, або ѣдучы вжо на дорозѣ align="right" рознемогсе форобою обложною, такъ же бы самъ на рокъ до суду быти не могъ; тогды то яко сторонѣ той, чыю справу на себе взялъ въ речахъ тыхъ, такъ тежъ и прокуратору ничого шкодити не маеть, а хотя бы третіе роки остатніе або рокъ завитый былъ, предсе ничого тратити не будеть. А вѣдже прокураторъ въ той форобѣ скоро се рознехожеть, маеть до вряду близшого о собѣ дати знати, и потомъ врядовнѣ тое форобы довести, а обмогшысе потомъ на першыхъ рокохъ будеть повиненъ присегнути, ижъ правдиво за обложною форобою на тотъ часъ становитисе не могъ. Такъ тежъ слуги посланые отъ пановъ, которыхъ бы на роки до суду пославыхъ въ дорозѣ фороба великая и обложная зашла, по тому жъ будуть повинни заховатисе яко вышей описано. А вѣдьже естли бы прокураторъ або посланецъ и слуга таковый о форобѣ своей дати вѣдати и присегчы на другихъ рокохъ учинити не хотѣли; тогды судъ не дбаючы о таковыхъ вымовкахъ ихъ, сказанье маеть чынити ведле сего статуту. Такъ тежъ если бы хто кольвекъ хотечы кому шкоду учынити, а прокураторъ се учинилъ и листы отъ него подъ печатью его справилъ, а тогды бы ему сторона не поручыла, а за тымъ што кому утратилъ; таковый судъ не маеть быти держанъ, а тотъ прокураторъ, хто бы то учынилъ, ничимъ инымъ только горломъ маеть быти каранъ.

АРТЫКУЛЪ 37.

Чого прокураторъ безъ стороны своее справовати не можеть.

Тежъ уставуемъ, ижъ прокураторъ за моцъю жадныхъ записовъ и никоторого вызнанья ни отъ кого не маеть у суду чынити и пенезей записаныхъ брати и съ нихъ квитовати, не маючы при собѣ стороны своее. А вѣдже естли бы хто не могучы або не поспѣючы до вряду по пенези ѣхати, а хотѣлъ черезъ кого иного тые пенези брати и квитовати; тогды иначей не можеть и не маеть только черезъ таковогo прокуратора або слугу своего, кому особливою на то моцъ и порученье листомъ своимъ подписанымъ рукою своею дасть, або передъ врядомъ близшымъ поручыть, и выписомъ того вряду моцнымъ его на то меновите учынить, таковый моцный можеть пенези брати и моцъ мѣти будеть квитовати.

АРТЫКУЛЪ 38.

Ижъ нихто съ бронями передъ судъ приходити не маеть.

Уставуемъ тежъ грозно приказуючы, абы нихто съ подданыхъ нашихъ княжатъ пановъ радъ, почоншы отъ вышшого ажъ до нижшого стану, яко сами панове такъ и слуги ихъ при панахъ своихъ и безъ па-

новъ пріятель за пріятелемъ, не смѣлъ въ зброяхъ кафтанахъ и съ такими бронями, то естъ съ древомъ зо щепомъ зъ ручницою зъ лукомъ и съ кушою и зъ иными всякими, до суду замкового земского приходити и при собѣ мѣти; а вѣдже кордъ и мечъ то при собѣ мѣти можеть и носити. А который бы черезъ сее росказанье наше важылсе съ таковыми бронями передъ судъ прійти, таковый (въ подл. пробѣлъ) и ознайменемъ вряду нашого маеть намъ Господару заплатити дванадцать рублей грошей, а предсе судъ его справы не маеть до того часу, поки будеть съ таковою бронею до суду приходити. А если бы предсе упоромъ своимъ не хотѣлъ отъ себе таковое заказаное брони отложити и тамъ зъ нею у суду былъ; тогды судъ заховуючы сторону жалобливую послушную, а другая бы сторона противная чынила сему росказанью нашому, досыть маеть подлѣ права поступокъ сказанье напротивко упорному учынити, такъ яко бы тежъ и въ правѣ не стоялъ.

АРТЫКУЛЪ 39.

Хто бы кого передъ правомъ словомъ або рукою сегнулъ, попхнулъ, або ранилъ.

Тежъ уставуемъ, коли хто будучы стану шляхецскаго, стоечы передъ судомъ уступившы речы своее, одинъ на другого словами се неучтивыми торгнулъ; тогды за то маеть зъ сказанья того суду вмѣсто вины сѣдети не замку близшомъ шесть недѣль. А естли бы пхнулъ або рукою ударилъ, а хотя бы и не вдарилъ; тогды маеть заплатити сторонѣ вмѣсто навезки дванадцать рублей грошей, а за вину сѣдѣти шесть недѣль. Пакли бы корда меча або шабли и якое кольвекъ брони безъ слушное причины добылъ, хотя бы и не ранилъ; таковый руку тратитъ, кгды бы ранилъ, тогды ничымъ иншымъ только горломъ маеть быти каранъ. А вѣдже хто бы свовольнѣ далъ причину кому словы и рукою початокъ учынилъ, а тотъ бы у въ оборонѣ примушоный початкомъ его брони своее добылъ, ранилъ и забилъ; такій таковое покуты и каранья не повиненъ терпѣти. А хто бы тежъ кольве ранившы кого передъ судомъ утекъ, таковый маеть быти зъ земли выволанъ.

АРТЫКУЛЪ 40.

Хто бы на судѣ судью подсудка и писара такъ вряду земского яко и замкового зсоромотилъ, збилъ, ранилъ, або забилъ.

Уставуемъ тежъ, если бы хто кольвекъ пришедшы до суду замкового або земского словы доткливыми славѣ и почтивости его зсоромотилъ;

таковый за то виненъ будетъ на замку близшомъ шесть недѣль у везенью сѣдѣти. А если бы ранилъ або забилъ; таковый маеть горломъ каранъ быти, а головщына близкимъ зъ имѣнья его маеть быти плачона, вѣдже обвиненый въ такихъ речахъ позванъ быти маеть передъ насъ Господара, а коли зъ суда такъ найдетсе, тожъ въ томъ по судѣ зъ выроку нашого такъ каранъ быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 41.

О томъ, гдѣ бы судья подсудокъ и писаръ такъ замковый яко и земскій седечы кого на судѣ зсоромотилъ, або се на него рукою торгнулъ.

Тежъ уставуемъ, ижъ кгды бы хто съ того вряду нашого такъ замкового яко и земского, сѣдечы на судѣ, кого словы неучтивыми зсоромотилъ; тогды маеть о то позвы нашими передъ насъ позванъ быти, и будеть ли то на него слушнымъ доводомъ переведено, тогды маеть на замку нашомъ шесть недѣль сѣдѣти. А естли бы судья подсудокъ и писаръ самъ квалтъ мѣстцу нашому и суду учынилъ, а кого ранилъ або забилъ, тогды маеть быти каранъ горломъ, а близкимъ зъ имѣнья его головщызна плачона быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 42.

Если бы хто, на роки пріѣхавшы до суду земского або замкового, кого другого часу роковъ зранилъ, кгвалтъ або шкоду якую кому учынилъ.

Уставуемъ тежъ, естли бы хто, на роки пріѣхавшы до суду земского або замкового, и часу того поколь роки будуть, кому заступившы на господу кгвалтъ або находку вчынившы, кого зранилъ и притомъ якую кольвекъ шкоду учынилъ, а шкодный того жъ часу утекъ се до суду и то обжаловалъ; тогды судъ замковый и земскій або дворный нашъ господарскій тамошній обжалованого будеть повиненъ возными обослати, абы онъ не зъѣжджаючы прочъ передъ судомъ сталъ и обжалованой сторонѣ се справилъ, который безъ позву виненъ будеть стати и того жъ часу на тыхъ же рокохъ справитисе. А пакли бы не росправившысе зъѣхалъ; тогды за непослушенство маеть до суду заплатити три копе грошей, а сторонѣ жалобливой другую три копе грошей, а заплатившы маеть стати яко на завитомъ року и сторонѣ се усправедливити. А пакли бы на першыхъ рокохъ яко на завитомъ не сталъ, або и ставшы въ отказѣ быти не хотѣлъ; тогды судъ замковый або дворный, не чынечы

жадное проволоки сторонѣ жалобливой, такъ о зраненье яко и о вси шкоды сказанье на тыхъ першихъ рокохъ учынити маеть.

АРТЫКУЛЪ 43.

Ижъ позваный не маеть розрывати права речми непотребными.

Уставуемъ, если бы позваная сторона, будучы у права, а отступившы отъ позву, сторонѣ поводовой што таковаго нового задала, або тежъ зъ стороны до того се правомъ своимъ приповѣдала, хотечы право розорвати а проволоку вчынити; таковой сторонѣ то у суда ити не можеть, маеть судъ отложыти то на сторону, а предсе сторонѣ поводовой справовати чынити водле позву, о то о што позвано, и то кончыти и сказанье чынити водле права. А въ таковыхъ новоприпалыхъ речахъ, естли будуть суду земскому приналежати, судъ маеть имъ казати, абы се о то знову на иншые роки позвали. А естли бы се што таковаго межы ними о почтивость дотыкало; судъ маеть имъ обѣма сторонамъ рокъ передъ нами Господаремъ станью зложыти, которого будеть сторона обжалованая потребовати, и черезъ выписъ съ книгъ рокъ намъ Господару ознаймити, на который рокъ зложный обѣ двѣ стороне безъ жадныхъ позвовъ мають се передъ нами Господаремъ становити.

АРТЫКУЛЪ 44.

Яко братью недѣлную або вчастниковъ, то есть себровъ, позывати.

Уставуемъ, если бы колко братьи або вчастниковъ держали адно имѣнье себреное, люди тяглые або подданые, а кому бы се кольвекъ отъ того имѣнья людей кривда дѣела въ рухомыхъ речахъ, а они бы яко зъ себе такъ и съ таковыхъ людей справедливость чынити не хотѣли; тогды жалобливая сторона листъ врядовый черезъ вознаго также врядовнѣ посланого на томъ имѣнью положыти маеть, абы се той жалобной сторонѣ справедливость стала. А если бы се той жалобной сторонѣ справедливость не стала; тогды усихъ учасниковъ о то передъ судъ позвы позвати маеть ни на томъ же имѣнью позвы положыти, а хотя бы се оные учасники не зъѣхали, тогды судъ на рокахъ судовыхъ будеть сказанье подлѣ права на имѣнью чынити подлугъ того, яко о томъ о рокохъ судовыхъ написано.

АРТЫКУЛЪ 45.

Ижъ врядниковъ нашихъ зъ ихъ врядовъ нихто судити немаеть одно мы сами Господаръ.

Тежъ уставуемъ, ижъ врядниковъ нашихъ, то есть воеводъ старостъ державецъ замковъ и дворовъ нашихъ и тивуновъ зъ ихъ вря-

довъ, которые отъ насъ держать, кому бы кольвекъ кривда се дѣяла або видѣла, не маеть ихъ нихто судити одно за позвы нашими мы сами Господаръ. Але зъ имѣней своих я если бы кому якую кривду учынили; тогды передъ судомъ земскимъ будуть повинни становитися и отповѣдати.

АРТЫКУЛЪ 46.

О мѣщанехъ и о людехъ нашихъ и кривдахъ ихъ отъ шляхты.

Уставуемъ, если бы хто съ княжатъ пановъ шляхты всякого стану акъ и съ подданыхъ ихъ учынилъ кривду якую кольвекъ мѣщаномъ нашимъ мѣстъ нашихъ, гдѣ права Майдеборскаго не мають, такъ тежъ и людемъ имѣней нашихъ господарскихъ; таковыхъ о учыненье справедливости воеводове старостове и державцы наши мають сами або врадники ихъ, разъ обослати листомъ своимъ, а гдѣ бы его на имѣнью не было, тогды возный маеть листъ на имѣнью его положити, абы самъ зъ себе и съ подданыхъ своихъ справедливость учынилъ. А если за тымъ першымъ обосланьемъ справедливости не вчынилъ, врядъ нашъ маеть у суду земского позвы взяти и таковыхъ позвати на роки судовые, которые въ томъ повѣтѣ будуть, который на першыхъ рокохъ яко на завитомъ року подъ страченьемъ права маеть стати и подданыхъ своихъ поставити; а судъ маеть, яко съ тымъ самимъ паномъ, такъ и съ поддаными его, отъ которыхъ бы ся мѣщаномъ або людемъ нашимъ кривда дѣела, яко на завитомъ року справедливость учынити, и справа въ чомъ бы противъ мѣщанъ и людемъ нашымъ стали винни, кождый грабежъ, на чомъ доводъ слушный учынять, зъ навезкою казати заплатити.

АРТЫКУЛЪ 47.

О мѣщанехъ права Майдеборскаго.

Тежъ уставуемъ, если бы которому зъ мѣщанъ нашихъ права Майдеборскаго которая кривда дѣела отъ князей пановъ земянъ, а они бы сами доброволнѣ усправедливити не хотѣли; тогды таковогo кождого мѣщанинъ маеть до суду земского повѣтового позвати, и далей поступовати противко ему подлѣ поступку права и статуту земского.

АРТЫКУЛЪ 48.

О учасникохъ, яко мають близкости имѣнья доходити лежачого.

Тежъ о речъ сполечную, которую жъ кольвекъ вси учасники весполъ у права мовити и се доходити мають, а одинъ безъ другого самъ чынить а ни ку кривдѣ иншыхъ учасникохъ своихъ никоторое речы

сполечное притягивати не можеть. А вѣдже естли бы иншые участники вси посполу которое речы сполечное у права доходити а ни о ней мовити не хотѣли; тогды тотъ, который доходить всхочетъ, маеть о то припозвати оныхъ участниковъ своихъ на роки судовые передъ врядъ повѣтовый, въ которомъ оные участники его осѣлостями своими будуть, а въ небытности ихъ самыхъ, тогды позвы на имѣньяхъ ихъ положыти, складаючы рокъ очевисто чотыры недѣли, а заочнѣ шесть недѣль. А хто бы съ таковыхъ участниковъ за першыми позвы не сталъ, тогды того другими позвы о тое жъ на другіе роки позвати; а естли бы и за другими позвы на другихъ рокохъ не сталъ, тогды и въ третее яко на завитый рокъ позвати; а гдѣ бы за третими позвы и на третихъ рокохъ судовыхъ яко на завитомъ року хто не сталъ, тогды вжо оный вчастникъ, который речи сполечное доходити усхочеть, самъ одинъ может доходити и безъ иныхъ вчастниковъ, а позваный будеть повиненъ вжо ему самому, хотя бы иншыхъ учасниковъ не було при немъ, отказовати. И иншые вчастники, которые бы и за третими позвы передъ урядомъ становити не хотѣли; тые позваного, если правъ зосталъ, о тежъ напотомъ у право поволокати а ни на немъ того доходити не мають, а ни тежъ учасника своего, которій бы того дошолъ, частей своихъ у права доходити не могуть, и кгды жъ вже отъ того за непослушенствомъ и нестаньемъ своимъ черезъ трои роки отпали, выймучы таковыхъ учасниковъ, до которыхъ бы за троими позвы для далекого отъѣханья яко по чужыхъ сторонахъ по рыцерству и наукахъ ихъ, а вѣдомость о таковомъ позванью ихъ подлѣ доводу слушного ихъ и узнанья судового прійти не могла. А вѣдже абы небытностью таковыхъ учасниковъ тотъ участникъ, который бы того доходити хотѣлъ, для продлуженья напотомъ не шкодовалъ, а если бы добрѣ оселый можеть самъ одинъ того доходити, описавшысь позваному на осѣлости своей; а естли бы того права отсужонъ былъ, ино вжо оные учасники его повторе на немъ того жъ права поискивати а ни доходити не мають, и естли бы поискивали и хотѣли, тогды онъ самъ отъ нихъ у права заступовати боронити своимъ накладомъ маеть и повиненъ будеть.

АРТЫКУЛЪ 49.

О заповѣди и о заруки о речъ сужоную.

Тежъ уставуемъ, хто бы на комъ правомъ што презыскалъ, то естъ имѣнье люди або земли якіе жъ кольвекъ кгрунты лежачые; тогды маеть ему въ то увязанье справа дано быти, а зарука зъ уряду заеть быти положона, абы тотъ, хто на правѣ упустилъ въ то се черезъ тое не вступовалъ и увязыванья не боронилъ. А пакли бы увязыванья не допустилъ албо се по ввязыванью въ то вступовалъ; тогды тую заруку зъ

уряду положоную маеть платити половицу на насъ Господара а половицу сторонѣ жалобливой, а вѣдже зарука болшая не маеть быти только водле важности тое речы, о што идеть, а тотъ, кому што присужоно, предсе то маеть держати.

АРТЫКУЛЪ 50.

Хто бы послѣ права и присяги того жъ искалъ, што передъ правомъ утратилъ.

Тежъ уставуемъ, если бы хто чого искалъ, а пустилъ бы его на присегу, або тежъ съ права была бы ему всказана присяга, а онъ бы присегнулъ а потомъ бы онъ што его обжаловалъ, хто бы колвекъ тое жъ речы на немъ и чого жъ кольве, што правомъ утратившы, у другое того искалъ, менуючы ижъ бы несправедливе присегнулъ, и хотѣлъ на того, который присягнулъ, доводити; тогды таковый доводъ водлѣ права не маеть ему быти допущонъ, але ижъ по присезѣ тоежъ речы искалъ, которую у права утратилъ, маеть чотыри недѣли на замку нашомъ сѣдети, а шкоду оправити, на чомъ слушный доводъ сторонѣ укажетъ и учинитъ. А гдѣ бы ничого таковового не примовляючы словы не соромотечы только речы сужоное у другій разъ искалъ; тогды сѣденья не будетъ повиненъ, только маеть шкоду платити, на што слушный доводъ учинитъ.

АРТЫКУЛЪ 51.

О свѣдкохъ, якіе мають быти у права пріймованы.

Уставуемъ тежъ, ижъ на всякую речъ въ кождого суда свѣдки мають быти вѣры хрестіянское и таковые, которые привильями нашими до того припущоны суть, люди добрые вѣры годные и неподойзреные. Вѣдже судья первей, нижли сторонъ або свѣдковъ ку свядецству припуститъ, маеть ихъ розважыти, абы паметали на Пана Бога и на справедливость его и почтивость свою.

АРТЫКУЛЪ 52.

О доводѣхъ и отводѣхъ.

Уставуемъ, ижъ кгды бы судья, выслухавшы жалобы и отпору сторонъ, скажетъ которой кольвекъ сторонѣ поводъ або отводъ, а оная сторона на оный часъ, которій мѣла доводити або отводити, не доводила або ся не отведетъ, таковая речъ свою тратить. А вѣдже если бы сторона заразомъ которого свѣтка ставити не могла, тогды судъ до

завтрея отложити можетъ и маеть, а то вже будеть подъ страченьемъ права рокъ завитый. А доводъ и отводъ на всякую речь маеть быти наипервей черезъ письмо, черезъ свѣдки, а то суть наипевнѣйшые и накгрунтовнѣйшые доводы будуть, теды доводъ и отводъ черезъ присегу кому письма або свѣдковъ не достанетъ, такъ тежъ черезъ певные знаки, яко о кождомъ доводѣ таковомъ зособна естъ нижей описано.

АРТЫКУЛЪ 53.

Которые ку свѣдѣцству мають быти припущоны.

Уставуемъ тежъ, ижъ ку свѣдецству не мають быти прыпущоны тые, которые суть правомъ переконаны, што тамъ же передъ правомъ тотъ, хто ему наганитъ, доводити маеть, а если не доведеть, тогды ку доводу припущонъ быти маеть. Ку тому не мають свѣдчыти невольники слуги за пановъ ани тежъ противъ пановъ, шаленые, то естъ которые розуму не мають, потомужъ свѣдками быти не мають одинъ другому, которимъ сполнѣ вину дадутъ, або помочниками ихъ будуть.

АРТЫКУЛЪ 54.

О свѣдкохъ, которымъ бы хто што ку нимъ хотѣлъ мовити.

Если бы сторона противная хотела ку свѣдкомъ што мовити и ганити имъ, тогды тутъ же заразомъ передъ правомъ и первей нижли ихъ ку свѣдѣцству або ку присязѣ припустять, ку нимъ мовити и на ихъ доводити не уступуючы съ права то учынити. А гдѣ бы на которого свѣдка што велъ, а не довелъ; тогды маеть того свѣдка навезати водлугъ стану его; а переведетъ ли, тогды тотъ свѣдкомъ свѣтокъ быти не можеть, а сторона поводовая на того мѣстце иншого свѣдка маеть поставити; а пустившы свѣдковъ ку свядецству, тогды вже по свядецствѣ къ нимъ правнѣ ничого мовити не можеть.

АРТЫКУЛЪ 55.

На своихъ свѣдкохъ по правѣ ни хто ничого искати не можеть.

Уставуемъ, хто бы въ якой кольвекъ речы передъ правомъ выдалъ свѣдковъ, а тые свѣдки противъ ему самому посвѣдчыли; тогды онъ на тыхъ свѣдкохъ по правѣ и свядецствѣ того поискивати и до права ихъ позывати не маеть.

АРТЫКУЛЪ 56.

Сведъцствомъ двохъ або трехъ свъдковъ маеть сторона речъ свою одержати, и хто бы тежъ оставившы доводъ, пустилъ стороне на присегу.

Тежъ уставуемъ, ижъ сторона поводовая речы своее маеть доводити трема або двома свѣдкома людьми вѣры годными а неподойзреными, бо если бы свѣдковъ не мѣлъ, тогды и зъ двома свѣдками вѣры годными и неподойзреными, при которыхъ двохъ свѣдкохъ въ недостатку третего самъ маеть присегнути, и тымъ речъ свою одержати, а вѣдже не о честь не о кгвалтъ а ни о наѣздъ домовый, и тежъ гдѣ бы не шло сторонѣ обжалованой о горло, такъ тежъ и о землю, на што особливе на мѣстцахъ своихъ доводы суть написаны. А хто бы оставляючы доводъ добровольнѣ, свѣдковъ пустилъ сторонѣ на присегу о которую кольвекъ речъ; тогды тая сторона, кгды се добровольнѣ за присегу возметъ и присягнетъ, маеть речъ свою одержати, а если присягнути не хочеть, речъ свою тратитъ.

АРТЫКУЛЪ 57.

О доводехъ листовныхъ.

Могутъ тежъ быти доводы листовные, то естъ записы на имѣнья и иные выписы, або оповѣданья съ книгъ канцляреи нашое, съ книгъ судовыхъ земскихъ замковыхъ, и черезъ церокграфы подъ печатьми и съ подписаньемъ руки власное, яко о томъ шырей нижей на мѣстцы своемъ естъ написано, бывають тежъ доводы черезъ певные и не отменные знаки, яко о томъ о кгвалтехъ и границахъ меновите и значнѣ нижей написано.

АРТЫКУЛЪ 58.

О комисыяхъ нашихъ господарскихъ, въ которихъ речахъ мають быти даваны.

Уставуемъ тежъ, ижъ листы наши комисейные ко вчынкомъ справедливости только въ тыхъ речыхъ мають быти даваны, одно о границахъ межы имѣньями нашими шляхецскими и выкупованье имѣней нашихъ господарскихъ; а иншые речи вси яко шляхта межы собою, такъ и вси панове духовные и свѣцкіе мають ся справовати передъ судомъ нашимъ земскимъ.

АРТЫКУЛЪ 59.

О роки заплатѣ пенежной.

Тежъ уставуемъ, ижъ кождой заплатѣ пенежной съ права сказаной маютъ быти роки заплатѣ судовнѣ положоны: петма и десятма копамъ грошей чотыри недѣли, а петмадесятъ копамъ грошей шесть недѣль, а сту копамъ грошей дванадцать недѣль, а тисечы копамъ роки зложыти на кождую чверть лѣта по сту копъ грошей, поколь тую тисечу копъ грошей заплатитъ; а если бы на тые роки не заплатилъ, тогды въ той сумѣ маеть быти во имѣнье его увязованье дано, нижли если бы се хто листомъ своимъ записалъ, на который рокъ заплатитъ, тогды тотъ виненъ водлугъ листу своего на рокъ въ листѣ описаный платити, а судъ таковому жадныхъ роковъ складати не маеть.

АРТЫКУЛЪ 60.

О полюбовномъ суду.

Уставуемъ тежъ, кгды судьи полюбовные кому презыскъ судовъне взыскали и листы того взысканья сполу обѣ двѣ стороне подъ печатьми своими дали, а тотъ бы водлѣ суда ихъ того держати и тому досыть вчынити не хотѣлъ; тогды тотъ листъ маеть быть положонъ передъ судомъ земскимъ, а судья вгленувшы въ оный листъ маеть его заховати при моцы и отправу дати. А гдѣ бы се судъ полюбовный показалъ розный; а таковый судъ маютъ се припозвати передъ врядъ земскій, а тамъ на конецъ собѣ справедливости доходити.

АРТЫКУЛЪ 61.

О отзыванью изъ суда до насъ Господара.

Уставуемъ тежъ, коли бы ся кому съ подданныхъ нашихъ сказанье у суду земского або замкового або подкоморого не водлѣ права видѣло, такъ поводовой якъ и отпорной сторонѣ; тогды будетъ кождый тыхъ сторонъ такъ поводовой яко и отпорной волно по сказанью судовомъ отозвати до насъ Господара. А вѣдже тотъ, хто отзываеть, не маеть суду словъ суровыхъ мовити при отозвѣ, одно тымъ словы: пане судья! тое сказанье твое видитъ ми се не водлѣ права, одзывамсе съ тымъ до Господара его милости. А по одзыванью поки ся передъ нами стороны правомъ розопрутъ, судъ отправы чинити не будетъ; а мы Господаръ отозвы судити маемъ и будемъ съ паны рады нашими здѣшними Литовскими и въ границахъ того жъ панства нашого Великого Князства Литовского и въ земляхъ того панства будучы. А за границою яко нихто ни кого позывати

не маеть такъ и апелевати не мають быти вольно; а хотя бы се и вызвали и апелевали за границы Литовскіе изъ земли того панства; тогды и мы Господаръ такихъ речей судити не маемъ и на врядѣ нашомъ не допустимъ отправовати, а тотъ, который вызоветъ сторону за границу заплатити маеть вызваному дванадцать рублей грошей.

АРТЫКУЛЪ 62.

О отозвехъ, гдѣ бы колько братьи або вчастниковъ позвали кому ку праву, а потомъ отозвавшысе отъ суду по сказаньи естли бы одинъ зъ нихъ зъеднался, а другіе, которіе се не еднали, могуть отозву пильновати.

Тежъ уставуемъ, если бы колько вчастниковъ стороною поводовою або отпорною будучы мѣли съ нимъ право о якую кольвекъ речъ, а сказанье бы противъ нихъ вышло, въ чомъ бы они видечы собѣ кривду и до насъ Господара отозвавшысе, одинъ зъ нихъ або два зъ стороною зъедналисе кромъ участниковъ, а потомъ бы другая сторона отъ позву хотѣла тымъ быти права, отбиваючы тыхъ, съ которыми се не еднала, для того ижъ иншые вчастники ихъ зъеднался и зъ апеляцыи выступили; тогды таковый упоръ у права не маеть быти пріймованъ, одно тые, которые ся неедналя, могутъ отозву пильновати, и сказанье маеть быти чынено, бо тые, которые се зъедналя, зуполную моцъ отъ участниковъ ку тому праву ку еднанью мѣли.

АРТЫКУЛЪ 63.

О чомъ отозву судъ допустити не маеть.

Напередъ хтобы кому описался и обвезалъ въ чомъ листомъ своимъ або на врядѣ вызналъ, а таковый записъ найденъ бы слушный и врядовный, а тотъ, хто ся опишеть, не пріймуючы сказанья апелевати хотѣлъ, проволоку чынечы, тому отзовъ ити не маеть. А также тежъ нихто не маеть отзывати збиваючы позовъ скаженьемъ року и иными припалыми речами причынами, але по сказанью головное речы о што позвано маеть апелевати. Такъ тежъ и таковому не маеть быти допущоны отзовъ, хтобы ся ку чому саъ доброволнѣ зналъ.

АРТЫКУЛЪ 64.

За апеляцыями рокъ завитый маеть быти складанъ, и о томъ хто бы неслушнѣ апеловалъ.

Уставуемъ, ижъ отозвовъ або апеляцыямъ отъ уряду рокъ завитый маеть быти покладанъ, пры бытности нашой въ тутошнемъ панствѣ нашомъ

Великомъ Князствѣ Литовскомъ чотыры недѣли, а въ небытности нашой въ здѣшнемъ панствѣ, ино по пріѣханью съ Коруны Польское а по въѣханью въ границы Великого Князства изъ земль ему належачыхъ, также чотыри недѣли, а кгды намъ будучы въ Корунѣ Польской отзовъ быти не маеть. А хто не слушнѣ противъ правъ отзоветца, а мы Господаръ сказанье судовое потвредимъ, тогды тотъ оному, противъ которому ся отозвалъ, маеть шесть копъ вины грошей заплатити, а платы пожытки або доходы, которые бралъ по отозвѣ, зъ навезкою маеть за слушнымъ доводомъ, въ томъ часѣ держачы тое, што право идетъ чинилъ и бралъ, маеть ускаржоному вернути для тое прычыны, абы ся нихто упорне и въ чужомъ корыстѣчы надъ право ку проволоцѣ сторонѣ своей противной не отзывалъ.

АРТЫКУЛЪ 65.

Которого часу отъ суду земского и замкового отзовъ до насъ Господара маеть быти.

Уставуемъ, естли бы ся кому сказанья отъ суду земского и замкового видѣла кривда; таковый маеть того жъ часу отъ суду не отходечы отозватися обычаемъ вышейменованымъ, нижли большей ку помоцы собѣ не брати ничого и прикладати не маеть, только тые што было передъ судомъ першымъ, отъ которого апеловалъ, а если бы того дня въ правѣ стоечы не отзывалъ, а хотѣлъ бы на завтрее въ томъ ся отозвати, такову апеляцыя не маеть быти допущона.

АРТЫКУЛЪ 66.

О давностяхъ земскихъ.

Хто бы о имѣне лежачое давность земскую десеть лѣтъ у молчанью былъ не позывалъ ани листовъ упоминальныхъ не бралъ, уставуемъ, ижъ таковый о то вѣчнѣ молчати маеть; а хотя жъ бы се и поминалъ и ку праву позывалъ и въ року стоялъ, а речы до конца не довелъ, а потомъ также отъ даты листовъ або позвовъ давность земскую десеть лѣтъ промолчалъ и не вспоминался, таковый вжо о таковое имѣнье вѣчнѣ молчати маеть.

АРТЫКУЛЪ 67.

О отправахъ речей сужоныхъ.

Уставуемъ, ижъ кождоя отправа речы сужоное маеть быти плачона на роки земскіе, яко вышей описано, а по выйстью роковъ гдѣ бы ся

заплата не стала; тогды судъ земскій маеть возного послати и при немъ двухъ шляхтичовъ земянъ, которые отправу вчинити мають на имѣнью его водлѣ статуту и шацунку нижей описаного, и положыти закладъ на листѣ увяжчомъ такъ великій, яко о самую речъ идетъ. А естлибы о тотъ урядъ дбалости мѣти увязанья поступити не хотѣлъ; тогды урядъ земскій маеть отослати до уряду замкового або дворного, а сторона поводовая маеть оного противного припозвати до уряду замкового на двѣ недѣли яко на завитой рокъ. И кгды доведетъ сторона поводовая таковых впору и не послушенства его; тогды врядъ замковый, гдѣ воевода будеть, ино воевода, або стороста, або державца сами особами своими, а въ небытности ихъ, ино намѣстники ихъ зъ рамени нашого господарского винни будуть всю шляхту того повѣту обослати, и день зложывшы съ ними ся рушыти, и моцно яко што первей у суду земского сказано такъ и въ закладехъ у во имѣнья того непослушного увезати, которое заруки половица сторонѣ поводовой быти маеть, а другая половица на насъ Господара. А гдѣ бы еще повторе тотъ же за позваньемъ до кгроду а рамени и звирхности вряду нашого господарского спротивилсе; тогды врядъ замковый, того се всего достаточнѣ выведавши, намъ Господару листомъ своимъ маеть ознаймити, а мы Господаръ съ канцляреи нашое листы роскажемъ выдати по всему панству нашому Великому Князству Литовскому, и за горло его поймавшы, съ права гдѣ ся въ томъ виненъ покажетъ, ничымъ иншымъ только горломъ карати роскажемъ. О речъ сужоную о заруки тые жъ воеводове старостове и державцы судовые и ихъ врядники тымъ обычаемъ, яко вышей описано, на имѣньяхъ таковыхъ упорныхъ взрушеньемъ повѣту отправовати моцно мають; а шляхта за обосланьемъ старостинскимъ будуть повинни збройно яко на войну на таковое увязанье и за се на поиманье таковог противника нашого ѣхати, выймуючы съ того пановъ радъ и врядниковъ нашихъ дворныхъ. А который бы шляхтичъ, будучи въ дому своемъ, а на таковую потребу нашу за старостою рушитися и ѣхати не хотѣлъ; тогды таковый за доводомъ слушнымъ старостинымъ виненъ будеть намъ Господару двадцать и чотыри рубли грошей заплатити, а за отправу возному, колько кроть поѣдетъ, отъ копы по пол-гроша яко вышей описано, а замковому увяжчому потому жъ, яко и передъ тымъ бывало, отъ кождое копы по шести грошей, которые увяжчое маеть быти взято на виноватомъ. А который бы врядъ такъ земскій яко и замковый по выстю року заплатѣ зложоного сторонѣ жалобливой отправы дати не хотѣлъ и зволокъ то до чотырохъ недѣль; тогды тотъ судъ будеть повиненъ сторонѣ жалобливой вси шкоды и наклады, што по выйстью року зложономъ въ томъ шкодовати бу-

деть, на што слушный доводъ учынить, подлугъ права самъ платити и отправовати.

АРТЫКУЛЪ 68.

На имѣнью лежачомъ отправа сумы пензей.

Уставуемъ тежъ, кгды бы отъ суду нашого господарского або тежъ отъ суду замкового земского было послано увязати за якую суму присужоную; тогды возный зъ уряду приданый, маючы при собѣ шляхту и людей добрыхъ стороннихъ, маеть увезати за кождою двадцать копъ службу людей потому жъ и уволоку осѣлую, а за десеть копъ грошей въ пол-службы або въ пол-волоки, потомужъ и въ землю пустовскую, а за копу грошъ въ моркгъ земли погною, а простого поля тотъ же моркгъ за петдесятъ грошъ, а сеножати моркгъ, пол-копы грошъ*, а земли лесное, которая бы се годила на пашню, за сорокъ грошъ моркгъ, а бобровое земли моркгъ за двадцать грошей, а пожытки пущы озера и рѣки водле важности ихъ.

АРТЫКУЛЪ 69.

О кгвалтовное выбитье спокойного держанья.

Тежъ уставуемъ, хтобы кого выбилъ съ спокойного держанья такъ изъ имѣня яко и отнятьемъ людей кгрунтовъ; тогды оный выбитый того жъ часу, а надалѣй въ чотырохъ недѣляхъ отъ выбитью, маеть припозвати того, хто выбилъ его, до вряду замкового на рокъ завитый на двѣ недѣли. А кгды доведетъ держанья своего оного кгвалтовного и упорного а безправного выбитья стороны своее противное; тогды врядъ замковый або дворный судовый маеть всказати ему кгвалтъ и шкоду зъ навезкою, и черезъ возного положывшы закладъ на листѣ своемъ, яко тая речъ, съ которою выбитъ, стоитъ, маеть за се выбитому пустить въ держанье. И пакли бы сьпротивилъ и не поступилъ возному увязанья и боронилъ самъ черезъ себе або черезъ врядниковъ и черезъ кого жъ кольвекъ; тогды врядъ противъ тому повиненъ самъ ѣхати, повѣтъ рушывшы, и далей поступовать, яко о томъ ширей у артыкулѣ шестдесятъ осмомъ вышей сего роздѣлу есть описано. Потомужъ хто бы се кому листомъ своимъ передъ врядомъ описалъ и обовезалсе, што колвекъ выполняти, а тому досыть не вчинилъ, увязанья моцно боронилъ, а было бы въ листѣ записѣ доложоно моцного увязанья за листы нашими або

---

* Въ трет. ред. стат. «а сеножати моркгъ пятдесятъ грошей».

врядовыми; тогды также врядъ замковый зъ рамени нашого противъ таковому заховатися маеть.

АРТЫКУЛЪ 70.

О подкоморыхъ и о ихъ врядѣ.

Уставуемъ, ижъ въ каждомъ повѣтѣ подкоморый присяглый и осѣлый въ повѣтѣ томъ, которого мы Господаръ дамо, и маеть быти подкоморый на томъ урядѣ до живота своего, яко и иные врядники земскіе. А напервей нижли тымъ рядомъ справовати будеть, маеть присегу на тотъ врадъ свой учинити тыми словы: Я. Н. присегаю Пану Богу всемогущему въ Троицы Единому, ижъ на врядѣ томъ земскомъ подкоморскомъ, который зъ ласки изъ рукъ его королевское милости беру, его Королевской милости Господару своему милостивому вѣренъ буду, справуючи тотъ врядъ вѣрне и справедливе, такъ судъ моемъ подкоморскомъ, яко тежъ и при сыпованью границъ ничого большей на томъ врядѣ не постерегаючы одно справедливости светое, и не даючыся ни въ чемъ уводити а ни приязьнею ани даромъ, также справы мои подкоморскіе на всемъ вѣрне справуючы, и споры зъ обудву сторонъ зъ усказаньемъ черезъ мене учиненымъ пильнѣ до книгъ своихъ судовыхъ уписуючы, такъ ми Боже помози.

Врядъ подкоморого.

По всякихъ розницахъ земленыхъ и граничныхъ за одосланьемъ отъ суду земского маеть подкоморый моцъю звирхности нашое а владзы уряду своего давати позвы по стороны подъ именемъ и печатью своею, и рокъ завитый складати на выѣздъ на кгрунтъ за чотыри недѣли на всякіе розници земленые або граничные, и выѣхавшы и огледавшы выводовъ права листовъ и знаковъ граничныхъ и свѣдковъ, чіе листы лѣпшые и знаки граничные явнѣйшые и свѣдки слушнѣйшые будуть, тую сторону ку доводу маеть припустити, и выслухавшы доводу подлѣ статуту маеть кгрунтъ певный сказати, и границы копцы знаки граничные учинити, и на то листы суду своего подъ печатью и съ подписомъ руки своее дати. А гдѣ бы зъ обѣюхъ сторонъ вывода правного на письмѣ або тежъ и знаковъ граничныхъ явныхъ и слушныхъ не было; тогды поводовая сторона при жалобѣ своей маеть быти ку доводу припущона. Тежъ, абы право ведучы о кгрунтъ певный або о розницы граничные зъ однымъ, не мѣлъ отъ кого иного зъ стороны переказы въ томъ правѣ, яко се то придавати звыкло отъ околичныхъ сусѣдовъ границами и межами прилеглыхъ ку тому кгрунту, о который право идетъ, для того сторона поводовая або жалобная маеть околичныхъ сусѣдовъ на тотъ же выѣздъ позвы подкоморого

притягнути ку пригледанью выводу при постановенью границъ, ку тому жъ ачъ кождый рокъ выѣзду подкоморого на кгрунтъ маеть быти завжды завитый. А вѣдже гдѣ бы которая сторона тотъ же часъ и рокъ або форобою правдивою зложона была, або иншую справу передъ инымъ врядомъ мѣла; тогды съ тыхъ прычинъ маеть быти вольна отъ того року, а вѣдже о форобѣ своей естли се передъ рокомъ придеть, маеть въ часъ урадови подкоморого и сторонѣ ознаймити, абы того року не пильновано; а подкоморій повиненъ будеть на иншый часъ переложыти, за которымъ переложенемъ на другомъ року сторона, которая на першомъ року не стала, повинна будеть наиперней водлѣ статуту сумнѣньемъ и присегою своею правдивое форобы довести, и потомъ зъ стороною противною росправу судовную наконецъ приняти, а около большое справы, которую бы передъ инымъ врядомъ мѣли, маеть довести свѣдецствомъ.

Справа Урядовая.

По суду подкоморого естли бы за присуженьемъ кгрунту и границъ шло о якіе колвекъ шкоды; тогды о то маеть быти отосланье за се до того жъ суду земского, отъ которого справа на судъ подкоморого пришла. А апеляцыя або отзовъ отъ подкоморого маеть быти до насъ Господара. А вѣдже ажъ по сконченью справы судовое за которымъ отозвомъ мають быти властные отъ насъ Господара на кгрунтъ комисаре въ ономъ же повѣтѣ осѣлые, а звлаща кашталянъ оного повѣту, а гдѣ бы оного повѣту каштеляна не было, тогды маршалокъ повѣтовый и зъ иными комисари, передъ которыми будеть повиненъ подкоморій справы суда своего оказати; а они моцни будуть судъ подкоморого и границы, естли бы въ чомъ выкрочилъ, поправити, або тежъ, если добрѣ судилъ, при моцы зоставати. А хто бы тежъ безъ причыны слушное отъ суду подкоморого отзовъ учынилъ, тотъ потомъ за высланьемъ комисаровъ нашихъ въ томъ дознаныхъ повиненъ заплатити вины на врядъ подкоморого двѣ копе грошей и шкоды сторонѣ нагородити подлѣ слушного доводу. Гдѣ бы тежъ розницы въ кгрунтахъ придалися на границы сполной дву повѣтовъ; тогды не одинъ который подкоморій але оба два зъ обудву повѣтовъ на такій кгрунтъ певный выѣхати мають. Заплата подкоморому маеть быти отъ кождого нарожного копца по двадцати и чотыри грошій Литовскихъ, а отъ посреднихъ копцовъ отъ кождого по дванадцати грошей. А вѣдже копцы одинъ отъ другого не мають блишшіе чинены одно через три шнури волочные, окромъ того гдѣ бы се граница закривеная придала и частыхъ копцовъ потребовала, а гдѣ бы тежъ копцовъ потреба не была, одно прогоненье межи было, тогды отъ таковое межи отъ кождыхъ трохъ шнуровъ волочныхъ дванадцать грошей.

О коморникохъ.

А ижъ бы отправа всякихъ справъ, вряду подкоморого належачыхъ, омѣшканья и затрудненья никоторого не прiймуючи, але тымъ снадней кромъ вшелякое проволоки и продолженья скутокъ, а конецъ свой прiймовала.

Про то въ кождомъ повѣтѣ подкоморый ку помочи своей маеть обрати одного або тежъ и двохъ коморниковъ, шляхтичовъ въ повѣтѣ осѣлыхъ людей годныхъ и статечныхъ, которые на рокохъ судовыхъ передъ кашталяномъ або маршалкомъ повѣтовымъ и передъ врядомъ земскимъ або дворнымъ мають присегу таковую жъ, якую самъ подкоморiй, на врядъ свой коморницкiй учынити; а потомъ кождый зъ нихъ по особну за сланьемъ подкоморого, гдѣ бы самъ подкоморый на которой справѣ быти не могъ, тую всю моцъ и владность зуполную мѣти мають и будуть яко самъ подкоморый.

РОЗДѢЛЪ ПЯТЫЙ О ОПРАВѢ ПОСАГОУ

АРТЫКУЛЪ 1.

Которымъ обычаемъ отецъ выдаючы дѣвку свою замужъ маеть обваровати и впевнити записанья вѣна отъ зятя.

Тежъ уставуемъ, ижъ кождый обыватель того панства которого кольвекъ будучы стану, выдаючы дочку свою замужъ и даючи за нею посагъ або выправу подле доброе воли своее, наипервей нижли дѣвку выдастъ, маеть отъ зятя взяти записъ подъ печатью его и подъ печатьми людей добрихъ, которымъ онъ на третей части имѣнья своего лежачого оный посагъ або выправу совито описати маеть потомужъ яко нижей описано; а потомъ оный записъ тотъ же зять на первыхъ рокохъ земскихъ передъ судомъ земскимъ оного повѣту, въ которомъ осѣлости маеть, оповѣдати и въ книги земскiе записати маетъ, таковая отправа маеть быти въ кождого права задержана. А пакли бы отецъ выдаючы дѣвку замужъ передъ выданьемъ ее вѣна и отправы отъ зятя своего не одержалъ; таковая дѣвка по смерти мужа своего внесенье тратитъ, хотя бы и великую суму за собою внесла. А ведже предсе яко шляхтянце дѣти або близкiе повинни будуть за вѣнецъ дати тридцать копъ грошей, если бы замужъ пошла; а гдѣ бы замужъ пойти не хотѣла, тогды межы дѣтьми и близкими въ имѣньяхъ мужжнихъ будеть равную часть имѣнья держати ажъ до смерти своей; естли же бы оного шляхтича имѣнье тридцати копъ грошей не стояло, тогды тежъ водлугъ того зъ оного имѣнья маеть выдѣлена быти четвертая

часть, которую будетъ держати только до живота своего, хотя за другого мужа пойдетъ.

АРТЫКУЛЪ 2.

Якъ маеть мужъ жонѣ вено записати.

Тежъ уставуемъ, хто бы хотѣлъ записати вѣно жонѣ своей, тогды маеть, ошацовавшы вси имѣнья свои, на третей части, чого стоитъ, маеть совито противко того внесенья записати вѣно жонѣ своей, такъ яко бы сума описаная тое третье части. И коли будетъ тая жона его на третей части имѣней мужнихъ вѣно описаное отъ него мѣти, а онъ бы потомъ умеръ, а дѣти по собѣ зоставилъ, а тая жона пойдетъ за другого мужа, а если дѣти всхочуть або близкіе ее съ тое третее части имѣнья за живота ее вывѣновати; тогды мають всю суму пенезей, яко будеть въ листѣ описано, заплатити, тожъ тое имѣнье къ рукамъ своимъ взяти. А естли же будутъ дѣти ждати смерти матки своее, не всхочуть выкупити; тогды повинни будуть одно внесенье, што въ домъ ихъ внесла, по смерти ее заплатити тому, кому она отпишеть, а привенку, што будеть записалъ отецъ ихъ на противко внесенья, совито платити не повинни, а она тежъ не маеть никому того привенку записовати, кромѣ только вольна будеть отписати внесенье свое, а естли бы никому не отписала а дѣтей не мѣла, тогды маеть тое внесенье вернено быти въ домъ той, съ которого вышла. Вольно тежъ кождому жонѣ своей отписати речы свое рухомые такъ яко и кождому обчому, то естъ: золото, серебро, шаты и иншые речы, кромъ зброи стада и челеди неволное быдла дворного; а ведже и того всего яко имѣнья лежачого третюю часть жонѣ отписати вольно, абы седечы на имѣнью мѣла чимъ службу нашу господарскую и земскую съ третее части имѣнья заслуговати. А дѣти и близкіе кгды будуть съ тое третее части скуповати; тогды тые вси речы яко зброя челядь стадо и быдло мають при имѣнью зоставити, а гдѣ бы тые речи утратила, тогды зъ вена ее мають за то ошацовавшы вытрутити часу откладанья пенязей. А такъ подлѣ уставы нашое мають ся заховати вси подданые наши и на потомные часы, а хто бы надъ звышей тое уставы нашое учинилъ, а што неслушнѣ жонѣ своей записалъ; таковыхъ записовъ не хочемъ мѣти моцныхъ мы сами и потомки наши Великіе Князи Литовскіе. А для того жъ отецъ еще не выдавши дѣвки своей замужъ маеть первей того смотрити, естли бы того зятя своего третяя имѣнья совито стояти могла противко внесенья дочки его, на чомъ бы ее противъ того веновати мѣлъ. А гдѣ бы тая часть не стояла противко внесенья; тогды маеть отецъ за тую суму пенезей, што бы по ней мѣлъ дати, купити имѣнье и дочцѣ своей за то дати; а зять предсе жонѣ своей за то, што бы особно взялъ суму якую, маеть отправу вчинити на третей части имѣнья своего

властивого, а того имѣнья, которое отецъ купивши дочцѣ своей дастъ, мають сполу уживати ажъ до живота своего мужнего, а по животѣ мужнемъ она яко свое властное маеть одержати весполокъ зъ веномъ своимъ.

АРТЫКУЛЪ 3.

По смерти отцовской дѣвки якъ мають зъ имѣнья выправованы быти.

Уставуемъ, если бы отецъ за жывота своего выдалъ одну дѣвку свою замужъ, а въ томъ умеръ, а по собѣ зоставившы еще колко дѣвокъ; тогды и тые дѣвки водле опису або тестаменту его мають быти выправованы, яко имъ будеть описано, або зъ готовизны заставленое. А гдѣ бы сумы описаное а ни назначоное не было готовизны, и не могъ бы братъ такъ великое сумы по нихъ дати яко за першою дано; тогды ошацовавшы четвертую часть имѣнья своего отчызного, ничого съ того имѣнья не втративши; и тымъ сестрамъ своимъ выправу равно всимъ дати, иле ихъ будеть, окромъ если бы братъ ихъ розумѣлъ, ижъ четвертая часть имѣнья ихъ отчызного болшое важности, нижли бы имъ на ровные части такъ много яко першой сестрѣ выправы пришло, то будеть на воли его. А пакли бы братъ або стрыеве суму имъ зоставленую утратили; тогды водлѣ опису будуть повинни яко властный долгъ отдати и заплатити.

АРТЫКУЛЪ 4.

О вдовѣ венованой, якъ се мають противко ее дѣти лѣта маючые обходити.

Вдова которая сѣдить на вдовьемъ столцы, а будеть ли венована отъ мужа своего, а сынове мають зуполные лѣта; тогды она маеть осѣлость только на венѣ своемъ, а сынове мають припущоны быти ко всимъ имѣньямъ и скарбомъ отцовскимъ, которые мають службу земскую заступовати; а естли бы была не венована, тогды маеть быти захована, яко вышей есть описано.

АРТЫКУЛЪ 5.

Вдовы безплодные, которые дѣтей не мають.

Обачивши есьмо то, ижъ которые вдовы безплодные сѣдятъ навдовьемъ столцы, многіе се шкоды отъ нихъ дѣлають Речи Посполитой, а то тымъ обычаемъ ижъ службы земскіе отъ ихъ не бывають служоны, такъ яко бы мѣли быти, и тежъ ближнимъ много имѣнья утрачають; уставуемъ такъ, ижъ которая вдова безплодная, а будетъ ли венована отъ мужа сво-

его, тогды маеть осѣсти только на вѣнѣ своемъ, а имѣнья мають на ближнимъ спасти; а естли бы небыла венована отъ мужа своего, тогды маеть на третей части имѣнья сѣдѣти, поки за мужъ пойдеть, тогды близшіе мають вѣнецъ ее платити, яко естъ вышей, если будеть не вдовою замужъ пришла.

АРТЫКУЛЪ 6.

Который бы кольвекъ осѣлый и неосѣлый оженился въ Литвѣ.

Тежъ уставуемъ, ижъ бы который кольвекъ оселый и неоселый оженился въ Литвѣ и побралъ по жонѣ имѣнья; тогды часу войны и каждое потребы Великого Князства Литовского противъ кождому непріятелю того панства зъ имѣней жоны своее, и зъ якого жъ кольвекъ набытья досталъ бы имѣнья въ томъ панствѣ, повиненъ будеть самъ съ того службу военную земскую служити и заступовати, и тымъ се не вымовляючы, же ему жона не записала. И хто бы съ таковыхъ якимъ же кольвекъ обычаемъ набывшы и маючи имѣнье у Великомъ Князствѣ Литовскомъ и въ земляхъ ему належачихъ, а войны которіе бы кольвекъ не служилъ, яко вышей описано; тогды онъ и жона тые имѣнья тратятъ на Речъ Посполитую.

АРТЫКУЛЪ 7.

О дѣвкахъ, которые бы безъ воли родичовъ замужъ идуть, або бы мѣли пойти.

Гдѣ бы которая дѣвка безъ воли отцовское и матчины ишла за мужъ; таковая отпадываеть отъ посагу и отъ имѣнья отчизного и материстого, а естли бы одна была у отца, тогды отчызна на близкихъ спадываеть мимо таковую дѣвку.

АРТЫКУЛЪ 8.

О дѣвкахъ, которые по смерти родичовъ своихъ безъ воли братьи або стріевъ за мужъ идуть.

Уставуемъ, естли бы дѣвка остала отца и матки, по смерти ихъ родичовъ своихъ, не доросши лѣтъ своихъ, або тежъ и доросши лѣтъ замужъ пошла безъ воли братьи або стріевъ своихъ, а не будеть ли братьи рожоное мѣти або стріевъ, або близкихъ своихъ; таковая отпадываеть отъ посагу имѣнья своего отчызного и материстого и спадковъ, што бы напотомъ на нее спасти мѣло. А естли бы она мѣла лѣта свои, а братья або стріеве ее задерживаючи ее не хотѣли бы замужъ выдати; тогды однакожъ своволнѣ не маеть ни за кого ити, лечъ маеть

дати знати до вряду через кровныхъ вѣдомость, а врядъ ей маеть дозволити замужъ пойти; а она естли зъ волею вряду або близкихъ замужъ пойдетъ за ровного собѣ шляхтича, тогды таковая имѣнья не маеть тратити, а вѣдь же дѣвка маеть мѣти лѣта зуполные петнадцать лѣтъ, а тотъ хто ее поиметь вольно ему будеть доходити маетности жоны своее. А братья або стріеве и которіи кольвекъ близкіе маючи сестри въ опецѣ своей, поколь ихъ замужъ выдадуть, мають ихъ учтиве на всемъ ховати, держечы при нихъ нѣвесту старую статечную; а естли бы учтивѣ ховати не хотѣли, тогды таковые дѣвки могуть на части своей, съ которое имъ выправа маеть быти, сами сѣдети подъ справою опекуна отъ вряду имъ приданаго до того часу, поколь замужъ пойдуть, а идучи замужъ выправа имъ съ того дому маеть быти водлѣ поступку вышей описаного.

АРТЫКУЛЪ 9.

Хто бы з двѣма або съ трема жонами дѣти мѣлъ.

Уставуемъ, естьли бы которая вдова замужъ пошла, и дѣти въ мужа першое жоны нашла и съ тымъ мужемъ другихъ дѣтей набыла, тогды по смерти мужней зъ обоима детьми того мужа своего во имѣнью ровную часть и въ скарбѣ маеть мѣти; а естли бы дѣтей не мѣла, тогды зъ дѣтьми мужа своего першое жоны его ровную часть только во имѣньяхъ лежачихъ будеть мѣти, але въ скарбехъ и въ рухомыхъ речахъ мѣти не маеть, окромъ внесенья своего, и тежъ естли бы што зъ ласки ей мужъ записалъ нѣкоторую часть имѣнья лежачого, на той она маеть сѣдѣти только до жывота своего, если замужъ не пойдетъ, а если бы замужъ пошла, тогды тую ровную часть имѣнья маеть дѣтемъ первое жоны его зоставити, а тые дѣти венца ей не повинни будутъ дати.

АРТЫКУЛЪ 10.

О вдовѣ, которая зостанетъ зъ дѣтьми недорослыми мѣтъ.

Уставуемъ, которая вдова зостанеть по мужу своемъ зъ дѣтьми недорослыми, а хотѣла бы на вдовьемъ столцы сѣдети и дѣти въ опецѣ своей мѣти, а будеть ли оселость добрую мѣти або вено отъ мужа своего оправеное; тогды таковая вдова маеть на вдовьемъ столцы на всихъ имѣньяхъ зъ дѣтьми сѣдѣти, если бы опекуны уставленые отъ мужа ее не были. А естли бы оселости добрые або вѣна отписаного не мѣла, тогды маеть дати по собѣ рукоемство доброе люсей оселыхъ, таковая ку опецѣ маеть быти припущона. А гдѣ бы она и потомъ будучи на вдовьемъ столцы дѣтемъ имѣнья скарбы утрачала; тогды стріеве або близкіе мають ее притегнути передъ урядъ земскій на рокъ певный,

яко на завитый, и доведуть ли того, же утрачала, маеть опеку и имѣнья и дѣти пустити кревнымъ, а сама зостати на оправѣ своей; а не будеть ли мѣти оправы, тогды мають ей выдѣлити ровную часть межи дѣтьми, которую маеть держати и ее вживати до живота своего, або покуль замужъ пойдеть, а по жывотѣ ее тая часть ее маеть спасти на дѣти. А вѣдьже утрата отъ нее на имѣньяхъ иншая не можетъ се показовати: одно естли бы непобожными податками винами серебщизнами людей у въ оныхъ имѣньяхъ обтяжала, гумна и иные статки домовые нерялнѣ роспрашала, або частые и непотребные калацѣи мѣвала, и слуги непотребные ховала, а ничого въ домъ дѣтиный не прибавляла. А гдѣ бы стрiевъ и иншихъ кревныхъ не было, тогды мы Господаръ, а въ небытности нашой у Великомъ Князствѣ Литовскомъ ино панове рада наша каждый у своемъ воеводствѣ для таковое утраты мають зъ рамени нашого господарскаго опекуновъ оселыхъ на тое мѣстце уставити, которiе дѣти имѣнья скарбы и ее самую у въ опецѣ своей мѣти будуть а не допущати большей утраты чинити. А въ томъ часѣ намъ тую утрату по ней обачатъ, она бы што дѣтемъ утратила; тогды будеть винна тую всю шкоду дѣтемъ своимъ платити зъ вѣна або зъ властного имѣнья своего, а не будеть ли мѣти имѣнья або вѣна, тогды оные рукоимцы будуть повинни шкоду дѣтемъ платити.

АРТЫКУЛЪ 11.

О дѣвкахъ и вдовахъ, которiе за простыхъ людей замужъ идуть.

Уставуемъ, которая бы дѣвка або вдова, будучы стану шляхецского, маючы имѣнья отчызные або материстые, пошла замужъ за простого стану человѣка не шляхтича; таковая отъ всихъ имѣней своихъ якъ отчызныхъ такъ материстыхъ вѣчности отпадываеть, але тые имѣнья на близкихъ мають прiйти, а по вдовѣ на дѣти и тежъ на близкихъ ее, которые дѣти яко близкiе предсе будуть повинни таковой дѣвцѣ або вдовѣ за тые имѣнья ее отложыти суму пенезей подлѣ шацунку статутового, але по половицы, то естъ даючы за кождую службу людей пять копъ грошей, а иншые кгрунты сумы по половицы, яко въ томъ статутѣ о томъ шырей написано, а вѣно описаное все тратятъ, и не повинни будуть дѣти и близкiе таковой вѣна откладати.

АРТЫКУЛЪ 12.

О вдовѣ, которая бы по смерти мужа своего за другого хотѣла пойти.

Хочемъ мѣти, абы малженство въ почтивости было заховано и для вѣдомости плоду, абы кождая вдова шляхтянка по смерти мужа своего·

до шести мѣсецей за другого мужа не смѣла пойти; а которая пойдеть, тогды вѣно отъ мужа своего описаное тратитъ, а пакли бы вѣна описанаго не мѣла, тогды заплату до скарбу нашого дванадцать рублей грошей заплатити маеть.

АРТЫКУЛЪ 13.

О спадки, которые заровно на сына и на дочки приходять, и о внесенью матчиномъ, если бы кому не записала.

Тежъ уставуемъ, ижъ всякіе материстые такъ лежачіе и иншые речи рухомые, тежъ внесенье матчино, которое бы никому не было записовано, то все маеть въ ровный дѣлъ пойти межи всихъ дѣтей якъ сыновъ такъ и сестръ, нижли спадки отчизные на сыновъ на близкихъ по мечу приходять такъ, яко на иншомъ мѣстцу шырей о томъ написано.

АРТЫКУЛЪ 14.

О поровнанья внесенья розныхъ жонъ передъ раздѣломъ дѣтиного имѣнья.

Тежъ уставуемъ, кгды бы одинъ шляхтичъ мѣлъ колко жонъ, а оные жоны мѣли бы ровное внесенье свое въ сумахъ пенежныхъ; тогды сынове, колько ихъ будеть зъ оныхъ жонъ, вси имѣнья отчизные мають на себе на ровные части подѣлити. А естли бы которое жоны внесенья большей нижли иншыхъ жонъ; напервей передъ роздѣломъ имѣней своихъ выровнати оное болшое внесенье матки братьи своей, ровное внесенье подѣливши, заплатити, тогды жъ имѣнья отчизные на ровные части межи себе подѣлити.

АРТЫКУЛЪ 15.

Если бы которая вдова замужъ пошла.

Уставуемъ, если бы которая вдова замужъ пошла, а первей будучи за первымъ мужемъ своимъ вѣно оправленое отъ мужа своего мѣла; тогды отъ другого мужа вѣна записаного мѣти не може, нижли бы тотъ мужъ ее другій вмеръ, а дѣти по собѣ зоставилъ, тогды она межи дѣтьми своими ровную часть у въ имѣнью взяти маеть, а на томъ до жывота мѣшкати*. Тогды отъ близкихъ маеть на вдовьемъ столцу на

* Въ трет. ред. стат. «А если бы одно дитя зостало; тогды отъ того дитяти альбо отъ ближнихъ маетъ на вдовьемъ».

гретей части зостати, а по животѣ ее и тая третяя часть маеть спасти на близкихъ*, заховатися водлѣ того, яко вышей о томъ написано.

АРТЫКУЛЪ 16.

О имѣнью, на которомъ мужъ жонѣ отправу чынить.

Уставуемъ тежъ, ижъ хто кольвекъ описавшы отправу жонѣ своей на которомъ имѣнью своемъ учинившы, того имѣнья своего никому иншому никоторимъ правомъ а ни способомъ записовати а ни въ чужіе руки задавати не можеть, хотя и призволенье отъ жоны показовалъ, безъ очевистого передъ врядомъ сознанья ее; а и врядъ тежъ кождый на таковомъ вѣнованомъ имѣнью никому отправы никоторое чинити не маеть, окромъ добровольного и очевистого передъ врядомъ самое панее вѣнованое призволенья.

АРТЫКУЛЪ 17.

О безплодной жонѣ.

Кгды бы которая жона будучы замужемъ безплоднѣ умерла, маючы певное внесенье за выправою отъ родичовъ своихъ, а того бы имѣнья никому не записала, таковое внесенье зась въ тотъ же домъ, съ которого вышло, вернутися маеть родичомъ ее. А которая бы жона незплоднѣ умершы мѣла внесенье и выправу певную отъ братьи съ четвертое части, а никому бы того не записала, а еще бы сестра ее была невыпосажона и за мужъ не выдана; тогды таковое внесенье не приходитъ засе на братью, але на сестру которая бы еще замужъ не выдана была; або если бы оное внесенье отъ сестры своее братья собѣ взяти хотѣли, тогды вмѣсто того сестрѣ невыданой зо всее четвертое части, чого стояти будеть посагъ и выправу дати повинни. Кгды жъ четвертая часть водлугъ давныхъ правъ особливѣ на выправѣ дѣвокъ замужъ отложона безъ всякое розности, хотя бы ихъ было и на болѣй або тежъ и одна**.

---

* «А ведже сѣдечи на вдовьемъ столцу, не маетъ того имѣнья утратити, але се вовсемъ».

** Въ трет. редакціи Стат. «а если бы отецъ колко дочекъ за своего живота выдалъ, а еще бы одна або колко ихъ невыданыхъ зостало; тогды той албо тымъ позасталымъ, не зо всее четвертое части, але водлугъ ихъ права и личбы съ части тое четвертое выправа дана быти маетъ».

АРТЫКУЛЪ 18.

О розводехъ малженскихъ передъ судомъ духовнымъ.

Тежъ уставуемъ, ижъ розводъ малженскій маеть быти передъ судомъ духовнымъ обоего стану водлѣ правъ нашихъ хрестіянскихъ: если мужъ зостанеть виненъ зъ розсудку права духовного, тогды жона останеть на оправѣ отъ него описаной; а пакли бы жона винна найдена, тогды внесенье и оправу свою тратить. А вѣдьже если бы розводъ слушный доводомъ для кревности, ижъ ся малженство въ невѣдомости кревности стало, або для иншыхъ причынъ, которые бы се передъ правомъ духовнымъ показали, ижъ бы слушный розводъ мѣлъ быти; тогды при розводѣ вѣнокъ при мужу и внесенье при жонѣ зостати маеть.

РОЗДѢЛЪ ШЕСТОЙ О ОПЕКАХЪ

АРТЫКУЛЪ 1.

О дѣти недорослые лѣтъ.

Уставуемъ, абы по смерти родичовъ дѣтемъ лѣтъ недорослымъ шкоды и роспрошенья маетностей ихъ якъ лежачихъ такъ и рухомыхъ не было; съ тое причины таковые дѣти лѣтъ недорослые мають быти подъ справою и опатрностью опекуновъ отъ родичовъ назначоныхъ, або тежъ приданыхъ до лѣтъ зуполныхъ, а лѣта мужчизнѣ мають быти зуполные осмнадцать лѣтъ, а дѣвка петнадцать лѣтъ.

АРТЫКУЛЪ 2.

О опецѣ отцовской.

Тежъ уставуемъ, если бы отецъ мѣлъ дѣти недорослые лѣтъ, которые бы мѣли имѣнье материстое обоимъ записаное; тогды якъ дѣтьми самыми отецъ, такъ и таковымъ имѣньемъ ихъ материстымъ и якимъ кольвекъ ихъ властнымъ, опекунъ маеть быти до лѣтъ ихъ дорослыхъ, а кгды лѣтъ доростутъ, маеть имъ тые имѣнья зъ опеки своее пустити, и личбы ни которое имъ чинити не повиненъ. Одно жъ часу опеки своее не мають моцы ничого оныхъ имѣней въ руки чужіе а ни вѣчнымъ а ни заставнымъ правомъ и обычаемъ впущати; а хотя жъ бы и впустилъ, тогды то дѣтемъ шкодити не маеть, але мають того на державчомъ доходити, толко бы давности, вышедши зъ опеки, не омѣшкали. А тежъ кгды бы которого сына его власного имѣнье набытое въ готовыхъ пенезей або якихъ кольвекъ речахъ отецъ за живота своего на свои потребы выдалъ, а потомъ самъ умеръ и колько бы сыновъ зоставилъ; тогды наипервей нижли дѣлъ ровный во имѣнью

отчизны межи сынми будеть, мають они долгъ отца своего вси сынове съ тымъ посполу братомъ своимъ, чіи речи будуть, межи себе на ровные части розняти, и такъ кождый части своее оный долгъ брату своему отложившы, тожъ мають имѣнья отчизные въ ровный дѣлъ подѣлити.

АРТЫКУЛЪ 3.

Которыи опекунами мають быти.

Наипервей тые опекунами мають быти, кого бы отецъ на тестаментѣ дѣтемъ своимъ описалъ, а если бы не описалъ, тогды братъ старшый лѣтъ дорослый маеть молодшую братью и сестрами опекатися. А не будеть ли брата дорослого; ино стрыеве по мечу мають опекунами быти, а если бы стрыевъ рожоныхъ не было, ино близкіе также по мечу ку опецѣ мають быти припущоны. А кгды бы опекуновъ прирожоныхъ никого не было, ино по матцѣ иншые кревные мають быти опекунами; а не станетъ ли покудели кревныхъ, тогды отъ насъ Господара або отъ пановъ воеводъ або тежъ и отъ суду земского мають быти опекуны приданы, не чужоземцы але добрѣ оселые въ томъ же повѣтѣ, гдѣ опекатисе будеть, абы оселость таковего опекуна значна была ровна съ тымъ имѣньемъ, которое у въ опецѣ мѣти будеть. И кождый опекунъ хотяжъ бы и кровный также добрѣ оселый маеть быти, кромъ тыхъ опекуновъ которихъ отецъ тестаментомъ назначитъ. А вѣдже если бы тотъ опекунъ отъ отца назначоный неслушнѣ се на той опецѣ справовалъ зъ шкодою оныхъ дѣтей; тогды мы Господаръ або панове воеводове або тежъ врядъ земскій въ повѣтехъ своихъ мають тую опеку отъ того опекуна отнемши, кому съ прирожоныхъ або близкихъ або кому кольвекъ обчому, только цнотливому и добрѣ оселому, тую опеку злецити, и што бы ся шкодъ отъ оного першого въ имѣнью онымъ дѣтѣмъ стало, то все на ономъ опекунѣ съ права сказано быти маеть. А если бы дѣтиные имѣнья въ розныхъ повѣтехъ были, тогды врядъ, въ которомъ повѣтѣ головнѣйшое имѣнье тыхъ дѣтей будеть, маеть опекуна придати; а тотъ самъ одинъ при головнѣйшомъ имѣнью и иные вси имѣнья, хто бы по розныхъ повѣтехъ мѣлъ, будеть съ одного держати и ими се опекати. Тежъ опекунъ маеть быти не вельми зешлыхъ лѣтъ, не форый, ростропный, розумный, тотъ который бы собою добре владнулъ и домъ свой ростропне и опатрне справовалъ.

АРТЫКУЛЪ 4.

Наука опекунамъ якъ мають на себе опеку брати.

Уставуемъ, ижъ кождый опекунъ пріймаючи въ опеку наипервей маеть передъ вознымъ отъ вряду на то приданымъ передъ двома

шляхтичами списати достаточнѣ людей и всю маетность дѣтиную, такъ лежачую яко и рухомую, и тотъ реестръ подъ печатью возного и шляхты маеть увести до книгъ земскихъ, и собѣ того уписанья выписъ съ книгъ взяти; а потомъ опекунъ взявшы дѣти маеть ихъ въ добромъ и цнотливомъ выхованью и наукахъ мѣти и въ достатку, водле можности имѣней и водлѣ большого старанья своего, яко ему самому почтивость мѣла, ховати, и маетность ихъ якъ лежачую такъ и рухомую въ цѣлости мѣти, а съ чого бы за долгимъ хованьемъ дѣтемъ шкода быти мѣла, то тые речи на пенези оборочати маеть, и все ку пожитку дѣтиному справовати. А кгды дѣти къ розумнымъ и дорослымъ лѣтомъ прійдуть; пекунови повинни будуть оные вси маетности дѣтиные, якъ лежачіе такъ и рухомые и всякіе доходы зъ имѣнья ихъ, дани пенежныя и медовое и иныя всякія, которіе жъ кольвекъ черезъ весь часъ опеки своее зберуть, ихъ отдати мають, и личбу достаточную вчинивши зо всего усправедливитися. А за працу свою опекунове зъ гумна зъ млыновъ и пересудовъ и зъ озеръ маеть мѣти пожитки и не будуть повинни съ того личбы чынити; вѣдже предсе изъ тыхъ пожитковъ якъ зъ гуменъ такъ и зъ млыновъ мають накладати на выхованье и пріодѣванье дѣтемъ, и службу земскую заступовати. А которимъ житомъ и всякимъ збожьемъ зложонымъ и засѣянымъ опекунъ озметъ, зъ тымъ всимъ опеку здати маеть. Тежъ серебщизны а ни винна себе опекунъ брати а ни ставовъ спускати не маеть, только рибъ изъ ставовъ ку потребѣ своей и къ живности можеть ловити. А которій бы кольвекъ опекунъ, такъ тестаментомъ зоставленый, якъ и прирожоный, або тежъ зъ уряду приданый, не заховуючися водле науки не врядовне безъ возного на то приданого и безъ стороны, несписавшы напродъ всихъ маетностей дѣтиныхъ такъ лежачихъ яко и рухомыхъ, въ опеку вшолъ и што шкоды дѣтемъ опекою своею починилъ; противъ таковому дѣти лѣтъ доросшы близшіе будуть ку доводу, што по тымъ онымъ дѣтемъ дорослымъ лѣтъ справа на ономъ опекунѣ всказано и отправлено быти маеть. А если бы такій опекунъ што опекою своею вшкодившы вмеръ, тогды предся тая шкода на имѣнью его всказана и отправлена быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 5.

Если бы опекунъ што несправою або недбалостью своею дѣтемъ упустилъ.

Кгды бы тежъ опекунъ, такъ прирожоный яко и встановленый отъ отца, або тежъ зъ уряду приданый, якимъ омѣшканьемъ або недбалостью своею дѣтемъ въ молодости лѣтъ ихъ што впустилъ; тогды дѣти, доросшы лѣтъ своихъ зуполныхъ, могуть своего правомъ поискивати

на томъ, хто бы имѣнье держалъ, абы одно доросши лѣтъ своихъ зуполныхъ давности земское не омешкали.

АРТЫКУЛЪ 6.

Опекунъ можетъ дѣтиное кривды доходити у права, але немоцонъ ничого утратити.

Кгды бы хто сиротамъ або дѣтемъ лѣтъ немаючымъ якую кольвекъ кривду учинилъ; тогды опекунъ ихъ моцонъ того правомъ доискиватися. А кгды бы опекунъ зъ дѣтьми о што былъ позванъ, на то опекунъ не повиненъ у права отповѣдати, окромъ тыхъ причынъ, которые нижей описаны; бо опекунъ неповиненъ дѣтемъ ничого утратити, и што бы опекунъ въ лѣтехъ ихъ недорослыхъ имъ упустилъ, въ чомъ бы се имъ кривда видѣла, тогды они доросши лѣтъ своихъ, могуть о тыхъ кривдахъ своихъ мовити и правомъ того доходити, только бы давности земское не омешкали.

АРТЫКУЛЪ 7.

Хто бы дѣти недорослые до права позвалъ.

Уставуемъ тежъ, ижъ о имѣнья такъ отчизные яко и материстые купленые и выслужоные дѣти а ни опекунъ не будуть повинни у права отповѣдати, але мають тую справу до лѣтъ дѣтиныхъ зуполныхъ отложыти; а они кгды лѣта зуполные будуть мѣти, тогды на онъ часъ сторона жалобливая маеть ихъ припозвати, а они вжо будуть повинни на жалобу отповѣдати не вымовляючися давностью земскую, только бы тежъ сторона жалобливая отъ зуполныхъ лѣть ихъ давности земское не премѣшкала.

АРТЫКУЛЪ 8.

Ижъ дѣти недорослые не мають у права отповѣдати въ одно чотырохъ причынахъ.

Тежъ дѣти не маючы лѣтъ, будучы до права позвани, одно въ чотырохъ речахъ повинни будуть отповѣдати. Первей, кгды отецъ ихъ або матка за доброго здоровья которое имѣнье лежачое въ пенязехъ заставнымъ обычаемъ держали, або якъ кольвекъ суму на томъ имѣнью было имъ описано, а близкіе бы тое имѣнье отъ тыхъ дѣтей выкупити хотѣли, и для того бы были позвани ку обранью пенезей; тогды будуть повинни пенези взяти черезъ опекуна або тежъ черезъ пріятелей кровныхъ, а имѣнье пустити. Другое, кгды бы отецъ ихъ кому ручылъ о

якую кольвекъ речъ, а о тую бы поруку еще отецъ ихъ за жывота своего былъ позванъ до права; тогды по смерти отцовской дѣти, будуть ли отъ кого позвани, отповѣдати повинни, и съ права найдеть ли се, то мають его съ поруки вызволити. Третее, кгды бы отецъ за жывота своего о якое дѣдицство мѣлъ право и не доконавшы умеръ; тогды дѣти черезъ опекуна повинни будуть отказовати, а если бы одно позванъ былъ, а у права не стоялъ, тогды тая речъ маеть отложона быти до лѣтъ дѣтиныхъ. Четвертое долгъ отца своего повинни дѣти платити не вымовляючися молодостью.

АРТЫКУЛЪ 9.

О братьи недѣльной.

Уставуемъ, кгды бы братья недѣльная маючы лѣта дорослые одного въ имѣнью зоставили, а онъ яко старшый мѣстцу зоставленый былъ бы ку праву позванъ, а сполную речъ свою и братьи своее утратилъ; тогды иншая братья его рожоная не маючы моцы таковогo судовного выроку у права отмѣнити ани поправляти, але што черезъ брата своего утратили, о то на вѣки мають молчати. А кгды бы одному брату лѣта зуполные маючому имѣнье его отъ братьи молодшое отъ опекуновъ въ руки пришло, а былъ бы позванъ о которую кольвекъ речъ о имѣнье, або о што кольвекъ, повиненъ отповѣдати у правѣ ни ждучи лѣтъ братьи своее молодшое; ачкольвекъ правомъ дойдеть, то съ братьею, кгды лѣтъ доростутъ, ровно дѣлити будуть повинни; а если тежъ што правомъ утратитъ, того братьи нагорожати не будетъ повиненъ, а ни братья будуть мочи того на братѣ своемъ ани на томъ, хто зыщеть правомъ, поискати; а вѣдьже если бы братъ которую хитростью або недбалостью своею што ку шкодѣ братьи своее пустилъ, а то бы братья на него у права довели, тогды тотъ братъ, который што не слушнѣ упустилъ, маеть братьи съ части своее нагородити.

АРТЫКУЛЪ 10.

Старшій опекунъ не можеть имѣнья дѣтиного продавати, утратити и граничити.

Уставуемъ, ижъ опекунъ не можеть имѣнья дѣтиного, которимъ ся опекаеть, продати або якимъ же кольвекъ обычаемъ утратити и тежъ граничити; а если бы опекунъ иначей учинилъ, тогды дѣти дошедши лѣтъ зуполныхъ будуть мѣти моцъ имѣнье свое отъ того, хто его уживаеть, правомъ доходити, одно бъ дошедши лѣтъ зуполныхъ давности земское не омѣшкали.

АРТЫКУЛЪ 11.

Старшый сынъ дорослый не можеть братьи недорослое имѣнья отдаляти або завести, окромъ части своее, лечъ бы для долговъ родичовъ своихъ.

Уставуемъ, ижъ старшый братъ држачы сполное имѣнье зъ братьею своею нероздѣльное не будеть мѣти моцы якимъ же кольвекъ мененымъ обычаемъ того сполного имѣнья заставляти продавати отдаляти або утрачати, вынемшы часть свою, которая на него приходить, можеть зоставити до вѣчного дѣлу. А гдѣ бы тежъ долги того родичовъ ихъ записаные або правомъ належачые потребовали, въ которой же потребѣ тотъ братъ старшый, зъ вѣдомостью а порадою старшихъ пріятелей дому своего, будеть маючи имѣнье сполное братьи зоставити, о такіи долги платити, а вѣдьже такъ яко бы пенези на имѣнье братьи своее взятые не превышали сумы долговъ отцовскихъ. А если бы долги або заплата якая судовнѣ сказаная при меньшымъ была; тогды старшый братъ, первей огледавшы живностей и иные потребы домовые, маеть съ цыншовъ доходовъ имѣней сполныхъ долги оные малые плати, а останокъ, што бы збывало, маеть вѣрне братьи заховати; а если бы иначей чинилъ, тогды таковоге заставованье або записованье имѣней у права пріймовано быти не маеть; а братья, которихъ имѣнья тымъ або якимъ инымъ неслушнымъ способомъ будуть заставлены, кгды лѣтъ своихъ доростутъ и давности не замолчать, будуть мочы его правомъ доходити; а той, которій бы противъ уставы нашое пенези на имѣнье братское безъ ихъ зуполного дозволенья такъ неопатрнѣ далъ, тогды своихъ пенезей на ономъ старшомъ братѣ доходити искати будеть. А кгды бы которій дорослый былъ на службѣ у чужихъ краинахъ або на науцехъ або у везанью непріятельскомъ, тому давность не шкодить, естли ее отъ пріѣханья своего не замолчитъ. А вѣдьже и на свою часть будеть ли хотѣти братъ старшый якую суму пенезей взяти, тогды маеть такъ брати, яко бы сума не превышала, а на вѣчность, не роздѣлившы имѣнья съ братьею своею, части своее продавати не можеть.

АРТЫКУЛЪ 12.

Въ опецѣ, тое имѣнье держечи, не маеть ничого зъ него за свою вину платити.

Коли бы хто чужое имѣнье въ опецѣ або заставѣ держалъ, а были бы якіе кривды суседскіе або долги або якіе иные справы покананье; таковый кождый, если бы не былъ на своей властности оселый, въ та-

ковыхъ своихъ речахъ въ сужоныхъ на рухомомъ имѣнью его або въ недостатку заплаты на самомъ истцу* маеть быти отправлена**.

АРТЫКУЛЪ 13.

Коли бы ся трафило екзекуторови оборонцы, почавшы которіе справы тестаментовъ справовати, и недоконавши умерли.

Уставуемъ, ижъ кгды бы ся опекунове почавши тестаментомъ справовати што кольвекъ, а въ томъ не докончившы померли; тогды близкіе оныхъ дѣтей маютъ быти припущоны ку екзекуціи, а естли близкихъ не будеть, ино врядъ опекуновъ, хотя бы обчихъ, до того тестаменту подъ тою жъ моцъю все справовати, якъ и тые, которые померли.

РОЗДѢЛЪ СЕМЫЙ О ЗАПИСЕХЪ И ПРОДАЖАХЪ.

АРТЫКУЛЪ 1.

О записехъ на имѣнья свои отчызные и материстые.

О записехъ на имѣнья свои отчызные материстые и всякимъ обычаемъ набытые, которій ся уфалилъ на соймѣ вальномъ Берестейскомъ, въ року тисеча пять сотъ шестдесятъ шостого, мѣсяца Іюня. Кгдыжъ въ старомъ статутѣ и въ поправахъ статуту нового бачили панове рада обоего стану, также и вси станы, на першомъ вальномъ соймѣ Берестейскомъ отъ насъ Господаря зложономъ отмѣнити четыри артыкулы въ роздѣлѣ томъ семомъ о записехъ: первый, другій, третій и четвертый и праве ихъ на сторону отложити и на тое мѣстце тотъ нижей описаный установити и въ статутъ вложыти, якожъ на то сполнѣ и одностайнѣ вси зезволившыся и уфалившы, до насъ Господара донесли и утверженье того насъ просили. Мы Господаръ, приставуючы тому зволенью и уфалы ихъ, утвержаемъ мѣсто оныхъ чотырохъ артыкуловъ вышъ помененыхъ, откладаючы ихъ на сторону, на передъ нижей описаный ку уживанью и справованью въ томъ панствѣ Великомъ Князствѣ Литовскомъ и во всихъ земляхъ ему належачихъ, межи всими станы и особами праву земскому и сему статуту прислухаючихъ. Што вси отъ сего часу и дня волно и моцно кождому имѣнья свои отчызные и земскіе материстые и выслужоные купленые и якимъ кольвекъ обычаемъ набытые и названые, не смотречы третее и

---

* Первой ред. стат.: «на персонѣ его».

** Трет. ред. стат. «а имѣнье, которое бы у вопецѣ держалъ, отъ того вольно будетъ».

двохъ частей, яко передъ тымъ бывало въ статутѣ обычаемъ стародавнымъ, але все съ домомъ, хто ихъ што маеть, будь тежъ половицу або и которую ихъ часть, и по собѣ и у одно або люди земли, што хотя отъ нихъ водлѣ доброе воли своее и мысли, отдати продати даровати и записати заставити, отъ дѣтей и близкихъ отдалити, подлѣ баченья своего тымъ шафовати. И хотя бы перво которую часть албо половицу имѣнья своего альбо што кольвекъ люди земли кому продалъ записалъ; тогды остаточныхъ имѣней своихъ потому жъ воленъ шафовати вѣчностью заставою, якъ воля его будеть, отдаляючи то отъ дѣтей близкихъ своихъ. А вѣдьже кождый таковый, або продаеть альбо даруеть, самъ очивисте передъ нами Господаремъ объявити маеть, або передъ урядомъ земскимъ, гдѣ въ которомъ повѣтѣ тое имѣнье лежитъ, або до которого суду земского прислухаеть. А пакли бы до которого повѣту было далеко, въ которомъ имѣнье тое лежитъ, алимъьбо до которого суду прислухаеть, тогды будеть ему вольно записъ свой оповѣдати и до книгъ записати; а тотъ кому, продано або якимъ кольвекъ обычаемъ записано будетъ, съ тымъ листомъ записомъ сво и тежъ записомъ врядовымъ маеть ѣхати або послати до того вряду земского повѣтового, гдѣ въ которомъ повѣтѣ имѣнье лежати будеть, а то оповѣдавши маеть до книгъ земскихъ тотъ записъ свой увести, а урядъ урядови вѣрити маеть.

АРТЫКУЛЪ 2.

Если будеть кому потреба записъ чинити кромѣ роковъ земскихъ отъ лежачихъ книгъ.

Тежъ хто бы хотѣлъ што записати оселость кому вѣчностью межи роки судовыми, безъ которыхъ судъ не звыкъ засѣдывати на судѣ, и книги подлугъ статуту лежати не будуть; тогды маеть прійти передъ врядъ замковый дворный, гдѣ судъ отъ насъ Господара засажоны, и тамъ же записъ справеный передъ воеводою або старостою альбо державцою, гдѣ такіе суды суть, оказати вызнати и дати его до книгъ записати замковыхъ слово отъ слова, и выписъ взяти, который выписъ замковый будеть тривати до году а не далей. А въ томъ году маеть быти оный записъ пренесеный до книхъ земскихъ и при врядникохъ земскихъ въ тые жъ книги земскіе дати записати, тымъ обычаемъ таковый записъ маеть быти при моцы захованъ, и тотъ, што имъ кому будеть записано, маеть то одержати. А гдѣ бы такъ доводу не вчинилъ; тогды таковый записъ жадное моцы мѣти и за оным тую речъ, што кому записано, одержати не маеть. А въ небытности воеводъ старостъ и державецъ судовыхъ на таковыхъ урядехъ и мѣстцахъ ихъ; такіе записи за листы вызнаными предся очевисто особы будучи сами, хто што записуеть, вызнавшы и такіе записы сами жъ оказавши

вряду тому, то естъ передъ подстаростимъ намѣстниками и при судьи, отъ таковыхъ особъ урядовыхъ могуть быти и выписы даваны подъ ихъ печатьми и съ подписаньемъ рукъ ихъ, а при намней двухъ, если бы вси три писати не вмѣли.

АРТЫКУЛЪ 3.

Хто бы хотѣлъ имѣнье свое отчизное продати або зоставити.

Хочемъ тежъ мѣти и уставуемъ, абы кождый таковый, хто бы хотѣлъ имѣнье свое отчизное продати або заставити; тогды маеть прійти передъ насъ Господара або передъ врядъ земскій, въ которомъ повѣтѣ тое имѣнье лежитъ, объявити передъ судомъ земскимъ, которая продажа за таковымъ обычаемъ будеть моцна и вѣчнѣ держана, хотя бы на то и потверженья нашого господарскаго не было. А вѣдьже тотъ, кому будеть записано, того жъ часу маеть, взявшы возного зъ уряду повѣтового, увойти въ держанье и того имѣнья; пакли бы по ономъ записѣ въ держанье того имѣнья не пришолъ, а давность земскую десеть лѣтъ промолчалъ, тогды таковая продажа и застава потомъ моцы ни которое мѣти не будеть.

АРТЫКУЛЪ 4.

О вольности продати третюю часть на вѣчность.

Уставуемъ, хто бы хотѣлъ имѣнье свое отчизное продати на вѣчность; тогды только третюю часть имѣнья отчизного вольно ему на вѣчность продати, а двѣ части того жъ имѣнья въ сумѣ зоставити. А вѣдьже не маеть большей на тые двѣ части имѣнья отчизного брати, только такъ яко бы сума не превышала на уфалу и постановене наше, яко вышей въ роздѣлѣ о судьяхъ естъ написано; а гдѣ бы большъ на тые двѣ части пенезей дано, тогды дѣти яко близкіе не будуть повинни большъ платити, только шацункомъ потому яко вышей описано, а што будеть превышати, то оному, хто вышей далъ, маеть згинути.

АРТЫКУЛЪ 5.

О записехъ имѣней купныхъ.

Уставуемъ тежъ, ижъ кождому будеть вольно имѣнье свое куплю и выслугу отдати и продати и кому хотечы записати, бы тежъ кому и обчому, отъ дѣтей и близкихъ своихъ все не менуючи третее части; а вѣдь же тые тымъ же обычаемъ, пришедши передъ насъ Господаря або передъ врядъ земскій часу роковъ судовыхъ, маеть объявити и сознати

и до книгъ земскихъ тую продажу свою записати, за которымъ оповѣданьемъ тая продажа маеть вѣчнѣ держана быти. А хто бы хотѣлъ записати нам не объявивши передъ нами Господаремъ, або передъ паны рады нашими, або тежъ передъ врядомъ земскимъ, бы тежъ и печати людей сторонниxъ у того листу были; тогды таковый листъ або запис у права моцы никоторое мѣти не будеть. А естли бы хто продалъ имѣнье на рокохъ судовыхъ, таковый маеть передъ врядомъ замковымъ сознати; и тотъ, хто купилъ, взявши выписъ зъ уряду замкового, маеть потомъ на першихъ рокохъ судовыхъ земскихъ перенести и дати записати*.

АРТЫКУЛЪ 7.

Не маеть нихто никому жадного спадку записовати, чого въ рукахъ немаеть.

Тежъ естли бы хто хотѣлъ кому записати которимъ спадкомъ, который бы мѣлъ на него прійти вѣновье або материстое або которою кольвекъ близкостью, которій бы кольвекъ по ближнемъ по пустой руцѣ мѣло спасти, а тотъ бы еще былъ живъ; тогды такового спадку нихто не можеть записовати ни продати а ни отдати а ни сумы никоторое на томъ записовати, оли жъ бы въ рукахъ своихъ мѣлъ. А если бы хто кому таковый спадокъ записалъ або продалъ тежъ записалъ на томъ которую суму пенезей, таковый записъ передъ правомъ не маеть быти держанъ, бо нихто никому не можеть дати, чого въ рукахъ своихъ не маеть. А пакли бы хто кому што записалъ отъ своиъ близкихъ, не маючи того въ рукахъ, самъ на передъ умеръ, однакожъ записъ ни в вошто маеть обернень быти предсе, то маеть прійти на прирожоныхъ близкихъ.

АРТЫКУЛЪ 8.

Хто бы кому записалъ имѣнье або землю по своемъ животѣ, а тотъ, кому записано, того смерти не дождалъ и напередъ умеръ.

Тежъ уставуемъ, если бы хто кому записалъ имѣнье або люди по своемъ животѣ, а тот, которому будеть тая речъ записана, того смерти не дождалъ, которій то будеть ему записалъ, и самъ напередъ умеръ; тогды тотъ тую речъ можеть иному записати, кому воля его будеть. Нижли еслибы тотъ живъ былъ, а онъ ему записавши, и потомъ иншому другимъ записомъ хотѣлъ записати; тогды отъ першый записъ маеть при

---

* Артыкулъ шестой въ рукописи пропущенъ. А въ Оглавленіи записанъ такъ: «Если бы отецъ и матка отъ дѣтей своихъ, або братъ отъ братьи которое имѣнье кому записати хотѣлъ».

моцы зостати, а послѣдній ни во што маеть оберненъ быти. Такъ тежъ хто бы кому имѣнье або люди або земли продалъ; тогды тотъ, хто первей купилъ, маеть то одержати, а тотъ, которій опослѣ купилъ, маеть пенезей своихъ на истцу смотрѣти.

АРТЫКУЛЪ 9.

Хто бы на которую кольве речъ добровольнѣ далъ записъ, тотъ маеть при моцы зостати.

Тежъ уставуемъ, если бы ся хто кому записалъ на которую кольвекъ речъ рухомую або суму позычоную добровольнѣ записъ, подъ печатью своею и подъ печатьми людей добрихъ подлѣ обычаю права учиненый; таковый кождый маеть у таковомъ записѣ зостати, а тотъ записъ кождый маеть у права мѣти моцъ.

АРТЫКУЛЪ 10.

О имѣнье должное и давность земскую.

Тежъ уставуемъ, коли хто купилъ якое дѣдицство и держалъ съ покоемъ заплатившы, а на томъ же бы имѣнью хто иншый долгъ мѣлъ первей врядовнѣ записаный, поки еще было не продано, и въ молчанью былъ о тотъ долгъ десеть летъ, черезъ давность земскую, и правомъ его не доходилъ; таковый хотя и листы упоминальные мѣлъ, то не маеть на томъ имѣньи долгу смотрѣти, але истца у своихъ пенязяхъ искати. А естьли бы тотъ истецъ на мѣлъ чимъ платити; тогды въ томъ долгу маеть его судъ за шлюбъ выдати, нижли если бы отъ того* долгъ также врядовнѣ записаный до права позывалъ того, который имѣнье держитъ тое, давности земское не омѣшкавшы, тому подлугъ запису его першого тотъ долг на томъ же першомъ имѣнью маеть быти держанъ, а тотъ, который въ держанью того дѣдицства, оный долгъ маеть заплатити тому, хто першый записъ маеть, а самъ маеть тыхъ пенезей и кождого оного накладу на истцу доискивати.

АРТЫКУЛЪ 11.

Хтобы подъ кимъ искалъ близкости, а тотъ держалъ имѣнье записомъ слушнымъ.

Хто бы под кимъ имѣнья искалъ близкости своей, а тотъ бы, подъ кимъ ищетъ, держалъ тое имѣнье записомъ слушнымъ, а повѣдилъ бы,

* Трет. редак. Стат. «*ототъ*».

ижъ то не одному ему але иншимъ тымъ же записомъ тое имѣнье записано, и рекъ бы : про то я безъ нихъ о тое имѣнье не хочу отповѣдати; тогды тотъ, хто имѣнья ищетъ, маеть оныхъ всихъ учасниковъ припозвати, которимъ тотъ записъ служитъ.

АРТЫКУЛЪ 12.

О долги двохъ або колко на одномъ имѣнью.

Коли бы хто имѣнье закупное у которой сумѣ держалъ, а другій бы ся долгомъ своимъ ку тому жъ имѣнью приповѣдалъ, менечи ижъ темъ ему на томъ же имѣнью сума есть описана, и съ права бы тую ему перевелъ, и давность бы земская не замолчана, а тое бы имѣнье обои сумы стояло; тогды тотъ который маеть большую суму повиненъ заплатити, або обадва тое имѣнье иншому въ обоей сумѣ зоставити, а тые пенези межи себе водле записовъ роздѣлити. А пакли бы колько должниковъ ровными долги до одного имѣнья збѣглося, а имѣнье бы вже за тые долги не стояло; тогды хто бедеть мѣти першій записъ, або бы въ держанью имѣнья былъ, а имѣнье тежъ большое сумы не стоить, тогды (тотъ при таковомъ имѣнью зостати маеть, а тые зъ) остатными записы мають тыхъ пенязей своихъ на истцу доходити.

АТЫКУЛЪ 13.

О речъ заставную, хто въ большой сумѣ заведеть.

Тежъ коли бы хто речъ заставную у большой сумѣ зоставилъ, а тотъ чыя речъ у кого ль бы свое засталъ, и ку бранью пенезей, которые пенези або предокъ его будеть на тую речъ взялъ, и ку праву его позвалъ, а передъ правомъ суму пенезей водлѣ запису своего положилъ; таковые пенези отдавши речъ свою маеть взяти, а тотъ, которій на чужую речъ большую суму даеть, на истцы нехай того собѣ смотритъ, што бедеть на звышъ первое сумы далъ.

АРТЫКУЛЪ 14.

Кождая застава давности мѣти не можеть.

Хочемъ тежъ мѣти и уставуемъ, абы кождая застава давности земское не мѣла; и вольно будеть всякому дѣдичу, отложивши передъ правомъ пенези, дѣдицтва своего дойти, такъ за правомъ своимъ прирожонымъ яко кольвекъ и набытымъ.

АРТЫКУЛЪ 15.

О одкладанью пенезей на заставу.

Коли бы хто имѣнье або иншую речъ которую у пенезехъ заставилъ на рокъ мененый, и хотѣлъ бы пенези его на року ему отдати, а заставу къ собѣ взяти, а не будеть ли хотѣлъ пенязей въ его своихъ брати ани заставы ему попустити, а позванъ бы былъ ку праву, абы пенязи свои взялъ, а онъ бы на року завитомъ не хотѣлъ стати; тогды жалобникъ передъ правомъ пенязи маеть положыти, а врядъ ему маеть дати увязанье во имѣнье, и кождый заставу свою зъ уряду одержати маеть водлѣ опису своего. Пакли бы оный, которій имѣнье або которые оные речы заставнымъ обычаемъ закупилъ, а на року позваномъ сталъ; тогды взявшые тые пенязи свое заставы, то есть имѣнья лежачаго або рухомыхъ речей, жалобнику маеть поступити водлугъ запису своего и умовы, жадною давностью не отбываючи. Пакли бы такому заставилъ на рокъ; тогды естьли тотъ жывъ, а рокъ пришолъ, а онъ на рокъ не выкупил; тогды онъ тую заставу маеть держати, ажъ до другого року не можеть окуповати водлѣ запису на то даного. Нижли бы тотъ, хто заставилъ, умеръ свое заставы не выкупившы; а сынъ заставцы, або близкіе тогды того року не мають смотрѣти, але кгды будеть припозванъ, безъ року маеть тотъ пенези взяти а заставы поступити.

АРТЫКУЛЪ 16.

Рокъ праву о заставную речъ маеть быти положонъ завитый.

Хочемъ тежъ мѣти и уставуемъ то, ижъ кождый первый рокъ за позвы зложоный о кождую речъ заставную маеть быти завитый подъ страченьемъ права; отъ которого часу позванъ будеть тотъ, который заставу держитъ, и отъ того часу не маеть большей за имѣней казати жадныхъ доходовъ и пожитковъ брати, а што бы кольвекъ послѣ положенья позву черезъ возного зъ имѣнья того взялъ, то все маеть при выкупанью имѣнья ему вернути.

АРТЫКУЛЪ 17.

Хто бы што запродалъ на рокъ.

Тежъ если бы хто кому заставилъ рухомую речъ на рокъ подъ страченьемъ, а коли бы рокъ пришолъ, а тотъ, хто заставилъ, не выкупилъ; тогды тотъ, хто закупилъ, оповѣдавшися вряду можеть тые речи обернути, кгды хочеть, ку своей потребѣ на вѣчность.

АРТЫКУЛЪ 18.

О имѣнье заставное, безъ року не окупати.

Такъ тежъ имѣнье если бы хто кому заставилъ на рокъ подъ страченьемъ на упадъ; тогды если бы рокъ пришолъ, а тотъ, хто заставилъ имѣнье, на тотъ рокъ не могъ выкупити; тогды тотъ, хто закупилъ, и по ономъ року врядовнѣ обослати маеть ближнихъ, а ближніе не могли бы по ономъ обосланью до году того имѣнья окупити, тогды тотъ, хто закупилъ, по ономъ году, естьли такій не выкупить, маеть вѣчнѣ держати.

АРТЫКУЛЪ 19.

О отнятье имѣнья заставного.

Тежъ уставуемъ, естьли бы хто заставилъ кому имѣнье або люди въ которой сумѣ пенезей на рокъ, и засе пенезей не заплатившы тое имѣнье або люди, што будеть заставилъ, въ него отнялъ до року; тогды тому маеть кгвалту платити дванадцать рублей грошей и заруки въ листѣ описаные, а колько будеть до року тые люди, колко ихъ заставитъ, не робили, за кождый тыжъ день маеть навезки платити за службу суполную по шести грошей, а люди предся маеть пустити. А если бы одинъ другого заставилъ люди або землю, а стороны пришедшы бы хто третій тые люди отнялъ; тогды кому то отнято будеть, ли не всхочеть ли позвати отъ кого ему кривда, тогды маеть позвати оного, хто заставилъ, а онъ с права будеть повиненъ ему, хто заставилъ, очищати, а не чищитъ ли, ино такъ можными людьми землями маеть то нагородити, або и самого истца не будеть, ли тогды только съ тое заставы маеть доходити на томъ, хто заставу въ него отыймуеть.

АРТЫКУЛЪ 20.

О речъ рухомую въ заставѣ.

Уставуемъ, коли бы хто кому заставилъ въ сумѣ пенезей якую колвекъ речъ рухомую, кромъ дѣдицства лежачого, на рокъ, а тотъ бы маючы заставу припозвалъ того, абы заставу свою выкупилъ, а онъ бы съ тое заставы окупити не хотѣлъ; тогды врядъ маеть ему дозволити и допустити тые речы рухомые продати, и што бы звышей на той заставѣ на одну суму его превышало, тогды тое, што будеть назвышъ, маеть оному, чія то застава была, вернути. А гдѣ бы безъ року тая застава запродана; тогды врядъ маеть рокъ положити чотыри недѣли, и на которій ма-

еть выкупити заставу свою, а не выкупить ли на оный рокъ, тогды по оному року подъ тымъ же способомъ, яко вышей описано, мають о тую ся заставу росправити.

АРТЫКУЛЪ 21.

Хто бы кому заставилъ коня або вола безъ року.

Уставуемъ, если бы хто кому заставилъ коня або вола безъ року або и на рокъ, а въ томъ часѣ оное заставы конь альбо волъ здохнетъ безъ причины ображеня, ижъ робечы имъ не порвалъ, або голодомъ не вморилъ; тогды таковогo коня або вола платити не повиненъ, тому скуру показати, и тые пенези въ чомъ былъ закупилъ, тратитъ.

АРТЫКУЛЪ 22.

О речахъ заставныхъ, што бы згинуло въ чіемъ схованью.

Уставуемъ, хто бы мѣлъ речи въ себе якіе кольвекъ рухомые въ заставѣ або у схованью, а тые бы речи были сполу у въ одномъ кгмаху зъ речьми домоваго господаря, и съ пригоды огнемъ погорѣло або покрадены, а онъ бы то вряду, подъ которымъ сѣдить, тогды жъ оповѣдалъ, и къ тому будеть ли еще при тыхъ и властивое маетности его што выкрадено або сгорѣло; тогды маеть на томъ самъ присегнути, ижъ оныхъ речей не користилъ, и ничого ку пожитку своему не обернулъ, за таковымъ отприсяженьемъ маеть быти воленъ. А пакли бы повѣдалъ, же толко того речы, хто далъ ховати, сгорѣли або покрадены, а его самого господаря домового цѣлы; таковый тые речы вси повиненъ будеть оному вернути або заплатити, а естли въ сумѣ пенезей заставлено, ино пенези взяти, а тые речи предсе вернути, на што слушный доводъ учинитъ. Такъ тежъ если бы хто у кого зложилъ въ склепѣ або у якомъ схованью речы своее и замкнулъ, а домовый господарь тые речи въ небытности его рушылъ, або и на иншое мѣстце перенесъ, а въ томъ бы се шкода стала; тогды тотъ, хто рушилъ, маеть тую всю шкоду платити за слушнымъ доводомъ або присегою оного шкодного.

АРТЫКУЛЪ 23.

О заповѣданью речей рухомых чужихъ.

Уставуемъ, кгды бы хто свое речы далъ въ схованье кому, а иншій зъ стороны доведавшися о тыхъ речахъ въ захованью приповѣдался, ижъ тотъ и тые, хто тые речы зложилъ, виненъ ему албо долженъ; тогды господаръ маеть тые речы у себѣ мѣти, а ихъ не выдавати до росправы. А естли бы

ихъ хто заповѣдалъ, хотѣлъ отъѣхать прочъ, тот маеть на мѣстце свое передъ судомъ прокуратора встановити, который въ небытности его будеть оного долгу доходити; пакли бы самъ ѣхалъ, а прокуратора не зоставилъ, ино тые речы, которые заповѣдалъ, мають оному выданы быти, чіи суть, а въ томъ господаръ домовый никоторое трудности ани шкоды мѣть не маеть.

АРТЫКУЛЪ 24.

О листы на долги на имѣнья и на заставы згинулые.

Тежъ уставуемъ, кому бы листы на долги и на заставы на имѣнья згинулые гдѣ кольвекъ на дорозѣ отъ огню або отъ воды и якимъ кольвекъ обычаемъ стороны, а тот, кому листы тые належали, которого жъ часу по оной згубѣ передъ нами Господаремъ або передъ врядомъ оповѣдалъ и записати далъ, а потомъ пришло бы ку праву; тогды тотъ, хто листы стратилъ або кому тые листы прислухають и належать, маеть довести людьми добрыми вѣры годными, которые листы видѣли и ихъ свѣдомы, а потомъ самъ и зъ свѣдками, колько ихъ может мѣти, на томъ прысегнути маеть, ижъ таковые листы страчоны, а кгды того доведетъ людьми добрыми и присегою своею, маеть оную речъ, на што листы згинули одержати.

АРТЫКУЛЪ 25.

Якъ много безъ листу вызнаного маеть позычити.

Уставуемъ, ижъ кождый шляхтичъ мѣщанинъ нихто иншій не маеть безъ листу вызнаного болшъ позычити десети копъ грошей; а если далъ большую суму, а листу вызнаного на то не мѣлъ, тогды тотъ, хто большъ дал безъ листу вызнаного, пенези тратититъ, а тотъ, который позычилъ, не повиненъ большъ платити только десеть копъ грошей и то за присегою оного, хто на немъ тыхъ пенезей доходитъ.

АРТЫКУЛЪ 26.

О позычкахъ купецскихъ.

Тежъ купцы мѣщане жидове не шляхта реистрами, окромъ записанья до книгъ або церокграфовъ, долговъ никоторыхъ доходити не могуть. А вѣдьже хто бы хотѣлъ до листовъ печати прикладати, тогды до всякихъ листовъ на заочную просьбу ани тежъ написанье листовъ на заочную просьбу печати прикладаны быти не мають, кромъ устное и очевистое прозбы, маючи певную вѣдомость, што на тыхъ листехъ записныхъ будеть написано.

РОЗДѢЛЪ ОСМЫЙ О ТЕСТАМЕНЬТЕХЪ.

АРТЫКУЛЪ 1.

Хто можеть и не можеть о речахъ своихъ рухомыхъ тестаментъ чинити.

Уставуемъ, ижъ кождый маеть мѣти моцъ о речахъ своихъ рухомыхъ тестаментъ чинити, кромъ тыхъ парсунъ нижей описаныхъ, которые парсуны ижъ подлѣ права не маютъ ничого вольного, для того тестаментомъ никому ничого отдати не могуть: наипервей дѣти лѣтъ зуполныхъ не маючіе, законники будучи въ законѣ не привильеваномъ, принемши и потвердившися въ законѣ, сынове зъ отцемъ недѣльные окромъ речей набытья своего властного або выслугъ, бо тежъ въ чужую моцъ поданые, то естъ тотъ кого бы кому выдано зъ его статки, шаленые, кацеры, невольники, отъ розуму отходячіе, а вѣдьже тые, коли къ собѣ прійдуть, моцны тестаментъ свой чинити, такъ тежъ и чти отсужоные не могуть тестаментовъ чинити.

АРТЫКУЛЪ 2.

О тестаментехъ на речи рухомые на имѣнья набытые, якъ маютъ чинены быти.

Коли бы хто на речы рухомые або на имѣнье набытое хотѣлъ тестаментъ чинити; тогды таковый будь здоровъ або форъ, коли бы только былъ при доброй памети, моцомъ будеть речы свое и имѣнье набытое таковое отказовати, кому хочеть такъ духовнымъ парсунамъ яко и свѣцкимъ, призвавшы къ тому врядъ земскій судью подсудка писара каплана, а гдѣ бы вряду мѣти не могъ, ино передъ трема свѣдками вѣры годными можеть тестаментъ чинити. А коли сам потомъ умретъ, а тую волю свою остатнюю смертью потвердить, хотя бы и печати не приложилъ; таковый тестаментъ маеть при моцы зостати, только бы по смерти его не омѣшкали тестаменту передъ нами Господаремъ або передъ врядомъ земскимъ оповѣдати на рокохъ першыхъ судовыхъ. Пакли бы хто учиненью тестаменту живъ зосталъ, вольно таковому тестаментъ свой колько кроть хочеть отмѣнити, а остаточный тыхъ двохъ тестаментовъ смертью потвержоный врядовнѣ учиненый въ кождого права при моцы зостати маеть. А именье набытое тестаментомъ яко рухомую речъ кождый можеть записати, коли хочеть, нижли хтобы хотѣлъ имѣнье набытое на церковь записати маеть тымъ обычаемъ: которые кольвекъ духовные будуть тое имѣнье держати, маютъ съ того

имѣнья службу земскую служити конно збройно водле уставы и уфалы земское. И вже отъ того часу уставуемъ, хто записалъ имѣнье на костелъ, тогды съ того имѣнья потомужъ маеть быть служба, яко и первей бывало. А а вѣдже тые свѣдки, которые при справованью тестаментовъ бывають, мають въ собѣ слова, которые слышать отъ того, хто тестаментъ чинить, правдиве до тестаменту казати вписовати и выразити значнѣ безъ кождого охиленья, тежъ и тотъ, хто тестаментъ чинить, маеть меновите кождую речъ у тестаментѣ докладати.

АРТЫКУЛЪ 3.

О сведкахъ, которые мають быти при справованью тестаментовъ.

Тежъ уставуем, при тестаментѣ мають быти три свѣдки вѣры годныхъ и неподойзреныхъ, про то тые свѣдки нижей менованые быти не мають: наипервей тые, которые тестаментовъ своихъ чынити не годни, тежъ невѣсты и екзекуторове або опекунове того тестаменту, такъ тежъ и тые, которымъ въ томъ тестаментѣ што будеть описано. А вѣдже если бы ся приходило кому тестаментъ на войнѣ и въ дорозѣ и въ дому а у пригодѣ, або не могли бы трехъ свѣдковъ мѣти; тогды колко можеть быти, только бы вѣры годни, а при таковыхъ можеть тестаментъ чыненъ быти, нижли скоро по вчыненью маеть тотъ тестаментъ объявленъ быти передъ нами Господаремъ або передъ судомъ земскимъ на первыхъ рокохъ судовыхъ, а на войнѣ передъ гетманомъ альбо хоружымъ повѣтовымъ, а тые свѣдки присегою своею мають тотъ тестаментъ потвердити. А трафитъ ли ся таковый тестаментъ чынити въ чужія земли; тогды тестаментъ маеть быти объявенъ передъ тымъ врядомъ, гдѣ ся пригодить, а пріѣхавшы до того панства и вказавшы отъ оного вряду выписъ, предсе маеть передъ врядомъ земскимъ оповѣдати, яко вышей описано.

АРТЫКУЛЪ 4.

Ни хто не можеть невольнику своему ничого записати, вольнымъ не вчынившы.

Уставуемъ, ижъ кождый якого кольвекъ стану невольнику своему, не вчинившы его на передъ вольнымъ, ничого тестаментомъ записати не может, абы его первей вольнымъ учинилъ. А вѣдьже тестаментомъ ижъ каждымъ листомъ явнымъ можетъ невольника своего вольнымъ учынити, а учинившы, тымъ же тестаментомъ можетъ ему што рухомого водлѣ воли своее записати.

АРТЫКУЛЪ 5.

Кождый слуга путный и мѣщанинъ мѣстъ неупривильеваныхъ, и тежъ человѣкъ простый якъ маеть тестаментъ чынити.

Уставуемъ, ижъ кождый съ таковыхъ людей воленъ тестаментъ чынити о речы свое рухомые и описати третюю часть маетности своее всее кому хочеть, а двѣ части тыхъ же рухомыхъ речей маеть зоставити дитяти въ дому своемъ, для отслугованя съ тое земли свое, на которой сѣдить; а не будеть ли мѣти дѣтей ино предсе тые двѣ части маетности его маеть зостати въ дому его ку службѣ оного пана, на чыей земли сѣдить. А естли бы дѣти будучи вольные, а хотѣли прочъ пойти, тогды тую двѣ части маетности вземшы мають пойти прочъ, только землю мають пану своему подати и съ жытомъ засѣянымъ и съ хоромами съ тымъ всимъ, съ чымъ будеть тую землю пана своего на службу взялъ.

АРТЫКУЛЪ 6.

Если бы тестаментъ въ чомъ не былъ достаточнѣ справованъ.

Коли бы въ которомъ тестаментѣ якимъ незначнымъ або якимъ закрытымъ письмомъ который артыкулъ въ немъ былъ написанъ, або тежъ на мѣстцу значномъ або на датѣ было скробано, тогды таковый тестаментъ маеть быти никчемный; а гдѣ бы на мѣстцу мало потребномъ было скробано не ку шкодѣ сторонѣ, тогды шкодить не можеть. Такъ тежъ хто бы хотѣлъ бурить тестаментъ, а если бы въ въ одномъ або въ кольку артыкулехъ былъ нарушонъ, а иные вси порядне водлѣ статуту справлены; тогды однымъ або колько артыкуловъ всего тестаменту касовать не можеть. Такъ тежъ о записехъ всякихъ на кождую ре́чъ розумѣно и сужено быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 7.

Причыны для которое отецъ сына можеть отъ имѣней выдѣлити або отдалити.

Уставуемъ ижъ съ причинъ тыхъ, гдѣ сынъ кгвалтовну руку поднесетъ на родичовъ, альбо имѣнье за жывота зъ рукъ отцовскихъ кгвалтовнѣ отыйметъ. Другая кгды значную кривду вчынить родичу, альбо которымъ обычаемъ на горло стоитъ. Третяя кгды сынъ або дѣвка правнѣ не для Речы Посполитое а зе злостью або зъ ненависти стоитъ на горло родичу або матцѣ. Четвертая кгды часъ потребы рукоемства, або взятья зъ везенья, ку постановенью своей руки на рокъ въ речы, кгды идетъ о горло отцу або которому кольвекъ, речъ отмовялъ або зборонялсе взяти.

Пятая кгды дѣвка нерядные учынки чынить, чыстость свою ображаючы, а родичы малженства и вѣна ее не забороняли, а въ той нерядности передъ лѣты двадцатма и петма въ малженство не пошла, а нерядности своее уживати хотѣла; тогды родичове могутъ отъ имѣнья выдѣдичыть, а то для того, ажъ ихъ послушна быть и въ малженство пойти не хотѣла. Шестая кгды родичовъ опущаютъ взешстью розумовъ ихъ. Семая коли бы родичовъ въ непріятельскихъ рукахъ будучыхъ окупити або чымъ иншымъ вызволити не хотѣли, маючы имѣнье и маетность въ рукахъ своихъ. Осмая кгды упорнѣ кацерства не слѣдують, або ку вѣрѣ Хрестіянской пристать не хотятъ. А вѣдже и за тыми причынами первей жадныхъ записомъ а ни тестаментомъ выдѣдичити не можеть, ижъ бы тые причыны або которою зъ нихъ передъ врядомъ оповѣдалъ и до книгъ записалъ.

АРТЫКУЛЪ 8.

О человѣку слѣпомъ.

Если бы се тежъ пригодило человѣку слѣпому тестаментъ чынити, таковый при тестаментѣ своемъ маеть мѣтъ осмъ свѣдковъ а не мнѣй, при таковыхъ свѣдкохъ тестаментъ подлѣ права справованый маеть быти и за слушный принятъ.

РОЗДѢЛЪ ДЕВЯТЫЙ О ПРАВАХЪ ЗЕМСКИХЪ.

АРТЫКУЛЪ 1.

О отнятье имѣней въ границахъ.

Уставуемъ, еслибы которые княжата, панове бискупове закону Рымского такъ и Греческого, и кнегини панни, вдовы, и земяне мѣли имѣнья люди и земли ловы и лѣсы озера и бобровые гоны у границахъ або межахъ; а хотѣлъ бы одинъ другого перешедши границу або межу въ землю уступоватися, або люди и земли ловы и лѣсы озера и сѣножати и бобровые гоны отнимати, хотѣчы его съ того имѣнья вытиснути; тогды мають зъ обу сторонъ по осмнадцати свѣдковъ передъ правомъ поставити на кгрунтѣ земляномъ, и кого найдуть судьи близшого ку доводу, тогды кождого стану вышеймененыхъ маеть и зъ шестма свѣдками самъ семый на своемъ кгрунтѣ присегнуть.

АРТЫКУЛЪ 2.

О рокъ завитый на землю выѣхать.

Тежъ уставуемъ, ижъ рокъ ку граниченью и всякой копе судомъ положоный маеть быти завитый, а про то черезъ жадную причыну не

маеть далей отложонъ быти, толко съ тыхъ причынъ, которые особливыми артыкулами суть описаны: моромъ, соймомъ вальнымъ, службою нашою господарскою, то есть посельством або войною, и немоцъю правдивою. И коли бы которая сторона кромъ тыхъ причынъ не стала; тогды сторона за своимъ слушнымъ врядовымъ доводомъ передъ судомъ земскимъ маеть речь свою одержати подлѣ заведенья свѣдковъ присяглыхъ, на мѣстцу граничномъ постановеныхъ, и присяги своей, и тымъ же речъ свою маеть не вѣчность одержати. А естли бы передъ тымъ рокомъ былъ немоцонъ, маеть дати вѣдомостъ судьям и сутяжому, а судъ маеть отложыти, поки онъ выздоровѣеть, а коли выздоровѣеть, мають его судьи листомъ обослати и рокъ зложыти; а онъ на другомъ року передъ судомъ первей маеть присегнути на на томъ, ижъ справедливе былъ немоцонъ и для тое форобы на томъ року стати не могъ. Также судья передъ тымъ рокомъ естли бы ся рознемогъ; тогды мають подсудокъ и писаръ на тотъ рокъ предся выѣхати и то судити и отправовати, а тотъ судъ ихъ маеть моцонъ быти яко бы и всихъ трехъ. Такъ тежъ кгды бы ся трафило о граниченье о речъ важную вышей двадцати бочокъ земли; тогды судья або подсудокъ съ писаремъ у повѣтѣ, маючы при собѣ людей добрыхъ, а тую землю объѣхавшы, справовати кончыти и ограничити мають.

АРТЫКУЛЪ 3.

Въ свѣдѣцствѣ жадного закону не маеть быти кромъ Хрестіянского Рымского, Греческого закону.

Тежъ уставуемъ, ижъ свѣдки о речъ земскую и доводъ держаня земли, а такъ тежъ и о кождую речъ, не мають у свѣдѣцтва припущоны быти жыдове а ни Татарове, одно Хрестіянского Рымского або Гречоского закону. И вшакъ же може съ тыми Хрестіяны, которые бы патеръ умѣли и вѣрою во единого Бога, на кождый годъ у плебановъ або у поповъ своихъ на споведи бывали, тѣло Божое пріймовали, а въ жадномъ подойзрѣнью не бывали, а ни в поволаню у воколицы а ни фальшерствѣ, тые мають допущоны быти свѣдѣцства; а хотя бы и хрестіяне будь Рымского або Греческого закону, которые божего тѣла не пріймують, сведѣцства передъ не мають допущоны быти.

АРТЫКУЛЪ 4.

Хто бы кому свѣдки ганилъ.

Коли бы хто своволнѣ сторонѣ поводовой свѣдки ганилъ, а онъ если бы подлугъ права поставилъ осмнадцать свѣдковъ, а тотъ бы межы тыми

осмнадцатма свѣдками не обралъ шести вѣры годныхъ, а оставлялъ хотечы имъ тымъ право конченя переказити, а тотъ яко поводовая сторона другими ся свѣдками не опатрилъ, мѣлъ бы тымъ на одномъ року завитомъ речъ свою упустити; тогды таковый моценъ маеть быти о тое наганенье свѣдковъ своихъ тамъ же передъ судьями первей очыщати. А коли судьи вызнають, ижъ ему тыхъ свѣдковъ свовольнѣ ганилъ и оставилъ, а они се выведутъ; тогды таковый оставуючы тыхъ свѣдковъ, кождого зганеного водлѣ стану повиненъ будеть навезати водлѣ роду ихъ, шляхтича яко шляхтича, холопа яко холопа, такъ яко бы его ранилъ.

АРТЫКУЛЪ 5.

Коли бы хто свѣдковъ нагаденыхъ передъ судомъ не очыстилъ.

Коли бы хто тыхъ же свѣдковъ передъ тымъ судомъ своимъ зганеныхъ всихъ не очыстилъ; тогды хто свѣдковъ наганить, а оные свѣдки зганеные не очыстилися, ино тые свѣдки которые не приганеные мають присегнути. А если бы зъ обудву сторонъ межы собою свѣдки одны другимъ наганили; тогды свѣдки тые на обѣдвѣ стороны мають оставлены быти, а знову иншыхъ свѣдковъ зъ обохъ сторонъ поставити мають неподойзреныхъ, и межы тыми которые будуть годнѣйшіе, тые мають быти пріймованы, и сами зъ свѣдками присегати.

АРТЫКУЛЪ 6.

О землю обрубную.

Тежъ уставуемъ, естли которой сторонѣ о землю обрубную доводъ права былъ сказанъ, тотъ свѣдковъ своихъ маеть подлѣ обычаю права осмнадцати передъ правомъ постановити, и якъ тотъ панъ або земянинъ поколе съ тыми свѣдками заведшы присягу вчынить, по толь маеть граница вдѣлана быти. Нижли естли бы право мѣли о землю сумѣсную, а не въ одномъ мѣстцѣ порозну, одна земля отъ другое въ пол-мили або и далей; тогды на кождой таковой далекой межы маеть свѣдковъ особныхъ мѣти, и на кождой межи самъ и зъ шестма свѣдки повонинъ будеть присегнути, а тые свѣдки, которые на первой межи присегнуть, на другой межи того жъ часу свѣдчыти и присегати не могутъ, окромъ тыхъ земль которые тужъ понедалеку отъ себе, на таковые межи тыхъ же свѣдковъ поставити и доводъ подлѣ права чынити можеть.

АРТЫКУЛЪ 7.

О рокъ завитый шесть недѣлъ.

Уставуемъ, абы на кождый кгрунтъ земляный отъ суду земского заочнѣ рокъ не былъ зложонъ, лечъ первей сторона жалобливая маеть передъ судъ земскій припозвати, а судъ зъ очевистого мовенья маеть имъ обоимъ сторонамъ рокъ зложыти завитый за шесть недѣль, на который судья съ подсудкомъ и писаремъ мають выѣхавши, яко на року завитомъ мають справедливость чынити, а стороны обѣ двѣ будуть повинни передъ ими права достояти и сказанье пріймовати. А по сказанью будеть ли ся которой сторонѣ видѣти зъ уближенемъ, тогды по сказанью мають выписъ отъ суду земского вземшы до пановъ радъ нашихъ апелевать.

АРТЫКУЛЪ 8.

Хто бы будучи урядникомъ господарскимъ, маючы имѣнье въ томъ повѣтѣ, мѣлъ зъ штяхтичомъ право о землю.

Тымъ тежъ обычаемъ если бы который урядникъ нашъ, маючы имѣнье въ томъ же повѣтѣ державы своей, мѣлъ зъ которымъ шляхтичомъ копу вести; теды маеть справоватьсе о кгрунтъ земный, яко вышей описано, и маеть ставить осмнадцать свѣдковъ шляхту и иншыхъ людей добрыхъ вѣры годныхъ, а не того уряаду присуду своего, але иншыхъ посторонниxъ, и такъ тежъ судьи мають гледѣть листовъ границъ знаковъ, а чыи будуть листы лѣпшые и границы, тая сторона маеть быти припущона ку доводу.

АРТЫКУЛЪ 9.

Хто бы кому границу або межу сказилъ.

Коли бы шляхтичъ шляхтичу границу сказилъ, або огнемъ выжогъ, або вырубалъ кгвалтовнѣ, або яко кольвекъ инакъ выказилъ, або копцы роскопалъ, або межу сказилъ, а было бы то на него переведено правомъ; тогды таковый маеть заплатити ображоному дванадцать рублевъ грошей, а суду земскому копу грошей, а за кождый копецъ скажоный три копе грошей. А естли бы шлихтичъ шляхтичу межу переоралъ; тогды за переоранье межи три рубли грошей и на судъ земскій пол-копы грошей, а границу або межу черезъ него скажоную маеть за се передъ урядомъ направити по старому. А если бы холопъ простый холопу то учынилъ; тогды за скаженье холопское межы рубль грошей. А пакли бы граница або межа здаласе ему ку кривдѣ, ино маеть правомъ спирати а не кгвалтомъ.

АРТЫКУЛЪ 10.

О лѣсѣ сумесный и о проробки.

Уставуемъ, если бы хто лѣсъ сумесный мѣлъ; тогды маеть кождый поля своего гледѣти и противъ себе проробки чинити, а отъ лѣса одинъ другого не маеть заходити, и якъ зоткнутьсе топоры, тутъ маеть быти граница. А вѣдже естли бы одинъ дубъ былъ и большей проробилъ нижли другій, а оному се видѣла бы кривда, и потегнулъ его о то до права; тогды маеть быти выслано и осмотрѣно, и естьли будеть большей проробилъ, таковый маеть на тое мѣстце лѣсу дати противъ проробковъ, хто большъ проробилъ, хотя не такъ доброго якъ тотъ выробленый. А кгды оный сяберенъ его лѣсу только приробить яко оный, тогды маеть у мѣру лихое и доброе подѣлити на полы; если бы оны съ того лѣсу ему отвести, который большей приробилъ, ино маеть тые проробки свое, што будеть большъ выробилъ, на полы або на ровные части, иле ихъ будеть, роздѣлити.

АРТЫКУЛЪ 11.

О рѣки, где граничать.

Тежъ гдѣ бы рѣка граничыла, тогды кождый съ берега своего маеть до половицы вжывати. А кгды бы рѣка которая граничная на чый берегъ песокъ незначнѣ сыплючы прибавокъ чынила, тотъ прибавокъ маеть быть того пана, чый берегъ естъ; а естли бы рѣка кгвалтомъ идучи инуды пошла, тогды старое рѣчыще маеть быти предсе границою, а того рѣчыща будеть ли въ ней пожытокъ, такъ кождый съ берега своего на половицы уживати маеть. А тая рѣка граничная, которая инуды се обернеть, оба два береги того мають, чымъ кгрунтомъ пойдеть. А естли хто рѣку прокопалъ умыслнѣ ку шкодѣ сусѣду своему, и о то бы его ку праву позвалъ, и то бы на него перевелъ ведле права, тогды маеть оному право сказати; абы зась рѣку по старому загамовалъ, и за то будеть повиненъ жалобливой сторонѣ кгвалтъ дванадцать рублей платити, яко бы границу сказилъ, и вси шкоды, што въ пожыткохъ тое речы шкодовалъ, зъ розсудку оправити маеть.

АРТЫКУЛЪ 12.

Коли бы хто своимъ ставомъ иншый ставъ або сѣножати затопилъ.

Тежъ уставуемъ, коли бы хто въ дѣдизнѣ сполную рѣку мѣлъ, то есть оба два бы береги мѣлъ и его были, а на ней ставъ и млыны

поставилъ, а сусѣднїй выше млынъ затопилъ своимъ ставомъ, хотя бы опослѣ збудовалъ былъ, а онъ поднемшы греблю затопилъ; тогды маеть возного зъ уряду взяти, а вознымъ и сторонами маеть спустити воду, и што будеть шкоду учинилъ, тую шкоду затопленому оправити водлугъ слушного доводу маеть. А естли бы сѣножати затопилъ безъ воли того пана, чыя сѣножать естъ; тогды будеть ли его воля отмѣну взяти, а онъ маеть ему отмѣну дати, а пакли бы на то воли его не было, тогды онъ нехай воду потому держить, яко бы его сѣножати шкоды не было и верхнего млына не затопилъ. Естли бы тежъ половицу рѣки мѣлъ, а присыпалъ греблю къ чужому берегу або сѣножать затопилъ безъ его дозволенья; тотъ тую греблю роскопати маеть и за то не повиненъ будеть кгвалту платити, бы нихто не маеть безъ дозволенья къ чужому берегу греблю засыпати а ни ставу займовати.

АРТЫКУЛЪ 13.

Хто бы на чыей земли посѣялъ збожье, тежъ коли бы хотѣлъ сѣно косити альбо бы и покосилъ, якъ маеть заповѣдати возным, абы не звозилъ до права.

Уставуемъ, хто на чыей земли жыто посѣетъ; тогды тотъ, хто свою землю менуетъ, маеть взяти возного зъ уряду, въ чыемъ повѣтѣ се дѣеть, маеть запозвати подъ закладомъ на насъ Господаря и на судъ земскїй, штобы онъ жыта не звозилъ и пожавшы поставилъ на той же земли до права, и рокъ положившы, маеть зъ обу сторонъ судъ земскїй вывести. А естли бы тотъ, хто заповѣдалъ, правомъ перевелъ, штожъ онъ тое жыто будеть сѣялъ на его власной земли; тогды маеть быти ему такъ земли яко и оное жыто; а гдѣ бы тотъ черезъ заповѣдь або закладъ пожавшы оное жыто и звезъ прочъ, тогды маеть закладъ заплатити и жыто зъ навезкою отдати. А если бы хто будеть на своей власной земли сѣялъ, а онъ ему то заповѣдалъ, а тотъ правомъ не переведетъ, ижъ бы то земля его была; таковый закладъ тотъ самъ платитъ до скарбу нашого господарского и шкоды оному оправити маеть, то естъ, если бы чые жыто за заповѣдью погнило. Або тежъ хто судъ земскїй вывелъ и на него наложылъ, а то што жаловалъ не довелъ, тогды тое жыто маеть тому платити и тую шкоду оправити. А хто бы хотѣлъ черезъ границу кому шкоду вчынити; тогды въ таковыхъ речахъ закладъ маеть быти на насъ Господара сто рублевъ грошей, а на державцу двадцать рублевъ грошей; а если бы о межахъ была заповѣдь, тогды закладъ маеть быти на насъ Господара дванадцать рублевъ грошей, а на державцу три рубли грошей, нижли заповѣдь жыту и сѣножатемъ маеть трывати до Божьего нароженья.

АРТЫКУЛЪ 14.

Хто бы земли въ держанью былъ три годы, а другій правомъ не переконавшы жыто пожалъ, або жатое побралъ, або бой учынилъ, або соху зрубалъ барону и колеса.

Тежъ уставуемъ, ижъ коли бы хто которую землю держалъ въ упокою три годы, а съ покоемъ ее сѣялъ або оралъ, а другій пришедшы на тое поле жыто пожалъ, або жатое побралъ и вдарилъ самого або человѣка его, або которого кольвекъ стану, або соху колеса борону зрубалъ и сошники взялъ; таковый маеть платити кгвалтъ дванадцать рублей грошей, а если возметъ безъ бою, то маеть шкоду платити зъ навезкою, коня конемъ вола воломъ навезати, а за соху десеть грошей, а за нароги дванадцать грошей, за колеса дванадцать грошей, за борону шесть грошей заплатити, а потомъ, кгды похочеть, державчого о тую землю маеть правомъ урядовнѣ спирати. А если бы хто въ кого отнималъ, а другій того боронилъ, и въ держанье не далъ; тому маеть быть право, и хто въ земли будеть виненъ, тотъ маеть шкоды и кгвалтъ оправити.

АРТЫКУЛЪ 15.

О увезанье въ имѣнье за долги, або за иншую причыну, якъ се мають справовати.

Уставуемъ, если бы отъ насъ Господара былъ посланъ дворенинъ нашъ увезатисе въ чые имѣнье за суму пенезей, которая бы прислушала до скарбу нашого господарского, тогды тотъ посланецъ маеть пріехати до того имѣнья, и вземшы зъ уряду земского або замкового возного и людей добрыхъ шляхту, и оного имѣнья людей всихъ маетности списати, одинъ реестръ дати до скарбу нашого, а другій до замку або до суду земского, а третій у себе маеть зоставити, для того абы въ часъ помовки мѣлъ ся чимъ выправовати. Нижли естли бы што на комъ было присужоно зъ выроку нашого або пановъ радъ нашихъ; тогды въ таковой речи зи листы нашими маеть судъ земскій увязанье дати, а гдѣ бы ся спротивлено суду земскому, ино замокъ ино повѣтъ маеть моцно увезати, пестерегаючи и захованаючися ведле того, яко о томъ вышей въ роздѣлѣ о судъяхъ естъ написано.

АРТЫКУЛЪ 16.

О имѣнье, которое зволившыся дадуть до рукъ нашихъ господарскихъ.

Тежъ уставуемъ, ижъ коли бы обѣ двѣ стороне зволившися и дали имѣнье до рукъ нашихъ господарскихъ до росправы, а мы быхмо которо-

му вряднику нашому господарскому або черезъ листы наши або черезъ увяжчого оное имѣнье до воли и науки нашое въ держанье дали; тогды врядникъ воленъ будеть въ томъ имѣнью слушную жывность собѣ мѣти, а зъ двора индей ничого не маеть возити, але будеть повиненъ оное имѣнье со всими речами рухомыми, такъ тежъ и зъ росходы часу держанья собраными, оной сторонѣ, которой прислушаеть, вѣрнѣ а зуполнѣ за листомъ нашимъ господарскимъ отдати, и дозрѣти того, же въ ономъ имѣнью за держанья его жадная шкода и спустошенье не сталося. А естли бы тотъ врядникъ иначей чинилъ; повиненъ будеть оной сторонѣ шкодной всю шкоду и згубу платити, а мы и потомки наши винни будемъ зъ нимъ той сторонѣ справедливостъ учинити на первомъ року яко на завитомъ, а въ небытности нашой ино панове рада наши.

АРТЫКУЛЪ 17.

О имѣнье нероздѣльное межи братьею.

Тежъ уставуемъ, ижъ коли бы братья рожоная, альбо и и дальшая въ роду нижли братья рожоная, лѣта зуполные маючи, мѣли которое имѣнье сумѣстное нероздѣльное, а потомъ передъ правомъ собѣ зровнали и роспишавши подѣлили, або и подѣлившы и передъ врядъ пришедши сознали, або листы и реестры межи себе дали; тогды тотъ вжо дѣлъ промежку себе вѣчнѣ держати мають, а хотя бы и не передъ правомъ але передъ сполными пріятельми своими также во имѣнью собѣ дѣлъ учинили, а тотъ дѣлъ промежку себе давность земскую десеть годъ держали, таковый дѣлъ вжо за таковою давностью земскою мають промежку себе деражати. А если бы братья або кровные якій дѣлъ промежку себе хотя и мѣли, а передъ врядомъ того дѣлу своего сполечнѣ не сознали, а листовъ або реестровъ дѣлчихъ межи себе такъ и листовъ прислучаючихъ на то не розобрали; таковый дѣлъ за вѣчный держанъ быти не маеть, и никоторая давность шкодити не можеть, а то для того, же бы одинъ на другого большей собѣ не привлащалъ части.

АРТЫКУЛЪ 18.

У чужого человѣка не маеть нихто земли закуповати безъ воли пана его.

Тежъ уставуемъ, ижъ не маеть жаденъ бояринъ а ни человѣкъ въ чужого человѣка земли закуповати безъ воли пана своего; а естли бы хто въ чужого человѣка безъ воли пана его закупивъ и што на ней посѣялъ, тогды тое сѣенье и пенези тратитъ. А тотъ человѣкъ, чія земля маеть безъ откладанья пенезей всю землю къ своимъ рукамъ взяти; а онъ на томъ

его, въ которого будетъ землю закупилъ, и на поручнику, черезъ чіи руки давалъ будеть, пенезей искати не маеть, для того ижъ онъ то учинилъ надъ тую уставу нашу. Также и чужого человѣка не маеть нихто закуповати безъ воли пана.

АРТЫКУЛЪ 19.

Которые люди приходять на волю и засъдевши волю втекають прочъ.

Уставуемъ, коли бы человѣкъ вольный пришолъ за которого князя або пана и земенина, а сѣлъ на воли, а высѣдевши волю хотѣлъ прочъ засе пойти; тогды первей маеть заслужити тому пану своему только, колько на воли седѣлъ, тожъ пойти прочъ. А естли бы не хотѣлъ заслужити толькожъ; тогды маеть пенези заплатити на кождую недѣлю по шести грошей. А естли жъ бы онъ, заседѣвши волю, втекъ за кого кольвекъ иного; тотъ за кого втечеть, маеть его ему выдати не мнѣй яко отчича, пакли жъ бы на обсыланье его того человѣка выдати не хотѣлъ, а тотъ человѣкъ потомъ отъ него втекъ прочъ, а то бы на него правомъ переведено, тогды за него маеть платити за кождую недѣлю, колко на воли седѣлъ а не робилъ, по шести грошей.

АРТЫКУЛЪ 20.

О найденью скарбу захованого въ земли або у якомъ покладженю.

Уставуемъ, коли бы ся трафило кому налѣзти въ земли якій скарбъ, гроши, золото, серебро, або иншое яко се трафляеть находити; тогды естьли найдеть на своемъ кгрунтѣ, маеть тому быти чій кгрунтъ, а естли бы на чіемъ иншомъ нашолъ, тогды половицу маеть тому дати, на чіей земли нашолъ, а половицу собѣ взяти, такъ тежъ и на заставной земли на полы роздѣлити мають. Нижли хто бы умыслнѣ на чужой земли кладу искалъ и нашолъ; тогды маеть што будеть найдено все тое отдати, чій кгрунтъ естъ. А вѣдьже таковому найденью хтобы се знати не хотѣлъ, тогды ку праву притягивати ани ку присязѣ его примушати не маеть.

АРТЫКУЛЪ 21.

О портехъ водныхъ и о товарехъ стонулыхъ на водахъ.

Кгды бы ся трафило, воднымъ путемъ везучи якіе товары съ прыгоды судно се розбило, або стонуло при чіемъ кольвекъ берегу; тогды оный товаръ стонулый купецъ або хто кольвекъ маеть добровольнѣ зъ

воды выбирати и на берегъ выносити, а врядники наши князи и панове и ихъ врядники земяне и люди простые, и чiй кольвекъ берегъ есть, не мають отъ того ничого брати. А хто бы хотѣлъ въ томъ онымъ стонулымъ трудность задавати; тогды тотъ будеть повиненъ всю шкоду, што будеть на томъ шкодовати, совито оправити.

АРТЫКУЛЪ 22.

О дорогахъ старовѣчныхъ.

Уставуемъ, ижъ дороги звѣчные мають быти водлѣ стародавного обычаю такъ широки, абы два возъ форманскихъ розминулися, а возъ порожнiй маеть уступити возу наложоному, пѣшiй ѣздному, возовому ѣздный, естли бы тѣсна дорога была яко у мѣстехъ, або естьли бы хто передъ непрiятелемъ утекалъ, тогды возъ застановеный маеть быти, ажъ обминуеть. А часу зимнего кгды снѣгъ бываетъ велкиiй, мають поткавшися дорогою половицы дѣлити, а одинъ другого спихати не маеть съ дороги.

А вѣдьже на томъ соймѣ зъ росправы господарское его милость придати рачилъ урядъ подкоморого ку тымъ справамъ судовъ земляныхъ, а то для большое и поспѣшнѣйшое отправы въ справедливости людской, про то што судъ земскiй мѣлъ отправовати ведлѣ артыкуловъ урядовныхъ вышей описаныхъ въ томъ статутѣ.

РОЗДѢЛЪ ДЕСЯТЫЙ О ЛОВЫ О ПУЩУ И О ДЕРЕВО БОРТНОЕ.

АРТЫКУЛЪ 1.

О ловы о пущу, хто бы ихъ половилъ.

Уставуемъ, хто бы чiе ловы кгвалтомъ половилъ; тогды тому, у чiей пущи будеть половилъ, маетъ кгвалтъ заплатити дванадцать рублевъ грошей, а звѣру, колко будеть половилъ, цѣною яко нижей описано маеть платити. А естли бы хто стрѣльцовъ посналъ въ чужую пущу, або самъ украдомъ звѣрь побилъ; тогды, если будеть то на него слушнымъ доводомъ переведено, колко звѣру убито, таковый маеть за кождого звѣра платити потомужъ, яко нижей написано. А естли бы стрѣльца поймано надъ звѣремъ убитымъ; таковый маеть быти веденъ до вряду нашого до замку альбо двора того повѣту, и передъ врядомъ за доводомъ слушнымъ або присегою пана оного стрѣльца або его врядника, обославши и рокъ слушный ознаймивши, маеть сказанъ быти на смерть яко иншiй злодѣй. А естли бы хто застрѣлилъ або ранилъ звѣра у своей земли, а

тотъ звѣръ ушолъ бы в чужую землю, а тамъ его дошедши вольно будеть взяти. А вѣдь же кгды бы звѣрь пришолъ вь лѣсъ панскій земянскій, гдѣ передъ тымъ ловы не бывали, тогды кождому вольно на своей земли звѣрь ловити.

АРТЫКУЛЪ 2.

Цѣна зверемъ дикимъ.

Уставуемъ цѣну звѣремъ дикимъ: за зубра дванадцать рублевъ грошей, за лося шесть рублевъ грошей, за оленя або за ланю шесть рублевъ грошей, за мѣдвѣдя три рубли грошей, за вепря або за свинью рубль грошей, за сарну копу грошей, за рись три рубли грошей.

АРТЫКУЛЪ 3.

О борти и озера и сеножати, хто маеть въ чіей пущи.

Тежъ уставуемъ, которые мають борти свои въ пущи нашой господарской, або тежъ князской, панской земянской, которимъ обычаемъ мають бортей своихъ уживати, а то тымъ же обычаемъ: хто маеть борти свои або озера сеножати альбо при сеножатехъ лазни въ чіей пущи, тогды къ озеру зъ неводомъ ѣхати вольно, а собаки ему не брати ани рогатины ани жадное стрѣльбы, чимъ бы мѣлъ звѣру шкоду чинити; а хто маеть сеножати въ чіей пущи, тотъ маеть сеножатей своихъ старихъ уживати, а новыхъ не маеть приробливати, а естли бы старые сеножати заросли, то можеть ихъ собѣ засе ростеребити; а хто тежъ маеть борти въ чіей пущи, бортники, которые мають уходити къ ихъ бортямъ, не мають зъ собою псовъ брати ани рогатинъ ани жадное стрѣльбы, чимъ бы мѣлъ звѣру шкоду вчинити, але бортники только мають мѣти секиру а пешню, чимъ борти робити; а къ сеножатемъ ити только мають мѣти сѣкиру, чимъ ростеребливати заросли, а косу чимъ косити ее. А вѣдьже тымъ которые озера мають въ чіей пущи, кгды пріѣдутъ зимѣ озера волочити, вольно имъ дровъ съ тое пущи къ лазнямъ своимъ взяти и корита на рибу выдѣлати; а тымъ, которые сеножати мають, вольно на стырту або на стогъ або одрину вчинити альбо огородити; а бортникомъ вольно на лезиво лыкъ або лубъя на лазаменъ и на иншіе потребы бортницкіе, што бортникомъ на потребы бортницкіе прислушаеть, иле имъ потреба будеть взяти, што можеть на собѣ знести а не возомъ вывести. А кгды дерево, въ которомъ борть ихъ будеть, обвалится, со пчолами або безъ пчолъ, вольно имъ зъ бортью улей выпустити и вывезти, а верховье и корень оставити въ пущи тому пану, чія пуща будеть, а дерево на будонанье и дровъ за тыми ихъ входы нихто зъ чужое

пущи брати не маеть. Нижли хто маеть здавна озера сеножати и борти въ чіей пущи; тогды озеръ сеножатьми въ чужой пущи взяти не можетъ; а тотъ, въ чіей пущи озера сеножати и борти будуть, также тыхъ чужихъ входовъ у своей пущи отняти не можетъ, а кгды пущу свою ростеребливати всхочеть, не маеть бортямъ и жадному дереву бортному жадное шкоды чинити. А естли хто ниву розробливаючы, чіе дерево бортное на борть удѣланое скримленое або со псолами або и безъ пчолъ очеръ або пожаромъ попалилъ, шкоду которую тому дереву учинилъ, съ чого бы мѣло тое дерево уснухути, тотъ тому, чіему дереву шкоду вчинилъ, за то повиненъ будеть платити подлѣ уставы нашое нижей описаное. Кгды на чіемъ поли чужое дерево бортное будеть, тотъ орючи свое тое поле не маеть чужого дерева бортного близко подъорювати такъ, якъ отъ сохи остномъ дерева досегнути не можеть, а естли близко тое дерево подъоретъ, а тое дерево для того усхнеть, тогды тотъ повиненъ будеть платити за тое дерево водлѣ уставы нижей описаное.

АРТЫКУЛЪ 4.

Хто бы чужое озеро въ своей пущи поволочилъ.

Уставуемъ, кгды бы озера чужіе у своей пущи хто поволочилъ; тогды маеть тому, чіе озеро будетъ, кгвалтъ платити и за рибу, на чомъ тотъ панъ мѣти будетъ присегнути, што ему въ рыбѣ будетъ шкоды стало, досыть маеть дѣлати. Также естли хто чіи сеножати у своей пущи кгвалтомъ покоситъ, и вытискаючи его отъ его сеножатей бой учинить; тогды повиненъ будеть кгвалтъ платити дванадцать рублей грошей, а битыхъ навезати, а естли бою не будеть, а хотечи сеножати чужіе покосити або кошоное погребетъ, тогды повиненъ будеть сено зъ навезкою платити.

АРТЫКУЛЪ 5.

Хто бы засталъ чіего человѣка у своей пущи и пограбилъ.

Коли бы хто у своей пущи засталъ человѣка, рубаючы альбо везучы дерево, и пограбилъ; тогды за тотъ грабежъ не повиненъ навезати, нижли маеть того человѣка пану и грабежъ на рукоимство выдати и до пущи и до пана вести, гдѣ пограбилъ, а на немъ шкоды своее доводить. А естли шкоды своее на немъ доведуть, тотъ маеть шкоду ему оправити, а естли бы въ пущи ему отъ него шкоды не стало, а онъ безвинно его пограбилъ, тотъ маеть человѣку пограбленаго самого и грабежъ навезати.

АРТЫКУЛЪ 6.

Хто бы мѣлъ споръ о борти або о входы въ пущы.

Тежъ уставуемъ, хто бы мѣлъ споръ о борти и о входы въ пущы, а хотѣлъ хто кого отъ бортей и отъ входовъ спирати, яко бы хто чіе кольвекъ борти або уходы завелъ въ чужіе руки, яко того много се дѣеть межи мужиковъ, и пчолы для недостатку дани продаетъ, альбо дочцѣ даеть зятю дерево со пчолами въ чужіе села, а тымъ забираньемъ сваръ и невпокой межи сѣсѣди дѣется, и оные на тые пчолы на дерева знаменья свои наложивши за тымъ знаменьемъ новымъ входъ въ тую пущу мѣти будуть, а зася того першого, хто бы первей былъ тыхъ входовъ въ держанью, витискалъ, а споръ о томъ былъ; тогды маеть судъ знаменъ у деревѣ казати заколоти, и чіе старшое и врослѣшое знаме будеть, тому борти и входы сказати мають, а тые, хто будетъ ново знаменя свои въ чужій островъ внесли, не мають се у тое уступовати. И вжо отъ того часу хто бы съ подданыхъ нашихъ князскихъ панскихъ и земянскихъ дерево бортное за границу пановъ своихъ отдавалъ даровалъ и якимъ кольвекъ обычаемъ въ чужіе руки заводилъ, таковый маеть горломъ каранъ быти, а тое дерево засе тому пану маеть быти превернено, чіе первей было.

АРТЫКУЛЪ 7.

Хто бы кому озеро або ставъ або сажовку зволочилъ або млынъ изжогъ.

Тежъ уставемъ, естли бы хто кому озеро або сажовку або ставъ зволочилъ, або млынъ зжогъ, ѣзъ порубалъ; таковый оному маеть платити кгвалтъ дванадцать рублевъ, а шкоду предсе оправити. А пакли бы млынъ сказилъ або греблю перекопалъ або млынъ изжогъ, а въ томъ бы оный шкодовалъ, ижъ млынъ стоялъ, а плату ему не было, або тежъ ставъ спустилъ, на што слушный доводъ учинитъ або присегою тѣлесною потвердитъ; таковый маеть платити кгвалтъ дванадцать рублей грошей, а шкоды або замѣшканье млива за слушнымъ доводомъ оправити, а млынъ будеть скаженый, знову будовати.

АРТЫКУЛЪ 8.

О гнѣздо соколье и лебединое и о перевесъ.

Уставуемъ, хто бы кому гнѣздо соколье сказилъ, або подрубалъ, або умыслнѣ сокола подъ гнѣздомъ помкнулъ, або зъ гнѣзда соколы молодые покралъ, а то будеть на него ведле права слушнѣ переведено; тогды тому, въ чіей пущы тое гнѣздо скаженое, маеть заплатити шесть

рублевъ грошей. А тымъ же обычаемъ хто бы лебединое гнѣздо яица побралъ, або гнѣздо розметалъ; тогды за лебединое гнѣздо, хто бы его сказилъ, маеть заплатити три рубли грошей, а хто бы перевѣсъ кому другому подрубалъ, а сѣть перевѣсную укралъ, маеть заплатити шесть рублевъ грошей.

АРТЫКУЛ 9.

О бобровые гоны.

Тежъ уставуемъ, естли бы князскіе панскіе або земянскіе были гоны бобровые у въ иншого сосѣда дѣдизнѣ, а оный панъ, въ чіей дѣдизнѣ будуть гоны, не маеть самъ ани людемъ своемъ допустити отъ старого поля такъ далеко дооривати, яко бы отъ зеремени могъ кіемъ докинути, также далеко сеножати подкашивати не маеть лозы теребити, яко бы могъ отъ зеремени кіем докинути. А естли бы подъ зеременемъ подъоралъ, або сеножать подкосилъ, або лозу подрубалъ, а тымъ бобра выгонилъ; таковый маеть платити дванадцать рублей грошей, а тому зеремени предсе маеть дати покой такъ далеко, яко бы могъ кіемъ докинути. А пакъ ли бы хто кгвалтомъ бобры побилъ, або злодѣйскимъ обычаемъ выкралъ; таковый маеть кгвалтъ платити, а колко будеть бобровъ убилъ, тогды маеть платити за чорного бобра двѣ копе грошей, за карого копу грошей.

АРТЫКУЛЪ 10.

О хмелища.

Хто бы кому хмелища пooралъ або порубалъ у чіей дѣдизнѣ а то на него слушнымъ доводомъ переведено будеть; таковый маеть кгвалтъ платити дванадцать рублей грошей, а если бы дерева не посѣкъ, толко хмѣль побралъ, то маеть три рубли грошей заплатати.

АРТЫКУЛЪ 11.

О принадахъ пташіихъ.

Хто бы кому принады порубалъ, а то бы на него правомъ переведено; тотъ маеть тому заплатити, чіи принады, шесть рублей грошей.

АРТЫКУЛЪ 12.

Хто бы кому принады злодѣйскимъ обычаемъ показилъ.

Тежъ хто бы чіи принады злодѣйскимъ обычаемъ показилъ, а переведено бы то на него правомъ, тогды маеть заплатити тому, чіи принады,

гри рубли грошей. Тымъ же обычаемъ хто бы кому шатеръ на принадахъ укралъ; тотъ маеть заплатити три рубли грошей.

АРТЫКУЛЪ 13.

Устава дереву бортному.

Хто бы чужое дерево бортное со пчолами сосну або дубъ обчеръ, або корень у земли обрубалъ, або пожаромъ обжогъ, або яко кольвекъ сказилъ; тот за тое дерево со пчелами повиненъ будеть кгвалтъ платити двѣ копе грошей. А хто бы злодѣйскимъ обычаемъ, або умыслнѣ кого вытискаючи, сосну со пчолами зжогъ, або въ которой пчолы бывали, знамена вырубалъ, або огнемъ выжогъ, а то бы на него переведено; тогды маеть тому пану чіе дерево со пчолами за сосну и за дубъ, въ которомъ пчолы бывали, двѣ копе грошей, а за сосну бортную и за дубъ, гдѣ еще пчолы не бывали, копу грошей, и за кремъ безъ борти, иле ихъ сказилъ, по полкопы грошей.

АРТЫКУЛЪ 14.

Цена пчоламъ.

Хто бы кому пчолы выдралъ не подлаживаючи, а дерева не сказилъ; тогды повиненъ будеть за кождые таковы пчолы заплатити двѣ копе грошей. Хтобы въ дому або и въ пасецѣ пчолы выдралъ, а дошли бы его купою або присегою; тогды маеть заплатити три грошей*, окромъ естьли бы кого зъ лицомъ поймано, таковаго маютъ сказати яко злодѣя.

АРТЫКУЛЪ 15.

О порубанью гаю.

Тежъ хто бы кому въ гаи зарощономъ которую шкоду кгвалтомъ учинилъ або порубалъ, а естьли шляхтичу; тогды маеть заплатити тому кгвалтъ дванадцать рублей грошей, а шкоду оправити, а естьли бы мужикъ мужику кгвалтомъ порубалъ гай, тогды маеть заплатити три рубли грошей, а шкоду оправити. Пакли жъ бы хто кому злодѣйскимъ обычаемъ гай порубалъ, а его зъ лицомъ и съ деревомъ поймано; тогды маеть откупити горло свое, естьли жъ бы самого не поймано, а лице бы выпето, тогды за кождое дерево, которое бы се згодило на бервено яко се-

* Въ трет. ред. Стат. «*три рубли грошей*».

лидбу такъ и на избу, по дванадцать грошей, а которое се будеть годити якъ на оглоблю, такъ и на дрова, по шести грошей.

АРТЫКУЛЪ 16.

О покраденье саду.

Тежъ хто бы шляхтичу садъ скралъ, а на него бы слушне переведено было и зъ лицомъ поймано, тотъ маеть заплатити дванадцать рублей грошей, а естли бы хто въ саду дерево щепное порубалъ, або щепъ выкопавши изъ саду взялъ, тотъ маеть заплатити три рубли грошей.

АРТЫКУЛЪ 17.

О пожарахъ въ пущи.

Тежъ обачивши есмо въ томъ шкоду земскую, ижъ которіе близко села одны съ другими въ сусѣдствѣ, маючи вазнь межи собою, такъ тежъ люди переѣжчіе въ пущахъ на станахъ своихъ и пастухи, пасучи кони и быдло въ пущахъ на станахъ своихъ, пожаръ отъ становъ своихъ пущаютъ, а тымъ дереву бортному пчоламъ звѣру и птахомъ шкоду великую чинятъ; уставуемъ на таковыхъ, хто бы смыслне недбалствомъ своимъ у пущи и в островѣ въ дубровахъ огнем пожаръ пустилъ, будь сусѣди або пастухи межи собою, такъ тежъ и купцы люди переѣждчіе, а стоявши на пущи станомъ огню на станѣ своемъ не загасили, таковый, на кого слушне правомъ будеть переведено, маеть горломъ каранъ быти, а шкоду зъ маетности его платити.

РОЗДѢЛ ОДИНАДЦАТЫЙ, О КГВАЛТЕХЪ И О ГОЛОВЩЫЗНАХЪ ШЛЯХЕЦСКИХЪ.

АРТЫКУЛЪ 1.

Хто бы на чій домъ або на господу умысльнѣ наѣхалъ, хотечи его забити.

Хто бы на чій домъ а господу умыслнѣ наѣхалъ, хотечи его забити, а умыслнѣ наѣхавши або нашедши, въ томъ дому кого кольвекъ ранилъ або забилъ, а то бы на него переведено было слушнымъ доводомъ; таковый горло тратитъ, а головщизна близкимъ зъ имѣнья плачона быти маеть. А естьли бы кгвалтомъ наѣхалъ або на домъ нашолъ, а никого не ранилъ а ни забилъ, а знаки предсе кгвалту або шкоду якую учинилъ; тогды только за кгвалтъ будеть повиненъ платити дванадцать рублей

грошей и шкоду оправити за слушнымъ доводомъ, а горла для нахоженья кгвалту не тратить. Тымъ же тежъ обычаемъ естьли хто кому въ мѣстѣ на господу нашолъ кгвалтовнѣ, а кого забилъ або ранилъ и тымъ покой посполитый взрушилъ, маеть быти сужонъ и сказанъ на горло.

АТРЫКУЛЪ 2.

О доводѣ кгвалту, якъ мають освѣдчати и обжаловати.

Уставуемъ, кгды бы хто на кого наѣхалъ кгвалтомъ и забилъ, а вѣдь же на таковогo кгвалтовника такій доводъ маеть быти: естьли бы на чый домъ або на господу чью наѣхал и забилъ кого; тогды скоро по ономъ кгвалтѣ того жъ часу кгвалтъ и того забитого маеть оповѣдати и оказати околичнымъ суседомъ своимъ, а въ небытности ихъ ино врядникамъ ихъ шляхтѣ людем добрымъ, а въ недостатку шляхты ино также околичным сусѣдомъ своимъ, хотя и не шляхтѣ только людемъ добрымъ вѣры годнымъ маеть оказати, а потомъ обжаловати вряду замковому або двору нашому, которій близшій будеть, и возного взяти и такъ же оказати кгвалтъ и забитого, и тотъ кгвалтъ и жалобу въ книги записати. И въ правѣ естлибы се ку оному кгвалту и забитому не зналъ; тогды вжо тотъ жалобникъ близшій будеть того сусѣди околичными и вознымъ або выписомъ врядовымъ на него доводити, и при томъ доводѣ самотреть и зъ шляхтичами собѣ ровными присегнути, а естлти бы на тотъ часъ не могли мѣти шляхтичовъ ку доводу, тогды и зъ жоною своею и съ дѣтьми дорослыми, а не будеть ли мѣти дѣтей дорослыхъ, ино и зъ жоною и зъ слугами домовыми маеть того кгвалтовника поприсегнути, а кгды присягнеть, тогды тотъ горло тратить, а головщина его близкимъ того забитого маеть быти плачона, а шкоду за слушнымъ доводомъ. А естли бы кгвалтомъ на домъ наѣхалъ и не забилъ, только ранилъ; тогды также маеть тотъ кгвалтъ оповѣдати и раны оказати околичными сусѣдьми, яко вышей описано, и при таковомъ доводѣ оного вгвалтовника кгвалту и ранного маеть самъ семъ зъ людьми добрыми шляхтою поприсегнути, а кгды присягнеть, таковый кгвалтовникъ маеть быти горломъ каранъ, нижли естьли бы сполна шести свѣдковъ не мел, тогды и съ трема свѣдки самочвартъ присегнути маеть, а кгвалтовникъ за таковымъ незуполнымъ доводомъ горла не тратитъ, одно кгвалту дванадцать рублей грошей, а навезку водле стану и шкоду за доводомъ маеть платити, а за вину дванадцать недѣль въ везенью седѣти. Пакли бы на томъ доводѣ своемъ усталъ, тогды только самъ ранный на ранахъ своихъ присегнути маеть, которому по присязѣ его навезка будеть сказана, а кгвалтъ и шкоды не мають быти сказаны. А гдѣ бы на оном кгвалтѣ въ дому никого не забито ани ранено, только одно шкода учинена; таковый кгвалтъ также маеть быти освѣдчонъ, яко

вышей описано, а при томъ доводѣ у правѣ на кгвалтовника маеть тымъ же обычаемъ на кгвалтѣ и на шкодахъ самотретъ присегнути, а кгды присягнеть, маеть быти кгвалтъ плачонъ дванадцать рублевъ грошей, и шкоды оправити за доводомъ его, а горла не тратитъ, а не будеть ли мѣти чимъ платити, а именье его тое бы шкоды и маетность не стояла, тогды у въ остатку заплаты самъ маеть быти выданъ. А гдѣ бы тотъ, на чій домъ наѣхалъ, чинилъ собѣ быти ровную шкоду о сорокъ або о петдесятъ копъ грошей; то и зъ жоною и зъ дѣтьми лѣтъ дорослыми на той шкодѣ присегнути маеть. А жонѣ дѣтемъ забитого, а въ недостатку ихъ, ино кровнымъ такимъ же обычаемъ маеть право ити, яко вышей описано.

АРТЫКУЛЪ 3.

О кгвалтъ костела закону хрестіянского.

Тежъ естьли бы хто пришедши кгвалтовнѣ на костелъ або на цвинтару въ школѣ, або въ капланскомъ поповскомъ дому кого забилъ або ранилъ, а тые бы раны значны были; тогды подъ таковымъ же способомъ и доводомъ маеть быти каранъ, яко вышей о кгвалтовникахъ описано. А естьли бы только вдарилъ, а раны не было; тогды совито кгвалтъ маеть платити, то естъ двадцать и чотыри рубли грошей, а оного вдаренаго навезати, и то все заплативши еще двадцать недѣль у везенью маеть седѣти въ томъ повѣтѣ, гдѣ ся то станетъ.

АРТЫКУЛЪ 4.

О кгвалтовнику, который забивши зъ земли втечеть.

Тежъ естьли бы таковый кгвалтовникъ забивши кого въ дому въ въ господѣ на улицы на дорозѣ и гдѣ жъ кольвекъ, будучи первей запозванъ хотя бы тежъ и заочнѣ, втекъ изъ земли прочъ; тогды маеть первей быти выволанъ съ того панства нашого, а потомъ головщызна и шкода маеть быти плачона зъ имѣней его. А гдѣ бы тое имѣнье за головщизну и шкоду не стояло; однакожъ тое имѣнье маеть быти въ той головщизнѣ и въ шкодахъ подано дѣтемъ того забитого або кревнымъ, и мають держати потоль, поки ажъ того выволаного дѣти або кревные тую суму за оные имѣнья отложать, нижли таковые дѣти або кревные тую суму мають откладати, которые того мужобойства не помогали. А естлибы по выволаню оного кгвалтовника або забойца нalезенъ былъ въ томъ панствѣ нашомъ; тогды и на томъ врядѣ, гдѣ будеть постижонъ, маеть быти каранъ яко кгвалтовникъ, а не будеть ли хто стояти або фалдровати, тогды врядъ нашъ, маючы певную вѣдомость о томъ мужобойцы або кгвалтовнику, маеть также на томъ врядѣ своемъ поймавшы скарати, яко о томъ вышей

описано. А въ томъ часѣ нижъ постижонъ и на врядѣ скаранъ будеть, трафить ли ся кому жъ кольвекъ его забити, за таковаго выволанца забитье нихто головщизны платити не будеть повиненъ.

АРТЫКУЛЪ 5.

Хтобы злочынцовъ, разбойниковъ, злодѣевъ явныхъ, а людей выволаныхъ, въ себѣ въ дому переховывалъ.

Тежъ уставуемъ, хтобы съ подданыхъ нашихъ господарскихъ людей подойзреныхъ злоцынцовъ разбойниковъ явныхъ выволанцовъ въ дому або имѣню своемъ переховывалъ, маючы вѣдомость, кимъ которую раду помочъ ку шкодѣ Речы Посполитой давалъ и чынилъ, або тежъ и речей злодейскихъ вѣдомо пожывалъ, а то бы на него было переведено слушнымъ правомъ; тогды таковый маеть быти горломъ каранъ таковый и онъ злочынца, которого онъ въ дому переховывалъ. А ведже жалобливая сторона за онымъ злочынцою або выволанцемъ, гдѣ бы о нем вѣдалъ хотя бы и въ иншомъ повѣтѣ того панства нашого, взявшы выписъ зъ ураду маеть ѣхати и на ономъ врядѣ, такъ тежъ и въ мѣстехъ по торгохъ у костелехъ ознаймити, и цедулу написавшы, о его выволаню маеть поприбивати и о немъ ознаймити. А чрезъ таковое оповѣданье оного злочынцы або выволанца, а хто бы вѣдаючы и знаючи его ховалъ, также маеть каранъ быти яко вышей описано и шкода зъ имѣнья его плачона за слушнымъ доводомъ, а довод на таковаго не инакшій маеть быти, одно таковый якъ на самого злочинцу, а естлибы повѣдалъ, ижъ бы его не вѣдалъ и не зналъ, тогды тое невѣдомости маеть отприсягнути.

АРТЫКУЛЪ 6.

Хто бы забилъ кгвалтовника въ дому своемъ и помочниковъ его.

Тежъ уставуемъ, хтобы на чій домъ або на господу кгвалтомъ наѣхалъ або нашолъ, а тотъ господарь домовый также и гость, который въ дому его томъ або господѣ стоить, оного кгвалтовника самого або помочниковъ его боронечи дому своего забилъ; тогды скоро по ономъ кгвалте маеть сусѣдомъ своимъ околичнымъ обволати и оповѣдати, и того жъ часу до вряду нашого, который будеть наблизшій, ѣхати або слати, изъ уряду взявшы возного и сторону людей добрыхъ шляхту а иншихъ сусѣдовъ вѣры годныхъ, оный кгвалтъ и забитого кгвалтовника въ дому своемъ сказати. А потом кгды будеть о тые забитые обвиненъ; тогды за оказаньемъ слушнымъ знаковъ кгвалту маеть зъ жоною и съ дѣтьми дорослыми и съ тремя шляхтичи собѣ ровными, а не будеть ли мѣти жоны або дѣтей, ино съ тыми трема шляхтичома собѣ ровными предсе маеть присегнути и тымъ ся

отвести на томъ, ижъ тотъ забитый кгвалтом наѣхалъ або нашолъ, а стало-ся за початкомъ того забитого. А естли бы только ранил, а не забилъ; тогды самъ одинъ панъ домовый маеть присегнути, ижъ яко кгвалтовника вх дому своемъ ранилъ, таковый головщизны ранъ и ни шкодъ никоторых платити не будеть повиненъ.

АРТЫКУЛЪ 7.

Хтобы наѣхалъ або нашолъ на чужое имѣнье або на село кгвалтомъ, а въ томъ боронечи кгрунту своего кого забилъ.

Тежъ уставуемъ, которому бы шляхтичу шляхтичъ або хтожъ кольвекъ умыслнѣ на чіе имѣнье кгвалтомъ наѣхалъ або нашолъ, кгвалтъ або якую значную шкоду учинилъ, а тотъ шляхтичъ боронечи имѣнья своего оного кгвалтовника забилъ; тогды маеть тымъ же способомъ, яко вышей о кгвалтовникахъ написано, присегою своею отвестися, и кгды присегою ся отведетъ, ижъ его яко кгвалтовника на своей земли забилъ, такового головщизны ани шкодъ платити не будеть повиненъ.

АРТЫКУЛЪ 8.

О кгвалтѣ дѣвки и невѣсты.

Тежъ уставуемъ, хтобы дѣвку або учтивую невѣсту якого кольвекъ стану сильствомъ зкгвалтилъ, а оная дѣвка або невѣста за онымъ учинкомъ волала кгвалту, за которымъ воланьемъ люде бы прибѣгли, знакъ кгвалту оказала а потомъ бы оного ку праву притегнула, а двѣма або трема свѣдки кгвалтъ пересвѣдчила, а ку тому при оныхъ свѣдкохъ на томъ кгвалтѣ своемъ на того присегнула; тогды таковый маеть быти каранъ горломъ, а навезка маеть быти зъ имѣнья его водле стану, якого будеть, плачона. Пакли бы оная дѣвка або невѣста кгвалту волала, а люди оные слышели, нижли на кгвалтъ не прибѣгли, а ведже по ономъ кгвалтѣ скоро бы пущона была, а оповедалася тымъ людемъ, и зась оного ку праву притегнула, а тыми людми освѣдчила; тымъ же обычаемъ каранъ маеть быти, яко вышей описано, а естли бы похотѣла его собѣ за мужа мѣти, то будеть на ее воли.

АРТЫКУЛЪ 9.

О кгвалтовное взятье въ малженство дѣвки вдовы и каждое невесты.

Уставуемъ, хто бы безъ воли отца и матки стрыевъ або близкихъ на якомъ кольвекъ мѣстцу взялъ кого съ тыхъ вышеймененыхъ кгвалтомъ, менуючы ижъ бы ему въ малженство его шлюбила, а то бы пришло до насъ

Господара або передъ пановъ радъ нашихъ и передъ кождый врядъ; таковая персуна маеть первей быти взята до секвестру. И кгды то покажеть съ права, же яко пріятель кревныхъ такъ тежъ и ее самое на то позволенья не было; тогды тотъ хто се того важылъ, маеть горломъ каранъ быти, а за навезку третяя часть всего имѣнья его маеть спасти на тую парсуну кгвалтомъ взятую, а шкоды, которые се будуть при томъ кгвалтѣ стали, за доводомъ на двохъ частехъ того жъ имѣнья его маеть быти сказано. Нижли естли бы дѣвка, укривши то передъ родичами своими, на тое малженство и на взятье позволила и на правѣ се того знала; тогды таковая дѣвка отпадываеть отъ выправы и отъ всихъ имѣней своихъ отчизныхъ и материстыхъ, яко о томъ вышей написано въ роздѣлѣ пятомъ.

АРТЫКУЛЪ 10.

О мужу и жонѣ о замордованье до смерти.

Тежъ кгды бы зъ ненависти и зъ немилости на обѣдвѣ сторонѣ, такъ мужъ яко и жона, будучи въ ростырку зъ якихъ кольвекъ причинъ, одинъ другого приправилъ о горло, заморловалъ, або струлъ; такое окрутенство и заморлованье сынове або кревные то маютъ до вряду оповѣдати и обжаловати або фалдровати на кождого таковаго мордера. А хотя бы сынове або кровные не хотели фалдровати; тогды врядъ нашъ зъ мѣстца своего маеть того особливе перестерагать и съ пильностію около того вывѣдати, и у въ околичныхъ сусѣдовъ близкихъ о того заморлованого опытъ чинити, и обобравши семи шляхтичовъ ку присезѣ припустити, которые о томъ подъ присегою справедливе маютъ того передъ врядомъ повѣдити. И кгды тая семъ шляхтичовъ о того заморлованого, на кого присягнутъ; таковый мордеръ безъ маеть быти каранъ горломъ тымъ способомъ, яко бы отца имилости матку забилъ.

АРТЫКУЛЪ 11.

О похвалку за которою бы ся стала якая шкода и отповѣдь на горло.

Тежъ если бы хто на кого похвалился, въ похвалцѣ сталася шкода, спалено домъ, дворъ, гумно, або збожъе зложоное, або тежъ што кольвекъ огнемъ ускажоно; нижли бы ся тая шкода стала, маеть первей жалобливая сторона тую похвалку его того жъ часу на врядѣ нашомъ оповѣдати и записати, а потомъ безъ мѣшканья его припозвати маеть. А естли бы ся передъ врядомъ призналъ, ижъ тую похвалку учинилъ, або и не зналъ, а было бы то на него слушне переведено; тогды маеть быти данъ за поруку. А естли бы потомъ оной сторонѣ жалобливой шкода стала, а тотъ бы, на

него хто ся похвалилъ, позвавши ку праву самъ и съ жоною и съ дѣтьми дорослыми на шкодѣ своей, ижъ отъ него маеть, поприсегнулъ съ с такимъ доводомъ, яко вышей о кгвалтехъ домовыхъ описано; таковый будеть повиненъ сторонѣ жалобливой оную шкоду оправити и платити, а собѣ винного искати, хто туую шкоду учинилъ. Тымъ же обычаемъ и не шляхтичи противъ шляхты у права захованы быти мають. А хто бы тежъ на кого учинилъ похвалку, отповѣдаючи на горло, ино сторона жалобливая тымъ же способомъ мають тую похвалку передъ врядомъ оповѣдати и дати записати, и притягнувши ку праву тую похвалку людьми добрыми вѣры годными шляхтою трема свѣдками то на него перевелъ; тогды такъ оселый яко и не оселый для лепшое безпечности покою посполитого маеть быти данъ за доброе рукоемство людемъ осѣлымъ. Кгды бы за таковою похвалкою забито, того на кого ся похвалилъ, таковаго поручники передъ врядомъ мають поставити, а сторона жалобливая самотреть зъ шляхтою естли присягнетъ, ижъ отъ него то забойство сталося; тотъ горломъ маеть быти каранъ, а головщизна близкимъ зъ имѣнья его маеть быти плачона. А гдѣ бы рукоемства о тую похвалку дати не хотѣлъ; ино врядъ таковаго маеть дати до везенья замкового, и до того часу маеть седѣти, ажъ рукоемство дастъ. А пакли бы поручникъ того, по комъ ручилъ, передъ врадомъ не постановилъ; тогды маеть головщизну самъ кровнымъ платити, а у везенью такъ долго седѣти, ажъ тотъ, по комъ ручилъ, прiѣхавши исъ таковаго обвиненья выправится, або, естли будеть виненъ, заплату свою озметъ.

АРТЫКУЛЪ 12.

Естли бы колко парсунъ шляхецскихъ о забитье одного шляхтича обвинено было.

Уставуемъ, естьли колко парсунъ объ одного шляхтича забитье было обвинено, а сторона жалобливая не вызволяючи ни отъ кого зъ нихъ, але ихъ колко присегнуло; тогды одинъ зъ нихъ, которого на смертъ оберуть и поприсягнетъ, маеть горломъ каранъ быти, а тые помочники его, на которихъ тежъ ровно сторона поприсегнула, ачъ кольвекъ бы ведле правъ Хрестiянскихъ винни бы тые вси горло дати, нижли мы занехавшы такъ срокгого права на таковыхъ уставуемъ, ижъ тые вси помочники его, иле ихъ будеть, мають сто копъ грошей платити и въ везенью сорокъ и шесть недѣль* седѣти на замку Виленьскомъ або Троцкомъ въ земли шесть сажонъ, а трафитъ ли ся тое забiйство въ которомъ воеводствѣ або

* Трет. ред. Стат. «*рокъ и шесть недель*».

у староствѣ далеко, тогды на томъ замку того выоеводства тотъ мужобойца маеть седѣти также у земли шесть сажонъ. А панове воеводе старостове на замкохъ нашихъ мають тые турмы доброе оправены и вкопаны мѣти глубоко шесть сажонъ у земли, за певною сторожою, и не мають таковымъ вязнемъ фолкги никоторое допущати чинити, и съ того везенья до сороку а шести недѣль выпущати подъ ласкою нашою господарскою. И будеть ли двохъ або трехъ забитого и колко ихъ особъ шляхецскихъ, тогды за кождого шляхтича особа шляхецская горломъ карана быти маеть. А естли бы простый хлопъ шляхтича, тогды, колько ихъ будеть поймано и передъ врядомъ обвинено и поприсягнено, мають вси горломъ карани быти, а вежде хлоповъ простыхъ вышей семи человѣковъ объ одну голову шляхецскую карано быти не маеть. Также и о шляхтянкахъ розумѣно быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 13.

О звадахъ шляхецскихъ.

Хто бы кому руку або ногу втялъ, або око, губу, зубы, ухо вытялъ, за кождый таковый члонокъ по петдесятъ копъ грошей платити, а двадцать и чотыри недѣли на замку седѣти. Або хто бы обѣ двѣ руки и обе двѣ ноги и обѣ двѣ ухи оттялъ и обѣ двѣ очи; тогды головщизну яко за человѣка маеть плачоно сто копъ грошей, а годъ и шесть недѣль седѣти. А рана, которая бы у человѣка была, съ которое бы кости выбирано, тридцать копъ грошей. А естли бы съ тое раны речъ замкнулъ, хотя бы се и выгоилъ; тогды маеть сто копъ грошей яко головщизны платить, рокъ и шесть недѣль седѣти. А естли бы рана была на твари, сорокъ копъ грошей платити; а хотя бы поличокъ кому далъ, бороду рвалъ, тогды за все тое по дванадцати рублевъ грошей платити; а хотя бы былъ киіемъ шляхтича, сорокъ копъ грошей платити. А бѣлымъ головамъ шляхецскимъ якъ головщизна такъ и навезка маеть быти плачона совито, тымъ же обычаемъ потомъ и ихъ жонамъ и дѣтемъ, которіе вѣнчалные жоны мають, маеть быти навезка шляхецская.

АРТЫКУЛЪ 14.

О вказанье шляхецтва за всказаньемъ навезки.

А естли бы по всказанью навезки шляхецское сторона противная повѣдила, ижъ водлугъ сказанья судового навезку ему платити готовъ, нижли не есть есми свѣдомъ, естли онъ естъ шляхтичъ, або и радъ

бымъ о томъ вѣдалъ; тогды тотъ, хто ся шлихтичомъ менитъ быти, маеть ѣхати до оное земли або повѣту, отколь родомъ естъ, и тамъ же маеть, зобравши братью и стрыевъ або кревныхъ своихъ, передъ врядомъ тамошнимъ маеть высвѣдчитися, ижъ естъ шляхтичъ, а врядъ зъ оное земли або съ повѣту маеть писати листъ зъ уряду до суду, гдѣ ся тое право точило, даючи о немъ свѣдецство, ижъ есть шляхтичъ. И кгды таковую о собѣ вѣдомость принесетъ, врядъ маеть оную сторону противную листомъ своимъ обослати, складаючи ему рокъ короткій, на которомъ яко на завитомъ ставши маеть прислухати, и навезку шляхецскую ему заплативши, будеть еще повиненъ страву шкоду, што на то ѣздечи наложилъ, за присегою его платити ведле важности и далекости дороги. А ведь же естли бы не оселый человѣкъ доведовался оного шляхецства; маеть до того часу, поки онъ зъѣздитъ, за поруку данъ быти.

АРТЫКУЛЪ 15.

О мѣщанине, который бы шляхтича ранилъ.

Если бы который мѣщанинъ у бурмистровствѣ шляхтича забилъ* або ранилъ; тогды маеть навезати такъ, яко вышей описано. Нижли естли бы бурмистромъ на тотъ часъ не былъ, кгды шляхтича, ранилъ; маеть руку тратить. Также тежъ и хлопъ простый, естли бы забилъ або ранилъ шляхтича, маеть руку тратить, а естли руку або ногу шляхтичу утнетъ, або на которомъ члонку охромитъ, маеть горломъ каранъ быти.

АРТЫКУЛЪ 16.

О забойцах отца и матки.

Уставуемъ, естьли бы хто отца або матку свою изъ якое замети забилъ, якимъ кольвекъ обычаемъ родича своего о горло приправилъ; тогды таковый сынъ або дѣвка, которая причиною своею родича своего о горло приправила, не только горломъ маеть быти каранъ, але и почтивость и вси имѣнья тратитъ, и таковою смертью и потварностью ганебною маеть каранъ быти: по рынку возечи и клещами тѣло его торгати, а потомъ у мѣхъ скураный усадивши, до него пса кура ужа котку, и тое все посполу въ мѣхъ завезавши, гдѣ наглубей до воды утопити, тымъ же тежъ обычаемъ и помочниковъ его, которихъ поволаетъ або на нихъ правомъ будеть переведено, маеть быти караны.

* Замест слова «забилъ» патрэбна чытаць «збилъ».

А естли бы ся трафило отцу сына своего дорослого або матцѣ дѣвку дочку свою властную забити; тогды таковый оцецъ и матка мають караны быти за тое: годъ и шесть недѣль на замку нашомъ у вежи седѣти, а выседѣвши годъ и шесть недѣль, мають еще до году чотыри кроть при церкви и при костелѣ головномъ покутовати и вызнавати явнѣ найвышній грѣх свой передъ всими людьми збору Хрестіянского.

АРТЫКУЛЪ 17.

Если бы хто брата або сестру забилъ.

Уставуемъ, естли бы хто брата або сестру забилъ, въ неданью имѣнья або якую кольвекъ на правою о горло приправилъ, а то бы на него доводомъ слушнымъ переведено; тогды таковый маеть быть каранъ горломъ, а тое имѣнье, которое бы на него и на дѣти его припасти мѣло, спадываеть на иншую братью або сестры або тежъ на стрыевъ и близкихъ въ томъ дому. Тымъ же обычаемъ естли бы зять забилъ шурина своего; тогды жона его сестра того забитого и дѣти ее до имѣнья по братѣ своемъ не маеть ничого мѣти, а тотъ хто забилъ, маеть горломъ каранъ быти. Тоежъ право и на тыхъ, хто бы кровного своего забилъ и далекого въ роду.

АРТЫКУЛЪ 18.

Который бы слуга забилъ або ранилъ пана своего.

Тежъ уставуемъ, естли бы который слуга взялъ передъ себе злый умыслъ, пана своего забилъ або ранилъ; таковый маеть срокго горломъ каранъ быти здрайца, а естли бы не забилъ ани ранилъ, одно брони противъ пана своего добылъ, таковый руку тратить.

АРТЫКУЛЪ 19.

Хто бы на кого на дорозѣ заселъ, а въ томъ самъ забитъ былъ.

Уставуемъ, гдѣ бы шляхтичъ другому шляхтичу доброволнѣ дорогу засѣлъ, хотечи того забить або ранить, а тотъ боронечи горла своего не маючи зъ нимъ никоторого зайстья, а того, хто засѣлъ, забилъ; тогды тотъ скоро по оному забитью маеть ѣхати оповедати вряду и высвѣдчитися людьми добрыми вѣры годными, ижъ тотъ забитый засѣлъ и початкомъ того забитья самъ былъ, а кгды на томъ и съ тымъ доводомъ присягу вчинитъ, воленъ будетъ отъ головщизны и отъ седѣнья.

АРТУКЫЛЪ 20.

Если бы шкода або кгвалтъ кому стался, такъ въ чіемъ дому яко и на дорозѣ, за вѣдомостью домового господаря.

Уставуемъ, кгды бы се кому въ чіемъ кольвекъ дому або на дорозѣ за вѣдомостью домового господаря якая шкода або кгвалтъ се сталъ, а оный господарь былъ бы до суду позванъ, а было бы то на него слушнымъ доводомъ або якими знаки врядовне переведено; таковый повиненъ будеть оный кгвалт и шкоду своими властными пенезьми платити и оправити, а тыхъ кгвалтовниковъ шкодниковъ собѣ искати, нижли естли бы того господаря лице налезено або помочниковъ его.

АРТЫКУЛЪ 21.

Хтобы на чіе имѣнье на село и на люди наслалъ, або самъ наехавши кгвалтомъ побилъ, поранилъ.

Уставуемъ, хто бы на чіе имѣнье на село на люди самъ кгвалтомъ наѣхалъ, або наславъ побилъ и поранилъ; таковый сторонѣ ображеной, на чомъ слушный доводъ учинить маеть кгвалтъ и раны платити, а грабежъ зъ навезкою ворочати маеть, и всю школу добре оправити. А хотя бы не ранилъ ани билъ, только наѣхалъ а грабилъ; потомужъ кгвалтъ маеть заплатити, и грабежъ зъ навезкою поворочати.

АРТЫКУЛЪ 22.

За кгвалтъ посполитый сусѣдскій.

Уставуемъ за кождый кгвалтъ посполитый сусѣдскій, врядовне переведеный, маеть быти сказанъ сторонѣ обжалованой дванадцать рублей грошей.

АРТЫКУЛЪ 23.

Если бы шляхтичъ шляхтича розбилъ на дорозѣ.

Уставуемъ, если бы шляхтичъ шляхтича розбилъ на дорозѣ, а оный розбитый у парсуну его позналъ, и передъ врядомъ того жъ часу раны свои оказавши того у парсуну меновалъ; а потомъ притягнувши ку праву, подле оказанья ранъ своихъ близшій будеть самъ изъ шестма шляхтичами на него присегнути, а кгды присягнетъ, тотъ горломъ каранъ быти маеть яко розбойникъ. А естли бы сторона поводовая и зъ шестма свѣдки поприсегнути не хотѣла; тогды тотъ обжалованый также самъ и зъ шестма шляхтичы маечъ отприсегнутися, а не будеть ли

мѣти съ кимъ отприсегнутися, ино поводовая сторона самотретъ на ранаъ и шкодахъ маеть его поприсегнути. А будеть ли на дорозѣ звада стала, а лупу никоторого не было, а сторона жалобливая вину дала разбойную; тогды только раны за доводомъ будеть повиненъ платити, а горла для розбою менованого не тратитъ.

АРТУКУЛЪ 24.

Который братьи рожоной будеть отца забито або зъ нихъ самыхъ которого кольвекъ.

Уставуемъ ижъ кгды бы колько братьи рожоной, лѣта зузопольные маючы або и недорослые, дѣльные або и недѣльные, а одного бы зъ нихъ або отца ихъ забито, а иншые бы братья были бы по службах або въ чужой земли; ино который братъ будеть дома, тотъ братью маеть обослати, абы зъ нимъ тое головщизны искали. Естли бы братья его будучи въ здѣшнемъ панствѣ нашомъ зъ нимъ весполокъ головщизны искати не хотѣли; тогды тотъ, который дома мѣшкаетъ, маеть самъ тое головщизны доходити, а дошедши съ тою жъ братьею своею не будеть дѣлити. Одно кромъ хто бы былъ въ чужой земли, а прiѣхавши оттоль и той головщизны припытовался; таковый, кгды накладъ его што доходечи тое головщизны будеть наложилъ, ему часть свою, которая бы межи братьею на него припасти мѣла, отложити, тогды маеть межи братьею своею ку части ровной тое головщизны припущонъ быти.

АРТЫКУЛЪ 25.

Хто близкiй головщизны искати маеть.

Коли бы колько братьи было и сестръ рожоныхъ выпосажоныхъ и не выпосажоныхъ, а одинъ брать отъ ихъ забитъ былъ; тогды они сами братья мимо сестръ выпосажоныхъ маюць головщизны доходити, и естьли бы братья змерли, тогды и дочки выпосажоные мають головщизны искати, а естли бы сынове и дочки змерли, тогды близкiе доходити мають.

АРТЫКУЛЪ 26.

О звадахъ.

Если бы хто съ кимъ звадилъ, а въ оной звадѣ оба два се ранили, а одинъ бы съ тыхъ позванъ до права, а свѣдковъ бы межи собою не мѣли, хто бы мѣлъ межи ими розознати, а оба два се торгали ку присязѣ, а одинъ бы другому не допустилъ; тогды судъ мають жеребей

искати и кинути, чій се жеребей наипервей выйметъ, тотъ маеть присегнути на ранахъ своихъ и на початку, ижъ онъ первей почалъ его бити и за онымъ початкомъ тая ся звада стала. А коли оный присягнетъ, тогды оный тому присяглому маеть за раны платити, якого жъ стану будеть. А гдѣ бы ся въ оной звадѣ оба два се зъбили, а не было бы свѣдковъ на обѣ сторонѣ; ино потомкое або близкіе забитыхъ вжо головщизнъ собѣ искати не мають. А естли у въ одное стороны раны будуть, а зъ другое стороны забитый; тогды приономъ забитомъ, близшій будеть доводъ чинити нижли при ранномъ, и кгды будеть правомъ поконанъ, маеть головщизну платити сто копъ грошей, и естли за шляхтича будеть платити головщизну, тогды тотъ маеть рокъ и шесть недѣль сѣдети, а за хлопа простого везенья не повиненъ терпѣти, только головщизну платити.

АРТЫКУЛЪ 27.

О звадѣ вечерней.

Тежъ коли бы при якой вечерней звадѣ хто кольвекъ свѣчу загасилъ, въ томъ кого съ тыхъ, которіе при той звадѣ были, ранено было не вѣдаючы отъ кого, и позвано бы до суду того, хто свѣчу загасилъ, менуючы также мене въ той звадѣ ранено, а не вѣдаю отъ кого за причиною твоею, и на то бы доводъ учинилъ, а естли бы и доводу не чинилъ, смѣлъ бы присегнути; тогды тотъ, хто свѣчу загасилъ, повиненъ ему раны платити такъ тежъ и головщизну. Въ такой пригодѣ хочемъ мѣти, абы сужоны яко вышей описано, а тотъ, заплативши вси раны або головщизну и заседѣвши головщизну и заседѣвши годъ и шесть недѣль, маеть собѣ винного искати. Тымъ же обычаемъ хто бы кого съ пригоды забилъ, а повѣдилъ, жемъ то не умыслнѣ учинилъ; тогды тотъ маеть вывестися людьми добрыми вѣры годными, которые при томъ были и то видѣли, ижъ съ пригоды се тое стало а не зъ умыслу; кгды то они сознають, предся будеть повиненъ на томъ присегнути, ижъ съ пригоды а не зъ умыслу а ни зъ вазни тое забійство учинилъ, а по присязѣ предсе головщизны повиненъ платити, естьли шляхтича забилъ рокъ и шесть недѣль седѣти.

АРТЫКУЛЪ 28.

Хто бы кого неумыслнѣ ранилъ, а до суду былъ позванъ.

Коли бы тежъ хто кого ранилъ, и его о рану позвалъ, а оный позваный бралъ бы се на одводъ; мы бачечи, ижъ нихто въ невинности своей

терпѣти ранъ не маеть, сказуемъ ижъ тые раны жалобнику мають быти справованы по тому, яко вышей описано о звадахъ.

АРТЫКУЛЪ 29.

Слуга, который боронечи пана своего, коли бы кого забилъ або ранилъ.

Тежъ уставуемъ, ижъ коли бы у якой звадѣ слуга боронечы пана своего, кого забилъ або ранилъ; таковый отъ кождого права маеть быти воленъ, але сторона жалобливая будеть тыхъ ранъ и головщизну на пану его дохотити. Нижли естли бы чій слуга своволнѣ безъ расказанья пана своего передъ очима кого забилъ або ранилъ, хотя бы не былъ припоручонъ; маеть панъ его поймати и до везенья посадити, а кровнымъ забитого дати вѣдомость. И естли бы фолькгуючи служебникови своему поимати его не хотѣлъ, а онъ потомъ забивши втекъ; тогды тотъ панъ повиненъ будетъ сам головщизну платити, естли шляхтича забилъ, то рокъ и шесть недѣль седѣти маеть, а ранному, якого стану будеть, раны оправити, и по заплатѣ головщизны, первей нижли на седѣнье року и шести недѣль пойдетъ, маеть на томъ присегнути, ижъ безъ росказанья его и порады тая головщизна стала, а естли бы отприсегнутися не хотѣлъ, а пустилъ сторону жалобливую на себе присегнути, тогды маеть горломъ каранъ быти.

АРТЫКУЛЪ 30.

Естьли бы чій слуга, учинивши кому кгвалтъ домовый або головщизну, прочъ втекъ.

Гдѣ бы чій слуга учинилъ кому кгвалтъ домовый або головщизну втекъ, а въ его пана череъ сторону былъ застатъ, а приповѣданъ, а онъ черезъ туюжъ заповѣдь его упустилъ; тогды тотъ панъ, чій то слуга учинилъ, самъ кгвалтъ головщизну и шкоду платити маеть, а собѣ на слузѣ искати, и заплативши маеть на томъ присегнути, ижъ тотъ слуга кромъ вѣдомости и позволенья его то учинилъ, а не естъ то через его умышленье при рукъ* выпущонъ, а гдѣ бы присегнути не хотѣлъ, тогды тотъ певне самъ панъ маеть быти каранъ горломъ, яко кгвалтовникъ и мукобойца. А естли бы тотъ слуга небылъ приповѣданъ; тогды панъ не повиненъ за его платити, одно се маеть отприсегнути, ижъ тотъ кгвалтъ безъ его позволенья и вѣдомости стался.

* Трет. ред. Стат.: *«съ прируки»*.

АРТЫКУЛЪ 31.

О забитье человѣка перъеждчого и безплеменнаго.

Уставуемъ, тежъ, естьли бы ся потрафило гдѣ жъ кольвекъ забитого человѣка перехождчаго або безплеменнаго, которого головщизны искати не будетъ кому; тогды скоро таковаго человѣка трупъ будеть знайденъ, того жъ часу врядъ того замку або двора нашого врядникъ маеть обослати всихъ мѣщанъ людей сельскихъ, такъ и подданыхъ нашихъ яко и шляхецскихъ, и опыт вчинити разъ або и два, а гдѣ бы се на такихъ двохъ копахъ о томъ забитью вывѣдатися не могли, тогды третюю копу присяжную маеть врядъ собрати, на которой повинни будуть вси тые, которые на той копѣ повинни се становити, присегнути на томъ, ижъ сами не суть причиною того забитья и о таковомъ мужобойцы не вѣдаютъ. А естли бы которыя съ тыхъ копниковъ на присяжной копѣ нестали, або хотя и ставши, присегою отвестися не хотѣли; тогды таковые будуть повинни головщизну сами платити, а собѣ винного искати, а тая головщизна маеть зостати при томъ врядѣ, въ которомъ тотъ трупъ налезенъ, а потомъ, кгды бы кровные оного забитого вынализлися, маеть тая головщизна онымъ кровнымъ отдана быти.

АРТЫКУЛЪ 32.

О промолчанье кгвалту або злодейства.

Уставуемъ, кгды бы хто кому кгвалтъ учинилъ або злодѣйство шкоду або якій грабежъ, а тотъ бы молчалъ отъ того часу, яко се то стало три годы, вжо о то будеть вѣчнѣ молчати.

АРТЫКУЛЪ 33.

Который злочинца будеть на смерть сказанъ, а отъ того бы се откупилъ або отпрошонъ былъ.

Тежъ уставуемъ, естли бы хто о злодѣйство або о которое иное злочинство на каранье або на смерть врядомъ права посполитого вказанъ былъ, а въ томъ караньи горло свое пенязьми откупилъ, або от того каранья або отъ страченья горла черезъ пріятелей своихъ або гостей пословъ пановъ знакомитыхъ выпрохонъ былъ або выправенъ, або тежъ за злый свой учинокъ въ ката въ рукахъ былъ; таковый кождый безчести маеть быти, и промежку добрыми людьми рыцерскими не маеть большей привильевъ шляхецскихъ уживати.

АРТЫКУЛЪ 34.

Хто бы послѣ ранъ по пиромъ и по корчмомъ ходечи пилъ.

Уставуемъ, кгды бы который шляхтичъ битый або ранный послѣ ранъ ѣздилъ або ходилъ по калацiямъ, по торгохъ и по корчмахъ пилъ, на беседехъ седѣлъ, а потомъ отъ тыхъ ранъ умеръ; тогды тот, отъ кого тые раны або бой ему се сталъ, головщизны платити не повиненъ будеть, повиненъ только за раны досыть чинити его кровнымъ подле статуту.

АРТЫКУЛЪ 35.

Такъ званого гостя яко и незваного.

Хто бы тежъ въ домъ свой позвалъ до себе гостя на учту, и былъ такъ небачный а того гостя своего званого въ дому своемъ зелжилъ збилъ або зранилъ, а тотъ бы гость позвавши его до права то на него слушнымъ доводомъ перевелъ, таковый ображоную сторону съ права маеть навезати водле стану его и шкоду платити, на чомъ присягнетъ, а за таковый выступъ маеть седети въ замку нашомъ въ повѣтѣ тамошнемъ, гдѣ оселость маеть, дванадцать недѣль. А естьли бы тотъ гость званый доводу слушного не мѣлъ; тогды маеть того жъ часу скоро по зраненью оказати раны и шкоды свои людемъ стороннымъ околичнымъ суседомъ и обжаловати вряду, такъ тежъ раны оповѣдати и въ книги записати, а при том оповѣданью самъ маеть на ранахъ и на шкодахъ своихъ поприсегнути, а тотъ повиненъ будеть его навезати, седѣнье приняти, и шкоду платити водле того, яко вышей въ томъ артыкулѣ описано. Нижли естли бы гость званый въѣхавши въ чiй домъ, былъ такъ вшетечный, господара домового такъ тежъ господыню або сына збилъ або зранилъ; тогды на таковго гостя также слушнымъ доводомъ у права маеть довести, а гдѣ бы доводу не мѣлъ, тогды также оповѣдати людемъ стороннимъ и ожаловати, а при оном оповѣданью так стороннимъ людемъ, яко и вряду маеть кождый зъ нихъ зъ особы своее, кого въ дому ранитъ, поприсегнути такъ на ранахъ яко и на шкодахъ. И кгды присягнеть таковый гость домовому господару або жонѣ и сыну, хто зъ нихъ раненъ будеть; ображоной сторонѣ маеть за раны навезати и шкоды, на чомъ присягнеть, платити, а на замку также седѣти дванадцать недѣль. А гдѣ бы се у звадѣ обадва ранили такъ господарь яко и гость, а доводу бы на то зъ обудву сторонъ не мѣли, а торгнули бы се обадва ку присязѣ; тогды жеребей кинути, и чiй се жеребей напервей выйметъ, тотъ маетъ на ранахъ и на шкодахъ своихъ присегнути. А гдѣ бы гость въ домъ чiй прiѣхавши незваный, а тотъ бы домовой господарь принялъ его въ домъ свой за гостя, и што бы се подъ тымъ же

обычаемъ потрафило на обѣ стороне; такъ гостю яко и домовому пану тое жъ право на обѣдвѣ стороне, яко вышей въ томъ артыкулѣ описано.

РОЗДѢЛЪ ДВАНАДАЦТЫЙ О ГОЛОВЩЫЗНАХЪ И НАВЕЗКАХЪ ЛЮДЕЙ ПОСПОЛИТЫХЪ.

АРТЫКУЛЪ 1.

О головщинахъ и навезкахъ людей простого стану.

Головщызна панцерному слузѣ пятдесятъ копъ грошей, путному слузѣ тридцать копъ грошей, бортнику двадцать пять копъ грошей, тяглому двадцать копъ грошей, паробку десеть копъ грошей, а жонамъ ихъ совито. А навезка панцерному слузѣ шесть рублей грошей, бортнику два рубли грошей, тяглому рубль грошей, паробку полтина грошей, а жонамъ ихъ совито, а жонца, которая мужа не маеть и не мѣла, полтина грошей.

АРТЫКУЛЪ 2.

Головщизны и навезки тивуномъ, ключникомъ, войтомъ, старцомъ, лавникомъ сельскимъ.

Тивуну, ключнику, войту, старцу головщизна сорокъ копъ грошей, естьли бы невольникъ въ которомъ съ тыхъ врядовъ былъ, тогды ему во врядѣ головщизны двадцать копъ грошей, а навезки рубль грошей. А пакли бы въ ключохъ або у войтовствѣ которій шляхтичъ былъ; таковому предсе головщизна маеть быти водле стану шляхецского. А навезка тивуну, ключнику, войту, старцу по три рубли грошей, а лавнику два рубли грошей.

АРТЫКУЛЪ 3.

Головщизна ремеснымъ людемъ.

Золотару, органистѣ, пушкару, гафтару, малерови, сокольнику, машталору, кравцу, гафтарцѣ, коверникутымъ всимъ головщизна по тридцати копъ грошей, а навезки по три рубли грошей, а жонамъ ихъ совито. Дойлидѣ, ковалю, столяру, псарцу, возницы, мулеру, шевцу, гончару тымъ всимъ головщизны по двадцати копъ грошей, а навезки три рубли грошей, а жонамъ ихъ совито. Потомужъ и иншыхъ ремес-

никомъ, которыхъ тутъ не написано, маеть быти плачоно яко дойлидѣ и жонамъ ихъ совито.

АРТЫКУЛЪ 4.

О ношенью жидовскомъ.

Жидове въ коштовныхъ шатахъ зъ ланцуги золотыми сами и жоны ихъ въ золотѣ и въ серебрѣ, такъ тежъ и сребра на пасахъ и на кордахъ носити не маютъ; але уберъ ихъ маеть быти значный: шапки або биретъ жолтый, такъ тежъ и завиванья бѣлыхъ головъ полотно жолтое, або тому подобное, ижъ бы знакъ и певное розознанье было христіянина отъ жида.

АРТЫКУЛЪ 5.

Жидъ, татаринъ и кождый бесурмянинъ на врядъ преложонъ и хрестіянъ въ неволи мѣти не маетъ.

Уставуем, ижъ отъ того часу мѣти хочемъ, абы жидъ, татаринъ и кождый бесурмянинъ на достоенство а ни на который врядъ отъ насъ Господаря а ни отъ пановъ радъ нашихъ преложонъ не былъ и хрестіянъ въ неволи не мѣлъ. А естьли бы который зъ нихъ христіянина купилъ у вѣчную неволю; таковый пенези тратитъ, а тотъ хрестіянинъ маеть быти воленъ. А естьлибы хлопа або жонку закупилъ, тогды маеть прійти передъ врядъ и въ чомъ закупилъ, або тежъ и зъ суда въ заплатѣ яко будеть выданъ, до книгъ записати; и будеть ли сума невеликая, тогды тотъ закупъ и закупня за семъ лѣтъ съ тыхъ пенязей маеть выробитися, а кгды бы сума великая была, ино с тыхъ пенязей на кождый годъ выпуску маеть быти хлопу полтину грошей а жонцѣ пол-копы грошей. Нижли маючи таковыхъ закуповъ и дѣтей ихъ въ жидовство а ни въ бесурмянство намовляти а ни обрѣзовати не маютъ, а который бы смѣлъ то вчинити, а было бы то на него переведено передъ врядомъ; тогды безъ кождого милосердья таковый огнемъ маеть быти каранъ, чого врядъ нашъ съ пильностью стеречи и о томъ вывѣдоватися достаточнѣ маеть. А мамками христіянки у дѣтей жидовскихъ и тежъ кождыхъ дѣтей бесурмянскихъ быти не маютъ; а хтобы хрестіянокъ ку тому приневолялъ, а то бы слушнѣ ведле права на него было переведено, таковый горломъ маеть быти каранъ. Тымъ же обычаемъ хотя бысмы которому татарину або жиду або которому бесурмянину дворъ нашъ або имѣнье зъ людьми дали; таковые маютъ се жидове и бесурменинъ на выслугахъ своихъ противъ христіянскихъ людей якъ выступныхъ такъ и тяглыхъ заховати, абы ихъ ку подачкомъ и службам незвыклымъ не приневоляли. А пакли бы тые люди наши за таковымъ зневоленьемъ прочъ отошли и

засѣли на земляхъ нашихъ або князкихъ панскихъ и шляхецскихъ; таковыхъ за вольныхъ мѣти хочем, нижли земли ихъ мають зостати при таковыхъ, кому дано водле данины нашое.

АРТЫКУЛЪ 6.

Навезка татаромъ.

Уставуемъ, которые князи и мурзы татарове закону бесурмянского мають оселости имѣнья земскіе зъ наданья продковъ нашихъ и насъ самыхъ, и естли тые бывають на службахъ нашихъ господарскихъ и земскихъ и в ротахъ, або при гетманехъ нашихъ, и въ реестрахъ военныхъ суть написаны; таковымъ навезка маеть быти яко шляхтичу, а жонамъ ихъ совито, а головщизны сто копъ грошей кромъ седѣнья. А которые татарове форминомъ ся жывять, и огородные речы справують, быдломъ торгують, кожы дубять, и якими кольвекъ речами жывность собѣ заробляють; таковымъ навезки рубль грошей, а жонамъ ихъ совито, а головщизна дванадцать копъ грошей.

АРТЫКУЛЪ 7.

Человѣкъ вольный за жаденъ выступокъ въ неволю выданъ быти не маеть.

Тежъ уставуемъ, ижъ человѣкъ волный за жадный выступокъ въ неволю вѣчную выданъ быти не маеть, а естли бы въ сумѣ великой выданъ былъ; маеть съ тое сумы выроблятися, и выпуску на каждый годъ мужику полтина, а жонцѣ пол-копы грошей. А естьлибы съ тое сумы до смерти выслужитися не могъ, а будетъ ли мѣти дѣти; тогды дѣти не мають се съ тое сумы вырobляти. А выпуску дорослымъ дѣтем потомужъ маеть быти, яко вышей описано. А закупнымъ людемъ тымъ же обычаемъ изъ сумы пенежное выпусть быти маеть.

АРТЫКУЛЪ 8.

О человѣку отчизномъ.

Кгды бы который человѣкъ отчизный, отшедши отъ пана своего и заложившися за кого иншого, не далеко въ пети або въ десети миляхъ мѣшкалъ; тогды вже о таковаго человѣка вѣчнѣ молчати маеть. Пакли бы тотъ человѣкъ отчизный отшедшы отъ пана своего и мѣшкалъ далеко въ колькодесяти миляхъ, а панъ его о немъ не вѣдалъ, а по томъ бы засе пришолъ и перемѣшкивалъ поблизу; тогды хотябы въ оном часѣ

и давность земская зашла, вольно будеть ему того человѣка за отчича правомъ доходити, только бы давности не омѣшкалъ отъ того часу, якъ ближей прійдетъ.

АРТЫКУЛЪ 9.

Хто бы на человека вольного и невольного права доходити не хотѣлъ.

Тежъ еслибы который человѣкъ не похажалый або челядинъ невольный за кого зашолъ, а повѣдился быти вольнымъ, а онъ панъ, чій человѣкъ або челядинъ, просилъ у въ оного пана права, а тотъ панъ ему на него права дати не хотѣлъ; тогды таковый маеть притягненъ быти ку праву земскому. А естьли тотъ панъ, чій человѣкъ непохожій або челядинъ, зыщетъ правомъ ижъ его отчичъ або невольникъ, а на оного пана, въ кого тотъ человѣкъ, переведетъ правомъ, ижъ въ него просилъ справедливости разъ и два, а онъ не далъ; тогды тотъ панъ маеть навезати оного человѣка або челядина отъ того часу, якъ въ него права просилъ, за кождую недѣлю по шести грошей, а естли бы втекъ, тогды маеть платити потому, яко вышей о головщизнах написано.

АРТЫКУЛЪ 10.

О челядь невольную, которая втечеть отъ пана своего.

Уставуемъ, кгды бы хто чію челядь невольную вывелъ, або вѣдаючи заказъ въ себе переховывалъ, а то бы на него правомъ было переведено; тогды таковый повиненъ будеть ту челядь отъискати, а одыскавши тому пану отдати. А гдѣ бы не могъ одыскати, або не хотѣлъ; будеть повиненъ тую челядъ самъ цѣною платити, яко выше написано, и шкоду оправити отъ того часу, отъ которого ему тая челядь не робила, мужику и жонцѣ за кождую недѣлю по шести грошей.

АРТЫКУЛЪ 11.

О вольныхъ людехъ, которые въ голодъ продають.

Хто бы въ голодъ самъ себе або сына або тежъ которого человѣка вольного въ неволю продалъ, и листъ на то далъ; таковый листъ не маеть быти державъ, але яко голодъ минеть, а онъ пенезей добудеть, маеть ему пенези отдати. Нижли естли бы хто челядь свою неволную продалъ; тая ведле продажи маеть вѣчнѣ держана быти.

АРТЫКУЛЪ 12.

Хто бы в голодъ челядь свою выгналъ.

Тежъ уставуемъ, естьли бы хто в голодъ челядь свою неволную выгналъ або выбилъ зъ дому своего прочъ, не хотечи ее кормити и переховывати; таковые вжо не мають быти невольными, але вольными. А вѣдьже тымъ обычаемъ, ижъ коли тую челядь выбьеть, тогды се они оповѣдати мають врядникомъ въ повѣтѣ або вряду мѣстскому бурмистромъ або мѣщаномъ, ижъ ихъ выбилъ а кормити не хотѣлъ; а тые, которимъ се оповѣдають, мають обослати того пана, чія челядь, естьли зознаеть, же для голоду выгналъ ихъ изъ дому не хотечи кормити, тогды оная челядь вѣчнѣ маеть быти вольна.

АРТЫКУЛЪ 13.

Невольницы мають быти трояких причинъ.

Тежъ уставуемъ, ижъ неволницы мають быти трояких причинъ: первые которые суть здавна въ неволи, або зъ невольныхъ се родятъ; другіе которые полономъ заведены суть изъ земли непріятельское; третіе коли бы се сами въ неволю поддали, а хто бы, ведаючы жонку неволную, въ малженство понялъ, хотя человѣкъ вольный, тогды таковый самъ и дѣти ихъ въ неволи быти мають. А естьли бы се невѣдоме поняли, а одинъ зъ нихъ будучи вольнымъ не хотѣлъ въ въ томъ быти; тогды того жъ часу мають се втечи до права духовного, ведле которого ихъ мають розвести, а по розводѣ таковый вольный маеть зостати вольнымъ, а невольный, неволнымъ.

АРТЫКУЛЪ 14.

Если бы хто до кого слугу приказалъ, а тотъ слуга зашкодивши втекъ отъ него прочъ.

Хто бы кому приказалъ слугу, а тотъ слуга шкоду вчинивши тому пану своему втекъ отъ него прочъ; тогды тотъ, хто его приказалъ, маеть ку праву стати, а судъ маеть ему рокъ зложити, на которій маеть его доискавшися ку праву поставити. А естьли жъ бы тотъ на оный рокъ, которій судьи положатъ, того не постановилъ; тогды онъ самъ повиненъ будеть тую шкоду оправити, на чомъ слушный доводъ учиненъ будеть. А естлибы се потомъ оному пану, за кого слуга втечеть, пригодить ли его видѣти на торгу або поткаеть въ дорозѣ; тогды вжо онъ самъ не маеть имати, нижли того приказцы своего смотрѣти маеть. А гдѣ бы хто мѣлъ слугу не приказного, а онъ ему шкоду учинивши прочъ втечеть; тогды онъ, гдѣ

кольвекъ его увидитъ або поткаеть, маеть его поймати и вести до оного права гдѣ поймаеть, а передъ правомъ маеть на немъ шкодъ своихъ доходити.

РОЗДѢЛЪ ТРЕТІЙНАДЪЦАТЬ, О ГРАБЕЖОХЪ И НАВЕЗКАХЪ.

АРТЫКУЛЪ 1.

О грабенье стада свирѣпъего.

Уставуемъ, естлибы хто пограбилъ на якомъ колвекъ кгрунтѣ стадо свирѣпъе князское, панское, земянское, а держачи стадо жеребца або свирѣпу и колко ихъ уморилъ або охромилъ; таковый за жеребца князского панского земянского повиненъ будеть заплатити осмъ копъ грошей, а за свирѣпу чотыри копы грошей, нижли за кождого съ тыхъ жеребцовъ будеть ли торгуючы што давано, тогды тую цѣну будеть повиненъ платити за слушным доводомъ.

АРТЫКУЛЪ 2.

Якимъ обычаемъ мають се заховати о испашъ и о грабежъ на испашахъ.

Тежъ уставуемъ, ижъ нихто стада свирѣпьего на дѣдизнѣ чужой на испашахъ такъ тежъ и на своей власной займовати не мають, ани въ грабежъ брати, а хто бы на чіей дѣдизнѣ стадо занялъ або грабежъ учинилъ; таковый маеть тому кгвалтъ заплатити дванадцать рублей грошей и шкоду оправити, а што бы се тому стаду стало, подлѣ уфалы вышей описаное. Бо не маеть за испашъ стада брати, бы и засталъ на испаши, але маеть освѣтчивши сусѣдови отогнать, до того пана, чіе стадо есть, и испашъ маеть обвести людьми добрыми сторонними; тогды тотъ повиненъ испашъ заплатити, чіе стадо шкоду вчинило. А вѣдьже вызволяемъ одно стадо свирѣпье, абы на испаши не было займовано, а быдло кони волы и коровы свинье и гуси на испаши мають быти займованы подлѣ обычаю, и скоро занявши маеть обослати того пана, чіе быдло свое на поруку взялъ, а о испашъ на купу шолъ; и што купа на испаши шкоды присудитъ, тотъ панъ чіе быдло занято, маеть платити. А гдѣ бы на обосланье того, кому се испашъ стала, быдла своего на поруку взяти и на купу ити не хотѣлъ; тогды тотъ, хто займетъ, маеть быти зъ людьми добрими сторонними, и што тая мсторона шкоды окупують, онъ маеть въ той шкодѣ своей оставити того быдла только, што бы за его шкоду стояло, а досталь отослати до того пана чіе быдло.

Нижли стадо свирѣпье кони и кождое быдло только до светого Юрья безъ пастуха маеть вольно ходити, а по светомъ Юрьи въ тыжъ день кождый маеть около добытку своего сторожу або пастуха мѣти, черезъ все лѣто ажъ до первого дня мѣсяца Октебра. А давность отправѣ за испашь не маеть дальшая быти только подлѣ стародавного звычаю до Божъего нароженья. И хтобы о испашъ присужоною, не хотечи платити подлѣ права, далъ се позвати; тогды съ права, достанетъ ли виненъ, маеть совито заплатити.

АРТЫКУЛЪ 3.

Хтобы подъ шляхтичомъ або подъ шляхтянкою грабежъ учинилъ.

Тежъ уставуемъ, хтобы подъ шляхтичомъ або подъ шляхтянкою грабежъ вчинилъ, кони побралъ при костелѣ на торгу або на поли, гдѣ жъ кольвекъ бы, тежъ бою не вчинилъ, або подъ слугою коня взялъ, або зъ воза выпрягъ, хотя бы оная особа при томъ не была, а былъ бы на то передъ врядомъ слушный доводъ; таковый оный, который грабежъ учинилъ, маеть таковового навезати и шкоды, если будутъ при томъ грабежи вчинено, за доводомъ оправити.

АРТЫКУЛЪ 4.

О грабежъ коня князского, панского и шляхецского.

Тежъ князского панского, шляхецского коня изъ кождого грабежу безправного вызволяемъ. А естли бы хто безъ права князя або пана и шляхтича, хотя въ небытности его, коня пограбилъ; таковый маеть коня конемъ навезати.

АРТЫКУЛЪ 5.

Яко челядь невольная втеклая маеть быти заповѣдана.

Если бы чія челядь невольная втекла, а заповѣдана бы зъ якого перейму, и женучи за нею въ погоню въ кого ее нашолъ; тогды маеть тому, въ кого челядь зостанетъ, переемъ дати, съ чого будеть первей заповѣдалъ. А естьли бы заповѣди и перейму, въ кого оную челядь нашолъ, недалъ, а тотъ бы ему не хотѣлъ тое челяди безъ перейму выдати, и взялъ поземъ кгвалтомъ, а до права о то былъ позванъ; тогды тотъ за тымъ позвомъ повиненъ будеть сторонѣ жалобливой платити яко за кгвалтъ дванадцать рублей грошей. А естли бы хто чію челядь въ себе ховалъ, а тотъ по колко кроть заповѣди и по торгу закликалъ,

оповѣдаючы ее, и потомъ бы тотъ, чiя челядь, въ колко недѣляхъ тую челядь свою въ него нашолъ; тогды только маеть, за страву ему отъ кождого челядника на недѣлю по два гроши давши, челядь свою добровольнѣ взяти.

АРТЫКУЛЪ 6.

О грабежъ человѣка князского, панского и земянского.

Уставуемъ, естли бы шляхтичъ чiихъ людей пограбилъ на торгу при церкви на добровольной дорозѣ; таковый маеть сторонѣ обжалованой вины заплатити шесть рублей грошей, а грабежъ зъ навезкою отдати, то естъ коня конемъ вола воломъ навезати. А пакли бы шляхтичъ або хтожъ кольвекъ пограбилъ у чiихъ людей на поли або гдѣ индей, а бою не вчинилъ; тогды маеть заплатити три рубли грошей, а грабежъ также навезати. А мужикъ мужика естли бы при костелѣ або на торгу на дорозѣ пограбилъ; маеть заплатити три рубли грошей, а грабежъ всякiй также зъ навезкою платити маеть, коня конемъ, вола воломъ, а корову коровою, и кождое быдло, якое пограбилъ, таковымъ навезавши маеть отдати, або цѣною заплатити, яко нижей описано.

АРТЫКУЛЪ 7.

Цѣна конемъ рабочимъ.

За коня або за свирѣпу робочую копа грошей, а за третека жеребка отъ робочихъ свирѣпъ копа грошей, а за третячку свирѣпу полтина грошей, за лонское жеребя пол-копы грошей, за лѣтошнее двадцать грошей.

АРТЫКУЛЪ 8.

Цѣна быдлу малому и великому.

За вола осмдесятъ грошей, за вола стадника осмдесятъ грошей, за корову петдесятъ грошей, зо яловицу сорокъ грошей, и за быка неука сорокъ грошей, за телицу пол-копы грошей, за теля лонское двадцать грошей, а за теля сеголѣтнее дванадцать грошей, за вепра кормного пятдесятъ грошей, за вепра некормного пол-копы грошей, за кнороза сорокъ грошей, за свинью двадцать грошей, за подсвинка десеть грошей, за порося пять грошей, за овцу петнадцать грошей, за барана дванадцать грошей, за скопца барана двадцать грошей, за ягня пять грошей, за козла пол-копы грошей, за козу двадцать грошей, за козеня пять грошей.

АРТЫКУЛЪ 9.

Цѣна птахомъ домовымъ.

Гусь три гроши, каплунъ шесть грошей, курица пол-тора грошей, утка два гроши, селезень грошъ, голубъ грошъ, утка круговая шость рублей грошей, пава або павъ три копе грошей, лебедь домовый три копы грошей.

АРТЫКУЛЪ 10.

Цѣна птахомъ на мысливство хованымъ.

Кречотъ красный дванадцать рублей грошей, за бѣлого кречота десеть рублей грошей, серый кречотъ шесть рублей грошей, соколъ шесть рублей грошей, а ястребъ великій три рубли грошей, болобанъ два рубли грошей, за рабца або за кгрокгулца рубль грошей, за дремлюга пятдесятъ грошей.

АРТЫКУЛЪ 11.

Цѣна збожью.

Пшеница копа петнадцать грошей, жита копа дванадцать грошей, ярицы копа десеть грошей, ечменю копа осмъ грошей, овса копа шесть грошей, гречки копа пять грошей, гороху копа шесть грошей, проса копа чотыри гроши, илну копа дванадцать грошей, рѣпы бочка пять грошей.

АРТЫКУЛЪ 12.

Цѣна собакомъ.

За пса домового брехуна три рубли грошей, за наслѣдника и за набрехника звѣринного шесть рублей грошей, за окгара три копы грошей, за узлайника три копы грошей, за выжла три копы грошей, за щайку подъ ястреба три копы грошей, за по дстрелного три рубли грошей, за пса обсочного шесть рублей грошей, за меделянского пса шесть рублей грошей, за хорта подсокольего шесть рублей грошей.

АРТЫКУЛЪ 13.

Если бы кого песъ непривязаный укусилъ.

Уставуемъ, кгды бы кого песъ непривязаный уѣлъ съ чіего прищванья, а онъ бы ставши за позваньемъ передъ урядомъ къ тому прищванью се не зналъ; таковому маеть судъ сказати отприсегнутися, ижъ того не

вчинилъ, а гдѣ бы присегнути не хотѣлъ, тогды, жалобливая сторона кгды его въ томъ поприсягнетъ, повиненъ его будеть навезати ведле стану его, якобы его самъ ранилъ рукою своею. Пакли жъ бы хто кому пса умыслнѣ а не отъ руки забилъ або застрелилъ; таковый будеть оного пса повиненъ платити водле цѣны вышей описаное, естли бы его забилъ отъ руки кіемъ або якою бронею не пометомъ а ни стрѣлбою, таковый не повиненъ будеть ничого платити.

АРТЫКУЛЪ 14.

Которое бы быдля або песъ в сусъдстве шкоду чинилъ.

Уставуемъ, естли бы въ кого песъ домовый або быдля якую шкоду въ околицы чинилъ, а тотъ домовый господарь о томъ вѣдаючы оного быдляти стеречи а пса на привези мѣти не хотѣлъ; тогды таковый будеть повиненъ всю шкоду въ суседствѣ платити и оправовати, на што слушный доводъ удѣланъ быти маеть.

РОЗДѢЛЪ ЧОТЫРНАДЦАТОЙ О ЗЛОДѢЙСТВѢ ВСЯКОГО СТАНУ.

АРТЫКУЛЪ 1.

Хто бы въ кого лице зосталъ.

Коли бы хто лице свое и речы краденые въ чыего слуги або подданного засталъ, такъ на дѣдизнѣ его яко и инде гдѣ кольвекъ; тогды таковового человѣка лицованого маеть вести до пана его, просити зъ нимъ справедливость. А естьли бы ему справедливости не вчинено; тогды тотъ, при чіемъ человѣцѣ лицо зостато будеть, повиненъ о то передъ врядомъ нашимъ отказывати и того злодѣя своего передъ судомъ нашимъ поставити. А естли бы оный злодѣй втекъ зъ рукъ его або оное лицо стратилъ, а передъ судомъ не постановилъ, а лица не положилъ; тогды будеть повиненъ оную шкоду заплатити, на чомъ онъ присягнетъ, або слушный доводъ учинитъ, што ему при ономъ лицы будеть згинуло. И тежъ коли бы што въ кого вкрадено, а видитсе ему шкода отъ которого села, а шкодника своего не вѣдаетъ; тогды маеть выпросити право въ томъ селѣ. А естли бы далъ о то всему селу вину; тогды три мужи зъ оного села, которых онъ оберетъ, мают присегнути, якъ в том селѣ шкодника его не вѣдають, а пакли бы о то не присегнули, тогды оное село все оную дають, а пакли бы о то не присегнеули, тогды оное село все оную шкоду всю тому шкоднику маеть платити, а собѣ злодѣя искати.

АРТЫКУЛЪ 2.

Зводъ на злодѣя.

Тежъ уставуемъ, которій человѣкъ пойманъ будеть на злодѣйствѣ, а приведенъ съ чимъ до замку або до вряду нашого, а тотъ бы повѣдалъ заводцу и отъ кого тое лице маеть; тогды маеть на томъ же врядѣ нашомъ того заводцу поставити, або сознаньемъ врядовымъ себе очистити, гдѣ будеть то купилъ, а на которомъ врядѣ оповѣдалъ и въ книги записалъ. А естли бы тотъ заводца того обвиненого въ злодѣйствѣ передъ правомъ заступилъ, а тотъ бы заступца бралъ се на иншій зводъ, хотечи вести отъ суда вряду нашого на иншого заступцу до иншого вряду; то ему не маеть быти допущоно, але кождый заступца до остатнего зводу маеть быти ставенъ передъ тымъ врядомъ нашимъ, гдѣ ся початокъ сталъ зводу, а лице во вряду будеть повиненъ тотъ ку зводу выкупити, хто се зводитъ. А вѣдьже за выкупенье большей врядъ не маеть только по дванадцати грошей за кождымъ зводомъ; и кождому таковому, хто се выводитъ зъ маетности оного, на комъ лицо зостанетъ, навезка подлѣ стану всказована быти маеть. А пакли бы у того злодѣя маетности свое не было, чимъ лицо во вряду выкупити, тотъ маеть врядъ лицо жалобливой сторонѣ даромъ вернути, а злодѣй яко за злодѣйство и за вси навезки маеть горломъ приплатити. А естли бы заводцы передъ врядомъ нашимъ достаточнего зводу не поставилъ, а зознаньемъ врядовымъ себе въ томъ злодѣйствѣ не очистилъ; тогды тотъ маеть быти каранъ горломъ яко злодѣй, а шкоды, на чомъ сторона жалобливая присягнетъ, маеть быти плачона зъ дому оного злодѣя. А естли бы остатній себе заводца очистилъ выписомъ врядовымъ, а гдѣ бы рекъ купилъ, або, ижъ то его конь або волъ доморослый, сведѣцствомъ слушнымъ се выправилъ; таковый яко навезокъ такъ и шкодъ никому платити не будеть повиненъ, нижли естли бы тую речъ купилъ, пенези свои татитъ. А пакли бы сторона поводовая, которая позвала, и менила коня або вола своего доморослымъ або речъ дома уробленую, якъ сукно и якую кольвекъ иншую речъ, сторона обжалованая, которая будеть зъ лицомъ приведена, будучи тежъ не подойзреная, менила быти своимъ доморослымъ або дома вробленымъ, а подобенство къ тому стегало, хотя бы обѣдвѣ стороне выдали свѣдковъ годныхъ; тогды за подобенствомъ и за свѣдецствомъ сторона обжалованная при своихъ свѣдкахъ близшая будетъ ку доводу, ижъ то естъ доморослое, або дома вробленое, бо тому бы вжо шло о горло, а вѣдже судъ подобенства всякіе на доброй бачности маютъ мѣти, и въ речахъ вонтпливыхъ склоннѣйшій маеть быти ку вызволенью нижли ку каранью. А простого стану человѣкъ, которій первый або другій разъ около таковыхъ речей будеть обвиненъ, тотъ ку таковому отводу немаеть быти припущонъ.

АРТЫКУЛЪ 3.

Для покою посполитого застановенье отъ злодѣйства.

Отъ того часу уставуемъ и хочемъ мѣти, абы кождый съ подданыхъ нашихъ и подданыхъ князскихъ панскихъ и духовныхъ и свѣцскихъ и боярскихъ, такъ можного стану яко и меншого, хто бы кольвекъ што въ кого на торгу въ дому або гдѣ кольвекъ коня, вола, корову и иншые всякіе речы купилъ; то маеть на то мѣти баришниковъ людей добрыхъ вѣры годныхъ, и съ тымъ истцемъ, въ кого што купитъ, и съ баришники прійти до вряду замку або двору нашого або до войта мѣстского въ книги врядовые записати, а тыми, естьли будеть потреба, у права себе очистити. Нижли естли бы хто потомъ тую речъ позналъ, и того передъ врядомъ довелъ, же его властная речъ; тогды тотъ, хто купилъ, передъ врядомъ маеть оному, хто позналъ и довелъ, вернути, и будеть ли мѣти, же при томъ лицы много погибло, тогды тотъ, хто купилъ, маеть отприсегнутися, ижъ болшей тыхъ речей не купилъ а ни свѣдомъ.

АРТЫКУЛЪ 4.

О важности лица, за што злодѣй каранъ быти маеть.

Уставуемъ, ижъ кождый злодѣй зъ лицомъ приведеный и правомъ покананый при лицы, которое бы стояло вышей полтины грошей, маеть горломъ каранъ быти. А што бы за полтину грошей не стояло; маеть у столпа дубцы битъ быти, а лицо маеть вернути тому, чіе есть, а навезка на тое лицо зъ маетности его маеть быти плачона, а не будеть ли чимъ мѣти навезки платити, тогды ухо тому злодѣю маеть урѣзано быти. А которое бы лицо вышей полу-копка або за полкопы стояло; при таковомъ лицу маеть быти также у столпа битъ и зъ мѣста высвѣдчити. А которое лице будеть стояти за дванадцать грошей, за то также маеть битъ быти; а потомъ того жъ естли бы се трафило поймати зъ лицомъ, хотя бы тое лице и десети грошей не стояло, тогды вжо маеть быти каранъ яко злодѣй.

АРТЫКУЛЪ 5.

Якъ маеть въ дому чіемъ лицо зостати.*

Уставуемъ, хто бы хотѣлъ у чіемъ дому речи краденые застати; тогды отъ вряду беручи возного маеть передъ врядомъ ознаймити, што ему згинуло, и чого передъ вознымъ въ дому его искати маеть, а въ мѣстѣ

* Въ рукописи *лицо* пропущено.

мѣстскаго вижа и къ тому людей посторонних вѣры годных маючи при собѣ, и при них въ ономъ дому тыхъ речей искати краденыхъ маеть. А скоро бы тамъ што речей краденыхъ нашолъ и того при томъ лицы зосталъ, маеть при томъ же возномъ людехъ сторонныхъ того, кого при лицы зостанеть, вести до вряду нашого, а естли никого не зостанеть, одно лице знайдеть, однакожъ съ тымъ лицомъ маеть вести або ѣхати до вряду нашого и тамъ далей поступовати ведле права. Пакли жъ хто у своемъ дому крадежу искати не допустилъ, клетей и иныхъ домовъ и схованей отомкнути не хотѣлъ; тогды тотъ, хто не допустилъ, будеть повиненъ тую всю шкоду сторонѣ жалобливой платити ведле доводу або присеги. Тымъ же способомъ, хто бы хотелъ въ чіего человѣка крадежъ зостати, маеть се заховати яко вышей описано; нижли только, з вознымъ и зъ стороною оступивши домъ подданого чіего, маеть того пана або врядника, а не будеть ли врядника а ни тивуна ино старшого, хто въ томъ селѣ будеть, обослати, оповѣдаючи тое, абы не розумѣлъ кгвалтовного наѣханья. Естли жъ бы панъ або врядникъ его при томъ обыску быти не хотелъ; тогды сторона жалобливая предсе съ тыми, кого маеть при собѣ, обыскъ чинити и вси схованья трести, и нашодши съ тымъ до вряду вести маеть.

АРТЫКУЛЪ 6.

О гоненье слѣдомъ въ якой кольвекъ шкодѣ покраденой.

Кому бы покрадены кони волы быдло и иные речи въ дому, а тотъ шкодный поднялъ бы слѣдъ тое шкоды своее, и собравшы людей добрыхъ околичныхъ сусѣдовъ водле давного обычаю гонилъ слѣдомъ, а тотъ слѣдъ гдѣ бы ку которому селу або въ чій домъ привелъ; тогды маеть послати до того села або до дому, гдѣ слѣдъ вшолъ, людей добрихъ стороннихъ вѣры годныхъ, абы зъ села своего и зъ дому, гдѣ бы слѣдъ вшолъ, або зъ кгрунту земли села своего слѣдъ вывели. Таковое село або в чій домъ слѣдъ будеть вшолъ, мають тотъ слѣдъ въ тое копы взяти и зъ села або зъ дому и зъ земли своее того села слѣдъ вывести ажъ до иншое границы, куды тотъ слѣдъ пойдеть. А естли бы тое село, до которого слѣдъ приведенъ, отъ себе слѣду не вывели або отъ слѣду отбили або выгнавши быдломъ затоптали; на таковомъ зостановившисе копа тая, гдѣ слѣду не отведено або отбито, мають послати по возного до вряду нашого замкового, и съ тымъ вознымъ и люди сторонные копа вся мають оную шкоду осумовати, на чомъ оный шкодный самотреть присягнетъ, и приложить до того села, абы они шкоду заплативши собѣ винного искали. А по сказанью мають черезъ возного и сторону, которіе при томъ были

объявити вряду и половину пересуда дати, а врядъ маеть рокъ заплатѣ зложити, и яко рокъ выйдетъ; тогды врядъ оного пана листомъ своимъ напоменути маетъ, абы водле права оного суду копного заплату чинилъ, а не будетъ ли хто хотѣти, тогды тая шкода зъ уряду отправена маеть быти.

АРТЫКУЛЪ 7.

Хто бы шляхтича першій разъ о злодѣйство безъ лица передъ врядомъ обвинилъ.

Уставуемъ, хтобы шляхтича обвинилъ о злодѣйство безъ лица и безъ кождое слушное причины; тогды таковое обвиненье оному шляхтичу шкодити не маеть, и за таковое обвиненье повиненъ будетъ его навезати, яко бы его ранилъ. Пакли жъ бы оного обвиненья якое записованье до книгъ, або гдѣ индей поволанье, або якіе слушные причины, або знаки показалъ, а тотъ шляхтичъ еще отъ того се не отводилъ а ни отприсегалъ; тогды таковый обвиненый будетъ повиненъ першій разъ того самъ особою своею отприсегнутисе, и кгды присягнетъ, навезки ему дати не повиненъ. Паклижъ бы того шляхтича о злодѣйство передъ врядомъ другій разъ тымъ же обычаемъ обвинено и поволано было; тогды маеть самотреть зъ шляхтою вѣры годными отприсегнутисе, также безъ навезки. Того жъ шляхтича поволаного кгды бы третій разъ о злодѣйство у права было обвинено; маеть самъ семъ зъ шляхтою вѣры годными отприсегнутисе, а въ недостатку свѣдка або двохъ маеть шкоду платити, а собѣ винного искати. А четвертый кроть того жъ шляхтича естли бы у права о злодѣйство было обвинено, а знаки слушные были бы показаны, бы тежъ и лица при немъ не зостали, а сторона поводовая самъ третей его поприсегнула; тогды маеть горломъ каранъ быти яко злодѣй.

АРТЫКУЛЪ 8.

О шляхтичу лѣть зуполныхъ не маючому.

Естли бы се трафило, ижъ бы шляхтичъ въ лѣтехъ чотырнадцати и не большъ обвиненъ о злодѣйство, або приведенъ былъ о злодѣйство зъ лицомъ передъ врядъ; тогды таковому про молодость лѣтъ его не маеть быти поличоно за злодѣйство, и не маеть быти до ката въ руки и на муку даванъ, нижли тую шкоду отецъ его або матка або кровные зъ имѣнья части его повинни зъ навезкою платити, и заплативши то почтивости его шкодити не маеть, а не будетъ ли мѣти чимъ платити, ино дати его на выслугу, поки бы то заслужилъ, што зашкодилъ. Тымъ же тежъ обычаемъ можетъ се розумѣти и о дѣтехъ людей простыхъ лѣтъ

недорослыхъ. А ведьже и таковый хлопецъ недорослый естьли бы въ колку злодѣйствахъ и при лицы былъ дознанъ, таковыхъ врядъ маеть карати водле зданья своего.

АРТЫКУЛЪ 9.

О поволаньяхъ.

Уставуемъ, абы поволанья злодѣйскіе передъ врядомъ оповѣданы и явнѣ высвѣдчоны и до книгъ кождого вряду записованы были, которые книги яко передъ тымъ и теперъ зовуть чорными книгами; таковое оповѣданье и поволанье врядовнѣ записаное маеть у права вездѣ мѣстцо мѣти и пріймовано быти.

АРТЫКУЛЪ 10.

Хто бы злодѣя приличного въ себе въ дому ховалъ, або вѣдомость о немъ мѣлъ.

Уставуемъ и сказуемъ, ижъ коли бы хто злодѣя приличного вѣдоме въ дому своемъ ховалъ, або мѣшкати допустилъ, або злодѣя явного отъ шебеницы своими пенезми откупилъ; тогды таковый кождый, естьли бы то на него слушнымъ правомъ было переведено, всю шкоду, которая бы се кому черезъ того злодѣя зъ имѣнья его стала, будеть повиненъ платити и оправовати. Тымъ же обычаемъ естли бы кому злодѣя правомъ поконаного на смерть выданого, а онъ бы его не скаралъ, а потомъ кому кольвекъ отъ того злодѣя шкода будеть се дѣети; тогды тотъ, хто злодѣя пустилъ, будеть повиненъ тую всю шкоду платити и оправовати.

АРТЫКУЛЪ 11.

О покраденье свирна або клети панское шляхецское и тежъ клети мужицкое.

Тежъ уставуемъ, кгды бы покрадено которому пану або земенину свиренъ скарбный або спижарный, а то бы на кого правомъ было переведено; тогды за таковый свиренъ будеть повиненъ заплатити дванадцать рублей грошей, и шкоду покраденую за присегою оправити. Тымъ же тежъ обычаемъ естьли бы мужикъ мужику клеть выкралъ; тогды за покраденье клети мужику три рубли грошей, и шкоду всю зъ дому злодѣйского маеть за присегою плачоно быти. А за навезку объ его злочынство, або колько ихъ будеть, мають горломъ караны быти.

АРТЫКУЛЪ 12.

О лицо, которое найдеть се въ дому человѣка неподойзрѣного.

Уставуемъ, кгды бы у человѣка неподойзреного за замкомъ было лицо знайдено, а до тое хоромины было вкинено и не приховано; тогды таковый человѣк, естьли будеть неподойзрѣный, маеть зъ жоною и зъ дѣтьми дорослыми, будеть ли ихъ мѣти, отприсегнутисе. Тымъ же обычаемъ, кгды бы лицо засталъ въ чіемъ дому въ гумнѣ або за плотомъ; потомужъ маеть тотъ человѣкъ неподойзрѣный отприсегнутисе, ижъ того не вѣдомъ. А естьли бы въ хороминѣ замкнено было найдено, а тое лицо было бы прихоронено, хотя бы и окно было, куды вкинути; тогды таковое лицо маеть быти поличоно за злодѣйство, съ которимъ, кого при томъ лицы зостануть, маеть быти веденъ до вряду и тамъ зъ нимъ яко съ приличнымъ далей поступовати.

АРТЫКУЛЪ 13.

О злодею, которого на злодѣйствѣ поймають.

Естли бы злодѣй былъ пойманъ на злочинствѣ а не въ дому своемъ, а тые речи краденые въ дому еще не были; таковый злодѣй самъ одинъ маеть за тое злочинство каранъ быти, а жона, дѣти и домовая челядь отъ того прожна.

АРТЫКУЛЪ 14.

О знаки злодѣйские на человѣка неподойзрРного.

Уставуемъ, кгды бы на которого человѣка простого неподойзрѣного, которій еще при лицы не былъ, знаки злодѣйскіе были описаны, а тые знаки были бы слушные, а тотъ неподойзреный былъ бы человѣкъ добрый вѣры годный, при которомъ сторона жалобливая его поприсегнути за своего шкодника хотѣла; за таковыми знаки и присегою стороны жалобливое тотъ человѣкъ маеть быти выданъ на муку, и естли бы се не домучилъ, тогды маеть его навезати водле стану его, вѣдьже большей не маеть быти мучонъ одно разъ.

АРТЫКУЛЪ 15.

Три кроть злодѣя приличного одного дня можеть мучити.

Уставуемъ, кгды бы поймано злодѣя приличного, а на тотъ часъ безъ лица будеть пойманъ; тогды таковаго злодѣя три кроть одного дня можеть мучити, только бы на которомъ человѣку не образилъ. А естли бы не домучилсе; тогды за кождымъ разомъ муки оное маеть его навезати водлѣ стану

его. Пакли жъ бы у въ оной муцѣ злодѣйства на немъ домучитисе не могъ, а оною мукою уморилъ, або на члонку образилъ; таковый будеть повиненъ за умерлого головщизну а за хромоту пол-человѣка платити водлугъ стану его. Нижли естьли бы тотъ злодѣй въ оной муцѣ для чаровъ спалъ, а муки не чулъ, а тые чары были бы при немъ найдены у въ устехъ, або на головѣ у волосехъ, подъ пахою, або гдѣ индей; тогды навезки ему дати не повиненъ, и еще таковый приличный злодѣй будеть для таковыхъ чаровъ повиненъ сторонѣ жалобливой шкоду платити, на чомъ присягнетъ.

АРТЫКУЛЪ 16.

О злодѣяхъ и разбойникохъ, которые бы врядника своего поволали.

Уставуемъ, кгды бы чіихъ колвекъ подданыхъ злодѣевъ або розбойниковъ и якихъ колвекъ злочинцовъ поймано, а они бы идучи на смерть поволали врядника своего, ижъ того злодѣйства ихъ свѣдомъ, и тымъ лупомъ зъ нимъ се дѣлили, а тотъ врядникъ былъ бы шляхтичъ; таковый маеть першій кроть отприсегнутисе самъ одинъ. А потомъ естли бы таковыхъ другихъ и третихъ злочинцовъ поймано, а тые также идучи на смерть того поволали и на шыбеницы не отволали; тогды тотъ отъ тыхъ поволаней маеть отприсегнутисе такъ, яко о шляхтичу естъ вышей описано. А за четвертымъ разомъ естли бы тымъ способомъ былъ поволанъ; тогды вжо безъ кождого отводу и присеги и безъ лица маеть быти сказанъ на смерть яко злодѣй. А гдѣ бы тотъ врядникъ не былъ шляхтичъ; тогды за першимъ поволаньемъ злодѣйскимъ, которіе бы то смертью запечатовали, маеть сторонѣ шкоду платити, на чомъ присягнетъ. Пакли жъ бы того врядника нешляхтича повторе таковые жъ злодѣи и тымъ же способомъ поволали, и также смертью запечатовали; таковый нешляхтичъ вжо безъ кождого лица маеть сказанъ быти на смерть яко злодѣй, и по такового за тымъ знаки слушными и поволаньи правными покананого маеть врядъ повѣту кождого зослали, и на врядѣ нашомъ господарскомъ поставившы казати на него фолдровати.

АРТЫКУЛЪ 17.

О человѣка неподойзрѣного.

Уставуемъ, кгды бы шляхтичъ которого нешляхтича неподойзрѣного помовилъ, менуючи ижъ бы его злодѣемъ былъ, и отъ него въ злодѣйствѣ ему се шкода становила, и не маючи никоторыхъ слушныхъ знаковъ хотѣлъ его о злодѣйство по присегнути; тогды тотъ человѣкъ, яко будучи неподойзреный, близшій будеть самотреть зъ сусѣды собѣ ровными, также людми добрыми и неподойзреными, отприсегнутисе, а судъ ему того маеть допустити. А другій разъ кгды бы того жъ о злодѣйство

было обвинено; тогды за другимъ разомъ обвиненьемъ отъ шляхтича маеть быти поконанъ водлѣ права и присеги яко злодѣй.

АРТЫКУЛЪ 18.

О неповоланомъ шляхтичу.

Тежъ уставуемъ, естли бы которому шляхтичу не згола але за причиною слушною дана злодѣйская вина; тогды тотъ позваный отъ того маеть се отвести присегою своею тѣлесною. Тежъ повторе кгды бы тому шляхтичу о тое жъ и таковымъ обычаемъ вина злодѣйская дана; тогды позваный самотреть зъ шляхтичами собѣ ровными маеть се присегою отвести. Третій разъ кгды бы тому жъ шляхтичу тымъ же способомъ вина будеть дана; тогды позваный самъ-семъ зъ шляхтами маеть отприсегнутисе и правъ будеть. А вѣдьже кгды четвертый разъ томужъ шляхтичу въ томъ же вина будеть дана; тогды позваному до права вжо не ему маеть быти отводъ, але на него доводъ присегнути зъ шляхтою собѣ ровною самотрему, и съ права за слушнымъ доводомъ маеть быти каранъ ведле вины и учинку своего.

АРТЫКУЛЪ 19.

О забитье злодѣя при лицы.

Уставуемъ, тежъ хтобы злодѣя при лицы своемъ забилъ, таковопо злодѣя забитого того жъ часу по ономъ забитью маеть оказати сусѣдомъ околичнымъ и потомъ што нарихлей зъ ураду нашого, которій наближей будеть, вознымъ и стороною обведши до вряду привести и оказати маеть. А потомъ будеть ли о то позванъ до права; тогды врядъ ему маеть допустити отприсегнутися, ижъ его на злочинствѣ при лицу въ дому своемъ забилъ. Такъ тежъ естли бы се потрафило кому на дорозѣ злодѣя погонити, а онъ бы се поймати не далъ, а въ томъ при лицы былъ забитъ; тогды тотъ, хто гонить въ дорозѣ за злодѣемъ, маеть мѣти при собѣ сусѣдовъ або стороннихъ людей, и съ тыми привезши трупъ передъ врядомъ маеть высвѣдчитисе, ижъ его при лицы забилъ. А будеть ли о то ку праву позванъ; также маеть съ тыми людьми, съ кимъ за злодѣемъ гонилъ, на томъ присегнути, ижъ на злодѣйствѣ при лицы, яко злодѣя своего, забилъ, а раннего злодѣя зъ лицомъ маеть вести до вряду нашого, такъ яко вышей описано; бо злодѣя при лицы пойманого нихто не маеть и одного дня въ себе держати, але того жъ часу вести до вряду. А хтобы злодѣя черезъ день и черезъ ночь въ себе въ дому держалъ; тогды пришедши до вряду первей виненъ будеть его навезати водлѣ стану. А раный естьли будеть пойманъ, а до вряду черезъ ночъ и черезъ день дер-

жанъ, и тамъ въ дому его умеръ; тогды будеть повиненъ головщизны платити водлугъ стану. Тымъ же обычаемъ естли бы хто злодѣя поймавши и до вряду не ведучи, въ дому въ себе або на дорозѣ, еще правомъ не поканавши, мучилъ; таковый также первей будеть повиненъ его навезати, тожъ потомъ въ право зъ нимъ вступовати.

АРТЫКУЛЪ 20.

Хто бы што вкралъ на дворѣ нашомъ господарскомъ.

Тежъ хто бы на дворѣ нашомъ господарскомъ што вкралъ, а то бы стояло меньшей полукопья, которая бы речъ не о шію шла, и правомъ бы на него переведено або лице вынято; таковому мають уши обрѣзати. А потомъ естьли бы еще што вкралъ, бы тежъ краденая речъ и десети грошей не стояла; тогды вжо горломъ маеть быти каранъ.

АРТЫКУЛЪ 21.

О жонахъ и о дѣтехъ, которые уживали речей украденыхъ.

А естли бы въ дому лицо зостато, а дѣти и жона при томъ были и тыхъ краденыхъ речей уживали; тогды они повинни будуть тую шкоду платити и сами головами выдаваны быти, нижли не у вѣчную неволю поколь се выробять, яко тымъ которіе бы закуплены были, а горломъ тотъ самъ злодѣй маеть быти каранъ, которій укралъ.

АРТЫКУЛЪ 22.

О лицу важномъ, што будеть дано до двору нашого господарскаго.

Къ тому уставуемъ, естли бы лицо принесено было до вряду нашого господарского князъского панского и земянского, а было бы тое лицо речъ важная, шаты або серебро або кони добріе, а того бы злодѣя маетность не стояла, не знесла, чимъ бы мѣлъ зъ дому своего сторонѣ жалобливой шкоду платити; тогды таковое лицо важное зъ двора нашого господарского также князского панского и земянского маеть дармо вернено быти тому, чіе будеть, а тотъ злодѣй на шибеницу маеть выданъ быти.

АРТЫКУЛЪ 23.

О слугахъ безъ приказу и о тыхъ, што безъ службы мешкають.

Уставуемъ, хто бы переховывалъ себе якихъ людей безъ службы або слугъ безъ приказу, отъ которыхъ се мели бы шкоды або забойства

дѣяти въ сусѣдствѣ, або кому жъ кольвекъ, и подъ часомъ стала бы се шокода отъ таковыхъ або раны або головщизна; тогды тотъ, хто таковыхъ переховываеть, за переведеньемъ правнымъ, хотя бы ему не были припоручонны, виненъ ихъ отыскивати и сторонѣ жалобливой ку праву ставити, а гдѣ бы не поставилъ, маеть шкоду всю або раны заплатити, яко вышей о головщизнахъ естъ описано.

АРТЫКУЛЪ 24.

О блудяги.

Княжата панове хоруговные о блудяги маюць се заховати подлѣ давного обычаю, нижли маюць брати отъ клячи по шести грошей, а быдло маюць давати даромъ. А шляхта, которые седятъ у повѣтехъ, блудные клячи и быдло маюць водити и давати до дворовъ нашихъ, а черезъ три дни въ себе маюць ховати. А хто бы черезъ три дни въ себе блудягу ховалъ, а ку двору нашому не далъ, а то будеть на него переведено, и лицо въ дому его вынято; тогды маеть въ томъ виненъ быти яко злодѣй. А хто злодѣя зженетъ отъ коней; ино згонного маеть быти дано вряднику нашому шесть грошей, а тому хто зженетъ другую шесть грошей.

АРТЫКУЛЪ 25.

О покраденьи збожъя всякого иле на поли зложонымъ у стыртахъ.

Уставуемъ, кгды бы хто злодѣйскимъ обычаемъ чіе збожъе або сено бралъ, а тотъ, чіе збожъе або сено будеть, беручи засталъ; тогды тотъ, хто застанетъ, маеть поймавши вести съ тымъ лицомъ зъ возы и съ коньми до вряду гдѣ наиближей, а тотъ врядъ будеть повиненъ съ таковымъ справедливость чинити яко зъ иншими злодѣи приличными. А естли бы тые, што по жито або по сено пріѣхали, пойматисе не дали, а въ томъ кого съ тыхъ злочинцовъ забито або ранено; тогды предесе маеть объявити вряду и трупъ або ранныхъ оказати. А будеть ли о то ку праву приятягненъ; тогды того маеть отприсегнутисе, ижъ при збожъю своемъ забилъ або ранилъ, таковый головщизны а ни ранъ платити не будеть повиненъ. Пакли жъ бы тые злочынцы змоцнившисе того пана самого або слугъ и подданыхъ его при его збожъю побили и поранили або и забили, а то бы на нихъ слушнымъ доводомъ было переведено; таковые будуть повинни кгвалтъ платити дванадцать рублевъ грошей и раны слугамъ и подданымъ оправити, якого стану будеть, а естли бы шляхтича забито, тогды маеть горломъ каранъ быти водле поканanья стороны жалобливое, кому вина будеть дана, а кгвалтъ и шкоды зъ имѣнья и маетности ихъ платити. Также кого бы поймано крадучи сноповье скопъ, або сенные копы, або тежъ

жито упрежмо рѣжучи подъ колосъ; таковый, зъ лицомъ кгды будеть приведенъ, маеть у столпа пугами битъ быти, а шкоду зъ маетности его заплатити, естьли што будеть мѣти.

АРТЫКУЛЪ 26.

О покраденью ставу и сажовки.

Устауемъ, коли бы злодѣйскимъ обычаемъ ловлены рыбы въ ставѣ або въ сажовцѣ; таковый, кгды будеть пойманъ и приведенъ до вряду зъ лицомъ, маеть каранъ быти яко злодѣй, хотя бы лицо не стояло шацуючы десети грошей.

АРТЫКУЛЪ 27.

О небезпечность отъ огня.

Кгды бы се трафило подъ часомъ отъ огню погрунья въ мѣстѣ або гдѣ жь кольвекъ, або хто на водѣ стонулъ, а въ томъ часѣ што ему згинуло, которая згуба у кого кольвекъ бы се въ рокъ або до року затаеная показала; тогды тую речъ, яко важна будеть, маеть у четверо цѣною заплатити тому, въ кого то згинуло. А естли бы се тая речъ по року або въ колько лѣтехъ показала; тогды маеть цѣною заплатити. А буteть ли хотѣти сторона жалобливая на него и по року фолдровати; тогды можеть яко на злодѣя, што будеть на воли его, хто маеть, фолдровати.

АРТЫКУЛЪ 28.

Хто бы кого обвинилъ, а передъ врядъ привелъ, маеть того жъ часу описатися, на которій рокъ маеть доводити.

Тежъ коли бы кого обвинивши передъ врядомъ и до везенья або за поруку давши и рокъ отъ вряду ку доводу принявши, самъ безъ слушное причины не сталъ на томъ року, и слушныхъ причинъ нестанья своего презъ посланца за часу не ознаймилъ; тогды врядъ по выйстью оного року обвиненого маеть вольнымъ чинити, а вольное мовенье у права съ тымъ, хто его обвинивши не доводилъ, заховати.

АРТЫКУЛЪ 29.

О человѣка отчизного и человѣка хто его выкралъ.

Уставуемъ, естли бы хто вывелъ або выкралъ чіего человѣка отчизного або челядника невольного, а погоненъ былъ на дорозѣ и

пойманъ съ тымъ человѣкомъ або съ челядью; тогды маеть съ тымъ лицемъ веденъ быти до вряду нашого, гдѣ наближей будеть, а врядъ маеть ему справедливость учинити. А естли бы оный къ тому се не зналъ, абы тую челядъ выкралъ; тогды оный, хто его съ тою челядью поймаеть, маеть на него доводити або присегу учинити, ижъ онъ ее вывелъ, а онъ маеть быти каранъ яко злодѣй, а челядь оная маеть вернена быти, чія была. Пакли бы на дорозѣ погонити не могъ, а въ дому чіемъ зосталъ и припоручилъ, а онъ бы тое челяди выдати не хотѣлъ; тогды маеть тотъ панъ, у чіего человѣка гдѣ тую челядъ зосталъ, съ таковымъ справедливость учинити, и найдетъ ли се съ права, тотъ ижъ се выдати хотѣлъ; тогды отъ того часу колько черезъ прируку держалъ, мають тую челедь навезати и навезавши ему челядь вернути, яко о томъ вышей описано.

АРТЫКУЛЪ 30.

Хто кого обвинитъ въ томъ выступѣ, которихъ кривавою виною або горломъ карають.

Хто кого обвинитъ въ томъ выступѣ, которихъ кривавою виною або горломъ карають, а ижъ тотъ выступъ явный не будеть; маеть быти данъ певный часъ ку отводу сторонѣ позваной, а вѣдьже такъ, естли врядъ обачить, ижъ ку слушному се одводу беретъ. А будеть доводъ таковая особа, которая не звыкла людей помавяти, а естьли на оный часъ не доведе, которій доводъ отъ вряду ему будеть назначонъ; маеть быти онъ отпущонъ, волно обвиненому, маеть заховати зъ нимъ право о обвиненье. А естли будетъ речъ межи ровными особами; тогды тотъ, хто кого обвинитъ, маеть се дати посадити зъ обвиненымъ и на него, што будеть вести, доводити. А естьли бы хто на кого не довелъ, то што на него ущипливаго мовитъ, а тотъ бы обвиненый была особа легка, злого захованья посполитый корчемникъ, грачъ (sic) подозрѣный, або передъ тымъ поволаный; противъ таковому, хотя будеть доведено, не маетъ тотъ, хто его помовилъ, жадное трудности, хотяжъ обвинено, терпѣти. Также тые особы, которые зъ великого а значного жалю, што на него менять, яко родичи о забитье дѣтей, сынове о забитье родичовъ, мужъ о жону, жона о мужа, опекунъ о сироту, и дѣдичъ о таковомъ, по комъ дѣдицство взялъ, або великую шкоду, а значило бы се, ижъ не вымысломъ потвареного помовилъ, але за оболживость зъ жалю и фрасунку; таковые тежъ не мають ничого тепѣти, хотя не доведетъ, а то для того, бы ся ити жаль по жалю не двоилъ. Тымъ же обычаемъ и великій выступъ, который се або маестату особѣ господарской або речи посполитой

ткнулъ; того выступу хотя бы хто не довелъ, а мѣлъ бы слушную причину, для которое бы кого въ томъ зыступѣ помовилъ. таковый хотя не доведетъ, не маеть ничого платити*.

Даровизна речей рухомыхъ отъ мужа жонѣ правомъ дожывотнымъ.

Я Н. зезнавамъ тымъ моимъ листомъ добровольнымъ записомъ всимъ вобецъ, кому бы о томъ вѣдати належало, теперъ и на потомъ завжды, ижъ я дознавшы противъ себе хути и упріймость и милость и зычливость малжонки мое милое, урожоное панеи Н. хотечи ей то заемною милостью и зычливостью нагородить, зъ упріймой милости мои ку ней малженской, нынѣшнимъ записомъ моимъ записую доживотье на маетности моей дѣдичной, въ повѣтѣ Н. лежачый въ селѣ Н. и всѣхъ ее принадлежностяхъ, такимъ способомъ: ижъ она помененая малжонка моя милая тые вышъменованые добра, такъ яко се въ собѣ мають, зо всими ихъ доходами и приналежностями, поддаными, ставами, млынами, корчмами и згола зо всимъ тымъ, яко самъ теперъ уживамъ, обнявшы, безъ вшелякое перешкоды и импедыменту близкихъ кровныхъ и повинныхъ моихъ, спокойнѣ ажъ до остатнего кресу живота моего держать уживать маеть. До того той же малжонцѣ моей милой по животѣ маоемъ даю даруе и тымъ листомъ добровольнымъ записомъ моимъ на вѣчность записую вси речи мои рухомые, то естъ: золото, сребро, пенези готовые на имѣнье уданые и мнѣ якимъ кольвекъ правомъ служачое, перла, шаты, коберцы, кони ѣздные, возники, стада быдла рогатое и не рогатое малое и великое, цынъ, мѣдь и увесь спрятъ домовый, што се тылько речъю рухомою назвать и меновать може, все посполитостью завираючы, што теперъ зъ ласки Божое маю, и што еще зъ нею мѣшкаючы прибавлю, прикуплю, и якимъ кольвекъ способомъ набуду, отдаляючи отъ того всихъ близкихъ кревныхъ и повинныхъ моихъ, вольно теды есть и буде помененая пани малжонка моя милая отъ даты того запису моего тое маетности вышей менованое въ спокойнымъ держанью, яко вышей, ажъ до остатнего кресу живота своего тримать. А по смерти моей тые вси речи мои рухомые, отъ мала до велика, што се едно кольвекъ по животѣ моемъ зостане, черезъ мене ей нынѣшнимъ записомъ моимъ вѣчнѣ дарованое, взять, держать, и оныхъ ку потребѣ своей уживать и оборочать, кому хотечы отдать, даровать, продать, записать, и яко хотечы по воли своей шафовать. Въ чымъ помененой малжонцѣ моей милой по животѣ моемъ нихто

* Въ рукописи: «Finis Statuti.» и потомъ помѣщены слѣдующія за симъ формы записей.

зъ братьи сестръ близкихъ кревныхъ и повинныхъ моихъ о тые речи рухомые, презъ мене ей по животѣ моемъ вѣчнѣ дарованые и записаные, жадное трудности правное задавать и оное импедіовати не маютъ подъ закладомъ.

Способъ запису замѣны добръ.

Ставши обличнѣ передъ судомъ шляхетный Н. дѣдичъ Н. зъ одное стороны, и шляхетный. Н. зъ другое стороны, здоровый на умыслѣ и на тѣлѣ и при добромъ розумѣ будучы, явнѣ и презъ вызнанье свое вызнали, ижъ межи собою учинили добръ дѣдичныхъ вѣчною и неодзовною замѣну, давшы собѣ зъ обо полные добра за добра, земли за земли. Такъ, ижъ пречечоный Н. далъ и заменилъ добра свои дѣдичные, то естъ весь Н. зо всимъ тое вси дѣдицствомъ и зо всимъ правомъ панствомъ властностью и титиломъ дѣдичнымъ, Н. зъ Н. Который Н. за его добра дѣдичные, то естъ весь Н. пречечона, также тежъ зо всимъ дѣдицствомъ тые вси далъ и заменилъ зо всимъ правомъ панствомъ и властностью и титуломъ дѣдичнымъ, такъ ижъ пречечоный Н. пречечоне добра Н. то есть весь Н. зъ своими потомками будеть держалъ мѣлъ обычаемъ дѣдичнымъ, посядѣ такъ широко довго и въ кругъ, яко пречечоные добра або дѣдицство, пречечоные вси Н. въ своихъ границахъ зъ стародавна естъ роздѣлено и ограничено зо всимъ и каждому зособна, пожитки которіе зъ стародавна къ тому Н. дѣдицству приналежали и зо всими, ничого не вымуючи, присеглостями. И также пречечоный Н. пречечоные добра свои, то естъ весь Н. зо всими тое вси Н. дѣдичствомъ, зо всимъ правомъ панствомъ и властностью и титуломъ дѣдичнымъ, зо всими потомками своими, буде держалъ мѣлъ и въ дѣдизнѣ, осядѣ такъ широко довго и въ кругъ, яко речоные добра або дѣдицство вси Н. въ своихъ границахъ и межахъ зъ стародавна естъ роздѣлено и розграничоно, и также весполъ зо всими и каждему зособна пожитками и прилеглостями, которіе зъ стародавна ку маетности Н. приналежитъ, ничого не выймуючы. И южъ тые пречечоные замѣну чынечые дали собѣ зобополнѣ въ пречечоные добра такъ одмененые истотные и въ везанье и речоное держанье презъ возные земскіе, будучи повинни и обовязани сполнѣ собѣ и потомки свои взглядомъ пречечоныхъ добръ такъ замененыхъ боронить, шчитити, и зобополнѣ се высвобожать, и въ спокояхъ отъ всихъ правныхъ трудностей и першыхъ обовязковъ записовъ позвовъ занесеныхъ, и которые занесены быть маютъ зысковъ, презысковъ которихъ кольвекъ, и все замыкаючы отъ вшелякого пренагабанья правного, и отъ всихъ особъ стану обое плоти презъ давности земскіе, яко на кототорой особѣ давность належитъ, подъ

шкодами земскими або закладомъ ста гривенъ пенезей монеты Польское. О которые шкоды або закладъ одинъ отъ другого взглядомъ пречечоное обороны позваное и потомкве его позвани до суду земского Е. або замкового Н. на першомъ року яко завитымъ стать обличне, и занехавши всихъ вымовокъ зволокъ, съ которое кольвекъ причины, або тежъ квитовъ, которіе съ права звыкли быти давани и позволяны, и всихъ инныхъ правныхъ зволокъ, и также рушенья судьи отповѣдать, и отъ суду не отходечи декретови судовому быти послушонъ, то естъ заступить, и о вси сужоные речи досыть учинить буде повиненъ, и потомкове его будуть повинни тыле кроть, иле кроть имъ нихто потомкомъ будеть потреба.

Мужъ жонѣ, жона мужови сполне доживотье учинить тымъ способомъ.

Ставши обличнѣ передъ судомъ шляхетный Н. одтулъ ажъ дотуль, и также шляхетная Н. малжонкове, здоровы на умыслѣ и на тѣлѣ, уживши пріятельское рады, явнѣ и меновите вызнали, ижъ всихъ добръ своихъ дѣдичныхъ и заставныхъ рухомыхъ и нерухомыхъ, которіе теперъ маю и по тымъ мѣти буду, зобополнѣ и сполечнѣ позволили собѣ уживанье до часу живота своего такимъ обычаемъ. Ижъ если бы пречечоному Н. первей, нижли пречечоной Н. придалосе умерть; теды она Н. вси добра такъ рухомые яко нерухомые пречечоного Н будеть тримать, и оные посядѣ зо всимъ правомъ панствомъ властностью, ничого не выймуючы, и будеть ихъ уживать ажъ до часу живота своего. А по смерти пречечоной Н. добра пречечоные такъ рухомые яко не рухомые цалѣ зуполнымъ правомъ на потомки пречечоного Н вернесе, безъ вшелякое переказы и спору потомковъ пречечоное Н. И также гдѣ бы се пречечоной Н. придало первей умерть нижли самому; и теды пречечоный Н. добра вси такъ рухомые яко и нерухомые пречечоной Н. будеть держать, и посядѣ зо всимъ правомъ властностью зо всими ку тымъ добромъ речами приналежными, и буде ихъ уживать до часу тылько живота своего. А по смерти пречечоного Н. добра пречечоные, которіе кольвекъ оной Н. приналежали, на потомки пречечоное Н. цалѣ вернутъ се, безъ вшелякое переказы и спору пречечоного негды мужа потомковъ.

Записъ отъ мужа жонѣ на суму.

Я Н. одступившы свое властное собѣ потомкомъ и добрамъ моимъ належное юрысдыцый, а подъ той листъ добровольный записъ мой собе самого потомки и добра мои вси лежачые рухомые и сумы пене-

зей добровольнѣ поддавшы, зезнавамъ тымъ листомъ добровольнымъ записомъ моимъ, кому бы то вѣдать належало теперъ и на потомъ завжды, ижъ зосталомъ виненъ урожоной ей милости паней Н. малжонцѣ моей истотней сумы пенезей Н. на долгу позычоного, въ каждый золотой по 30 грошей Польскихъ личечи, которое сумы пенезей, абы такъ при животѣ яко и по животѣ моемъ, оная малжонка моя Н. певна тылько на всихъ добрахъ и маетностяхъ моихъ лежачыхъ рухомыхъ дѣдичныхъ и набытыхъ, сумахъ пенежныхъ и на маетностяхъ, въ сумахъ обычаемъ зоставнымъ заведеныхъ, так тутъ Н. и гдѣ кольвекъ будучыхъ, теперъ презъ мене маючихъ, и на потомъ за ласкою Божею набытыхъ и приспособеныхъ, на всихъ огуломъ, жадныхъ не выймуючы а ни зоставуючы, записую, и утверждаю, и заразъ въ моцъ держанье и уживанье подаю и поступую. Волно естъ и будеть помененая пани малжонка моя тыхъ добръ, которіе теперъ маю и на потомъ мѣти буду, отъ даты того листу моего, такъ при животѣ посполу зо мною, яко и по животѣ моемъ зоставившысе, держать, и того всего яко властности свое ажъ до отданья тое сумы пенезей Н. зол. Поль. уживаю, (sic) кромъ жадное перешкоды одъ мене самого. А по смерти моей дѣти близкіе кревные и повинные мои, не отдавши помененой еи милости пани малжонцѣ моей, албо тому кому бы то она зъ великое милости свое тую суму пенезей Н. зол. Польск. отдала албо даровала, и кому бы то отъ нее и по ней належало, въ тые добра по мнѣ зосталые уступовать. И никоторое переказы и трудности ей и державчему тыхъ добръ задавать не маю и мочи не буду, и о вшемъ отъ кождого таковото, хтобы трудность якую задавалъ, все огуломъ замыкаючы одъ вшелякого пренагабанья правного, и отъ всихъ особъ я самъ а по мнѣ потомкове мои боронить и заступовать, не выймуючи, своимъ властнымъ коштомъ и накладомъ.

Отъ того жъ тойже на доживотье.

Я Н. зезнавамъ тымъ листомъ добровольнымъ записомъ моимъ, кому о томъ вѣдать належало теперъ и на топомъ завжды, ижъ я не будучи до того ни от кого примушоный а ни намовленый, але самъ зъ доброе воли мое, а за радою ихъ милости п.п. пріятелей моихъ и зъ милости моей малженское доживотье на добрахъ моихъ лежачихъ и рухомыхъ, въ Н. на Н. и гдѣ кольвекъ будучихъ, и сумахъ пенежныхъ гдѣ кольвекъ и у кого кольвекъ будь на заставахъ, будь за записами, и якимъ кольвекъ способомъ презъ мене маючыхъ и державчихъ, и речахъ всихъ рухомыхъ: золото, сребро, клейнотахъ, шатахъ, рыштункахъ, ко-

нехъ, стадо, быдло, цынъ, мѣдь, збожъю озимнымъ яримъ, такъ въ гумнахъ зложонымъ, яко и на полю засѣенымъ и всимъ, што бы едно речъю рухомою названо и выражоно быть могло, жадное и наменшое речы не выймуючы, ей милости панеи Н. малжонцѣ моей записую такимъ способомъ. Ижъ естли бы Панъ Богъ впередъ на мене смерть допустить рачылъ; мае и вольна буде преречоная пани малжонка моя милая по смерти моей добръ моихъ лежачихъ и рухомыхъ, ойчистыхъ и материстыхъ, спадковыхъ теперъ, и на потомъ по комъ кольвекъ на мене припадаючыхъ, и набытыхъ, также сумъ пенежныхъ, гдѣ кольвекъ будь на заставахъ альбо за записами мнѣ служачыхъ, и всихъ речей рухомыхъ, золота, сребра, клейнотовъ, шатъ, рыштунковъ, кони, стада быдла, цыну, мѣди, збожъя озимнего и ярего, такъ въ гумнахъ зложоного, яко и на поляхъ засѣяного, и всего што бы едно речъю рухомою назвать и выразить се могло, жадное и намнѣйшей рече не выймуючи, спокойнѣ держать и уживать и оными вольно шафовать ажъ до остатнего кресу живота своего, безъ жадное перешкоды въ спокойномъ держанью и уживанью того всего помененой пришлой малжонцѣ моей милой, и трудности правное задаванья отъ потомковъ моихъ. А по смерти ее, теды тое зась маеть вернуть на потомки мои.

Записъ на вечистую продажу

Я Н. дѣдичъ, я Н. зезнавамъ и ознаймуе листомъ добровольнымъ записомъ моимъ всимъ вобецъ и каждому зособна, кому то вѣдать належало теперъ и на потомъ завжды. Ижъ я маючи вольность, съ права посполитого и статуту земского, добрами и маетностями своими ведлугъ воли и уподобанья своего шафовать, ку доброму и пожитечному своему оборочать, теды маетность мою ойчистую фолварки село Н. въ воеводствѣ Н. повѣтѣ Н. лежачое, зъ дворомъ зъ людми зъ боярами поддаными осядлыми, подворишными огородниками и подсусѣдками, зъ ихъ повинностями работами подводами чыншами подачками пенежными медовыми и осыпными, зъ кгрунтами зъ землями тамошними пашными и не пашными, зъ полями зъ сеножатьми зъ пущами борами лѣсами дубровами гаями, запустами зарослами вшелякими, садами пасеками зъ бортями , зъ деревомъ бортнымъ и зо бчелами и безъ пчолъ, зъ ловы звѣриными пташими и бобровыми гоны, зъ потоками рѣками рѣчками болотами, съ ставищами зъ ставами зъ млынами, рудами озерами сажалками, корчмами мытами гребельными и мостовыми, и вшелякими пожитками и приналежностями, такъ яко се

тая маетность село Н. сама въ себѣ въ кгрунтахъ пожиткахъ при належностяхъ и обходехъ своихъ здавна мѣла и теперъ маеть и завираетъ, ничого на себе малжонки потомки кревные и повинные мои не зоставуючы а ни выймуючы, такъ ижъ менованый не менованому а менованый менованому шкодити не маеть, все огуломъ яко мнѣ служило и належало зъ титуломъ вечистымъ предаломъ, и тымъ листомъ доброволнымъ записомъ моимъ записаломъ правомъ вечистымъ некгды неотзовнымъ и назадъ неворочаючимсе урожоному его милости пану Н.Н. за певную готовую суму пенезей, то есть Н. золличбы и монеты Польское, хотечи въ кождый золотый по 30 грошей Польскихъ, которую суму заразъ отъ его милости одобраломъ. И жонѣ и его милости тымъ же записомъ моимъ квитую и вольнымъ чиню вѣчнѣ, въ которой маетности Н. Н. позволями допущамъ заразъ его милости пану Н. потомкомъ его милости увезанья и увойстя въ вечыстую посесыю презъ возного и шляхту, которихъ собѣ его милостъ способитъ. Также вси права листы и записы на тую маетность належачую его милости пану Н.Н. отдать маю, которіе на его милость и потомки его милости вливаю, а самъ се зъ нихъ зрекаю вѣчнѣ. За чимъ его милостъ панъ Н.Н. и потомство его милости волны тую маетность, помененое село Н. зо всимъ яко се вышей поменило, спокойнѣ держать уживать розмножать и розшырать, пожытковъ собѣ примножать и причинять, любо кому хотечи отдать, даровать, продать, записать, фримарчить, заставить и ведлугъ воли и налепшего уподобанья своего яко властностью своею шафовать. А я молжонка и потомкове мои, отъ даты того запису моего вечистое продажи, въ той маетности вышъпомененой въ кгрунты пожитки и приналежности въ намнѣйшой ихъ хути уступовать, и жадное трудности перешкоды и пренагабанья правного и неправного въ спокойное посесыи его милости самъ презъ себе, малжонку, потомки, кревные повинные близкіе и далекіе, слуги, подданые и направные особы чинить и задавать не маю и не буду моглъ. А по мнѣ потомки мои не будуть о вшемъ отъ вшелякихъ и импедиментовъ правныхъ и неправныхъ зъ екое кольвекъ мѣри отъ кольвекъ заходячыхъ, также отправъ записовъ першихъ и послѣднихъ ручныхъ и зезнаныхъ, отъ вѣнъ привѣнковъ, декретовъ екзекуцый отъ каждое особы его милости пана НН. и потомство его милости и кождого тую маетность отъ его милости державчого, у кождого права суду и уряду и на каждымъ мѣстцу своимъ коштомъ боронити и заступовати, и тые добра очищати и освобожати, и вольными отъ каждое особы отъ всихъ импедиментовъ и тежаровъ учинить (такъ яко бы его милость панъ Н. и потомки его милости въ той маетности въ спокойной песесыи зоста-

валъ и жадное трудности и шкодъ не поносилъ) маю и повиненъ буду, а по мнѣ потомкове мои маютъ и повинни будутъ тыле кротъ, иле бы того потреба указывала. Што все и каждую речъ зособна маю и повиненъ буду зыстить и выконать, а по мнѣ потомкове мои подъ закладомъ Н.Н. зол. Пол. и подъ нагороженьемъ шкодъ за тымъ поднятыхъ, кромъ вшелякого доводу и присеги голымъ словомъ презъ его милость пана Н. и потомки его милости ошацованыхъ. О который закладъ и о шкоды, взглядемъ каждое не досыть учиненью ее приходячые и припадаючіе, и до учиненья досыть тому записови моему добровольного вечистое продажи и кондыцый въ немъ выражонымъ, волно буде его милости пану НН. и потомковъ его милости мнѣ самого, а по мнѣ потомковъ моихъ, позвать до каждого права суду и уряду, хоть мнѣ добромъ и потомкомъ моимъ неналежного, кгродского земского и трибуналского, въ которіе кольвекъ повѣты воеводстве, альбо до суду коптурового, которимъ се я съ потомками и добрами моими вшелякими, отступивши свое власное юрисдицыи воеводства повѣту суду и уряду, добровольнѣ поддаю и форумъ тамъ собѣ, гдѣ тылько буде позваный, назначаю. Гдѣ за позвомъ першимъ, яко на завитымъ року, ставши противко тому листови добровольному записови моему и его кондыцыямъ и ликгаментомъ ничого не мовечи, пленипотентови пленипотенцый стороны поводовое, положенью позву, хотя бы невчесне было, ани позвами ничого не жадаючы, термену ничимъ не збіяючи и боронъ жадныхъ не вносячы а ни зажываючы до того мужа кладаючисе, послугою его Королевское Милости Речы Посполитое лекгатами до посторонныхъ панствъ войною ексцептами сеймовым вальными сеймиками повѣтовыми, вторгненьемъ до короны непріятеля креста светого и моровымъ повѣтремъ не вымовляючисе, деляцыи правдивое хоробы свое и умоцованыхъ своихъ большей справы на мунимерта на виктора не заживаючи, малыхъ лѣтъ потомковъ не щитечисе, иншими припадками не вымовляючисе отъ декрету суду и уряду оного, до которого буде позваный, не апелюючы, апеляціи презъ припозвы не попираючы, и освѣдчанья жадного на судъ и сторону не чынечы, и вшелякихъ згола и каждое зособна менованыхъ а неменованыхъ оборонъ и добродѣйствъ правныхъ съ права посполитого походячыхъ и зъ довтепу людского знайденого не заживаючы, и на помочъ собѣ не беручы, закладъ и шкоды отъ суду и уряду оного до которого буде позваный не подходячый его милости пану НН. и потомкомъ его милости и каждому тые добра держачему и о тое правомъ чинячему, заплатить и его милости винковать и добра очищать и весь тежаръ справы, отъ кого колвекъ взглядомъ тое маетности и ее приналежности, его милости пану НН.

або потомкомъ его милости и каждому отъ его милости државчему, жадное на себе взять и за разъ за ихъ милость респендовать маю и повиненъ буду, а по мнѣ потомкове мои будуть повинни. Гдѣ бымъ тежъ будучи позваный о которую кольвекъ речъ въ томъ записѣ моемъ выражоно до права не сталъ, або ставши въ томъ се не успраeдливилъ и далъ бымъ на себе право перевести; теды тое все, што буде позванъ, на мене на потомкахъ моихъ и на добрахъ моихъ не порядкомъ статувымъ але разомъ всказано и присужоно быть маеть, а судъ або врядъ вшелякихъ екзекуцый на мене и добрахъ моихъ за речъ осужоную ведлугъ права уживати буде повиненъ. Которіе кгды бымъ самъ альбо презъ кого кольвекъ заборонилъ; теды судъ одослать мене маеть на дальшую якзекуцыю, то естъ на баницыю до суду головного трибуналю Любельского, на воеводство которое кольвекъ, Кіевское, Волынское и Браславское, и въ который кольвекъ повѣтъ Луцкій, Влодимерскій або Кременскій, любо на консерваты тыхъ воеводствъ напервей припадаючихъ. За которимъ одосланьемъ процесу правного презъ злое отриманье и присегу на невѣдомость зносити не маемъ и не буду моглъ, и отъ суду ми тое позволено быти не маеть; але баницыя за спротивненье се праву посполитому на мене презъ судъ головный трибунальскій, хочъ безъ бытности стороны поводовое, всказана и публикована быть маеть, по которой баницыи моцная экзекуцыя и за тую суму закладъ шкоды и презыски всказанье на мене потомкахъ и добрахъ моихъ вшелякихъ лежачыхъ и рухомыхъ и сумахъ пенежныхъ, которые тымъ листомъ добровольнымъ записомъ моимъ онарую презъ судъ и урядъ належный одправа его милости пану НН. або потомству его милости або кому бы то право отъ его милости належало, тежъ моцно учинено быть маеть. При которой отправѣ если бы се якіе шкоды кому кольвекъ стали, будъ крови розленья або забойство, того такъ на сторонѣ яко и на врядѣ правнымъ и ни якимъ способомъ доходить не маю и потомкове мои не будуть, и о вшемъ зо всего квитовать, кгды бы того потреба была, маю а по мнѣ потомкове мои мають и будуть повинни. А гдѣ бы тежъ за противнымъ всказаньемъ судовымъ пришло его милости пану Н.Н. и потомкомъ его милости, албо державчему добра мои и кождому той записъ мой маючему въ декрету аппелевать; теды тая апеляцыя яко сторонѣ поводовой отъ кождого суду на воеводство Кіевское Волынское и Браславское, або на консерваты тыхъ воеводствъ наипервей пропадаючихъ, для прудшое справедливости допущона быть маеть. Которому то листови записови моему добровольному вечистое продажи и всимъ его кондыцыямъ и лик-

гаментамъ досыть чинить маю и повиненъ буду съ потомками моими тыле кроть.

Даровизна вечистая сумъ записаныхъ и речей рухомыхъ отъ мати дѣтемъ.

Я НН. одступивши свое власное належное юрыздыцыи права и повѣту, а теперешнему записови моему доброволному и всимъ его кондыцыямъ съ добрами и потомками моими подаючисе, сознавамы и ознаймуе тымъ листомъ записомъ моимъ добровольнымъ вливковымъ кому о томъ вѣдать належы теперь и на потомъ завжды. Ижъ я маючи часто молестоване отъ малжонка моего теперешнего его милости пана Н. а бымъ вси суммы добра и права мои, которыи кольвекъ мнѣ належать, на его милость влила, забѣгаючи я теды тому абымъ потомкомъ моимъ милымъ пану Н. сынови и паннѣ НН. цорцѣ вси суммы и добра мои вцалѣ зоставила, суммы мои вси и вшелякіе гдѣ кольвекъ якимъ кольвекъ способомъ и правомъ ленѣ належачымъ, то естъ перше сумму Н. которую маю записаную отъ зошлого урожоного его милости пана НН. малжонка моего, на дворѣ фальварву и селѣ Н. дожывотье собѣ зоставивши; другую суму которую маю НН. пряселку до Н. належачымъ; третее которій ми виненъ НН. Н которую ми виненъ на листы записы свои добровольные водлугъ права справеные, о чимъ шырей одъ остатнего запису помененые, въ собѣ обмовляе тые иншые всы сумы огуломъ добра лежачые милуючи дѣти мои, которыемъ мѣла о зешлымъ урожонымъ его милостью паномъ Н. даю дарую и на сына моего пана Н. вливамъ. Также томужъ сынови моему На. Н перше суму Н зол. Пол. а особливе другую суму Н. которую На. Н. отъ пана Н. за вливкомъ права належачого. зол. Поль. которую ми виненъ ННН. 4-хъ суму, которую мнѣ виненъ НН. тое сынови моему вѣчнѣ даю и на его вливаю, до того тежъ сынови моему пану НН. кони стадо быдло вшелякіе цынъ мѣдь, и што кольвекъ речъю рухомою нижей быть названо, даю дарую и не выймуючы, ани зоставляючи записую вѣчнѣ. А цорцѣ моей, паннѣ НН, тую суму Н зол. Пол. которую маю отъ малжонка маего пана Н. даровано зъ маетности НН. учтивой, даю дарую и на цорцу мою вливаю мѣсто посагу такимъ еднакъ зпособомъ, же бы тыхъ Н. зол. отъ отца своего тестаментомъ ей записаныхъ у брата своего а сына моего, пана Н. не брала и оного первей урядовнѣ квитовала. А гдѣ бы се цорца моя панна НН. упоминала Н. зол. Пол. зъ отчызны отъ отца ей записаныхъ; теды тылько ей сумы Н. мнѣ записаное половину панъ

НН. сынъ мой маеть дать сестрѣ своей, а цорцѣ моей, а половину тую другую Н. зол. при собѣ доставити, абы сполна Н. выносила сума посагу цорцѣ моей АНН. особливѣ въ золотѣ , въ сребрѣ, въ штукахъ, въ клейнотахъ, шатахъ; то я сама повинна дать цорцѣ моей, зоставиши собѣ однакъ того всего такъ сумъ яко и речей рухомыхъ доживотное уживанье. А естли бы, стережи Боже, сынъ мой панъ Н. безъ потомнѣ съ того свѣта зышолъ, на паннѣ НН. цорцѣ моей вливамъ и ступуе, сама се зъ нихъ вызуваючысе и вырекаючысе на особу ихъ цедую. Мають и волны будуть помененые потомкове мои, и меновите сынъ мой, вышеречоное сумы всее и каждое зособна поднести, съ подвероныхъ кгвинтовать, и оными ведлугъ воли и уподобанья ихъ и пановъ опекуновъ ихъ диспоновать, о чымъ отъ мене и отъ жадного зъ близкихъ кревныхъ повинныхъ и иншихъ потомковъ моихъ жадное препедицыи и пренагабанья мѣть не мають, и на томъ дала.

ПОПРАВЫ СТАТУТОВЫЯ

НА СОМѢ ВАРАШАВСКОМЪ УХВАЛЕНАЯ И ПОСТАНОВЛЕНАЯ.

АРТЫКУЛЫ ПОПРАВЪ СТАТУТУ ЛИТОВСКОГО НА СЕЙМѢ. ВАЛНОМЪ ВЪ ВАРШАВѢ 1587.

Сей статутъ для лѣпшой вѣры и певности есть корикгованъ за статутомъ, который на первей за волею и вѣдомостью Господаря Краля его милости Жыкгимонта Августа, подъ печатію господарскою, на соймѣ Выленскомъ всимъ станомъ есть выданъ, при которомъ ухвала сейму Городенского двѣ привыля соймовъ Выленскыхъ, третый привылей сейму Белзкого, коньституціи сейму Варшавского. И на артыкулы поправы сойму Берестейского. То все у семъ статутѣ есть описано и доконано выше реченного мѣсяца Августа 12 дня.

Стефанъ Божію милостію Король Польскый, Великый Князь Литовскый, Рускый, Проскій, Жомоидскій, Мазовецкый, Флянскій, княжа Семиградское.

Чинимъ знаменито всимъ посполито, кому того вѣдати потреба, што будучы намъ на соймѣ Варшавскомъ, всихъ землянъ короны Польской и

Великого Княжства Литовскаго, обясненя артикуловъ нѣкоторыхъ въ статутѣ описаныхъ, и ново причиненого порядку справедливости, якъ то имъ правомъ посполитымъ и по присяженямъ нашымъ есть позволено, и просили насъ, абы тоею моцю того сейму зверхностю нашею господарскою было имъ утверженно, и до статуту Великого Князства Литовского уписанно. На што мы Господарь позволивши, и росказали въ констытуцыѣ змѣнъ о кождомъ таковыхъ артыкуловъ учинити, и въ сесь привилей нашъ слово отъ слова велѣвшы уписати, и до всѣхъ воеводствъ земль и повѣтовъ, которыи ся тымъ правомъ статутомъ Великого Князьства Литовского судити, съ канцлярие Великаго Князьства Литовского выдать есъмо казали, яко тыи артыкули такъ въ собѣ мають.

Напрод што по отъѣханю Кроля Генриха постановенны были судовъ кродскыхъ роки в певнихъ воеводствахъ што обясняючи и приводячи къ годности съ порадою пановъ радъ и становъ сейму належачыхъ, такъ обясняючи уставуемъ, ижъ роки кгродскіе маютъ быть сужоны, кождого мѣсяца 1 дня, а теперь уже початися маютъ мѣсяца Мая 1 дня, и также порядокъ тымъ кождого мѣсяца отправлени и сужени быти маютъ, звыклимъ поступкомъ от поданя позвовъ за 4 недѣли. А естли бы ся трапило свято на тотъ 1 день, ино на завтря по святѣ сужоны быти маютъ. А хто бы для кроткости часы, же бы ему до позваня 4 недѣли до позвая сповна не достало, а на рокы первые позвати бы не могъ; тому и на другіе рокы позвати будетъ вольно, а звлаща о выбытя спокойного держеня. А ижъ тежъ розное уваженя на рокахъ кгродскыхъ поступку бывало, на нѣкоторыхъ врядехъ первого дня позваного знають, а на иншого черезъ возного до права волаютъ по 3 дни, яко о томъ ясный статуъ есть. А такъ теперь то объясняемъ, ижъ вже отъ сего часу кождый врядъ кгродскый за нестанямъ стороны позваной также и поводовоѣ маеть возному наказать волати дня 1 и 2, а третого дня если не станетъ, ино конечное сказаня на таковомъ отъ годыни нешпорное чинити маеть. Але хто позываетъ, тотъ 1 дня становытися маеть, абы за его поступкомъ воланя черезъ возного шло по всѣ 3 дни. А ведже где до того часу въ таковыхъ речахъ звычай былъ захованъ, если што 1 дня за пестанямъ на комъ сказано, або гды до 3 дня сторони ожидано, то ровно въ речахъ прошлыхъ вже осужоныхъ при моци зостати маеть. А хто бы ся кому 1 дня отповѣдати у права и у справедливости листомъ своимъ описалъ, то ведле опису першого дня не ждучи другого и третого сужоно и сказывано быти маетъ. А если бы хто въ речахъ суду кгродскому належачихъ, до суду кгродского будучи позванъ, ку праву и не сталъ; на таковомъ тотъ

врядъ кгродскый и замковый або дворный, за показанямъ скутечнымъ, и всего доводу выполненымъ, то о што жалобы были сказани, присудити и отъправу ведле статуту учинити маеть и повыненъ будеть. Также и въ иныхъ справахъ, которые суду кгродскому въ статутѣ описаны, гдѣ ся не дотечетъ выни крывавое за що горломъ караютъ; тымъ же порядкомъ маютъ быти оправованы не отсылаючи на выволане. А гдѣ иты будетъ о рѣчь крывавую, за которую ведле статуту горломъ караютъ; за нестанямъ на выволаня маетъ быти отсылано, и далшый поступокъ чинити. А за позванямъ о таковые речи крывавые облычне маютъ ся становыти, а не черезъ прокуратора, вынявши причины нестаня въ статутѣ описанныхъ.

О приданю возныхъ.

Еще тежъ розумѣячы собѣ люде, ижъ въ томъ великую трудность и проволоку въ правахъ своихъ ѣздити посылати до вряду по приданя возныхъ, гды жъ нѣкоторымъ великое омешканя справахъ ихъ дается, а звлаща и то потребуетъ борзого оказаня вознымъ; а такъ вже отъ сего часу кождому будетъ вольно, и безъ приданя врядового, возныхъ на вшелякіе справы свои брати и крывды свои обводити. Кгдытъ кождый маетъ вѣдати, якъ и на що возного береть, если ку пожитку або ку шкодѣ своей. А вед же на оправѣ речей сужоныхъ на увязаня возныи безъ листу врядового ѣздити немаютъ, ижъ тежъ въ статутѣ отъправы Городецкого сейму есть отписано: же возныи листы наши господарскыи и вшелякіе въ потребахъ речей посполитыхъ разношовати въ повѣты маютъ; пре то и теперь тому вже досытъ чинити маютъ без вымовы, а на войну ѣхати неповинны будутъ.

О поправахъ артикула 27 в розд. 4.

Ижъ въ томъ артыкулѣ описано роки земскыи судиди, роки земскіи судити 2 недѣли а не большь. Уставуемъ если бы роки земскыи не только 2 нѣдели были сужоны, але будетъ ли того потреба и до 3 недѣль, поки всѣ справы судовыи оныхъ роковъ порядне ведлугъ рестру отсудити.

Поправа артикула 23 в розд. 4.

Кгды жъ людій укрывжоныхъ велика проволока справедливости збиванямъ позвовъ ляда причынами дѣалось, пре то якъ на наизду Городецкомъ поставленно есть.

Уставуемъ ижъ позвы такъ гродскіе якъ и земскіи камысарскыи подкоморскыи и при позве жадными причынами збиваны быть не могутъ, опрочъ где бы сторона року позваня не довела выписомъ съ книгъ, або сознанямъ возного ведлугъ артикулу девятого роздѣлу четвертого, тако жъ где бы хто имени титулу преднейшого позваной стороны, рокъ мѣсяца, въ который то стало, не позвехъ не написалъ, а въ речахъ крывавыхъ, гды бы о горло або о поцтивость ишло, маеть мѣсце, на которомъ ся што стало, описати, а гды не опишеть, таковый позовъ неповинна сторона отказовати. А въ речахъ меньшыхъ, где бы не доложилъ сполна титулу тако же о речь самую, о што позываетъ, и жалобы недостаточне выписалъ, чого бы сторона зрозумѣти не хотѣла; тогды поводовая сторона повинна тако жъ предъ судомъ въ своей жалобе словы шырей позванному объясненя жалобу свою и на писмѣ тые слова съ подписомъ руки писарской дати, а сторона взявшы собѣ на розмышленя на день одинъ, будетъ повинна на то отказовати, а то для того, абы позваный вѣдалъ, о што маеть усправедливитись. Также гдѣ бы позвы въ литерахъ, ижъ по сродку писаня, если бы въ чомъ колвекъ незгажались, яко того много бываетъ, ижъ слова которого не доложить албо поскробеть, а ку тому гдѣ бы очевистому позваню чотырохъ недель, (sic) статочному шесть недель въ рокохъ земскыхъ отъ початя роковъ другого албо третего дня, ведже не далей, тогды сторона поводовая за таковыми недостаткы позвовъ, заплатившы вину грошъ дванадцатъ, судовы шесть, а сторонѣ позваной шесть, а жалобы своей попирати можетя, а сторона повинна ему будеть о таковый позовъ отказовати.

Нѣжли если бысь то трапило позвы поправованіе и скробаніе на имени и на речы самой, о што позываетъ, такоже и на дате. А ижъ бысъ таа поправа скробанаа зъ другимъ позвомъ противнымъ незгожала, и явный бы поступокъ значылъ; на таковый позовъ неповинна сторона отказовати. А ижъ бы хто хитростю яко для збитя позвовъ и проволокаючы и сому право самъ наболей позванымъ позвы маючіе в рукахъ своихъ не скробалъ и не поправовалъ.

Уставуемъ, ижъ где бы таковый позовъ на позваного непоправованый былъ положонъ; тогды сторона поводоваа маеть вознымъ того довести, ижъ ему далъ позовъ цѣлый а нескробаный от дати и во всемъ згодливый, а по таковомъ доводѣ, позваный неповиненъ ему отповѣдати. А иншыми никоторыми причынами позвы не могутъ быти збиваны, толко заплатити за скробаня поводовой сторонѣ копу грошей, а судовы дванадцать грошей. А ведже гды бы о позвы одинъ артикулъ

збитъ былъ причынами выше описаными; тогды предъ ся на другыи артыкулы правныи сторона повинна ему отповѣдати.

Артыкулъ поправы Литовского статуту на соймѣ Варшавскомъ.

Ижъ роки земскіи ненужоны на многихъ мѣсцахъ отъ початку часу щасливого пanoваня нашого. Про то хто бы до книгъ земскыхъ зъ гроду не перенѣсъ якого записованя; таковый еще волность маеть мѣти до року отъ роковъ земскыхъ, которыи припасти маютъ о Святой Троицы, въ року теперешнемъ седмъдесятъ осмомъ.

А ижъ тотъ артикулъ ниже написанный, на соймѣ коронаціи Короля Гендрика потверженый конституціею соймовою не былъ уписанъ. Про то и теперь задержанямъ и жаданямъ всихъ становъ панства нашого казали есмо его до конституціи теперешнего сейму Варшавского уписати, который такъ ся въ собѣ маетъ.

Гендрикъ, Божію милостію Кроль Польскій, Князь Литовскій. Ку тому тежъ и то обличаючы, ижъ въ статуте права посполитого великого панства нашего продолженя справедливости, и оного панства немнѣйшого дѣялося, же того не доложоно. Если бы сторона поводоваа о што колвекъ справовалась съ кимъ, а онъ будучи бы у позвехъ, и вникаючы сконченя права, кому иному то именя люди або и къгрунты якимъ же обычаемъ пустилъ; тогды для прудшой справедливости людской моцю теперешнего сейму за дозволенямъ всихъ пановъ радъ нашыхъ и пословъ земскихъ Великаго Князьства Литовского, тотъ артикулъ, през нихъ до насъ поданый, ухвалившы въ статутъ вписать и ку вживаню привести заказалисъмо тымъ способомъ.

Если бы хто съ кимъ право зачалъ вести о имѣня люди грунты о што колвекъ, а онъ будучы въ позвехъ и не скончившы права, кому иншому тое имѣня або люды грунты, съ чого позывано будетъ, въ держаня якимъ же колвекъ правомъ пустилъ, теды урядъ нашъ жалобнику на ономъ имѣню, на которомъ позвы класти почато, отъправу до конца чинити маеть ведлугъ статуту, а державый ничимъ того заборонити не маеть, але въ томъ заводци своего смотрити маеть, хто ему певное имѣня завѣлъ. Пакли бы тотъ, хто имѣня держалъ будетъ, упорне вряду противился, а отправы чинить не допустилъ и боронилъ увязеня; тогды таковый противникъ отъ вряда нашого позвы нашими передъ насъ Господаря на рокъ зась завытый позванъ быти маеть, если будемъ на онъ часъ въ панствѣ нашомъ за чотыри недѣли, а если въ корунѣ Польской, тогды за осмь недѣль, на ко-

торый рокъ ничымъ не вымовляючись, самъ або през умоцованого своего жалобнику предъ нами Господаремъ усправедливитися повиненъ будетъ. А если бы на рокъ завытый предъ нами Господаремъ ку росправѣ не сталъ и въмоцованного не послалъ; тогды вже тую речь, о што позвано будетъ, жалобной сторонѣ отъ насъ Господаря на впадъ присужоно и мощное увязованя з рамени господарского, за листомъ и посланцомъ нашымъ въ то, о што жалоба идетъ або будетъ, дано быти маеть, и заклады съ права положоны и на власномъ именю спротивного мають быти презъ того же посланца нашого отправованы. А гдѣ бы еще и противъ зверхности нашой господарской посланцу нашему спротивился; тогды о што вжо мандатомъ нашымъ господарскымъ, яко о власную речь нашу, маетъ быть до суду нашего позванъ, а гды бы не сталъ, тогды таковую особу зъ земли панства нашего, якъ непослушного права и зъверхности нашей господарской, выволати повины будемъ, а сторонѣ жалобной, такъ яко выше описано, моцная отправа учинена быти маеть.

А ижъ есть описано въ артыкулѣ первомъ.

Хто бы на кого што вѣлъ несправедливе, а не довѣлъ, яко той артикулъ ширей обмовляетъ, тымъ самъ каранъ быти маеть. Объясняючы тотъ артыкулъ маеть имъ присужонъ о кождую вину, которая крывавую заплату беретъ, и о што бысь дотыкало горла и поцтивости, то есть хто бы кого винилъ и позывалъ, не одно около ображеня маестату нашого, але тежъ и о кгвалтъ наизду домового о разбой о голову и о што колвекъ несетъ за собою вину поцтивости караня крывавого, а где бысь то показало, же невинне и без даня причыны позвалъ; таковый, по декретѣ а увязаню судовомъ, где будетъ отъ стороны обжалованъ и припозванъ, маеть туюже вину односити, о которую оного позвалъ. А где бы за преводомъ права сторона пришла ку увязаню маетности за нестаня; тогды позваный маеть сторону позвати ку вправедливеню, а справившыся того, о што былъ обвыненъ, и доведши же невынне его ку шкодѣ приправылъ, маетъ быти приверненъ ку именю врядовне, и если бы чого не доставало выйменю, таковый што будетъ изымѣня взялъ, албо выгналъ людей быдла иншыхъ пожитковъ, тое будетъ повыненъ з навязкою ворочати, за припозванямъ отъ стороны и за доводомъ слушнымъ ведле права въчыненнымъ. А ведже где бы въ таковыхъ справахъ о поцтывость приходило; того всего зъ соуду достатечне выслухавши и сторонамъ на пысмѣ давши, ку сказаню екзекуціе и до насъ Господаря на сейм валный отослати маеть. А ижъ тежъ естъ статут же мы Господаръ не маемъ нѣкого увязеня сажати не

преконаного правомъ; пре то тежъ каждый съ персоны шляхецкой народу шляхецкого сажати не можетъ, вынявши на горячомъ учинку такъ домового яко и бѣлой головы тежъ забойства на шляхецтве пойманого. А хто бы вязню або за якою иною прычиною персону стану шляхецкого у вязене свое брати, а на врядъ нашъ правомъ не переконанного, важилъ; оборона кождого такая, а вязеня през дворянина кажемъ взяти и на рукоемство дати, абы былъ ку праву ставенъ передъ нами Господаремъ, и вольно будетъ доводити тому за позвомъ, хто обвыневаетъ, такъ тежь и обвыненій своей крывди доводити предъ судомъ за позвомъ можетъ. А где бы ся то показало, ижъ его невынне сажалъ; таковый маетъ совыто увязеню седѣти. А где бы з вязеня не выпустилъ за посланямъ нашимъ; маетъ быти позванъ мандатомъ предъ насъ Господаря, яко о кгвалтъ права посполитого, и о то, же звѣрхность, которая намъ тылко належитъ, надъ себе ровнымъ привлащалъ, а за тымъ манъдатомъ яко на року завытомъ маетъ ставити, кого увязеню маеть.

А где бы его въ томъ вязеню уморилъ; вьіненъ будеть голову платити, а за выну нашу у вежи на днѣ седѣти безъ вшелякого милосердя и фолкгы, рокъ и 6 недѣль маетъ седѣти. А сели бы кревный кревному то вчинилъ, въ надѣю спадку, который бы на него приходилъ; таковый вынѣ статутовой досыть вчинивши отъ маетности спадку по змерлой руцѣ намъ приходячого отпадати маетъ. Вшакъ же вольно пану слугу судити и карати и всякий выступокъ, яко тутъ описано.

Поправа артыкулу 9, въ роздѣлѣ 12, о подданыхъ отчызныхъ и неволныкохъ, также и о слугахъ приказныхъ, которыи отъ пановъ своихъ втѣкаютъ.

Уставуемъ, если бы который человѣкъ отчизный и непохожій албо челядникъ невольный, также и слуга приказаный, отъ пана своего утѣкшы за кого зашолъ, а повѣдалъ бы ся вольнымъ, а оный панъ, чый человѣкъ албо слуга и челядникъ, просилъ въ оного пана права, а тотъ панъ на такового права дати не хотѣлъ; тогды таковый маетъ быти позванъ до земства на рокъ завітый. А если бы той панъ, чый чоловекъ, зыщетъ правомъ, ижъ его отчить або челядникъ и слуга приказный, а оного пана, въ кого будетъ тотъ человѣкъ, переведетъ правомъ, ижъ въ него просилъ справедливости з вознымъ и зъ шляхтою, а онъ права не далъ тогды тотъ панъ маетъ оного человѣка або челядника его самого и жону и дѣти и всю маетность его з навязкою вернути, а слугу

приказаного маеть выдати. А естли бы тежъ утѣкъ; маетъ всѣ шкоды за него што отходячи отъ него оного пана своего починилъ, тотъ панъ, который права на него дати не хотѣлъ, за таковаго слугу, на чомъ сторона доводъ учинитъ, платити. А если бы позванаа сторона ставшы у права тимъ вымовку чинилъ, ижъ о таковомъ подданымъ челяднику и слузѣ вѣдатись не признавалъ и теперь не знаетъ, и на тотъ часъ, кгды въ него права прошено, на йменя его не былъ, таковый незгола отъ того маеть быть воленъ, але присягою тою отвестись маетъ, а предъ сяжъ будетъ виненъ позволити на имѣнью его своего искати и взяти яко власного своего зо всею маетностю его. А где бы присягнути не хотѣлъ; тогды виненъ будетъ за всѣхъ такъ за самого такъ и за жону и за всѣ дѣти головщизну платити, а шкоды за доводомъ сторонѣ поводовой нагородити.

О поправахъ речей сужоныхъ, вмѣсто рушеня повѣту, новый артикулъ.

Къ тому ижъ оказали намъ панове рады и послове земскыи Великого Князства Литовского, ижъ рушеня посполитого котораа въ повѣтехъ непослушныхъ вряду въ справахъ сказанныхъ накоторого пожытку и скутку не приносятъ; тогды ухвалою того сейму оное рушеня посполитое ку отправамъ речамъ сужонымъ на сторону отложившы, такъ уставуемъ. Ижъ отъ того часу рушеня съ повѣту для отъправы речей сужоныхъ быти не маетъ, але кгды вже весполокъ съ поступкомъ правнымъ съ порядкомъ того жъ артикулу сторонѣ поводовой на противника его выполнится, и если бы возному з уряду нашого кгродского и земского посланному на отправу спротивился, а увязованя не попустилъ; тогды вмѣсто рушеня всего повѣту маетъ врядъ земскый, въ справахъ суду его належачыхъ, одинъ который з нихъ судя або подсудокъ, а въ справахъ кгродскихъ врядъ кгродскій самъ староста, а въ небытности старосты подстарстый албо судя, взявшы и зъ собою возного и двохъ шляхтычовъ до именя оного противного вряду нашему ихати до той части, въ которую подъ тымъ часомъ презыскъ правный сторонѣ поводовой дорогу покажетъ. Бо еще до замку або до двора чіего презыскъ чый не приступить, тамъ имъ издити непотреба будетъ, толко през возного и двухъ шляхтычовъ до замку або двора нашого або чыего вѣдомость пану або вряднику дать знати, за што и в што увязоватись идутъ, такъ же сторону поводовую, о тое о што право идетъ або было, тако жъ и за презыскъ сумы пенязей речей рухомыхъ сужоныхъ и увязати и удержати упустити маеть въ люди въ кгрунты

его ведугъ статуту и поводу права стороны поводовой, положившы совытую заруку. А где бы люди кгрунты и пашня его дворнаа сумы пѣнязей въсказанное не вышло; тогды дворъ и всякое будованя и властности шацункомъ слушнымъ увязованя и отправа быть маеть.

А ведже зложившы ему первей рокъ на выймованя двора шесть недѣль, а закладъ права положоный маетъ сторона укрывжонаа до кгроду на рочки кгродскіи позвати, и за першымъ позвомъ судъ маеть всказаня чинити, а потомъ и отправу поступкомъ вышь мененымъ. А где бы хто кому вряду нашему земскому и гродскому увязеня не допустилъ, будъ то самъ тотъ, на которого презыскъ права идетъ, або хто колвекъ иншый его заступуючы, и въ держаня именя его подъ часомъ перевоженя права вшодши; таковаго противника праву и вряду нашого сторона поводоваа предъ насъ Гоподаря манъдатомъ позвати маеть.

А мы таковые речы на дворѣ нашомъ, где на тотъ часъ будемъ, отправовати маемъ, выймуячы отъ того речы крывавыи, кому шло о честь и о горло, таковые речы где бы притрафили, врядъ маетъ до насъ Господаря отослати, а мы за мандатомъ нигде инде одно на соймѣ судити маемъ; але выпшыхъ поточныхъ речахъ, гды таковый упорный предъ нами за мандатомъ ку справѣ станеть, маемъ с права зъ суду нашего за доводомъ слушнымъ на вязаня на дванадцать недѣль сказати, и ку выконаню того вязеня отослати до замку нашого оного же повѣту албо воеводства, а такъ урядъ нашъ въ томъ вязеню жадной фолгы таковому чинити не маеть. А сторону жалобливую, которой што отъ вряду нашого присужоно, заховавшы при томъ судѣ, маеть дать увязеня моцное за листи презъ посланца з двора нашого войменя сказанное и въ суму пѣнязей присужоною. Тако жъ и в заруки отъ вряду положоныи на йменяхъ або маетности рухомой того спротивника росказати справити, которыхъ зарукъ на насъ Господаря половица, а сторонѣ укрывжоной другая половица, а къ тому всѣ шкоды и наклады того жъ укрывжоного жалобника, што по спротивленю и непоступеню увязаня принялъ за доводомъ его въ тотъ же часъ по сказаню дано быть маеть, а посланецъ насъ увяжчого по шесть грошей отъ копы найменю того жъ не маючы прислушенства собѣ отправити маеть. А где бы за прииханямъ вряду спротивился вряду або сторону обелжылъ словы, за то двою дванадцать недѣль седѣти маеть; а пакли бы вряду або кого при немъ будучыхъ зелжылъ и ранылъ, за то рокъ и шесть недѣль сидѣти на днѣ у вежы безъ жадной фолкгы маеть. А если бы который зъ нихъ забилъ; такого маемъ судити и безъ сойму мы Господарь съ панами радами нашыми, которыи при насъ на тотъ часъ бу-

дутъ, за мандатомъ нашымъ, яко о ображеню майстату нашого господарского. А если бы по увязаню хто таковымъ отъ насъ Господаря присожонымъ албо презъ врядъ гродскый и земскый учиненый за ся держаня стороны поводовой именя отнялъ, не вчинившы заплаты; тогды поступкомъ правнымъ маеть его выбити, и до суду гродского припозвати на рокъ завытый, и гды слушне доведетъ выбиетъ презъ увязаваня зыменя албо зачевыстого мовеня або за нестанямъ позваной строны, тогды за отнятямъ въ совытость сумы першого презыску оный упорный власти маеть. А таковое выбитя презъ увезеня врядовое маеться розумѣти, тако жъ яко бы очевисто врядовы нашему спротивился, на такового выступкомъ вышъ мененымъ и сърогостю права якъ отъ вряду нашого а потомъ и отъ насъ Господаря сказаня и отправы маеть ити совито. А если бы хто недбаючы на росказаня наше господарское за мандатомъ нашымъ стати а сторонѣ укрывжоной усправедливитися не хотѣлъ; такового кождого, якъ непослушника и спротивника зверхности майстату нашого господарского, маемъ его сказати зо всихъ панствъ нашыхъ выволати, а сторонѣ укрывжоной предъ ся найменю и маетности его оправу неотволочную учинити будемъ повинны. А ведже где бы воланый утѣкъ ся до насъ, мѣнуючы быть укрывжонъ переводомъ права отъ стороны албо отъ вряду; таковому поднесеня до права маеть быти съ канцлярей нашой дати до суду нашого господарского не на долгый часъ, одно на дванадцать недѣлъ; а таковому року милитацеей перекажати не маеть, але якъ позоветь, урадъ маеть справедливость учинити и слушне права и статуту Великого Князьства Литовского поступкомъ. А гды бысь з вылзку нашого господарского показало, ижъ врядъ подле права и сказати сказалъ; такъ за страву и шкоду сто копъ грошей заплатити. А до того они жъ доводовъ выслухавшы, врядъ за нестанямъ стороны на рокъ маеть сказаня чинить, абы за облудливостю и за недостаткомъ доводовъ одинъ другого отъ маетности и ку шкодѣ не приправялъ, и ку оболженю на выволаня не приводилъ. А поводъ и отпоръ гды станеть, апеляцей сторонамъ не маеть боронити, опрочь того, хто бы на якомъ злочинствѣ на горячомъ учынку былъ пойманъ, о выбитя шляхтича з упокойного держаня зыменя его, але заразомъ таковаго за доводомъ слушнымъ въ держаня судъ упустити маеть. А ведже сторона если бы собѣ до того имѣня албо грунту якого права розумѣла быти волное, и о то будетъ позване до суду земского, и того правомъ доходити, а тымъ стутутомъ нынѣшнимъ, не толко пришлыи але и пройшлыи речы, гдѣ скупку справа котораа осужонаа будучы не дошла, мають зъ урядомъ нашимъ поступовати и заховатись. А ижъ найдутся таковые люди, которые выволанцовъ въ

домѣхъ своихъ переховываютъ и зъ ними обцованя мѣваютъ, а надъ то до таковыхъ своволенствъ помогаютъ; тогды хто бысь таковый вынашолъ и будучи позванъ до права и суду нашого господарского гродского судовы не былъ переконанъ нынѣшнимъ правомъ и статутомъ, одно тымже артикуломъ, якось вышъ поменило, маеть быти сужонъ и сказованъ. А то съ тыхъ причынъ таковую срогость на таковыхъ помощниковъ выкладаемъ; абы оныхъ таковыхъ своволныхъ речей никому не помагалъ и не смѣлъ помогати.

Шкрутениумъ.

Забѣгаючи тоже великой несправедливости людей злыхъ превратныхъ, абы нѣхто несмѣлъ речей зъмышленныхъ славѣ и почтивости дотъкливыхъ на людей невинныхъ въкладать и въ книги вписать.

Уставуемъ, хтобы кого позвалъ до права о речь крывавую, што бысь дотыкало горла и почтивости и доброй справы людской, а сторона обжалованная, выдячы собѣ въ томъ крывду и невинность свою, холтѣлъ бысь того отвести; таковымъ кождымъ, хто бы былъ обвиненъ, ставши до права на шкрутенiумъ, то есть на испытованя и на невыдане речи правдывое, взяти сбѣ можетъ. И судъ кгродскiй допустивши того маеть двѣ особѣ зъ врядниковъ земскихъ присяглыхъ имъ позволившы на таковое опытане вывести, а если бы врядниковъ земскыхъ до таковой справы мети не могли, тогды врядъ самъ, кого бы розумѣлъ людей побожныхъ и ростропныхъ, таковымъ то злѣцити черезъ листъ свой маеть, положивши сторонамъ, рокъ певный, на который тые депутати на мѣсцѣ оное, гдѣ ся то стало, зъѣхати до обу двухъ сторонъ будутъ повинни, маючи при собѣ возного и шлахътичовъ кылка. А тымъ зъѣхавши вивѣдане пылное учинити въ наиблыжшихъ сусѣдовъ у шляхтичовъ у пановъ самыхъ и врядниковъ ихъ у слугъ у поданыхъ, и въ кого же колвекъ иного хотя и въ преѣжджжаго человѣка, которому бысь притрафило на онъ часъ, кгдыся то стало, быти, толко бы у людiй вѣрныхъ годныхъ, не выймуючи съ того жадной особы такъ духовного якого и свѣцкого стану человѣка, которые повинни будутъ маючи предъ очима своима боязнь божую и сомнѣня доброе прирекши и шлюбывши словомъ своимъ добрымъ и подъ сумнѣнiямъ узнавати то, чего будутъ въ оной речи правдиве вѣдоми. А што на онъ часъ тые свѣдки з обудвухъ сторонъ свѣдоме, такъ съ поводовое яко и з обжалованное стороны, свѣдчити и зознавати будутъ, а при томъ опытоване стороны быти маютъ; и то все тые депутати, которые на таковое опытоване выйдутъ, маютъ достаточне списати, докладаючи всего, яко часъ и мѣсцѣ и вси по-

добенства, а потомъ обоемъ сторонамъ на писмѣ подъ печатми своими и съ подписомъ рукъ своихъ на листѣ затворенномъ, абы стороны не вѣдали, што написано будетъ, дати маютъ, съ которымъ съвѣдецствомъ обое стороны на пръшіе роки кгродскіе припозвавшися предъ врядомъ становитися маютъ, также судъ маеть узнати чый выводъ и свѣдецство будетъ слушнѣйшое. А гдѣ бы ся то въ судѣ показало, сторона поводовая кого невинне кромѣ значноѣ слушное причины въ таковой речи доброй славѣ доткливе обжаловала и въ книги вписати дала; таковый каждый за такую потварь маеть быти сказанъ на вязене у вежи на пол року, и къ тому сторонѣ за всѣ шкоды и наклади безъ доводу сто копъ грошей заплатити будетъ повыненъ заразомъ. А сели бы сторона апеловала; тогды судъ кгродскій, списавши по достатку всю тую справу, на вырокъ до насъ Господаря на сеймъ одослати маеть. Опрочъ таковыхъ особъ, хтобы на явномъ учинку то есть на разбои на кгвалтѣ невестъ также и на мужебойствѣ а на злодѣйствѣ былъ пойманъ; таковогo врядъ и до насъ не отсылаючи ведлугъ заслуги кождого карати маеть. А кгды вже врядъ до насъ таковую справу, яко ся вышей помѣнило, на сеймъ за аппеляціею отошлетъ; мы съ паны радами обоего народу то судити маемъ. А по сказаню нашомъ кгды обжалованый воленъ будетъ; тогды таковую жъ жалобу и оповѣданіе, што будетъ поводовая сторона на обжалованя до вряду принесла и въ книги вписати казала, маетъ сказати съ книгъ вынести и скасовати, такъ яко бы наменшій знакъ иноти (sic) оной справы въ книгахъ не зостала. А ижъ бы всѣмъ ку вѣдомости приходило, про то абы на врядехъ нашихъ такъ кгродскихъ яко и земскихъ, при собраню шляхты тыи артикулы читано и въ статутъ вписаны, и тымъ порядкомъ абы сужоно и отправовано біло, про то и моцную того сейму тое жъ даня утзердивши далисъмо сесъ листъ подъ печатью нашею и съ подписомъ руки нашой. Писанъ у Варшавѣ на сеймѣ валномъ корунномъ, дня 3-го, мѣсяца Марца року 1578, кролеванья нашого второго.

КОНСТИТУЦІИ СЕЙМУ ВАРШАВСКОГО РОКУ 1570 ОСМОГО.

Стефанъ Божію милостію Король Польскій, великій Князь Литовскій, Прусскій и Рускій, Жемоидскій, Кіевскій, Волынскій, Флянскій и Семигродскій и иныхъ сторонъ Дедичь.

Ознаймуемъ всѣмъ вобецъ и кождому зособна, кому бы то вѣдать пореба, иже мы ведлугъ повинности нашей королевской, опатруючи

потребы короны Полской той, надъ которую насъ Богъ приложити рачилъ, а о томъ мышлячы абы въ ней такъ домовый врядъ якъ обеспеченство отъ непріятеля было, иже бысми дома добрый порядокъ постановившы спадней непріятелевы отпоръ дати могли и крывдъ явныхъ, которыи терпятъ речь посполитая сполнаа народу Полского и Литовского, за посегнянемъ и оторваня замковъ и земль презъ непріятеля, поветовать, зложили есмо сеймъ валный всѣмъ станомъ тутъ до Варшавы, на которомъ за радою пановъ радъ нашихъ обоего народу и зезволенямъ пословъ земскыхъ, напрудъ ведлугъ конституцыи давной предъ постановленямъ нашимъ учиненой и рекцесовъ сеймовъ прошлыхъ около справедливости, на которой рядъ весь домовый належить, и которой вси добрыи обычаи въ каждой речы посполитой походять, постановленя нижей описаніи учинили.

АРТЫКУЛЪ 1.

Порядокъ до обираня судей.

Въ кождомъ воеводствѣ и земли, на которомъ мѣсцу гдѣ ведлугъ старого звычаю обираютъ особъ судовыхъ, назначаючы моцно нынѣшнего сойму день и часъ той: впершый понедѣлокъ по нароженю панны Маріи въ томъ нынѣшнемъ року, а потомъ на кождый рокъ того же часу, до обираня судей судовъ валныхъ постановленныхъ трибуналу коронного, а Познанскому и Калискому, а Радіеве Плотскому воеводству, въ среду Сендомирскому и Раценжу, Мазовецкому въ Варшавѣ, Равскому въ Болемове, Львовской, Премыской, Синоцкой, землямъ въ Вышни, а Холмской въ Холмѣ и въ Галичу судіи обирати маютъ, ведже Холмская въ Холму напродъ, а потомъ Галицка въ Галичу обходитись тымъ порядкомъ маютъ, воеводство Подляское въ Дорогичинѣ, а въ земли въ Добринской въ Липнѣ въ понедѣлокъ предъ святымъ Балтромеомъ, часъ до того жъ назначаемъ и въ иншыхъ воеводствахъ и земляхъ, гдѣ судіи земскыи обираютъ, а до тыхъ судовъ валныхъ судіи обирани быти маютъ.

АРТЫКУЛЪ 2.

О выбираню судей.

На которыхъ сеймыкохъ вышей менованныхъ кождое воеводство обырати сполне маютъ и будутъ повынни межи собою особу одну годную богобойную цнотливую, права и звычаевъ судовхъ оного краю умѣетного и осѣлого: а з воеводствъ большихъ, то есть Познанского, Семыкгродского, Сендомырского, Калиского, Плотского по дву, з Рус-

каго также двухъ, съ которыхъ одинъ въ Вышни, а другий такый разъ въ Холмѣ а въ Галичу, яко вышей описано, изъ Мазовецкого тры, только тотъ разъ одинъ, а потомъ по два; з Равского дву, съ Подляшъского дву, а зъ землѣ Волынской Добринской по одному, Зовцынскоѣ, и Заторскоѣ также одного, до тыхъ же судовъ постановеныхъ коронныхъ обырати мають. А тыхъ судей обыране маеть быти, кого кольвекъ годного быти найдутъ. А кгды би который таковый былъ обранъ съ тыхъ, которыи на иншыхъ судехъ сидятъ, а естли бы ся притрафило справа зъ рушеня або апеляціа отъ которого з ныхъ, тогды тотъ на той часъ на судѣ въ той справѣ вотовати маеть и выйти, кгды иные вотовати будутъ, повыненъ будетъ. Также обраніи судіи до другихъ толко судовъ тривати мають, а иныи на иныхъ месцахъ до того часу и суду або трибуналу валного обранти быти маютъ часу и дня обырания тыхъ судей вышей означоныхъ. А жаденъ з алектовъ повторе на судѣ не маетъ быти обыранъ до лѣтъ чотырохъ, опроче того где бы ся въ которомъ воедводстве на того же вси згодили, а жаденъ абы тому не былъ противній, а иже бы ся того поднялъ, упросили.

Тыжъ если бы тежъ въ которомъ воеводстве для которой справы причини яко колвекъ алекціа не дошла, або смерть або хороба которого електа закрочила, зыншыхъ воеводствъ обрани судіи и справы оного же воеводства отправовати будутъ, неоглядаючися на небытность судей тыхъ, если бы съ которихъ воеводствъ обрани не были.

АРТЫКУЛЪ 3.

Присяга судій.

Тамже предъречоніи судѣ въ воеводствахъ и въ земляхъ обраніи, зъѣхавшыся на часъ и мѣсце судовъ назначоное, маютъ при судѣ земли оное и при вряде судовомъ и старостиномъ ротою судіи земского въ статутѣ описанною присягнути, того доложивши, ижъ практыкованя жаднихъ причынъ зъ нѣ с кимъ чинити не маютъ, а ни престрокги а нѣ ради давати, а нѣ подарковъ давати, и тежъ бы ся о то не старалъ, абы на тыи былъ суды обранъ.

АРТЫКУЛЪ 4.

Яко судити маютъ.

Судити маютъ справедливе з рейстру по воеводствомъ, яко вотуютъ, не отстреляючися отъ права посполитого, яко которая земля уживаетъ, Бога и справедливость его святую предъ очима маючи. А судіи декретъ съ письма ѳеровати будутъ, на которомъ два албо три судѣ

подписатись маютъ. А где бысь трафила розность або ровность вотъ, маютъ заразомъ двай и три знову презъ вотованя пустити, и при той сторонѣ замкненя зоставити маеть, котораа за собою доводовъ правныхъ большей будетъ мѣла, а потомъ болшаа сторона замыкати маеть. А ижь вси справы пановъ духовных, которыи кольвекъ въ земствѣ в кгроде въ урядѣ подъкоморскомъ ведлугъ права писаного сужоны быть маютъ, и будутъ з рушеня або апеляцiи якимъ колвекъ иншымъ обычаемъ припали, або припадати будутъ, предъ тымъ же трибуналомъ подле права посполитого отправованы быть маютъ. Про то до тыхъ самыхъ отправованя панове духовныи шесть духовныхъ судей с посродку обрати маютъ, которыи присягою обязанiемъ тымъ же при томъ трибуналѣ въ тую же роту на евангелiю быть маютъ, съ которымъ до тыхъ же толко справъ духовныхъ шесты свѣцкыхъ, тежъ онихъ же судей с посродку высажоныхъ присяжныи быти и тыи справы судити маютъ; а тымъ подае права судячи колко разовъ презъ вотованя пущаючы, яко найпервей замкненямъ учинити большую часть съ тыхъ дванадцати маютъ. А где бы была розность вотовъ; тогды маеть быти отослана на сеймъ для декрету, котораа згодность або ровность депутатовъ тыхъ, где бысь до другого сейму на поправу з года не дошла, тогды тоть способъ трибуналу маеть зостати, докулся што лѣпшого черезъ вси станы не найдетъ. Десятины по именяхъ шляхецкыхъ, тымъ же спобомъ, яко и теперь суть, нѣчого не взрушаючы до угоды, котораа маеть быть на соймѣ, откладамы, а вже таковый декретъ, або декрета того трибуналу, таковыя важности быти маютъ яко и соймовыи. А если бы хто хотѣлъ притивитись декретовы такъ и справу особѣ ожаловати на соймѣ, або за переводомъ предъ насъ Господаря принесъ; тогды таковый каранъ быть маеть яко неслушный взрушитель декрету. А ижъ панове духовныи скаржатъ же за ихъ освѣдченямъ судомъ остатнего стопня права, а не подле права противъ имъ и именяхъ презыски превожоно; тогды старостове отъ екзекуцiй и таковыхъ презысковъ суперседовати маютъ до узнаня нашего презысковъ на соймѣ.

АРТЫКУЛЪ 5.

Што судити маютъ и якъ.

Судити маютъ справы вси и каждый зособна отъ судовъ земскыхъ въ справахъ до роздѣленя добръ вейцовыхъ през рушеня апеляцiи отосланя лимитацiи и иншымъ якимъ колвекъ обычаемъ, и вси иншыи, которыи колвекъ на соймъ албо за дворомъ нашымъ кролевскимъ такъ и урядовъ яко зъ урядовъ зъ стороны учиненя екзекуцiи и декрету, або декрету суду валного трибуналу коронного, того остатнего стопня

правного въ тыхъ речахъ, которыи судовы того трибуналу судити належитъ и сужоны бы были, и иншого обтяженя зъ судовъ або з урядовъ старостахъ и врядниковъ ихъ, причыненя справедливости учиненыхъ тыхъ всихъ правъ, которыи будутъ на судехъ, остатнего стопня права будетъ в земтсвѣ або въ кгродѣ пересужоныи и до места старостего для чыненя екзекуціи отосланя, где бы подлугъ тихже ремесу або отосланя безъ вшелякихъ отволокъ екзекованы не были, такожъ справы которыи отъ которыхъ колвекъ трибуналовъ остатнего стопня права прошлыхъ воеводствахъ уфаленныхъ припадали, и иншыи вси справы которыи колвекъ такъ зъ давныхъ якъ и новыхъ позвовъ припадати будуть. А тамъ вже предъ тымъ судомъ вси стороны въ своихъ справахъ судовыхъ роковъ, и роки будутъ мѣли водле ихъ апеляцій и рушеня позвовъ припозвовъ, такъ завытыхъ яко и не завытыхъ з отосланя лимитацій, и иншыхъ въшелякыхъ стопнехъ правныхъ, яко тутъ на соймѣ або за дворомъ, также и на судехъ отъ остатнего стопня права которыхъ колвекъ воеводствахъ мѣти мѣли, жадныхъ не выймуючы, водле ихъ позвовъ припозвовъ контроверсій декретовъ апеляцій и иншыхъ понктовъ правныхъ, жадного не выймуючи, и всихъ тыхъ акцей справы жадной сторонѣ справедливости не уближаючи а ни уймуючи.

Артикуліе поправы статутовыя на соймѣ Берестейскомъ, року 66.

Артикулы поправы статутовыи, которыи з волею Божею и вѣдомостью Господаря королевской его милости, Великого Князя Жикгимонта Августа, съ потребъ правъ земскыхъ панства королевской его милости Великого панства Литовского, за зволенямъ пановъ радъ нашихъ ихъ милости того панства духовныхъ и свѣцкихъ, также князей пановъ врядниковъ его королевской милости, пановъ пословъ земскыхъ и всихъ становъ сойму, на соймѣ великомъ валномъ Берестейскомъ поправленыи, которыи ихъ милости панове рада и вси стани на соймѣ Берестейскомъ поправившы презъ старосту Жомоидского маршалка земского Великого Князьства Литовского державцы Плотенского и Тельшевского пана Яна Ходкевича ку его королевской милости листи до Люблина прислать были рачили, где господарь его милость тыхъ артикуловъ оглядавшы и ихъ ухваливши, моцу сейму Берестейского до статуту правъ новыхъ вписати росказати рачылъ, умоцняючи то, ижъ хотяй бы и въ статуте што тымъ артикуломъ нижей описаннымъ было противного, тогды вже тыи артикулы презъ въ статутѣ описаныхъ справахъ такыхъ никоторыи моци въ жадного права мѣти и держаны быти не маютъ, але тими артикулами нижей описанными зо всѣми станы Великого Князьства Литовскаго и всей земли того панства належачими радити и справоватся маютъ.

АРТЫКУЛЪ 9.

Въ роздѣле 3: около неданя чужоземцомъ достоинствъ врядовъ и осѣлостей.

Тежъ таки мы Господарь обецуемъ и шлюбуемъ подъ присягою нашею, которую чинилисмо Великого Князьства Литовскаго всѣмъ станомъ обывателемъ его, што жъ въ томъ панствѣ Великомъ Князьстве Литовскомъ и всѣхъ ему прислухаючыхъ достойностей духовныхъ и свѣцкихъ, городовъ и дворовъ волостей и кгрунтовъ, староствъ, держаней, врядовъ земскыхъ и дворныхъ и поживаня вѣчности и жаднымъ обычаемъ людемъ а ни заграничникомъ того паньства давати не маемъ, але и всѣми потомки нашыми Великими Князьми Литовскими маемъ и повинны будемъ давати толко Литвѣ, Руси и Жемуиды, родычомъ старожитнымъ Великого Князьства Литовского. А еднакъ же если бы хто съ чужоземцовъ або заграничниковъ заслужився намъ Господарю въ той речы посполитой Великого Князьства Литовского поточныи и славныи послуги чинили и оказали; таковымъ людемъ якого они будутъ народу мы и потомки наши Великіе Князи Литовскіе на сеймехъ валныхъ съ тутошныхъ мѣстъ Литовскихъ за радою и позволеньемъ всѣхъ радъ нашыхъ пановъ, и тѣ жъ за позволеніемъ всѣхъ становъ земскыхъ сойму Литовскому валному належачыхъ, осѣлостей вѣчныхъ и дочастныхъ ведлугъ годности и заслуги давати будемъ. А однакъ же тыи сами и потомство ихъ будучи обывателми препущенными сего панства Великого Князьства Литовского службу земскую тому жъ панству до жадныхъ достоинствъ и врядовъ духовныхъ и свѣцкихъ не маютъ приходити, а ни отх насъ Господаря припускати або становити, толко зъдавна съ продковъ своихъ уроженцы Великого Князьства, Литва, Русь и Жомоидь яко выше доложоно есть. И если бы одержалъ иншого албо обчого народу чловекъ албо потомокъ который колвекъ уряды духовныи и свѣцкіе противко сему статуту, а напомѣненный того пустити не хотѣлъ; тогды таковый не одно достоинство и урядъ але и именя и маетность свою всю тратитъ на насъ Господаря Великого Князя Литовского*.

Артикулы справъ судовыхъ зъ статуту Польского презъ пановъ коронныхъ ухвалены и постановлени.

Вынявшы справы судовъ Польскихъ належныхъ, которыи ся ткнутъ поцтивости, а которыи судовы нашему на соймѣ належати будуть, и где

* За симъ слѣдуютъ первый и вторый артыкулы 7-го роздѣла одинакіе слово въ слово съ статутомъ 1566 года.

бы хто зъ справы простой справу, которая ся ткнетъ почтивости, чинилъ, на судъ за дворомъ кого позвалъ або вызвалъ; тогды гды будетъ узнана презъ насъ на соймѣ быти справа простая, и маеть таковый вызивачь вину сиженя у вежы и сто гривенъ попасти и шкоды ведле конституціе, а справа маеть быти отослана до права належачого. А еднакъ же въ артикулехъ, которыи ся тикаютъ поцтивости, на судахъ и рокахъ гродскыхъ спеляціа маеть быти до судовъ валныхъ остатнего стопня права трибунальского, вынявшы тежъ справы скарбовыи ведле конституціи роковъ 1562 и 1566 учиненіи, и выкупна добръ кролевскихъ, которыи судовы нашему зоставуеми. А если бы хто старосту або державцу позвалъ о кгрунты нашѣ, которыхъ державца або староста четвертую часть даетъ, або подъ ревизею и мостраню (sic) подпали або подпадали, тако жъ которыи въ старыхъ сумахъ есть записаны; о таковыи добра маеть судъ отослати на соймъ, для узнаня нашего, а намъ самымъ о добра нашѣ ведле статуту чинити и доходити волно завжды будетъ. Тако же о невыданя четвертой части и о добра безъ права взятіи на соймѣ маемъ, вынявшы теже справы права Майдеборского, Немецкого и Хелмского, которыи за остроженя речы въ статуте описаныхъ судовы нашему належати будутъ зъ строны презысковъ на тотъ часъ одержаныхъ, противъ мѣстамъ, такъ тежъ мещане противъ шляхты, то ся заховати маетъ до узнаня нашего, яко около презысковъ духовныхъ есть описано.

АРТЫКУЛЪ 6.

Выведованя.

Вывѣдованя справъ, которыи ся ткнутъ поцтивости, маютъ быть за припозванямъ строны презъ сторону на земскыхъ або на гродъскыхъ рокахъ судовъ того повѣту, гдѣ бы таковый учинокъ пополненъ былъ, што первей будеть по обведеню того пополисного учинку выправована, а то для того куды сторона сторону позоветъ на соймъ, абы тамъ вже обидвѣ сторонѣ были з вывѣданямъ готовымъ до рихлого отправованя справъ. А ижъ бысь справы тыкаючи поцтивости на сеймѣ завжды отсудити и отправовати моглы; тогды отъ початку сейму, который на назначоный день листы своими припозиціею зачинатися маеть завжды и по припозиціи и отправованю при послахъ земскыхъ, вотъ сынаторскихъ, ти день цалый день подле дня маемъ мѣти волный до суженя тикаючихся поцтивости справъ а потомъ поколь одно сеймъ будетъ, маемо отправовати тыи помѣненіи справы, на кождую среду пятницу и суботу не омешкаючы о нихъ справъ сеймовыхъ належачыхъ, а звлаща

жаднымъ правомъ и квалтъ суженя подле конституціи Любелской, року 1569.

АРТЫКУЛЪ 7.

Мѣйца судомъ.

Великой Полщи Петрикову, до которого тыи воеводства належати будутъ: Познаньское, Калисское, земля Волынская, Лечинъское, Бересское ино Влацславское, земля Добринская, Мазовецкое, Плотское, Равъское; въ малой Полщи Люблинъ, до которого тыи воеводства належати удутъ; Краковское, Сендомирское, Руское, Подолское, Любелское, Подляшское, съ тымъ докладомъ, ижъ тые же судіи судивши великои Полски воеводства въ Петриковѣ, маютъ зась ся изихати на часъ нижей назначоный до Люблина, а такожъ и тамъ осудити маютъ малой Полски воеводства.

АРТЫКУЛЪ 8.

Беспеченство судовъ и сеймиковъ.

Предъ который то судъ особа жадная которого же колвекъ стану и заволаня, котораа бы акцеи правной не мѣла, входити не маеть, аже кого зъ рейстру заволаютъ, до справы своей приступати и до кгмаху входити не маеть, толко самочвартѣ найбольшей входити маеть то есть самъ съ прокураторомъ а два пріатели. А если бы который упорне вшолъ, або въ дому судовомъ воланя чинилъ; тогды маеть на немъ сказана вина двоякаа чотырнадцать гривенъ, которую заразъ подъ таковою же виною не отходячы отъ суду положити судовы повыненъ будетъ, яко противъ непослушному екзекуціа речы осужоныи, и такъ маеть при вотованю, абы жаденъ не зосталъ о прочь тыхъ, которіе до того суду присягли. Тежъ жаденъ такъ насеймику обыраня судей яко и на мѣсце, где суди будутъ справовани, аби не смѣлъ пріѣждати и приходити зъбройне и не з жадними иншими бронми кромѣ меча корда шабелъ шпакги, а хто бы смѣлъ стрѣлбою, и або з якою иншою бронею вшелякою пріѣхати, абы зъ нею ходити; таковый абы пятмадесять гривенъ былъ каранъ выною завыте неотходячи отъ суду або отъ сеймику, подъ выною чотырнадцятма грывнами, або если бы отъсланъ на екзекуцею ведле справы до мейсца старостего. А где бы хто на сеймику обыраня судей або судіи, або тежъ во трохъ недѣль предъ зачатіемъ суду нашого, або тежъ во трохъ недѣль по отсужоню, яко быти протывному; (sic) не иначей одно яко бы той на сеймѣ при насъ учинилъ.

АРТЫКУЛЪ 9.

Часу судовъ.

Суды на прудъ початись маютъ въ Петръкове въ понедѣлокъ близкыхъ по светомъ Мартине, въ понедѣлокъ близкій по проводной недѣли, а кончитися маютъ покол ся не скончать; а еднако же абы зыншыхъ судовъ нижшыхъ стопневъ подъ тымъ часомъ улженя судовъ валныхъ трибуналу остатнего стопня права отправовались. А Мазовецкы суды до остатнего стопня права, которыи первей судятъ, якъ ся зачали скончитись маютъ, декрета и справы тыхъ судовъ въ Петръковѣ печатю земскою кгродскою, а въ Люблинѣ печатю земскою Любелскою мають быти печатованы, тако жъ яко ся звыкло при судѣхъ кролевскихъ.

АРТЫКУЛЪ 10.

Утвержение декретовъ.

А декреты тыхъ всѣхъ судовъ остатнего стопня воеводствахъ о сужоныи, которыи и на потомъ осужоныи на том валномъ судѣ трибуналу будутъ, опатруеми и утвержаеми такымъ варункомъ, яко суть опатроніе суди новыи на тотъ одинъ разъ за Короля Жигмонта Августа ухваленіи декретомъ сеймовымъ Варшавскимъ остатнего дня Марца року 1564 учиненымъ, яко тотъ декретъ сеймовый въ собѣ самъ обмовляетъ въ тыи слова. Ижъ который колвекъ на сеймъ, або тежъ предъ врядъ, або тежъ передъ насъ за дворомъ якимъ колвекъ обычаемъ былъ позванъ отъ кого же колвекъ ку скоженю; таковой сказни подлѣ ради и нацеи и ухвалы сейму пройшлого Петръковского учиненное отъ позвовъ и отъ речы воленъ быти маеть и есть. А если бы еще на то хто упорный быти хотѣлъ, а приповѣдался на таковыи позвы, и на нихъ если бы што въ не послушенствѣ содержалъ; таковыи не маютъ мети нѣякой волности и быти не можетъ ку жадной шкодѣ нѣкому а нѣ презъ урядъ старости и екзеквованы быти маютъ. А если бы тѣжъ за приповѣданіемъ до суду чымъ позваный на таковый позовъ станулъ, тымъ не отходячы самъ або прокураторъ его будеть повиненъ положить вини сто гривенъ, половица сторонѣ а другая до скарбу нашего быти маеть. А гдѣ бы досыть за помѣненіи речи неучиненной; таа справа маеть быти отослана, гдѣ добра стороны поводовой лежить, до остатнего дни и скутечного выконченя виив, а прокураторъ маеть быти сказанъ до вежѣ на тый день сидѣти на днѣ тамъ, гдѣ бы таковые речи черезъ насъ были сужоны.

АРТЫКУЛЪ 11.

Повинность суду земского.

Прихиляючися до права посполитого и звычаевъ давно захованныхъ, гды жъ тотъ судъ отправовати маеть, што напередъ тымъ при судѣхъ нашихъ королевскихъ отправовано бывало, мается до того суду зъѣхати судя и подъсудокъ писаръ оного воеводства, въ которомъ отправовани будутъ, а тимъ присягши таемнимъ а и въ томъ судовымъ всю тую повинность на собѣ относить мають, которую нижели предъ тымъ при судѣхъ сеймовыхъ або дворныхъ и концы судей нашихъ иншихъ за пробацiею декретомъ обирати и отсылати мають, еднакъ же вотованя на тыхъ судѣхъ мѣть не мають.

АРТЫКУЛЪ 12.

О позвехъ предъ тотъ судъ.

Позвы маютъ быти подъ титуломъ нашимъ кролевскимъ а подъ печатю той землѣ, въ которой позваный осѣлость маеть, а кладеня маеть быти на немъ 2 недѣли предъ роком.

АРТЫКУЛЪ 13.

О записахъ и протастацiахъ.

Записы сознаня освѣдченя и реляцiи въшелякiе такъ мають быти важныи и предъ тымъ судомъ сознаня, якъ сеймовыи або земскiи

АРТЫКУЛЪ 14.

О екзекуцiи декретовъ

Старостове и урядникове ихъ вшелякiи декрета повинны ведле приекзековати подъ вынами описанными.

АРТЫКУЛЪ 15.

Опатреня судей.

Тыжъ судiи отъ кождого декрету, за кимъ выйдетъ, по 15 грошей брати мають, а отъ екстриктовъ плаченя маеть быти ведлугъ статуту, а панове духовныи депутатомъ своимъ опатреня дати маютъ.

АРТЫКУЛЪ 16.

Поправа трибуналу такъ есть.

А трибуналу того посполитого корунного поправа завжды маеть быти волна за зазволенямъ съполнымъ на соймѣ.

РЕЕСТРЪ

РЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 1-ГО.

О персонѣ господарской.

РЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 2-ГО

О оборонѣ земской.

РЕЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 3-ГО.

О вольностяхъ шляхецкихъ и розмноженью Великого Князства Литовского.

РЕЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 4-ГО.

О судьяхъ и о судѣхъ и о выбиранью судей въ повѣтѣ.

РЕЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 5-ГО.

О оправе посагу.

РЕЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 6-ГО.

О опекахъ.

РЕЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 7-ГО

О записѣхъ и продажахъ.

РЕЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 8-ГО

О тестаменьтѣхъ.

РЕЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 9-ГО.

О правахъ земскихъ.

РЕЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 10-ГО.

О ловы о пущы и о дерево бортное.

РЕЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 11-ГО.

О кгвалтехъ и о головщызнахъ шляхецкихъ.

РЕЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 12-ГО.

О головщызнахъ и навезкахъ людей посполитыхъ.

РЕЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 13-ГО.

О грабежахъ и навезкахъ.

РЕЕСТРЪ РОЗДѢЛУ 14-ГО

О злодѣйствѣ вского стану.

ПОПРАВЫ СТАТУТОВЫЯ

Мікалай Радзівілл Чорны

Icones Familiae Ducalis Radivilianae ex originalibus in Janzophylacio ordinationis desumptae. Petropoli: Denio veteribus tabulis aencis axpressae cura I. Iversenii, 1875. 66 l.

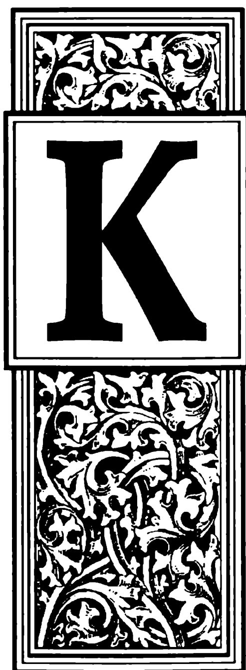

Каментарыі да Статута 1566 года

На самым пачатку Статута гаварылася: «**Починаются привилея до стату выданые и справованые, гдѣ и въ которомъ мѣстѣ презъ дозволенье короля его милости и пановъ радъ ихъ милости здѣшнего панства Великаго Князства Литовского**».

3.1. ДА ПРЫВІЛЕЯ ВІЛЕНСКАГА АД 8 ЧЭРВЕНЯ 1563 г.

«Аб ураўнанні ў правах шляхты-некаталікаў з каталікамі»

Тэкст прывілею, што змешчаны як прэамбула да Статута 1566 г., мае некаторыя разыходжанні з тэкстам, надрукаваным у 3-м томе «Актов Западной России» (С. 118—121). У Статуце запісана дата 8 чэрвеня, а ў АЗР — 7 чэрвеня.

Неабходнасць выдання прывілея была абумоўлена тым, што згодна з Гарадзельскім прывілеем ад 2 кастрычніка 1413 г. шляхціцы-некаталікі абмяжоўваліся ў палітычных правах. Яны не павінны былі дапушчацца на пасяджэнне паноў-рады, займаць высокія пасады ў дзяржаўным апараце. Але на самой справе яны не абмяжоўваліся ў сваіх правах, аб чым, дарэчы, гаворыцца і ў гэтым прывілеі. Апрача таго, ужо ў прывілеях 1432, 1434, 1447, 1492 гг. і інш. гаварылася аб роўных правах усёй шляхты без усялякага абмежавання для некаталікаў. Таму прывілей 1563 г. меў, па сутнасці, прапагандысцкае значэнне для таго, каб заспакоіць праваслаўную і пратэстанцкую шляхту на выпадак больш цеснага саюзу з Польшчай. Юрыдычнае значэнне прывілея заключалася ў тым, што ён афіцыйна, у заканадаўчым парадку, скасоўваў дыскрымінацыйныя артыкулы 3—12 прывілея 1413 г. Палітычнае значэнне прывілея 1563 г.— сведчанне значнага ўплыву ў дзяржаве Рэфармацыі, асабліва кальвінізму.

У надрукаваным у Маскве 1855 г. прывілею дапушчана друкарская памылка — замест замка «Гарадля» надрукавана «в Городне». Памылка выпраўлена ў гэтым выданні.

3.2. ДА ПРЫВІЛЕЯ, ВЫДАДЗЕНАГА Ў БЕЛЬСКУ 1 ЛІПЕНЯ 1564 г.

«Аб зацвярджэнні Статута 1566 г., утварэнні новых судоў і зменах у працэсуальным праве»

Шасцідзесятыя гады XVI ст. на Беларусі вызначаліся вострай ідэалагічнай і палітычнай барацьбой прыхільнікаў Рэфармацыі супраць каталіцызма і артадаксальнага праваслаўя, а таксама прыхільнікаў зліцця Вялікага княства Літоўскага з Польшчай і іх праціўнікаў, якія адстойвалі суверэнныя правы Вялікага княства Літоўскага. Уся гэтая барацьба разгортвалася падчас вельмі цяжкай для Вялікага княства Лівонскай вайны. У сувязі з тым, што прыхільнікаў Польшчы і каталіцызму падтрымліваў вялікі князь Жыгімонт Аўгуст, рэфарматыры на чале з Мікалаем Янавічам Радзівілам імкнуліся як мага хутчэй выдаць новы Статут і юрыдычна абмяжаваць уладу вялікага князя. Гэта патрэбна было зрабіць і таму, што 13 сакавіка 1564 г. Жыгімонт Аўгуст выдаў дэкларацыю, у якой абвясціў, што ён, як спадчынны ўладар і ўласнік Вялікага княства Літоўскага адмаўляецца ад сваіх правоў на Вялікае княства і добраахвотна ўступае іх Польшчы. Таму, каб запярэчыць гэтаму акту, рэфарматары запатрабавалі склікання ў Бельску сойму, зацвярджэння Статута і правядзення судовай рэформы, якая ў значнай ступені абмяжоўвала судовую ўладу вялікага князя. Але галоўнае абмежаванне ўлады вялікага князя ўтрымлівалася ў трэцім раздзеле статута. Таму Бельскі прывілей 1564 г. меў выключна важнае канстытуцыйнае значэнне. Тэкст гэтага прывілея быў падрыхтаваны канцлерам, ваяводаю Віленскім Мікалаем Янавічам Радзівілам, які на той час пры падтрымцы іншых паноў-рады і значнай часткі шляхты быў фактычным кіраўніком дзяржавы. Жыгімонт Аўгуст быў вымушаны склікаць сойм і падпісаць гэты прывілей. У той жа час прыхільнікі Польшчы і Жыгімонта Аўгуста ўсяляк затрымлівалі ўвядзенне Статута ў дзеянне. Таму Статут быў уведзены ў дзеянне толькі з 1 сакавіка 1566 г.

Пачынаецца Бельскі прывілей з уступу, у якім ад імя вялікага князя Жыгімонта Аўгуста гаворыцца, што з даўных часоў усе князі, паны, шляхта, баяры і ўсё рыцарства з усіх зямель Вялікага княства Літоўскага мелі значныя заслугі перад вялікімі князямі, яны, як людзі вольныя, для свае дзяржавы не шкадавалі ўласнай маёмасці і

нават свае крыві і жыцця, змагаючыся з непрыяцелямі, як і належала праўдзівым рыцарам шляхецкага народа. У сувязі з тым, што яшчэ бацька сучаснага вялікага князя Жыгімонт Казіміравіч выдаў Першы Статут, які быў дапоўнены новымі артыкуламі, а зараз узнікла патрэба выдаць новы Статут, то Жыгімонт Аўгуст са згоды паноў-рад і па жаданню ўсіх грамадзян вырашыў «паправіці, прыбавіці, расшырыці і дапоўніці» згодна з патрэбамі Статут 1529 г. Далей у прывілеі ўказваюцца асобы, што ўдзельнічалі ў распрацоўцы Статута 1566 г.: паны радныя, маршалкі, ураднікі земскія, харужыя і іншыя шляхціцы, а таксама дактары праў чужаземскіх.

Усе яны разам той стары Статут паправілі і па-новаму яго выклалі, асабліва адносна новых судоў і судовага парадку. Для таго, каб для ўсіх была аднолькавая справядлівасць, ваяводы, старасты і іншыя вышэйшыя службовыя асобы самі па добрай сваёй волі, мілуючы агульную справу, адступілі і адмовіліся ад свайго права судзіць. Згодна з прывілеем, заканадаўча афармляліся выбарныя, не залежныя ад адміністрацыі, шляхецкія, павятовыя земскія суды.

Бельскім прывілеем абвяшчалася, што ад гэтага часу ўсе грамадзяне, пачынаючы ад вялікага князя і да ніжэйшых саслоўяў, як духоўных, так і свецкіх, павінны ўжываць адно роўнае права і судзіцца ў аднолькавых судах. Абвяшчалася, што грамадзяне Вялікага княства заслугоўваюць быць годнымі ўсякіх вольнасцяў і справядлівасці, што ў сваю чаргу будзе надзейна служыць умацаванню дзяржавы, а таму вялікі князь абяцае і клянецца пад прысягаю «**тотъ Статутъ новы**» не толькі гэтым прывілеем, а таксама словам сваім гаспадарскім і прысягаю, якую таму панству Вялікаму княству Літоўскаму ўчыніў «**держати ховати, водлѣ того ихъ радити судити и справовати и отъ кождого насилья моцы кгвалтъ и наменшее образы въ томъ статутѣ боронити**». Жыгімонт Аўгуст абяцаўся ва ўсіх артыкулах захаваць Статут цэлым.

Але на самой справе ўжо вясной 1569 г. Жыгімонт Аўгуст парушыў сваю прысягу і насуперак Статуту адарваў ад Вялікага княства Літоўскага Украіну і беларускае Падляшша, далучыўшы іх да Польшчы.

Статут, па прывілею, павінен быў быць уведзены ў дзеянне пасля дня святога Марціна, г.зн. 11 лістапада 1564 г., але на самой справе ён быў уведзены 1 сакавіка 1566 г.

Бельскі прывілей, які быў напісаны ў Бельску 1 ліпеня 1564 г., заканчваўся пералікам прысутных асоб, з якіх 31 названа па сваіх

імёнах і пасадах, а астатнія запісаны як «иные панове враднікі, державцы, тивунове земли Жомоитское, хоружіе послове зо всихъ земль и повѣтовъ того панства Великаго Князства и множества шляхты рыцерства нашого и обывателей здѣшнихъ».

Прававыя ідэі, выкладзеныя ў Бельскім прывілеі, былі перанесены ў скарочаным выглядзе ў Статут, таму гэты прывілей складае адно цэлае з ім. Асабліва гэта тычыцца замацавання суверэнных правоў Вялікага княства Літоўскага ў той час, калі рабіліся спробы зліквідаваць Вялікае княства, зліўшы яго з Польшчай.

3.3. ДА ВІЛЕНСКАГА ПРЫВІЛЕЯ АД 30 СНЕЖНЯ 1565 г.

«Аб павятовых соймiках»

Віленскі прывіліей 1565 г. упарадкаваў і абмежаваў колькасць паветаў, акрэсліў кампетэнцыю павятовых соймікаў. На іх павінны былі збірацца паны радныя, князі, ураднікі земскія і дворныя і ўсе асобы «народу шляхецкаго и стану рыцерского, гдѣ в которомъ повѣтѣ осѣлость маетъ». Збірацца яны павінны былі па прапанове вялікага князя для абмеркавання дзяржаўных патрэб — «радити обмовляти и обмышляти, о чомъ имъ отъ насъ Господаря ознаймено будетъ, и съ того жъ таковою зобранья намовъ сполныхъ посповъ обирати, и на соймъ великій вальный звыклый въ томъ панствѣ нашомъ... выправляти и черезъ листы посповъ потребы Речи Посполитое и кождого зособна повѣту до насъ Господаря приносити».

У Вялікім княстве Літоўскім у 1565—1566 гг. колькасць паветаў скарацілася да 30, а колькасць ваяводстваў павялічылася да 13.

Скарачэнне паветаў адбылося за кошт таго, што шэраг раней існаваўшых паветаў не атрымалі права выбіраць сваіх паслоў на агульнадзяржаўныя соймы і ўтвараць свае павятовыя земскія і падкаморскія суды. Тым самым, насуперак сцвярджэнням некаторых гісторыкаў, палітычныя правы шляхты не пашыраліся, а ў значнай ступені абмяжоўваліся, бо на ўсеагульныя соймы маглі быць выбранымі не больш чым 60 паслоў ад павятовай шляхты. Адначасова з павелічэннем тэрыторыі паветаў узрасла роль павятовых старастаў.

На тэрыторыі сучаснай Беларусі засталіся наступныя паветы: Ашмянскі, Аршанскі, Берасцейскі, Браслаўскі, Ваўкавыскі, Віцебскі, Гарадзенскі, Лідскі, Менскі, Мозырскі, Мсціслаўскі, Наваградскі, Пінскі, Полацкі, Рэчыцкі, Слонімскі. Не атрымалі правоў паветаў: Барысаў, Кобрын, Магілеў, Мядзель і інш.

3.4. ДА ПАСТАНОВЫ (УХВАЛЫ) БЕРАСЦЕЙСКАГА СОЙМУ 1 ЛІПЕНЯ 1566 г.

«Аб праве распараджэння маёнткамі»

Па волі ўсіх асоб, што прысутнічалі на Берасцейскім сойме, і са згоды вялікага князя Жыгімонта Аўгуста, сойм ухваліў змены ў Статуце 1566 г. і пастанавіў выкласці ў новай рэдакцыі артыкулы 9 і 14 раздзела 3 і артыкулы 1 і 2 раздзела 7.

Па новай рэдакцыі артыкул 9 раздзела 3 дазваляў іншаземцам за асобыя заслугі перад дзяржавай атрымліваць ад вялікага князя і «за радаю и позволеньем всех рад нашых панов, и теж за позволением всех станов земских сойму Літовскому валному належачых, оселостей вечных и дочастных ведлуг годности и заслуги». Але ў Статут 1566 г. гэты артыкул быў унесены ў іншай рэдакцыі, ў ім было запісана: «...**А хотя бы хто обчого народу за свое заслуги въ той речы посполитой пришолъ ку осѣлости зъ ласки и данины нашое, албо которымъ иншимъ правомъ**». Тут звяртае на сябе ўвагу тое, што няма патрэбы для набыцця «оселості» (маёнтку) згоды паноў-рады і сойму, а таксама маёнтак можна набыць «іншым правом», а гэта значыць — на аснове дагавору куплі-продажу, мены, дарэння і іншых прававых дзеянняў.

У Статуце 1588 г. гэты артыкул быў дапоўнены патрабаваннем, каб іншаземец, які набыў у Вялікім княстве Літоўскім маёнтак, прынёс прысягу «иж маеть быти верным и зычливым тому панству Великому князству Литовскому так, яко и тубылцы, и служечи службу земскую тому ж панству» (арт. 12. раздз. 3).

Артыкул 14 раздела 3, а таксама артыкулы 1 і 2 раздела 7 былі ўпісаны ў Статут 1566 г. у новай рэдакцыі без змен. Новая рэдакцыя гэтых артыкулаў мела вельмі важнае тэарэтычнае і практычнае значэнне. Артыкул 9 раздзела 3 забараняў і надалей надзяляць іншаземцаў дзяржаўнымі і царкоўнымі пасадамі, ганаровымі чынамі,

званнямі, а таксама маёнткамі, замкамі і землямі, за выключэннем тых выпадкаў, калі хто-небудзь з чужаземцаў за свае паслугі в той рэчы паспалітай атрымаў ад вялікага князя нейкі маёнтак або набыў яго іншым правам. У такім выпадку ён мог карыстацца такой маёмасцю, але толькі пры ўмове нясення земскай службы і ўсіх іншых павіннасцей на карысць дзяржавы. Але і ў такім выпадку ён **«на достоенства. и всякій врядъ духовный и свѣцкій не маеть быти обиранъ, ани отъ насъ Господаря ставленъ»**.

Артыкулы 1 і 2 раздзела 7 дазвалялі ўласнікам маёнткаў, атрыманых па спадчыннаму праву або выслужаных ці іншым спосабам набытых, свабодна імі распараджацца «водле доброе волі свое», «не смотречы третее і двох часцей», як гэта было абмежавана Статутам 1529 г.

Тым самым новая рэдакцыя гэтых артыкулаў пашырала правы землеўласнікаў і рабіла значны крок у пераўтварэнні абмежаванага права феадальнай уласнасці на маёнткі ў права неабмежаванай буржуазнай уласнасці. Фактычна гэта было тэарэтычным абгрунтаваннем пачатку пераходу ад феадалізма да капіталізма. Практычна ж гэтыя артыкулы давалі магчымасць землеўласнікам больш свабодна ўдзельнічаць у таварна-грашовых адносінах, бо зямля набывала якасць тавару.

3.5. ДА ПРЭАМБУЛЫ СТАТУТА

Пачынаецца прэамбула з запісу тытула вялікага князя і агульнавядомай гістарычна выпрацаванай фомулы: **«Чинимъ явно всимъ вобецъ и каждому зособна нинѣшнимъ и на потомъ будучимъ»**. У тытуле гасудара акрэслівалася тэрыторыя, на якую распаўсюджвалася яго ўлада, г.з., што ён узначальваў дзве дзяржавы — Вялікае княства Літоўскае і Польшчу, а таксама далучаныя да іх Прусію і Інфлянты. Каралеўская Прусія была далучана да Польшчы па Таруньскаму трактату ад 19 кастрычніка 1466 г. як частка крыжацкай дзяржавы, непасрэдна падпарадкаваная каралю Польшчы. Прусія князская, што утварылася з другой часткі дзяржавы, пасля яе ліквідацыі ў 1525 г. знаходзілася ў леннай залежнасці ад Польшчы да 1675 г.

Інфлянты, або Лівонія (сучасная тэрыторыя Латвіі і Эстоніі), да XVI ст. складалася з некалькіх духоўных княстваў ордэна мечаносцаў і гарадоў. У сувязі з унутраным бязладдзем, развалам ордэна і агрэсіўнымі дзеяннямі Даніі, Швецыі і Расіі вялікі магістр Інфлян-

цкага ордэна Г. Кетлер звярнуўся да вялікага князя Літоўскага з прапановай аб далучэнні Інфлянтаў да Вялікага княства Літоўскага. Летам 1561 г. маскоўскія войскі акупавалі ўсходнюю частку Лівоніі. На дапамогу Лівоніі быў накіраваны з невялікім войскам Мікалай Янавіч Радзівіл (Чорны), які вёў перамовы з Рыжскім архіепіскапам і магістрам Г. Кетлерам аб умовах далучэння Лівоніі. У лістападзе 1561 г. адбыўся сойм Вялікага княства Літоўскага, на якім прысутнічалі Лівонскі магістр і Рыжскі архіепіскап са сваімі радцамі і дэпутатамі ад лівонскага рыцарства і гарадоў. На гэтым сойме быў складзены акт далучэння Лівоніі да Вялікага княства Літоўскага. Дамова аб далучэнні была падпісана 5 сакавіка 1562 г. Таму з гэтага часу вялікі князь Літоўскі стаў тытулавацца і Інфлянцкім і на тэрыторыі Лівоніі сталі карыстацца Статутам 1566 г., а потым і Статутам 1588 г. На Люблінскім сойме 1569 г. Інфлянты былі абвешчаны супольным уладаннем (кандамініумам) Вялікага княства Літоўскага і Польшчы.

У прэамбуле адзначаецца, што Статут зацверджаны вялікім князем не аднаасобна, а на Бельскім сойме «**звыкломъ великомъ валномъ, который зъ стародавныхъ часовъ звыклый бывати**» з удзелом паноў радных і ўсіх прадстаўнікоў шляхты «сойму належачых», але ў сувязі з Маскоўскай вайной не быў у 1564 г. уведзены ў дзеянне. Таму яшчэ раз з панамі-рады і прадстаўнікамі шляхты Статут пераглядзелі і пастанавілі, каб усе «**обыватели** (грамадзяне) **того панства нашого Великого Князства Литовского и вси земли ку нему належачіе будуть се радити и судити, поправуючы и прибавляючы водлѣ часу потребы артыкуловъ въ томъ статутѣ на соймехъ валныхъ**». Запіс аб тым, што ў Вялікім княстве Літоўскім соймы «з стародавных часов звыклы бывати», супярэчыць сцвярджэнню акадэміка М.К. Любаўскага, які лічыў, што соймы Вялікага княства Літоўскага пачалі збірацца толькі пасля 1401 г.

Заканчваецца прэамбула канчатковым зацвярджэннем Статута на Віленскім сойме 1 сакавіка 1566 г.

3.6. ДА РАЗДЗЕЛАЎ СТАТУТА

РАЗДЗЕЛ 1. АБ ПЕРСОНЕ ГАСПАДАРСКАЙ

У раздзеле выкладзены асноўныя прынцыпы феадальнага права, а таксама нормы аб дзяржаўных злачынствах, супраць парадку кіравання, некаторых зямельных спрэчках, дзе адным з бакоў з'яўляўся вялікі князь ці дзяржава, і некаторыя іншыя палажэнні.

Арт. 1. Вялікі князь (гаспадар) урачыста абяцаўся і абавязваўся ажыццяўляць правасуддзе ў адносінах да ўсіх людзей, незалежна ад іх саслоўнай прыналежнасці, толькі паводле Статута. Упершыню падобная норма была запісана ў Статуце 1529 г. (раздз. 1, арт. 9).

Арт. 2. Абяцанне не караць нікога без адкрытага суда як заканадаўча замацаваная норма упершыню з'явілася ў прывілеях Віцебскай і Полацкай землям і ў агульназемскіх прывілеях 1434, 1447, 1492 гг., а затым у Статуце 1529 г. Хлуслівы даносчык падлягаў такому ж пакаранню, якое пагражала абвінавачанаму ім чалавеку.

Арт. 3. Тэрмін «**ображенье маестату господарского**» запазычаны з рымскага права, паводле якога манарх лічыўся намеснікам бога на зямлі і ўсякае дзеянне супраць яго разглядалася як прыніжэнне яго ўлады і аўтарытэту. Упершыню тэрмін ужыты ў Статуце 1529 г. (раздз. 1, арт. 1, 2).

Пад абражэннем маестату разумеліся: змова, бунт, дзяржаўная здрада, чаканка манеты без дазволу гаспадара, дапамога непрыяцелю падчас вайны.

У гэтым артыкуле і ў некаторых іншых ужываецца тэрмін «Рэч Паспалітая», пад якім у той час разумелася агульная справа, рэспубліка, дзяржава, грамадская справа, агульная рэч. Пасля Люблінскай уніі 1569 г. і ўтварэння сумеснай канфедэратыўнай дзяржавы Польшчы і Вялікага княства Літоўскага тэрмін Рэч Паспалітая набыў значэнне ўласнага імя гэтай дзяржавы.

Арт. 4. Асобы, якія абвінавачваюцца ў здрадзе або іншым абражэнні маестату гаспадарскага, падлягаюць па соймаваму суду, незалежна ад пасад і званняў, смяротнаму пакаранню, а за абразу гаспадара словамі — іншаму пакаранню. Па Статуту 1588 г. за знеслаўленне гасудара вінаваты мог пазбегнуць пакарання, калі б суд прызнаў яго дурнем, або псіхічна хворым.

Арт. 5. Пры абвінавачванні за абражэнне маестату гаспадарскага павінны быць прадстаўлены важкія доказы, а калі даносчык не дакажа віны абвінавачанага, то сам можа быць пакараны тою караю, якая пагражала абвінавачанаму. Па Статуту 1588 г. прадугледжвалася, што абвінаваўца павінен быў даказаць віну абвінавачанага «шляхтаю, семма светкамі и их и своею присегою» і іншымі яўнымі доказамі. Усё гэта сведчыць аб абароне добрасумленных людзей ад ілжывых даносаў.

Арт. 6. Дапаўняе артыкул 3 і прадугледжвае адказнасць паддадзеных за ўцёкі ў варожую краіну з мэтай здрады. Наяўнасць гэтай нормы выклікана тым, што на працягу XV—XVI стст. пераход феадалаў з Вялікага княства Літоўскага ў Маскоўскую дзяржаву быў даволі частай з'явай. Напачатку XVI ст. у Маскву перабеглі князі Старадубскія, Бельскія, Трубяцкія і іншыя, ў сувязі з чым да Маскоўскай дзяржавы былі далучаны значныя тэрыторыі з гарадамі Чарнігавам, Старадубам, Бранскам, Рыльскам.

Арт. 7. Дапаўняе артыкулы 3 і 6. Прадугледжвае адказнасць злачынцы за выезд з Вялікага княства Літоўскага да іншай дзяржавы, апрача Масквы, у сувязі са зробленным злачынствам, не звязаным з «абраженнем маестату гаспадарского», і выдачу ахоўнай граматы злачынцу, які вярнуўся з мэтаю стаць перад судом.

Арт. 8. Вызначае адказнасць за нанясенне ран або забойства асобы, якая мела ахоўную грамату.

Арт. 9. Рэгламентуе парадак выдачы з дзяржаўнай канцылярыі мандата (позвы) па справах, за якія абвінавачаны выклікаўся ў гаспадарскі (вялікакняжацкі) суд. Характэрна, што апрача злачынстваў, звязаных з абражэннем маестату гаспадарскага, у гаспадарскі суд выклікаліся: за устанаўленне самавольнага мыта, а таксама за ўчыненне шкоды дзяржаўнай і вялікакняжацкай маёмасці.

Арт. 10. Норма накіравана на абарону інтарэсаў добрасумленнага пакупніка маёнтка на выпадак, калі маёнтак быў набыты ў асобы, якая пазней здрадзіла і збегла ў варожы стан.

Арт. 11. Дапаўняе артыкул 3. Прадугледжвае канфіскацыю маёмасці збеглага за мяжу гаспадара маёнтку і пазбаўлення спадчынных правоў яго дзяцей. «**А хтобы таковаго здрайцу утекаючого забилъ**», той атрымае падзяку гаспадара, але калі не дакажа віны забітага, сам будзе пакараны.

Арт. 12. Вызначае адказнасць за падробку і фальсіфікацію дакументаў, пячатак, подпісаў службовых асоб. Сведчыць аб вялікім значэнні, якое надавалася пісьмовым актам.

Арт. 13. Фальшываманецтва лічылася цяжкім дзяржаўным злачынствам, за якое прадугледжвалася кваліфікаваная смяротная кара. Да фальшываманецтва прыраўноўвалася абразанне манет і фальшаванне залатых або срэбных вырабаў з карысцю для ювеліра. Але работа ювеліра з каштоўнымі металамі і іх сплавамі не павінна была лічыцца злачынствам, калі не было фальшавання.

Арт. 14. Узаконьвае прынцып крымінальнай адказнасці толькі за віну. Гэты прынцып быў абвешчаны спачатку ў агульназемскіх і абласных прывілеях. Але на практыцы гэты прынцып даволі часта парушаўся. Так, у 1623 г. за забойства уніяцкага архіепіскапа І. Кунцэвіча 19 чалавек былі пакараны смерцю, а ўвесь горад Віцебск пазбаўлены магдэбургскага права.

Арт. 16. Рэгламентуе парадак судаводства па межавых спрэчках. Для разгляду такіх спраў Статут 1566 г. уводзіць спецыяльныя падкамрскія суды (раздз. 4, арт. 70).

Арт. 17. Вялікі князь устанавіў на вечныя часы, каб правасуддзе ажыццяўлялася для ўсіх людзей дзяржавы незалежна ад саслоўяў і багацця **«однымъ тымъ правомъ»**. Падобны артыкул быў запісаны ў Статуце 1588 г. (раздз. 1, арт. 1).

Арт. 18. Забараняецца выдаваць з дзяржаўнай канцылярыі лісты, якімі б прыпыняўся або адкладваўся разгляд судовай справы, апрача прычын, прадугледжаных гэтым артыкулам. Адкладанне справы прадугледжвалася таксама ў артыкуле 13 раздела 4 Статута 1566 г.

Арт. 19. Працэсуальнае права Вялікага княства Літоўскага прадугледжвала магчымасць звароту істца да адказчыка да пачатку працэса ў судзе з афіцыяльным адкрытым (атвораным) лістом, адпаведнай установай, і патрабавання задаволіць яго прэтэнзіі. Копія ліста пад пячаткаю вознага пакідалася адказчыку, а арыгінал павінен быў быць вернуты на працягу трох дзён істцу. У іншым выпадку адказчык падлягаў штрафу. Упершыню артыкул з'явіўся ў Статуце 1529 г. (раздз. 1, арт. 11).

Арт. 20. Гвалтоўныя дзеянні супраць пасланцаў вялікага князя, паноў-рады і іншых службовых асоб, што пасылаліся з афіцыйнымі лістамі, падлягалі крымінальнаму пакаранню. Па Статуту 1588 г. такія справы павінны былі разглядацца ў Галоўным судзе (Трыбунале) (раздз. 1, арт. 24).

Арт. 21. З мэтай папярэджвання злачынстваў супраць жыцця і здароўя шляхты прадугледжвалася выдача з дзяржаўнай канцылярыі заручных лістоў, ў якіх устанаўлівалася пэўная грашовая сума — зарука аб тым, што пагражаючы не павінен здзяйсняць свае пагрозы пад страхам цяжкага крымінальнага пакарання і выплаты грашовых сум ад пяцісот да дзвюх тысяч коп грошаў, апрача іншых выплат. Падобны артыкул меўся ў Статуце 1529 г. (раздз. 1, арт. 12).

Арт. 22. Дапаўняе артыкул 21. Калі пагроза здароўю або жыццю зыходзіла ад чалавека, які не меў уласнай нерухомай маёмасці (аселасці) і была даказана ў судзе, то такі чалавек падлягаў зняволенню на дванаццаць тыдняў. Ён мог быць выпушчаны толькі пасля таго, як знойдзе сабе паручыцеля.

Арт. 23. Рэгламентуе парадак выпатрабавання ліста жалезнага асобай, якая апынулася ў складаным становішчы з-за пажару, паводкі, вайны і іншай бяды і не змагла аплаціць свае даўгі. Жалезныя лісты не выдаваліся супраць шляхты простым людзям, купцам і яўрэям.

Арт. 24. Іскі па справах гонару разглядаліся гаспадарскім судом на працягу аднаго года, не пазней чым праз чатыры тэрміны. Падобны артыкул меўся ў Статуце 1599 г. (раздз. 1, арт. 20).

Арт. 25. Статут забараняе ўстанаўліваць новыя мыта. Ад мытных плацяжоў вызваляліся: шляхта пры вывазе прадукцыі сваіх маёнткаў за мяжу і ўнутры дзяржавы, купцы Вільні, Полацка і некаторых іншых гарадоў. Забарона ўстанаўліваць новыя мыта была накіравана на развіццё гандлю і рамяства. Упершыню падобны артыкул быў унесены ў Статут 1529 г. (раздз. 1, арт. 21).

Арт. 26. Рэгламентуе парадак вызвалення шляхты ад платы мыта пры перавозцы прадукцыі са сваіх маёнткаў за мяжу або тавараў з-за мяжы для патрэб уласных гаспадарак. Па Статуту 1588 г. устанаўлівалася абавязковая прысяга, якую павінны былі даваць шляхцічы ці іх прыказчыкі аб тым, што вывозілася прадукцыя менавіта з іх уласных маёнткаў.

Арт. 27. Пярэчанне судовай пастанове вялікага князя і паноў-рады разглядалася як крымінальнае злачынства, і вінаваты павінен быў сядзець за гэта ў замкавай турме шэсць тыдняў. Упершыню норма ўведзена ў Статуце 1529 г. (раздз. 1, арт. 23).

Арт. 28. Законную сілу мелі першасныя граматы на маёнткі і пасады. Калі здаралася, што хто-небудзь атрымліваў грамату на маёнтак ці пасаду, якія раней былі дадзены іншай асобе, то такая грамата траціла сілу. Падобная норма ўпершыню была запісана ў Статуце 1529 г. (раздз. 1, арт. 24).

Арт. 29. У феадальны час было распаўсюджана правіла, паводле якога выдавалася грамата на атрыманне маёмасці ці пасады ў будучым, пасля смерці ўласніка маёнтка ці пасады. Артыкул забараняў выдачу такіх грамат, а выдадзеныя раней прызнаваў страціўшымі сілу, за выключэннем тых выпадкаў, калі нехта сам па сваёй добрай

волі прасіў бы вялікага князя выдаць такую грамату на свой маёнтак або пасаду.

Арт. 30. Забараняе прыватным асобам рабіць прыпынак у вялікакняжацкіх і дзяржаўных маёнтках для харчавання, вызначае адказнасць за парушэнне гэтага правіла. Норма запазычана са Статута 1529 г. (раздз. 1, арт. 26).

РАЗДЗЕЛ 2. АБ АБАРОНЕ ЗЕМСКАЙ

Першыя прававыя акты аб абароне айчыны былі выдадзены ў выглядзе грамат (прывілеяў), соймавых пастаноў. Так, прывілей ад 20 лютага 1387 г. устанаўліваў, што, паводле даўняга звычаю, ваенны паход застаецца абавязкам, які ажыццяўляецца ўласнымі выдаткамі і расходамі. У пагоню за ворагам павінны адпраўляцца не толькі вайскоўцы (рыцары), але і кожны мужчына, незалежна ад саслоўнай прыналежнасці і багацця, толькі бы ён быў здольны валодаць зброяй. З вылучэннем шляхты ў асобнае прывілеяванае саслоўе і ўскладаннем на яе асноўнай арганізацыйнай функцыі нясення ваеннай службы ўзнікла неабходнасць заканадаўчай рэгламентацыі ваеннай павіннасці ўсяго насельніцтва. Першымі заканадаўчымі актамі па ваеннаму праву былі артыкулы вайсковыя, якія выдаваліся соймам або гетманамі. Першая кадыфікацыя ваеннага права была зроблена ў Статуце 1529 г.

Арт. 1. Вызначае катэгорыі саслоўяў і насельніцтва, якія павінны былі несці ваенную павіннасць, вызначалася адказнасць за ўхіленне ад яе. Рэгламентуе парадак прызначэння гетмана, а таксама пытанні, што датычаць экіпіроўкі ратнікаў. Аналагічная норма маецца ў Статуце 1529 г.

Арт. 2. Пачатак вайны мог быть абвешчаны толькі агульным соймам. У выпадку нечаканага нападу непрыяцеля збор на вайну мог быць абвешчаны вялікім князем або панамі радай. Падобныя артыкулы меліся ў Статутах 1529 і 1588 гг.

Арт. 3. Вялікі князь і гетман не мелі права вызваляць ад ваеннай службы тых асоб, якія павінны былі яе несці. Выключэнне складалі службовыя асобы, якія былі на іншай дзяржаўнай службе, але і яны павінны былі высылаць ратнікаў са сваіх маёнткаў.

Арт. 4. Ад закладзенага маёнтка ваенную службу павінен быў несці яго трымальнік і яшчэ выстаўляць пэўную колькасць ратні-

каў. Але бакі маглі дамовіцца, што ваенная служба будзе абавязкам уласніка.

Арт. 5. Вызначае статус харужых і парадак іх прызначэння. У гэтым артыкуле замест слоў «**хоружыхъ нашыхъ**» трэба чытаць «**хоружыхъ инакшыхъ**» што было папраўлена ў Статуце 1588 г. (раздз. 2, арт. 5).

Арт. 6—8. Устанаўліваюць парадак збору, рэгістрацыі і пастраення вайскоаабавязаных асоб падчас збору вайска. Вызначаецца юрысдыкцыя вайсковых начальнікаў па справах аб крымінальных злачынствах.

Арт. 9. Каталіцкае і праваслаўнае духавенства абавязана было несці ваенную службу і выпраўляць ратнікаў з маёнткаў, на якіх да пераходу іх ва ўласнасць царквы ляжала гэта павіннасць.

Арт. 10. Вайсковая служба працягвалася да агульнага дазволу на вяртанне дадому. Самавольнае пакіданне службы каралася канфіскацыей маёнтка. Падобныя нормы меліся ў Статутах 1529 і 1588 гг.

Арт. 11. Уважлівай прычынай для няяўкі на ваенную службу шляхціца, які не меў сына, што мог бы яго замяніць, лічылася цяжкая хвароба, якую павінны былі засведчыць тры шляхціцы. Пасля выздараўлення ён павінен быў прысягнуць, што сапраўды на той час быў хворы.

Арт. 12. Замест бацькі мог у войска стаць дарослы сын, якому споўнілася 18 гадоў. Па Статуту 1529 г.— з 17 гадоў (раздз. 2, арт. 6)

Арт. 13. Тых, хто спазніцца на месца збору, занасілі ў асобы рэестр, пасля чаго іх накіроўвалі на службу ў мясцовасці з больш неспрыяльнымі ўмовамі.

Арт. 14. Уцякач з поля бітвы першы раз траціў маёнтак, а другі раз гонар.

Арт. 15. Падлог і фальшывае забеспячэнне паходным рыштынкам караліся канфіскацыяй рыштунку. Паўторны падлог караўся смерцю.

Арт. 16. Вызначае памер платы пісару, якая спаганялася пры рэгістрацыі ваеннаабавязаных.

Арт. 17. Абавязвае падпарадкоўвацца прызначаным у войску старэйшым вайсковых падраздзяленняў. У Статуце 1588 г. гэты артыкул адсутнічае.

Арт. 18. Вызначае адказнасць харужых за самавольнае вызваленне шляхты ад ваеннай службы. Гэта забаранялася нават вялікаму князю і гетману (арт. 3). Статут 1529 г. прадугледжваў не толькі пазбаўленне пасады, але і канфіскацыю маёнтка.

Арт. 19. Пры адсутнасці наёмных жаўнераў у войску каравульную службу павінны былі несці ўсе ратнікі. Ні ў першым, ні ў трэцім Статутах падобнага артыкула не было.

Арт. 20. Забараняе вайскоўцам прычыняць шкоды і грабіць сваё насельніцтва. Больш падрабязна гэтыя пытанні рэгламентаваліся артыкуламі крымінальнага права. Аналагічныя нормы меліся ў статутах 1529 і 1588 гг.

Арт. 21, 22. Вызначаюць парадак набыцця прадуктаў харчавання і фуражу ў мясцовага насельніцтва і ўстанаўлівалі меры пакарання за парушэнне гэтых артыкулаў.

Арт. 23. Вызначае павышаную адказнасць вайскоўцаў за злачынствы, зробленыя ў войску супраць сваіх жа вайскоўцаў. Норма была перанесена ў Статут 1588 г.

Арт. 24. Прадугледжвае парадак камплектавання наёмнага войску і абавязак выстаўлення з маёнтку замены за самога шляхціца, які стаў наёмнікам. Развіццё наёмных атрадаў дало пачатак стварэнню пастаяннага войска.

Арт. 25. Вызначае парадак вярбоўкі і найму ў войска чужаземцаў (чэхаў, палякаў, немцаў), рэгламентуе іх правы і абавязкі, асабліва абараняе мясцовае насельніцтва ад іх грабяжоў.

Арт. 26. Дапаўняе папярэдні артыкул. Рэгламентуе парадак прыцягнення да крымінальнай адказнасці наёмнікаў за злачынствы супраць насельніцтва. Больш поўна падобная норма выкладзена ў Статуце 1588 г. (арт. 27).

Арт. 27. Вызначае парадак ўтрымання прыблудных коней. Упершыню адказнасць за ўтойванне такога каня была прадугледжана Судзебнікам 1468 г., які прыраўноўваў яе да крадзяжу.

Арт. 28. Вызначае неабходнасць перапісу ўсіх ваеннаабавязаных у судовых паветах перад ваяводамі і «галоўнымі старастамі», а хто мае маёнткі ў розных паветах, той павінен быць узяты на воінскі ўлік у тым павеце, дзе знаходзіўся яго галоўны маёнтак, і прыпісаць да яго ратнікаў з іншых сваіх маёнткаў.

Арт. 29. Акрэслівае адлегласць размяшчэння войска ад гетмана пры агульным зборы. У іншых статутах падобных артыкулаў няма.

РАЗДЗЕЛ 3. АБ ВОЛЬНАСЦЯХ ШЛЯХЕЦКІХ І АБ ПАВЕЛІЧЭННІ ТЭРЫТОРЫІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

У раздзеле выкладзены асноўныя нормы канстытуцыйнага права: аб суверэнітэце і дзяржаўнай незалежнасці, тэрыторыі дзяржавы, грамадзянстве, асноўных правах шляхты, аб заканадаўстве, дзяржаўных установах, што надае гэтаму раздзелу значэнне своеасаблівай феадальнай канстытуцыі.

Арт. 1. Замацоўвае суверэнныя правы Вялікага княства Літоўскага. Абавязвае вялікага князя захоўваць дзяржаву і яе землі ў славе, тытулах, багацці, самастойнасці і годнасці.

Арт. 2. Загаловак артыкула — «**О вольностяхъ шляхецскихъ**», а ў тэксце артыкула вялікі князь абавязваўся захоўваць усё насельніцтва і людзей простых пры свабодах і вольнасцях хрысціянскіх, «**въ которыхъ они, яко люде вольные, вольно обираючы изъ стародавна изъ вѣчныхъ своихъ продковъ собѣ пановъ и Господарей Великихъ Князей Литовскихъ**». Гэты запіс не адпавядаў рэальнаму стану рэчаў. Простыя людзі ў той час не ўдзельнічалі ў выбарах вялікага князя. Можна думаць, што гэты запіс быў зроблены пасля таго, як Жыгімонт Аўгуст паспрабаваў падараваць усё Вялікае княства Літоўскае, нібыта сваю уласнасць, Польшчы, абвясціўшы 13 сакавіка 1564 г., што ён адмаўляецца ад сваіх спадчынных правоў на карысць Польшчы. Таму гэты артыкул заканадаўча замацаваў, што вялікі князь не мае спадчынных правоў на ўсю дзяржаву, а з'яўляецца толькі службовай асобай, якую выбірала ўсё насельніцтва дзяржавы. Змест артыкула адпавядаў ідэям гуманізма, што шырыліся ў той час у Вялікім княстве Літоўскім. Затым гэты артыкул быў перанесены ў Статут 1588 г., тым самым замацоўвалася службовае становішча і ўсіх наступных вялікіх князёў.

Арт. 3. Вялікі князь абавязваўся не толькі захоўваць тэрытарыяльную цэласнасць Вялікага княства Літоўскага, але вярнуць і тыя землі, што былі далучаны да іншых дзяржаў. Характэрна, што ў якасці непрыяцеляў тут пералічаны Карона, г.зн. Польшча і польская правінцыя Мазоўша. Але замест таго, каб вярнуць ад Польшчы землі Вялікага княства Літоўскага, Жыгімонт Аўгуст у 1569 г. парушыў гэты артыкул і адарваў ад Вялікага княства Літоўскага беларускае Падляшша і Украіну, далучыўшы і іх да Польшчы.

Арт. 4. Вялікаму князю забаранялася перадаваць каму-небудзь шляхту, баяр, іх маёнткі і людзей, а таксама пазбаўляць іх вольнасцей

і дарчых грамат і ўвогуле дзейнічаць насуперак Статуту. Раней здаралася, што шляхту і баяр перадавалі ў залежнасць буйным феадалам. Так, у 1465 г. вялікі князь Казімір перадаў горад Бранск і прылеглыя раёны ў вотчыну князю І.А. Мажайскаму, а мясцовым баярам загадаў служыць новаму гаспадару. Забарона перадаваць асобныя мясцовасці буйным феадалам упершыню была запісана ў Віцебскай і Полацкай абласных граматах («А Палачаны нам не даритися никому» — 1511 г.). Нягледзячы на тое, што вялікаму князю было забаронена дзейнічаць насуперак Статуту, гэта не перашкодзіла яму перадаць Польшчы ў 1569 г. беларускае Падляшша і Украіну.

Арт. 5. Юрыдычна замацоўвае парадак склікання павятовых соймікаў і выбараў дэпутатаў на агульные соймы Вялікага княства Літоўскага. Па ідэі, кожны шляхціц меў права ўдзельнічаць у працы агульнадзяржаўных соймаў, але іх не заўсёды туды запрашалі. Апрача таго, і самі шараговыя шляхціцы не жадалі пакідаць свае гаспадаркі і ехаць на сойм, дзе паны не хацелі іх слухаць і лічыцца з іх думкаю. Менавіта таму, каб забяспечыць прысутнасць на сойме ад кожнага павета хаця б двух дэпутатаў, у 1512 г. была выдадзена пастанова аб абавязковай пасылцы з кожнага павета па два дэпутаты. Па Статуту 1588 г. прадугледжвалася выплата дэпутатам грошай на праезд і харчаванне (раздз. 3, арт. 7).

Арт. 6. Вызначае, што агульнадзяржаўныя соймы павінны склікацца, калі будзе ў тым патрэба, па ініцыятыве вялікага князя і паноў рады, або «за прозбою рыцерства». Заканадаўчая рэгламентацыя склікання і дзейнасці павятовых соймікаў і агульнадзяржаўнага сойму з'явілася першым крокам да падзелу ўлад на заканадаўчую і выканаўчую. Другім крокам у гэтым накірунку было ўтварэнне выбарных, незалежных ад адміністрацыі судоў (раздз. 4 Статута).

Арт. 7. Арышт і папярэдняе зняволенне аселага шляхціца да суда, як правіла, забараняліся. Выключэнне складалі выпадкі, калі ён быў затрыманы на месцы злачынства, якое магло карацца смерцю, ці яго злавілі як здрадніка, калі ён хацеў перабегчы да ворага.

Арт. 8. Пацвярджае права паноў судзіць залежную ад іх служылую шляхту, за выключэннем спраў аб пазбаўленні шляхціца гонару, што належала да кампетэнцыі вялікага князя. Статут 1588 г. дапаўняе гэты артыкул палажэннем аб праве зацікаўленага боку на апеляцыйную скаргу.

Арт. 9. Забараняе раздаваць маёнткі, землі, замкі, свецкія і духоўныя пасады, ганаровыя званні замежнікам (у тым ліку ура-

джэнцам Польшчы). Упершыню аналагічная норма выкладзена ў Казіміравым прывілеі 1447 г., а потым неаднаразова паўтаралася ў іншых прывілеях. Захавала сваю сілу і пасля Люблінскай уніі 1569 г., хаця і супярэчыла ёй. Замацавана была і ў Статуце 1588 г.

Арт. 10. Замацаваў захаванне старых званняў і пасад Вялікага княства Літоўскага, што падкрэслівала самастойнасць і гістарычную пераемнасць дзяржавы «**водлѣ давного обычаю**».

Арт. 11. Забараняе пазбаўленне пасадаў і дадзеных маёнткаў па завочнаму абвінавачванню. Падобная норма ўпершыню была запісана ў Аляксандравым прывілеі 1492 г.

Арт. 12. Вялікі князь абавязваўся не адмяняць і не парушаць старыя законы і звычаі, а новыя выдаваць толькі сумесна з соймам і панамі-радай са згоды ўсіх зямель дзяржавы. Такім чынам падкрэслівалася, што ўжо меўся падзел уладаў і галоўным заканадаўчым органам прызнаваўся агульнадзяржаўны сойм.

Арт. 13. Прывілей Казіміра 1447 г. дазваляў выязджаць за мяжу княжатам, рыцарам, шляхце і баярам. Тым жа самым асобам дазвалялася выязджаць і па Статуту 1529 г. Абласныя прывілеі Віцебскай і Полацкай зямлям дазвалялі выязджаць усім свабодным людзям гэтых зямель. Статут 1566 г. зняў усялякія абмежаванні, замацаваўшы права кожнага чалавека рыцарскага і «**всякого стану**» выязджаць за мяжу, чаго на самой справе ў феадальнай дзяржаве не было. Цікава, што ў гэтым артыкуле мэтай выязду былі: навука, «**у письмѣ ꙋвиченя**», лячэнне, чаго не было ў ранейшых актах.

Арт. 14. Вызначае агульны прынцып на спадчыну пасля смерці бацькоў і іншых родзічаў і аб пераходзе вымарачнай маёмасці да вялікага князя. Першымі прававымі актамі, што замацоўвалі спадчыннае права, былі агульназемскія прывілеі 1387, 1413, 1447, 1492 гг., іншыя прывілеі і Статут 1529 г.

Арт. 15. Забаранялася даваць простым людзям пасады, якія ставілі б іх начальнікамі над шляхтай. Упершыню падобная норма была запісана ў прывілеі 1492 г. У далейшым гэта дыскрымінацыйная норма была запісана ў Статуце 1588 г.

Арт. 16. Вызначае парадак даказвання шляхецкай годнасці і прызнанне шляхцянкай простай жанчыны, якая выйшла замуж за шляхціца. Шляхецкая годнасць прыпынялася, калі шляхціц займаўся рамяством, гандлем, бо рамяство і гандаль — гэта заняткі простых людзей. Падобная норма мелася ў Статуце 1529 г.

Арт. 17. Вызначае парадак прызнання шляхецкай годнасці чужаземца, што давала яму права набываць шляхецкі маёнтак і карыстацца ўсімі правамі шляхты, бо валодаць зямлёй з феадальна залежнымі сялянамі было манапольным правам шляхты.

Арт. 18. Устанаўлівае пакаранне простых людзей (адразанне языка) за абазванне шляхціца нешляхціцам. Пазней Статут 1588 г. рэгламентуе біццё дубцамі каля ганебнага слупа.

Арт. 19. Вызначае дадатковае пакаранне абвінавачанаму ў забойстве шляхціца ў тым выпадку, калі забойца аспрэчваў шляхецтва забітага.

Арт. 20. Дазваляе сынам шляхціца, які займаўся рамяством ці гандлем, аднавіць сваю шляхецкую годнасць, пакінуўшы нешляхецкі занятак, і вярнуцца да рыцарскай службы. Артыкул сведчыць пра зараджэнне буржуазных адносін у нетрах феадалізму.

Арт. 21. Права надання шляхецкай годнасці простым людзям належала толькі вялікаму князю. Яно было вельмі абмежаваным да 1775 г., калі мяшчанам было дазволена набываць шляхецкія маёнткі і атрымліваць шляхецкую годнасць.

Арт. 22. Вызначае парадак разгляду ў судзе спраў аб знявазе шляхецкай годнасці іншым шляхціцам. Статут 1588 г. прадугледжваў за паўторнае знеслаўленне крымінальную адказнасць.

Арт. 23. За знявагу шляхецкай годнасці прадугледжвалася акрамя матэрыяльнай санкцыі яшчэ маральнае задавальненне. Абвінавачаны ў знявазе павінен быў публічна прасіць у пакрыўджанага прабачэння і сказаць перад судом: **«въ томъ на тебе брехалъ якъ песъ»**. Калі хто адмаўляўся ад выканання такога прысуда, то павінен быў сядзець у турме да таго часу, пакуль гэтага не выканае.

Арт. 24. Ад дзяржаўных павіннасцей і падаткаў вызваляліся ўсе прыватнаўласніцкія цяглыя людзі, якія плацілі падаткі сваім панам, за выключэннем некаторых старадаўніх павіннасцей на карысць вялікага князя і дзяржавы. Упершыню норма была выкладзена ў прывілеі 1434 г., а потым паўтаралася ў многіх агульназемскіх прывілеях.

Арт. 25. Вызначае прававыя вынікі для служачага шляхціца (васала) і яго нерухомай маёмасці, калі ён пакідаў свайго пана (сеньёра) без яго дазволу. Ён караўся турэмным зняволеннем на чвэрць года. Падобная норма мелася ў Статуце 1529 г.

Арт. 26. Забараняе разгляд свецкіх спраў у духоўных судах. Спробы парушыць гэта патрабаванне цягнулі для парушальнікаў пэўныя матэрыяльныя санкцыі. Падобная норма была ўключана ў Статут 1588 г.

Арт. 27. Рэгламентуе парадак разгляду спраў паміж мяшчанамі і шляхтай. За злачынства віленскага мешчаніна супраць шляхціца павінен быў судзіць мешчаніна вайтоўска-лаўніцкі суд па магдэбургскаму праву, за злачынства супраць мяшчаніна, здзейсненае шляхціцам у Вільні, павінен быў судзіць замкавы суд **«правомъ земскимъ и статутомъ правъ посполитыхъ»**, а пры абвінавачванні шляхты мяшчанамі іншых гарадоў суд павінен быў іх судзіць **«водлугъ стародавного статуту Короля его милости Жикгимонта пана отца нашого»**, што супярэчыла артыкулу 1 раздзела 1 Статута 1566 г.

Арт. 28. Забараняе мяшчанам гвалтоўна спаганяць даўгі з сялян, якія прыязджаюць на таргі. Яны павінны свае прэтэнзіі да сялян вырашаць у судзе іх паноў або мясцовай адміністрацыі. За парушэнне гэтага артыкулу ўстанаўліваецца пакаранне ў выглядзе грашовых штрафаў. Гэты артыкул сведчыць аб абароне таварна-грашовых адносін у дзяржаве, незалежна ад класавай, саслоўнай прыналежнасці чалавека.

Арт. 29. Рэгламентуе шэраг пытанняў адносна пошукаў і звароту гаспадарам іх збеглых феадальна залежных людзей.

Больш поўна гэтыя пытанні выкладзены ў артыкулах 8—11 раздзела 12.

Арт. 30. Устанаўлівае на ўсёй тэрыторыі дзяржавы адзіныя меры вымярэння сыпкіх рэчываў і вадкасцей. Эталонам павінна была служыць бочка, у якую ўваходзілі чатыры карцы, або чвэрці. За парушэнне гэтай нормы вінаватыя караліся штрафам у тры рублі.

Арт. 31. Вялікі князь і іншыя саноўнікі не павінны былі прымусова аддаваць замуж княгінь, удоў, княжон, дзевак-шляхцянак і іншых вольных жанчын. Аналагічныя нормы меліся ў агульназемскіх прывілеях 1387, 1413, 1447 гг. і наступных прававых актах.

Арт. 32. Бацькі пры жыцці не былі абавязаны ўступаць свае маёнткі дзецям, хіба што яны самі пажадалі іх перадаць.

Арт. 33. Паводле Статута 1529 г., шляхціч мог распараджацца толькі трэцяй часткай свайго спадчыннага маёнтка, а таксама дзве часткі мог аддаць у заклад, каб потым сам або іншыя родзічы маглі

іх выкупіць. На Берасцейскім сойме 1 чэрвеня 1566 г. была прынята пастанова аб свабодным распараджэнні ўсімі маёнткамі незалежна ад спосабу іх набыцця, якая была ўключана ў Статут 1566 г. (раздз. 7, арт. 1.). Гэтым артыкулам быў пакладзены пачатак перарастання права феадальнай уласнасці на маёнткі, населеныя феадальна залежнымі людзьмі, у права буржуазнай уласнасці.

Арт. 34. Шляхціц, які пажадаў падараваць або прадаць выслужаны маёнтак, павінен быў з'явіцца да вялікага князя і толькі з яго ведама аформіць такую здзелку. Але калі ў яго быў прывілей на права свабоднага распараджэння маёнткам, тады ён мог аформіць здзелку перад належнай мясцовай установай. Шляхце, якая валодала маёнткамі на ленным праве, гарантавалася захаванне іх правоў.

Арт. 35. Шляхце дазвалялася дарыць або завяшчаць сваю маёмасць вялікаму князю. Такія акты афармляліся ў земскіх ці замкавых судах і запісваліся ў кнігі дзяржаўнай канцылярыі.

Арт. 36. Права на валоданне маёнткамі, набытымі пры вялікіх князях Казіміру, Аляксандру, Жыгімонту Казіміравічу і Жыгімонту Аўгусту, замацоўвалася навечна нават у выпадку, калі ўладальнік не меў адпаведных дакуметаў. Аднак маёнткі, атрыманыя за выслугу ад князёў і паноў, маглі быць выпатрабаваны вярхоўнымі ўласнікамі. У такіх выпадках земская даўнасць не прымянялася.

Арт. 37. Рэгламентуе парадак выпатрабавання маёнткаў, або залежных людзей, ці зямлі, дараваных вялікім князем, з незаконнага валодання (пры захопу).

Арт. 38. Устанаўлівае іскавую даўнасць на нерухомую маёмасць у 10 год. Калі шляхціц набыў маёнтак і больш за дзесяць гадоў ім не валодаў, то ён траціў права вярнуць яго сабе па суду.

Артыкул вызначае паўналецце мужчын у 18 гадоў, а дзяўчын у 15 гадоў.

Арт. 39. Вялікі князь і паны-рада за разгляд судовых спраў не мелі права браць судовыя пошліны і павінны былі ўсіх судзіць скора і справядліва. Упершыню падобная норма была ўнесена ў прывілей 1492 г. (арт. 28).

Арт. 40. Забараняе праезжым людзям браць жыта або іншае збожжа, наносіць шкоду пасевам. Такі парушальнік чужой маёмасці павінен быў выплаціць усю шкоду і яшчэ заплаціць пацярпеламу штраф у тры рублі грошаў.

Арт. 41. Вываз на продаж за мяжу дзяржавы ваеннага рыштунку і зброі забараняўся. Вінаватыя ў гэтым падлягалі пакаранню смерцю з канфіскацыяй прадметаў гандлю і ўсёй маёмасці.

РАЗДЗЕЛ 4. АБ СУДДЗЯХ І СУДАХ

Прысвечаны судоваму ладу Вялікага княства Літоўскага, пытанням судаводства і некаторым палажэнням крымінальнага і грамадзянскага права. Замацоўвае прававое становішча суддзяў. Удакладняе і больш дэталёва рэгламентуе правядзенне судовай рэформы вызначанай Бельскім прывілеем 1564 г. Замацоўвае аддзяленне земскіх і падкаморскіх судоў ад адміністрацыі. Праводзіць размежаванне падсуднасці розных судоў. Вызначае асноўныя судовыя доказы.

Судовая рэформа XVI ст. унесла карэнныя змены ў судовы лад і судаводства. Пачатак судовым пераўтварэнням паклаў Статут 1529 г., які прадпісаў кожнаму ваяводу, старасце і дзяржаўцу ў сваім павеце выбраць двух зямян, прывесці іх да прысягі і даручыць сумесна з намеснікам ажыццяўляць правасуддзе пры адсутнасці ці занятасці ваяводаў, старастаў, дзяржаўцаў. Завяршылася судовая рэформа ўтварэннем Галоўнага суда (Трыбунала) Вялікага княства Літоўскага і выданнем Статута 1588 г.

Арт. 1—3. Рэгламентуюць парадак выбрання кандыдатаў на пасады земскага суддзі, падсудка і пісара. Прыводзіцца тэкст прысягі якую яны прыносілі, заступаючы на пасаду. Акрэсліваецца іх прававое становішча і кампетэнцыя, парадак і памеры платы за ажыццяўленне правасуддзя.

Арт. 4—6. Уводзіцца пасада вознага, які прызначаўся ваяводам з ліку мясцовых шляхціцаў для нагляду за парадкам у судах, выкананнем судовых рашэнняў і дапамозе судам у іх дзейнасці. Вызначаюцца яго правы і абавязкі, грашовая ўзнагарода за працу.

Арт. 7. Прадпісвае, каб суддзя і падсудак земскага суда самі судзілі і толькі ў выпадку цяжкай хваробы маглі замест сябе прызначыць на час хваробы іншага шляхціца, які ведаў права і быў у тым жа павеце аселым. Такая ж замена суддзі або падсудка магла быць ў тым выпадку, калі хто-небудзь з іх быў накіраваны паслом ці выконваў іншыя дзяржаўныя даручэнні. У такім выпадку шляхціц, які замяняў суддзю, павінен быў прынесці адпаведную прысягу.

Арт. 8. Не дазваляецца выбіраць на судовыя пасады духоўных асоб і служачых дзяржаўнага апарату, тым самым замацоўваецца незалежнасць земскага суда ад дзяржаўных органаў кіравання.

Арт. 9. Рэгламентуецца парадак уручэння позваў (копія іска, павестка) адказчыку (абвінавачанаму), а таксама патрабаванні да іх афармлення і зместу.

Арт. 10. Утрымлівае палажэнні аб дзяржаўнай павятовай пячатцы, а таксама аб пячатках суддзяў і падсудкаў, вызначае месца іх захоўвання і парадак ужывання. Больш дэталёва аб пячатцы з выявай герба Пагоні запісана ў Статуце 1588 г. (раздз. 4, арт. 12).

Арт. 11. Рэгламентуе парадак вядзення і захавання актавых кніг у павятовых судах.

Арт. 12. Вызначае прававыя вынікі для бакоў за няяўку ў суд без уважлівых прычын.

Арт. 13. Вызначае асноўныя прычыны няяўкі адказчыка або абвінавачанага ў суд у сувязі з хваробай, агульным соймам і іншымі ўважлівымі прычынамі і прававыя вынікі такой няяўкі.

Арт. 14. Вызначае прававыя вынікі пры няяўцы істца ў суд без уважлівых прычын.

Арт. 15. Вызначае адказнасць бакоў за паўторнае прад'яўленне іску пасля страты справы або пасля міравога пагаднення.

Арт. 16. Забараняе істцам у позвах ужываць зневажальныя і абразлівыя словы супраць адказчыкаў, за выключэннем разбояў, насілляў і іншых, дзе дазвалялася злачынствы называць сваімі імёнамі.

Арт. 17. Рэгламентуе парадак яўкі ў суд асоб, якія маюць свае маёнткі ў розных паветах і якія выклікаюцца ў розныя суды на той жа час.

Арт. 18. Аб падсуднасці спраў за злачынствы, учыненыя ў месцы знаходжання вялікага князя, і аб парадку разгляду спраў аб злачынствах супраць іншаземцаў. Такія справы павінны былі разглядацца неадкладна ў замкавым або вайтоўска-лаўніцкім судах.

Арт. 19. Вызначае падсуднасць спраў па абвінавачванню іншаземцаў і мясцовых неаселых жыхароў, рэгламентуе парадак разгляду спраў у адносінах да слуг і феадальна залежных людзей. Упершыню права феадала судзіць сваіх залежных людзей было ўзаконена ў прывілеі 1447 г.

Арт. 20, 21. Вызначаюць падсуднасць крымінальных спраў замкаваму суду, які мог дзейнічаць у вышэйшым складзе — ваяводы або старасты ці дзяржаўцы — і ніжэйшым складзе — намесніка ваяводы або старасты ці дзяржаўцы, суддзі і пісара. Заканадаўча замацоўвае інстанцыйны парадак разгляду спраў. Увядзенне ў склад ніжэйшага замкавага суда суддзі — прафесійнага юрыста сведчыць аб значным пашырэнні прававой адукацыі сярод шляхты, стабілізацыі заканадаўства.

Арт. 22. Вызначае справы, якія павінны разглядацца неадкладна: 1) іскі аб узяцці грошай і вяртанні закладзенай маёмасці; 2) вяртанне бяспраўна захопленых маёнткаў; 3) вяртанне ўцёкшага слугі або нявольнага чалавека; 4) зварот незаконнага мыта; 5) іскі супраць асоб, якія перагарадзілі судаходныя рэкі; 6) іскі аб выплаце ў вызначаны тэрмін грошай па пісьмоваму абавязацельству; 7) іскі аб падзеле маёмасці паміж братамі і сёстрамі; 8) іскі да паручыцеляў.

Арт. 23. Вызначае заганы ў позве-іску, якія дазваляюць адказчыку не адказваць па іску. Аднак калі б адказчык, жадаючы зацягнуць справу, сам падрабіў бы дату ў позве ці нешта іншае і гэта было б даказана, то ён павінен быў бы адказваць па іску і заплаціць істцу і суду пэўную суму грошай.

Арт. 24. Позвы земскага суда з'яўляюцца сапраўднымі толькі для тых пасяджэнняў, для якіх яны выдадзены. Статут 1588 г. пашырыў гэта палажэнне і на замкавыя суды. (раздз. 4, арт. 43).

Арт. 25. Вызначае радавую і тэрытарыяльную падсуднасць судоў і ўстанаўлівае адказнасць істца за парушэнне падсуднасці. Старанам дазвалялася ў асобных выпадках дамаўляцца аб змене падсуднасці.

Арт. 26. Вызначае абавязак істца, які сам не меў аселасці і прад'явіў іск да аселага, пагадзіцца з патрабаваннем адказчыка ў выпадку сустрэчнага іску, які разглядаецца ў гэтым жа судзе.

Арт. 27, 28. Рэгламентуюць тэрмін судовых пасяджэнняў земскіх судоў і тэрміны ўручэння позваў адказчыку. Земскі суд павінен быў разглядаць справы на трох сесіях, кожная з якіх павінна была адбывацца каля двух тыдняў.

Арт. 29. Іск да феадальна залежных людзей, слуг, баяр, падданых належала прад'яўляць іх панам ці дваровай адміністрацыі. Адказ пана задаволіць іскавыя патрабаванні даваў істцу права звяртацца ў адпаведны суд з іскам супраць пана.

Арт. 30. Вызначае правы і абавязкі бакоў у судзе. Яны мелі права даваць свае тлумачэнні, прад'яўляць суду доказы, радзіцца са сваімі дарадцамі і адвакатамі, для чаго рабіўся перапынак у пасяджэнні. Суд меў права абвясціць канчатковую пастанову па справе праз тры дні. Суддзі абавязаны былі судзіць толькі на падставе Статута.

Арт. 31—33. Феадальнаму праву было ўласціва правіла, паводле якога старана ў працэсе магла быць заменена іншай асобай. Замяшчэнне дазвалялася як па грамадзянскіх, так і па крымінальных справах. Гэта парушала прынцып асабістай адказнасці, які абвяшчаўся ў прывілеі 1447 г. і ў многіх наступных актах, а таксама ў артыкуле 14 раздзела 1 гэтага Статута. Вядзенне справы магло быць даручана адвакату ці іншаму прадстаўніку істца або адказчыка, што афармлялася і сведчылася адпаведным чынам. Паводле Статута 1529 г., выступленне ў судзе на падставе фальсіфікаванага даручэння (калі справа была прайграна) цягнула для фальшывага прадстаўніка пакаранне смерцю (раздз. 6, арт. 9), а рашэнне суда адмянялася.

Калі старана па сваёй беднасці не магла наняць сабе адваката, суд павінен быў прызначыць ёй адваката бясплатна. Па Статуту 1588 г., адмова падпарадкавацца такому рашэнню давала права суду забараніць адвакату далейшую юрыдычную практыку ў гэтым судзе (раздз. 4, арт. 57). Заканадаўчае замацаванне ўдзелу адваката ў судовым працэсе ўпершыню было аформлена ў Статуце 1529 г.

Арт. 34—37. Рэгламентуюць патрабаванні, што прад'яўляліся да дзейнасці адваката, яго прафесійнай і чалавечай годнасці, вызначаюць асновы адвакацкай этыкі і паводзін яго ў працэсе, а таксама адказнасць за вядзенне справы. Здрада адваката свайму даверніку каралася смерцю.

Арт. 38—41. Вызначаюць парадак падчас працэсу і адказнасць удзельнікаў працэсу за парушэнне яго рэгламенту і судовай этыкі, за крымінальныя злачынствы ў месцы пасяджэнняў. Адказнасці за гэтыя дзеянні падлягалі таксама суддзі і прадстаўнікі мясцовай адміністрацыі.

Арт. 42. Вызначае паскораны парадак разгляду ў судзе спраў аб злачынствах, учыненых у месцы знаходжання суда да пачатку яго пасяджэнняў адносна людзей, якія прыехалі на суд.

Арт. 43. Адказчыку ў судзе забаранялася зацягваць працэс іншымі справамі, што не адносіліся да іску, а суду забаранялася пры-

маць у час судовага разбору самастойнае сустрэчнае патрабаванне адказчыка да істца і дапускаць у працэс трэцюю асобу з самастойнымі патрабаваннямі.

Арт. 44. Устанаўлівае парадак разгляду спраў па іскам за шкоду, што прычынілі феадальна залежныя людзі маёнтку, які належаў некалькім асобам.

Арт. 45. Вызначае падсуднасць спраў толькі вялікакняжацкаму суду за крыўды, прычыненыя ваяводамі, старастамі, дзяржаўцамі. Артыкул устанаўлівае выключэнне з агульнага прынцыпу роўнага суда для ўсёй шляхты адносна прадстаўнікоў мясцовай адміністрацыі.

Арт. 46. Рэгламентуе парадак разгляду іскаў, якія павінна прад'яўляць мясцовая адміністрацыя ў інтарэсах мяшчан гарадоў, якія не мелі магдэбургскага права, і людзей дзяржаўных маёнткаў — на выпадак прычынення ім крыўдаў і шкоды з боку шляхты, іх слуг і падданых.

Арт. 47. Устанаўлівае парадак прад'ўлення іскаў ў земскія павятовыя суды мяшчанамі гарадоў з магдэбургскім правам да шляхты.

Арт. 48. Рэгламентуе парадак судовага працэсу пры ўдзеле некалькіх саўдзельнікаў, якія выклікаліся ў суд да трох разоў, і ў выпадку няўкі каго-небудзь з іх ён мог страціць сваю частку. Выключэнне складалі выпадкі, калі саўдзельнік знаходзіўся за мяжой і не мог сваечасова з'явіцца ў суд.

Арт. 49. З мэтаю прымусу выканання судовага рашэння даўжніком суд мог прызначыць яшчэ заруку, г.зн. пэўную суму грошай, апрача прысуджанай маёмасці, якая падлягала спагнанню з даўжніка, калі ён перашкаджаў выкананню судовага рашэння.

Арт. 50. Вызначае прававыя вынікі і адказнасць стараны, якая імкнулася беспадстаўна аспрэчваць прысягу процілеглай стараны ці прад'ўляла новы іск пасля таго, як па суду нешта страціла.

Арт. 51—56. У феадальным працэсуальным праве вялікая ўвага надавалася фармальнай тэорыі доказаў. Законам устанаўлівалася абавязковая сіла тых ці іншых доказаў. Так, рэгламентавалася, што сведкамі ў судзе могуць быць людзі хрысціянскай веры, добрасумленныя і непадазроныя. У артыкуле 3 раздзела 9 Статута гаварылася, што сведкамі не могуць быць татары і яўрэі, аднак спецыяльным прывілеем, выдадзеным у 1568 г., абмежаванне правоў татар скасоўвалася. Па Статуту 1588 г. (раздз. 9, арт. 14) прадугледжвалася,

што татары могуць выступаць сведкамі па спрэчках аб зямлі. Не маглі быць сведкамі нявольнікі, слугі за паноў сваіх, а ні супраць іх, а таксама асобы, юрыдычна зацікаўленыя ў выніках справы. Яўрэі маглі быць сведкамі па справах сваіх аднаверцаў. Паказанні сведкаў лічыліся дастатковымі, калі іх было трое, а калі іх было толькі двое, то «**въ недостатку третего самъ маеть присегнути**» (арт. 5 6). Па Статуту 1529 г., па справах аб зямельных маёнтках зацікаўленые бакі павінны былі выставіць па 18 сведкаў, а суд сам вызначаў, ісцец ці адказчык са сваімі шасцю сведкамі будзе прысягаць (раздз. 8, арт. 1).

Арт. 57. Акрэслівае асноўныя пісьмовыя доказы і вызначае, што могуць прымяняцца і рэчавыя доказы.

Арт. 58. Прадугледжвае асобны парадак разгляду спрэчак аб граніцах паміж дзяржаўнымі маёнткамі і шляхтай, для чаго ўтвараліся камісіі. Больш падрабязана аб камісарскіх судах напісана у артыкуле 83 раздзела 4 Статута 1588 г.

Арт. 59. Устанаўлівае тэрміны грашовых плацяжоў у залежнасці ад сумы, прысуджанай судом, або згодна з пісьмовым запісам, калі ў ім быў указаны тэрмін плацяжу.

Арт. 60. Вызначае прававое становішча палюбоўнага (трацейскага) суда і падкрэслівае абавязковасць яго рашэння, якое падлягала, пры неабходнасці, прымусоваму выкананню.

Арт. 61. Пастановы земскіх, замкавых і падкаморскіх судоў маглі быць абскарджаны ў апеляцыйным парадку ў вялікакняжацкі суд як істцом, так і адказчыкам. Падача скаргі ў вялікакняжацкі суд прыпыняла выкананне судовага рашэння. Пасля ўтварэння ў 1581 г. Галоўнага суда (Трыбунала) Вялікага княства Літоўскага апеляцыя магла падавацца і ў гэты суд.

Арт. 62. Рэгулюе парадак апелявання па справах, у якіх было некалькі істцоў ці суадказчыкаў, а потым адзін з іх або некалькі згадзіліся на міравое пагадненне.

Арт. 63—65. Вызначаюць парадак разгляду спраў па апеляцыі і спраў, па якіх апеляцыя не дапускаецца: а) калі справа вырашана на падставе пісьмовага абавязку, сапраўднасць якога не аспрэчваецца; б) калі адказчык у судзе дабравольна пр ызнаў іск; в) па пабочных прычынах. Статутам 1588 г. быў зроблены больш дакладны пералік спраў, апеляцыі па якіх не дапускаліся (раздз. 4, арт. 88).

Заяву аб нязгодзе з судовым рашэннем істец або адказчык павінен быў зрабіць у той жа час у судзе. Пры падачы апеляцыі не дазвалялася прыбаўляць новыя доказы па справе.

Арт. 66. Вызначае тэрмін іскавай даўнасці ў 10 гадоў для выпатрабавання нерухомай маёмасці.

Арт. 67, 68. Выкананне судовага рашэння аб спагнанні прысуджанных грошай або перадачы маёнтка ў феадальным грамадстве выклікала значныя цяжкасці як для крэдытора, так і для суда. Калі даўжнік супраціўляўся выкананню, то прадугледжвалася нават скліканне шляхецкага апалчэння «**яко на войну**» для асады і штурму двара або замка крэдытора.

Арт. 69. Вызначае парадак вяртання маёнтку, які быў гвалтоўна захоплены. Такая справа павінна была вырашацца неадкладна службовымі асобамі замкавага суда.

Арт. 70. Для вырашэння спрэчак аб межах землеўладанняў Статутам прадугледжвалася ўтварэнне ў кожным павеце падкаморскага суда, галоўнай асобай у гэтым судзе быў падкаморы. Па Статуту 1588 г. падкаморы прызначаўся вялікім князем з чатырох кандыдатаў, выбраных шляхтай на павятовым сойміку. Яго памочнікам быў каморнік (землямер), які прызначаўся падкаморыям з мясцовай шляхты. Па даручэнню падкаморыя некаторыя справы мог разглядаць каморнік.

РАЗДЗЕЛ 5. АБ ПРАВЕ ПАСАГУ

Арт. 1, 2. Артыкулы раздзелу ўстанаўліваюць парадак выдачы пасагу, яго велічыню і спосабы забеспячэння. Муж абавязваўся запісаць жонцы вена, кошт якога павінен быў складаць адну трэцюю частку кошту ўсіх яго маёнткаў і ўдвая перавышаць кошт пасагу.

Арт. 3. Артыкул рэгламентуе парадак выдачы пасагу дочкам пасля смерці іх бацькі. У гэтым выпадку выкананне функцый бацькі ўскладалася на брата. Калі бацька яшчэ пры жыцці выдаў адну з некалькіх дачок замуж, брат пасля смерці бацькі, пры недахопе сродкаў, адпаведных пасагу выдадзенай замуж сястры, павінен быў ацаніць маёнтак бацькі і выдзяліць чацвёртую частку яго кошту ўсім сёстрам у роўных долях.

Арт. 4, 5. Артыкулы датычацца права ўласнасці ўдоў. Гаворка ідзе аб бяздзетных удовах і ўдовах, маючых дзяцей. Калі ва ўдавы былі паўналетнія дзеці, то ў яе пасля смерці мужа заставалася

толькі вена, а маёмасць памершага пераходзіла да дзяцей. У выпадку, калі ўдава была бяздзетнай, яна таксама атрымоўвала вена, а маёмасць мужа пераходзіла да яго блізкіх сваякоў.

Арт. 6. Артыкул змяшчае важнае палажэнне аб вайсковай службе ў Вялікім княстве Літоўскім. Кожны, хто ажаніўся ў Княстве і атрымліваў такім чынам разам з жонкай маёнтак, быў абавязаны асабіста несці земскую вайсковую службу. Такое ж правіла распаўсюджвалася і на другіх асоб мужчынскага полу, маючых маёнткі. Адмова ад вайсковай службы цягнула за сабой страту як уласных маёнткаў, так і маёнткаў жонкі, якія пераходзілі да дзяржавы.

Арт. 7. Пры ўзяцці шлюбу дзяўчынай прадугледжвалася атрыманне ёю дазволу бацькоў. Калі дачка брала шлюб без іх дазволу, то яна пазбаўлялася пасагу, а таксама маёнткаў бацькі і маці.

Арт. 8. Для таго, каб узяць шлюб, часам патрабавалася атрымаць згоду трэціх асоб і нават уладаў. Калі непаўналетняя дзяўчына заставалася без бацькі ці маці і брала шлюб без згоды братоў і дзядзькаў, а пры іх адсутнасці — іншых бліжэйшых родзічаў ці апекуноў, яна пазбаўлялася пасагу, маёнтка і навогул усіх спадчынных правоў.

Паўналетняя дзяўчына (15 гадоў) таксама не мела права ўзяць шлюб, не атрымаўшы згоды братоў і дзядзькаў. Але ёй дазвалялася звярнуцца з гэтым пытаннем да ўладаў. Атрымаўшы згоду ўладаў, яна магла ўзяць шлюб, але толькі са шляхціцам. У гэтым выпадку за ёй захоўваўся пасаг і маёнтак.

Арт. 9. У артыкуле вызначалася доля дзяцей, якія нарадзіліся ад розных маці, у спадчыннай маёмасці бацькі, абумоўліваўся памер маёмасці, якую атрымлівала ўдава пасля смерці мужа, і рэгламентаваліся маёмасныя адносіны дзяцей і мачахі, калі апошняя зноў брала шлюб.

Арт. 10. Калі пасля смерці мужа ўдава прымала на сябе абавязкі апекуна непаўналетніх дзяцей, то ўся маёмасць апошніх кіравалася і ахоўвалася ёю. Аднак калі ўдава выконвала свае апякунскія абавязкі неналежным чынам, г.зн. размарноўвала маёмасць непаўналетніх дзяцей, і гэта было даказана ва ўрадзе земства дзядзькам ці другім блізкім родзічам дзяцей, яна вызвалялася ад выканання абавязкаў апекуна, а ўся маёмасць і самі дзеці перадаваліся родзічам або іншым апекунам. Страчаная частка маёмасці павінна быць кампенсавана.

Арт. 11. Дадзены артыкул тычыцца толькі жанчын шляхецкага паходжання. Ім забаранялася браць шлюб з прадстаўнікамі іншых саслоўяў. У выпадку парушэння зазначанага прадпісання яны пазбаўляліся ўсіх маёнткаў, як бацькі, так і маці, аднак атрымоўвалі за іх грашовую кампенсацыю.

Арт. 12. Артыкулам устанаўліваюцца тэрміны, на працягу якіх жанчыне забаранялася браць шлюб пасля смерці мужа. Мэта гэтых тэрмінаў — устанаўленне паходжання дзіцяці. Іх працягласць складала 6 месяцаў. За парушэнне зазначанай забароны жанчына пазбаўлялася вена ад папярэдняга шлюбу. У выпадку адсутнасці такога вена яна павінна была заплаціць у дзяржаўную казну штраф — дванаццаць рублёў грошаў.

Арт. 13. У артыкуле гаворыцца аб парадку наследавання дзецьмі маёмасці бацькоў.

Рухомую і нерухомую маёмасць маці ў роўных долях прымалі ў спадчыну ўсе дзеці, як сыны, так і дочкі. Што тычыцца маёмасці бацькі, то яна пераходзіла толькі да сыноў або да блізкіх **«по мечу»**. Дочкі ад спадчыннай маёмасці бацькі адхіляліся.

Арт. 14. Артыкул устанаўлівае роўныя правы ўсіх сыноў шляхціца, хаця і народжанных ад розных маці, на маёнтак іх бацькі.

Арт. 15. Тут замацоўваюцца маёмасныя правы ўдавы, якая брала шлюб, у прыватнасці, абумоўліваецца яе доля ў маёмасці другога мужа, якая засталася пасля яго смерці.

Арт. 16. Артыкул устанаўлівае забарону на адчужэнне маёнтка жонкі, атрыманага ёю ў якасці вена. Толькі асабістая яе заява аб гэтым магла змяніць юрыдычны лёс такога маёнтка.

Арт. 17. У выпадку смерці замужняй бяздзетнай жынчыны «ўнясенне», атрыманае ёю ў пасаг, пераходзіла да яе бацькоў, а пры іх адсутнасці — родным братам, пры ўмове, што гэтае «ўнясенне» яна нікому не завяшчала. Калі ў памёршай была незамужняя сястра, тады «ўнясенне» пераходзіла не братам, а гэтай сястры.

Арт. 18. Артыкул не ўтрымлівае пераліку падстаў, пры наяўнасці якіх шлюб мог быць скасаваны. У ім толькі ў агульнай форме гаворыцца, што скасаванне шлюбу выконваецца духоўным судом **«водлѣ правъ нашихъ хрестіянскихъ»**. У выпадку прызнання вінаватым у скасаванні шлюбу мужа, жонка заставалася на апраўе, ад яго апісанай. А калі аказвалася вінаватай жонка, то яна губляла ўнясенне і аправу. Муж захоўваў за сабой прывенак, а жонка — унясенне

тады, калі скасоўваўся шлюб, узяты з парушэннем устаноўленых умоў.

РАЗДЗЕЛ 6. АБ АПЕКАХ

Сваё заканадаўчае афармленне ў Статуце 1566 г. атрымаў і інстытут апекі.

Арт. 1. Апека ўстанаўлівалася над непаўналетнімі асобамі мужчынскага полу ва ўзросце да 18 гадоў, жаночага — да 15 гадоў у выпадку смерці іх бацькоў. Адна з галоўных мэтаў апекі — ахова пакінутай без належнага нагляду маёмасці.

Арт. 2. У артыкуле замацоўваецца парадак ажыццяўлення бацькоўскай апекі над маёмасцю непаўналетніх дзяцей, пакінутай пасля смерці іх маці. Да дасягнення паўналецця дзяцей бацька-апякун не меў права распаражацца гэтай маёмасцю. Калі ён парушаў дадзеную забарону і перадаваў каму-небудзь маёнтак ці рухомую маёмасць, якая належала непаўналетнім дзецям, то апошнія, дасягнуўшы паўналецця, маглі прад'яўляць іскі на гэтую маёмасць да новага ўласніка. Аналагічнае правіла дзейнічала і ў адносінах маёмасці, якую непаўналетнія дзеці набывалі самі і перадавалі ў кіраванне бацькам.

У выпадку, калі пад апекай бацькоў знаходзіліся некалькі непаўналетніх дзяцей і адзін з іх дасягаў паўналетняга ўзросту, ён атрымліваў сваю частку маёмасці, роўную долям другіх непаўналетніх.

Арт. 3. Выкананне функцый органаў апекі ўскладалася на апекуноў. У артыкуле пералічваюцца асобы, якія маглі быць апекунамі. Гэта, перш за ўсё, асобы, прызначаныя бацькам у завяшчанні. Калі бацька не ўказаў апекуна, то апякунскія абавязкі павінен быў выконваць старэйшы паўналетні брат. Калі не было брата, тады да апекі прызываўся дзядзька або другія блізкія сваякі **«по мечу»**. У тым выпадку, калі і іх не аказвалася, дапускалася прыцягненне ў якасці апекуноў асоб па жаночай лініі (**«по кудели»**).

Арт. 4. Артыкул вызначае правы і абавязкі апекуноў. У прысутнасці зазначаных у законе асоб апякун павінен быў скласці вопіс маёмасці падапечнага. Затым вопіс рэгістраваўся ў земскай кнізе, выпіска з якой выдавалася на рукі апекуну, пасля чаго ён мог прыступаць да выканання сваіх абавязкаў.

Арт. 5, 6. Ў артыкулах 5 і 6 замацоўвалася палажэнне, адпаведна якому падапечныя, дасягнуўшыя паўналецця, мелі права самі звяртацца з іскам у суд аб пакрыцці ўрону, нанесенаму іх маёмасці другімі асобамі, у тым ліку і самімі апекунамі. Пры гэтым патрабавалася захаванне аднаго важнага правіла — існец не павінен быў прапусціць тэрміны іскавай даўнасці.

Арт. 7. Артыкул забараняе судам разглядаць іскі аб запатрабаванні маёмасці падапечных да дасягнення імі паўналецця.

Арт. 8. Артыкул замацоўвае выключэнне з агульнага правіла, утрымліваемага ў артыкуле 7, і ўстанаўлівае выпадкі, калі непаўналетнія дзеці абавязаны былі праз сваіх прадстаўнікоў адказваць па іскавым патрабаванням: 1) калі маёнтак быў закладзены кім-небудзь з бацькоў; 2) калі бацька да сваёй смерці паручаўся ў якой-небудзь справе; 3) па спрэчках, звязаных са спадчынай бацькі; 4) па даўгах свайго бацькі.

Арт. 9. Устанаўлівае парадак кіравання сумеснай нерухомай маёмасцю неразделенымі братамі і замацоўвае іх правамоцтвы адносна гэтай маёмасці.

Арт. 10, 11. Апекунам забаранялася прадаваць, змяняць межы або якім-небудзь іншым спосабам вырашаць лёс даверанага ім маёнтка.

У адваротным выпадку дзеці, дасягнуўшы паўналецця, мелі права праз суд выпатрабаваць свае маёнткі, аднак ад іх патрабавалася не прапусціць пры гэтым тэрмін іскавай даўнасці і інш.

Арт. 12. Апекунам забаранялася пагашаць свае асабістыя даўгі за кошт маёнтка падапечных.

Арт. 13. Артыкул вызначае кола асоб (правапераемнікаў), якія абавязаны былі абараняць у судзе інтарэсы непаўналетніх дзяцей у выпадку смерці апекуна.

РАЗДЗЕЛ 7. АБ ЗАПІСАХ І ПРОДАЖАХ

У раздзеле ўтрымліваюцца ў асноўным нормы грамадзянска-працэсуальнага права. Маюць месца і нормы грамадзянскага права. Артыкулы падрабязна рэгламентуюць парадак афармлення здзелак з нерухомай маёмасцю, пазыковых абавязацельстваў, дагавораў куплі-продажу, дарэння, мены, закладу і інш. Вызначаюцца тэрміны іскавай даўнасці, гаворыцца аб форме здзелак, умовах іх сапраўднасці і г.д.

Арт. 1. Здзелкі з нерухомай маёмасцю заключаліся ў пісьмовай форме і абавязкова рэгістраваліся ў судовых актавых кнігах. У адрозненне ад Статута 1529 г., які рэгламентаваў права феадалаў свабодна распараджацца трэцяй часткай нерухомасці (раздз. 1, арт. 15), Статут 1566 г. замацаваў норму аб неабмежаваным распараджэнні землеўладаннямі. Упершыню гэта норма была прынята Берасцейскім соймам у чэрвені 1566 г. Яна сведчыла аб павелічэнні правоў саслоўя шляхты.

Арт. 2. Новы артыкул, які звязаны з узнікненнем земскіх судоў. Закон патрабуе здзелкі з нерухомасцю абавязкова рэгістраваць у земскіх судах. Запісы ж, якія былі зроблены ў замкавых судах, павінны пераносіцца на працягу года ў кнігі земскіх судоў.

Арт. 3, 4. Рэгламентуецца парадак продажу або залогу маёнтка.

Арт. 5. Новы артыкул, у якім гаворыцца аб праве кожнага феадала куплены або выслужаны маёнтак прадаць, дараваць, завяшчаць любой асобе, аднак пры ўмове абавязковага аб'яўлення аб гэтым князю ці земскаму суду і запісу ў судовых кнігах.

Арт. 6. У друкаваным выданні Статута 1855 г. адсутнічае.

Арт. 7. Артыкул забараняе рабіць завяшчальныя запісы адносна маёмасці, якой чалавек не валодае, аднак спадзяецца, што яна яму прыбудзе.

Арт. 8. Гаворыцца аб выпадку паўторнага распараджэння маёмасцю. Замацоўваецца законнасць першага запісу адносна распараджэння маёмасцю на выпадак смерці.

Арт. 9. Норма дапаўняе папярэдні артыкул: добраахвотны запіс рухомай маёмасці або пэўнай сумы грошай на карысць іншай асобы застаецца ў законнай моцы.

Арт. 10. Рэгламентуецца парадак і чарговасць спагнання доўгу з нерухомай маёмасці, а таксама тэрмін іскавай даўнасці па гэтых справах.

Арт. 11. Паўтараецца артыкул аб парадку прад'яўлення іску ў выпадку сумеснага валодання маёнткам.

Арт. 12. Упершыню вызначаецца парадак і чарговасць спагнання доўгу з закладзенай маёмасці.

Арт. 13. Гаворыцца аб парадку разгляду спраў аб закладзенай маёмасці ў выпадку яе перазаклада іншаму залогатрымальніку на большую суму грошай.

Арт. 14, 15. Артыкул 5 адпаведнага раздзела Статута 1529 г. падзелены на два асобныя артыкулы, у якіх гаворыцца аб тым, што іскавая даўнасць не пашыраецца на заклад. Рэгламентуецца парадак вяртання атрыманай пад заклад сумы грошай і парадак увядзення ва ўладанне ўласным маёнткам пры наступленні абумоўленага дагаворам тэрміну.

Арт. 16. Як у папярэднім Статуце, рэгламентуецца канчатковы тэрмін разгляду спраў аб закладзе пад пагрозай страты права на іск.

Арт. 17. Новы артыкул, які вызначае парадак афармлення права ўласнасці на рухомую рэч у выпадку яе закладу на пэўны тэрмін пад умовай страты.

Арт. 18. Замацоўваецца палажэнне, адносна якога сваякі мелі права выкупу закладзенага маёнтка пры неплацёжаздольнасці ўласніка. Толькі пасля таго, як на працягу года сваякі не змаглі выкупіць нерухомасць, яна заставалася залогатрымальніку.

Арт. 19. Упершыню вызначаюцца крымінальныя санкцыі за безпадстаўнае адняцце закладзенага маёнтка з залежнымі людзьмі.

Арт. 20, 21. Новыя артыкулы, якія рэгламентуюць парадак закладу рухомай маёмасці і прычыны страты права ўласнасці на яе. У асобную норму вылучаны заклад каня або вала з вызначэннем адказнасці за іх гібель.

Арт. 22, 23. Новыя палажэнні, якімі вызначаюцца падставы адказнасці пры знішчэнні закладзеных (або зберагаемых) рэчаў. Вызначаецца парадак разгляду прэтэнзій адносна закладзенай маёмасці.

Арт. 24. Новы артыкул аб парадку доказвання выпадковага знішчэння пісьмова аформленых запісаў аб пазыковых абавязацельствах.

Арт. 25. Рэгламентуецца пісьмовая форма пазыковых абавязацельстваў на суму звыш дзесяці коп грошаў (капа — 60 грошаў).

Арт. 26. Упершыню гаворыцца аб пісьмовай форме, з абавязковай рэгістрацыяй у спецыяльных кнігах, дагавору пазыкі для гараджан.

РАЗДЗЕЛ 8. АБ ТЭСТАМЕНТАХ (ЗАВЯШЧАННЯХ)

Права на спадчыну ў старажытнасці рэгламентавалася звычаем. Спадчынныя нормы мы знаходзім у першых пісаных помніках права феадальнай Беларусі. Напрыклад, яны маюць месца ў дагаво-

ры 1229 г. паміж Смаленскім, Полацкім, Віцебскім княствамі з рыжскімі і нямецкімі купцамі. У заканадаўстве Вялікага княства Літоўскага XIV—XVI стст. нормы спадчыннага права атрымалі далейшае развіццё. Як самастойны інстытут грамадзянскага права яны вылучаны ў Статутах. У Статуце 1529 г. артыкулы, якія прысвечаны пытанням спадчыны, уключаны ў раздзелы 4 і 5. Упершыню ў Статуце 1566 г. з'явіўся асобны раздзел «Аб тэстаментах», хаця некаторыя нормы спадчыннага права размешчаны і ў іншых раздзелах.

Арт. 1. Норма мае даволі старажытнае паходжанне, аб чым сведчыць устойлівае кола асобаў, якія пазбаўлены права рабіць завяшчальныя запісы (арт. 14, раздз. 5 Статута 1529 г.).

Арт. 2. Рэгламентуецца парадак афармлення завяшчанняў духоўнымі і свецкімі асобамі.

Арт. 3. Паўтараюцца палажэнні аб асобах, якія не могуць быць сведкамі пры складанні завяшчанняў. Дадаткова гаворыцца аб парадку афармлення завяшчанняў у надзвычайных умовах (на вайне, у дарозе і інш.).

Арт. 4. Новы артыкул, які забараняе завяшчаць маёмасць халопу без папярэдняга афармлення вольнай.

Арт. 5. Упершыню рэгламентуецца парадак афармлення завяшчанняў людзьмі простага стану.

Арт. 6. Новы артыкул, які рэгламентуе падставы для прызнання завяшчанняў несапраўднымі.

Арт. 7. Упершыню пералічваюцца прычыны, на падставе якіх бацька мог пазбавіць дзяцей спадчыны. Пазней у Статуце 1588 г. гаварылася таксама і аб маці.

Арт. 8. Новая норма, у якой рэгламентуецца парадак афармлення завяшчанняў сляпым чалавекам.

РАЗДЗЕЛ 9. АБ ПРАВАХ ЗЕМСКІХ

Адным з галоўных правоў феадалаў з'яўлялася права на зямельную ўласнасць. Статут гарантуе гэта права і замацоўвае парадак судовай абароны права на нерухомасць.

Арт. 1. Амаль даслоўна паўтараецца тэкст артыкула 1 раздзела 8 Статута 1529 г. аб працэсуальным парадку абароны ад пасягальніцтва на зямельную ўласнасць.

Арт. 2. Рэгламентуюцца працэсуальныя тэрміны разгляду зямельных спрэчак, прычыны адтэрміноўкі іх разгляду, працэсуальныя гарантыі належнага разгляду справы і інш.

Арт. 3. Паўтараюцца палажэнні папярэдняга Статута аб тым, што сведкамі па зямельных спрэчках не павінны быць татары і яўрэі, а толькі хрысціяне — каталікі або праваслаўныя. Аднак прывілеям 1568 г. дазволена татарам выступаць сведкамі ў судах.

Арт. 4, 5. Паўтараюцца палажэнні аб парадку прадстаўлення сведак у судзе, прывядзенні іх да прысягі і аб штрафных санкцыях для тых бакоў, якія наўмысна зацягвалі справу і безпадстаўна давалі адвод сведкам.

Арт. 6. Упершыню рэгламентуецца асаблівы парадак доказу права ўласнасці на адрубныя землі.

Арт. 7. Замацоўваецца працэсуальны парадак і тэрміны разгляду зямельных спрэчак.

Арт. 8. Упершыню гаворыцца аб пэўных працэсуальных гарантыях справядлівага разгляду справы ў выпадку, калі ў зямельнай спрэчцы адным з бакоў з'яўляецца мясцовая службовая асоба. Закон забараняе прадстаўляць сведкамі асоб з гэтай жа мясцовай адміністрацыі.

Арт. 9. Паўтараецца норма аб адказнасці за пашкоджанне або знішчэнне межавых знакаў.

Арт. 10. Паўторна рэгламентуецца парадак сумеснага валодання ляснымі ўгоддзямі.

Арт. 11. У асноўным паўтараюцца палажэнні аб парадку ўстанаўлення межаў тых землеўладанняў, граніцай паміж якімі была рака. Вызначаецца больш павышаная адказнасць у выпадку наўмыснага змянення рэчышча ракі з мэтай павелічэння землеўладання.

Арт. 12. Больш падрабязна гаворыцца аб працэсуальным парадку абароны права зямельнай уласнасці (затапленне сенажацяў) у выпадку парушэння гэтага права шляхам пабудовы на рацэ млына.

Арт. 13, 14. У асноўным паўтараюцца нормы, якія абараняюць права ўласнасці на зямлю пры самавольным пасеве жыта або яго захопе. Маюць месца пэўныя адрозненні ад Статута 1529 г. Напрыклад, гаворыцца аб разглядзе такой спрэчкі ў земскім судзе, аб правядзенні следчых дзеянняў возным (а не віжам) і інш.

Арт. 15. Больш падрабязна гаворыцца аб працэсуальных дзеяннях судовага выканаўцы ў выпадку супраціўлення выкананню пастановы суда аб увядзенні ў валоданне нерухомай маёмасцю.

Арт. 16. Як і ў папярэднім Статуце, гаворыцца аб разглядзе зямельных спраў у гаспадарскім судзе або у судзе паноў-рады пры згодзе абодвух бакоў, а таксама аб парадку трымання спрэчнага маёнтку службовымі асобамі князя.

Арт. 17. У асноўным паўтараюцца палажэнні аб парадку валодання братамі (іншымі родзічамі) сумеснай маёмасцю, парадку падзела зямлі і іскавай даўнасці па гэтых спрэчках.

Арт. 18. Упершыню артыкул быў уведзены як дапаўненне да Статута 1529 г. У працэсе запрыгоньвання сялян абмяжоўваецца іх права ўласнасці на зямлю. Закон забараняе без згоды феадала-уладальніка купляць зямлю ў залежных людзей.

Арт. 19. Артыкул упершыню ўведзены як дапаўненне да Статута 1529 г. Ён сведчыць аб актыўным працэсе запрыгоньвання сялян.

Арт. 20. Новы артыкул у статутавым заканадаўстве, хаця палажэнні яго маюць вельмі старажытнае паходжанне. Гаворыцца аб тым, што палова знойдзенага на чужой зямлі скарбу перадаецца ўласніку зямлі, аднак пры наўмысным пошуку скарбу ён перадаецца гаспадару поўнасцю.

Арт. 21. Новы ў статутавым заканадаўстве артыкул, хаця парадак праезду іншаземных купцоў па тэрыторыі Беларусі рэгламентаваўся з самых старажытных часоў нормамі звычаёвага права, што ў далейшым знайшло адлюстраванне ў першых пісаных помніках права (напрыклад, у дагаворы 1229 г.). Развіцце гандлёвых адносін у Вялікім княстве Літоўскім патрабавала пэўных прававых гарантый захаванасці тавараў, якія перавозілі купцы. Заканадаўча замацоўваецца права ўласнасці купца на тавар, які быў вынесены з затануўшага карабля на чужы бераг.

Арт. 22. Абавязак утрымання дарог у належным стане вызначаўся звычаёвым правам, што пазней знайшло адлюстраванне ў Судзебніку 1468 г. Упершыню ў заканадаўстве вызначаюцца габарыты дарог і правілы дарожнага руху: хто першы (вершнік, воз парожні або з грузам) і ў якім выпадку павінен саступіць дарогу і інш. Гаворыцца таксама аб падсуднасці разгляду такіх спрэчак.

РАЗДЗЕЛ 10. АБ ЛОВАХ, АБ ПУШЧАХ І АБ ДРЭВЕ БОРТНЫМ

Старажытныя промыслы насельніцтва Беларусі — паляванне, рыбалоўства, бортніцтва — рэгламентаваліся нормамі звычаёвага права, якія пазней увайшлі ў першыя пісаныя законы Вялікага княства Літоўскага. Гэтыя нормы атрымалі развіццё ў граматах (прывілеях) дзяржавы. У Статуце 1529 г. адведзены цэлы раздзел прававым нормам адносна лясных промыслаў (раздз. 9). Палажэнні гэтага раздзела атрымалі далейшае развіццё ў Статуце 1566 г.

Арт. 1. Паўтораны палажэнні аб забароне палявання на чужой тэрыторыі пад пагрозай штрафу. Асоба, якую злавілі з рэчавымі доказамі — **«надъ звѣремъ убитымъ»**, лічылася злодзеем і каралася смерцю.

Арт. 2. Цэны на дзікіх жывел з цягам часу змяняліся. У адрозненне ад Статута 1529 г. павялічылася цана за аленя і лань з 3 грошаў на 6, за серну — з поўкапы на капу грошаў, за рысь — з рубля на 3 рублі грошаў.

Арт. 3. Паўтораны палажэнні аб парадку карыстання ўласнымі борцямі, азёрамі і сенажацямі, якія былі размешчаны ў чужых лясах. Вытокі сервітутнага права, якому прысвечаны гэты раздзел, маюць месца ў старажытным звычаёвым праве, з якім павінен быў лічыцца заканадаўца.

Арт. 4. У асноўным паўтараюцца палажэнні Статута 1529 г. Замацоўваюцца штрафныя санкцыі за лоўлю рыбы ў чужым возеры, за пакос чужой сенажаці.

Арт. 5. Рэгламентуецца парадак адняцця ляснога дабра і спагнання штрафу з асобы, якая яго брала самавольна ў чужым лесе.

Арт. 6. Паўтораны палажэнні аб сервітутах — праве карыстання ўласнымі борцямі ў чужым лесе, у тым ліку аб праве сялян аддаваць у пасаг сваім дочкам бортныя дрэвы. Артыкул дапоўнены жорсткай санкцыяй — смяротным пакараннем адносна залежнага насельніцтва за самавольную перадачу ў чужыя рукі бортных дрэваў.

Арт. 7. Рэгламентуецца крымінальная адказнасць за пашкоджанне або знішчэнне чужой маёмасці: млына, грэблі, рыбы ў возеры і інш. У адрозненне ад папярэдняга Статута не гаворыцца аб выплаце штрафа князю.

Арт. 8, 9. Артыкулы сведчаць аб заканадаўчай ахове жывельнага свету ад драпежніцкага знішчэння. У параўнанні са Статутам

1529 г. за знішчэнне сакалінага або лебядзінага гнязда штрафы паменшаны, адносна палявання на чужых баброў — засталіся папярэднімі.

Арт. 10—12. Рэгламентуецца крымінальная адказнасць за пашкоджанне чужых хмелішчаў і птушыных прынад. У параўнанні з папярэднім Статутам штрафы паменшаны.

Арт. 13. Больш падрабязная дыферэнцыяцыя мер пакарання з павышанымі штрафнымі санкцыямі за пашкоджанне бортнага дрэва.

Арт. 14. Рэгламентуецца адказнасць за крадзеж пчол. У дапаўненне да папярэдняга Статута гаворыцца аб павышанай адказнасці злачынцы, якога злавілі з рэчавымі доказамі.

Арт. 15. Падрабязна гаворыцца аб адказнасці за парубку чужога лесу.

Арт. 16. У асобны склад злачынства вылучаны садовы крадзеж (пладоў і дрэваў).

Арт. 17. Упершыню рэгламентуецца адказнасць за ўчыненне ляснога пажару. Гаворыцца аб тым, што лясныя пажары прычыняюць вялікую шкоду птушкам, пчолам і звярам, і таму пры належных доказах злачынца караецца «горлам». Норма мела важнае прыродаахоўчае значэнне.

РАЗДЗЕЛ 11. АБ ГВАЛТАХ І АБ ГАЛОЎШЧЫНАХ ШЛЯХЕЦКІХ

У раздзеле вызначаецца адказнасць за здзяйсненне цяжкіх крымінальных злачынстваў: наездаў, разбояў, забойстваў, згвалтаванняў, цялесных пашкоджанняў і інш. Акрамя крымінальных нормаў, у раздзеле значнае месца займаюць працэсуальныя нормы, якімі рэгламентуецца парадак расследавання злачынстваў, умовы пошуку і прад'яўлення неабходных доказаў па справах і г.д. Асаблівая ўвага надаецца інстытуту неабходнай абароны, памерам і парадку спагнання галоўшчыны за забойства асобы шляхецкага стану.

Арт. 1. Наезд (або яго разнавіднасць — наход) з'яўляўся адным з цяжкіх крымінальных злачынстваў, за здзяйсненне якога рэгламенталася суровае пакаранне, аж да смяротнай кары. Наезд уяўляў сабой конны напад (наход — пешы напад) на феадальнае ўладанне, спалучаны з гвалтам (часам забойствам), пашкоджаннем або захопам маёмасці. Упершыню склад гэтага злачынства вызнача-

ны Судзебнікам 1468 г., аднак санкцыя не прадугледжвала пэўнага пакарання, гаварылася толькі, што вялікі князь з радай будуць судзіць злачынцу. Пазней у шэрагу артыкулаў раздзела 7 Статута 1529 г. рэгламентавалася даволі суровае пакаранне за наезд.

Арт. 2. Больш падрабязна, чым у першым Статуце, вызначаецца парадак доказу факту наезда, гаворыцца аб відах доказаў і мерах пакарання ў залежнасці ад наступстваў злачынства і іншых абставін.

Арт. 3. Упершыню ў асобны склад злачынства вылучаны наход на царкву. Пакаранне вызначалася ў асноўным па аналогіі з наездам — **«яко вышей о кгвалтовникахъ описано»**.

Арт. 4. Больш падрабязна рэгламентуецца парадак спагнання галоўшчыны і панесенай ад разбойнага нападу шкоды з маёмасці забойцы, які ўцёк за межы дзяржавы. Як і раней, забойства такой асобы не цягнула пакарання.

Арт. 5. Першая частка артыкула амаль даслоўна паўтарае артыкул 30 раздзела 7 Статута 1529 г. аб укрывальніцтве злачынцаў, пакаранне за якое залежала ад цяжкасці злачынства і катэгорыі злачынцаў. Так, асобы, што хавалі злачынцаў, а таксама тыя, хто **«речей злодейскихъ вѣдомо пожывалъ»** (закон не удакладняў, якіх менавіта «речей» і што азначае «**пожывалъ**»), караліся смерцю, як і сам злачынца.

Новыя палажэнні артыкула гаварылі аб праве пацярпеўшых шукаць злачынцу шляхам вывешвання ў людных месцах пастаноў аб асобах злачынцаў і аб аб'яўленні іх па-за законам.

Арт. 6, 7. Стан неабходнай абароны, добра вядомы Статуту 1529 г., з'яўляўся падставай для выключэння злачыннага характара дзеяння. Закон лічыць правамернай абарону не толькі гаспадаром свайго домаўладання, але і яго госцем; не гаворыць аб суразмернасці абароны характару і небяспецы злачыннага замаху, аднак рэгламентуе некаторыя працэсульныя асаблівасці расследавання такіх спраў, якія з'яўляюцца падставамі правамернасці неабходнай абароны. Так, ён патрабуе неадкладнага паведамлення бліжэйшым суседзям пра забойства нападаючай асобы, вызначае парадак пацвярджэння стану неабходнай абароны.

Арт. 8. Паўтараюцца палажэнні артыкула 6 раздзела 7 Статута 1529 г. аб згвалтаванні жанчын. Дапаўняльна да смяротнай кары ўводзіцца штраф адпаведна сацыяльнаму стану пацярпеўшай.

Арт. 9. Новы артыкул, які абараняе гонар жанчыны. У выпадку выкрадання жанчыны без яе згоды з мэтай узяцця за жонку злачынца караўся смерцю, а трэцяя частка яго маёмасці ішла ў якасці кампенсацыі пацярпеўшай. Акрамя таго, спаганяліся і іншыя страты.

Арт. 10. Новы артыкул, якім забойства жонкі мужам ці мужа жонкай залічвалася да абцяжарваючых віну абставін і пры належных доказах цягнула смяротнае пакаранне.

Арт. 11. Для наяўнасці такога складу злачынства, як **«похвалка»**, дастаткова было выяўленне злачыннай волі ў форме пагрозы. У параўнанні з папярэднім Статутам закон больш увагі надае працэсуальным асаблівасцям доказаў такіх злачынстваў, адрознівае **«похвалку»**, якую выказаў **«оселый»** чалавек і **«не оселый»**, і інш.

Арт. 12. Першая спроба рэгламентацыі меры пакарання ў залежнасці ад ступені ўдзелу ў злачынстве зроблена ў артыкуле 8 раздзела 7 Статута 1529 г., дзе гаварылася аб аднолькавай адказнасці ўсіх саўдзельнікаў-шляхціцаў за забойства, аднак з прадугледжваннем кары для аднаго злачынцы, якога пацярпеўшы бок выбіраў паводле прынцыпу: за адно забойства — адно смяротнае пакаранне. Новым было палажэнне, якім забаранялася караць смерцю больш сямі простых людзей за забойства шляхціца ці шляхцянкі. Упершыню гаварылася аб турмах (перш за ўсё земляных — **«вкопаны мѣти глубоко шесть сажонъ у земли»**) і аб пэўным рэжыму ўтрымання зняволеных.

Арт. 13. Параўнальна з папярэднім Статутам павышана адказнасць за цялесныя пашкоджанні ў залежнасці ад іх цяжкасці. Так, упершыню за самыя цяжкія цялесныя пашкоджанні рэгламентавалася выплата галоўшчыны як за забойства, прычым за жанчын-шляхцянак у двайным памеры (**«совито»**).

Арт. 14. Новы ў заканадаўстве артыкул, якім вызначаўся парадак пацвярджэння шляхецкага стану.

Арт. 15. Яркі прыклад класавага падыходу да вызначэння меры пакарання. Мешчанін за цяжкія цялесныя пашкоджанні мог быць пакараны па прынцыпу «вока за вока, зуб за зуб» або смерцю. Аднак у выпадку, калі гараджанін займаў пасаду бурмістра, ён караўся толькі штрафам.

Арт. 16, 17. Злачынствам з абцяжарваючымі віну абставінамі лічылася забойства блізкіх родзічаў. Папярэдні Статут толькі вызначаў, што забойцы бацькоў падлягалі смяротнай кары і ганьбаванню

(арт. 14, разд. 7). Услед за рымскім правам Статут 1566 г. зацвердзіў кваліфікаваную і ганебную форму смяротнай кары для забойцаў і іх памагатых. Упершыню гаварылася аб турэмным зняволенні на адзін год і шэсць тыдняў і царкоўным пакаянні для бацькоў, якія забілі сваіх дарослых дзяцей.

Артыкул аб забойстве брата ці сястры з мэтай атрымання спадчыны паўтарае папярэдняе заканадаўства з рэгламентацыяй смяротнага пакарання і дапаўняў, што гэта адносіцца і да забойства шурына або іншага «далекого въ роду» чалавека.

Арт. 18. Новая норма аб адказнасці слугі за забойства або параненне свайго пана. Нават падняцце зброі супраць пана цягнула адсячэнне рукі.

Арт. 19. Больш дакладна выкладзена норма аб вызваленні ад адказнасці асобы, якая знаходзілася ў стане неабходнай абароны пры разбойным нападзе на дарозе.

Арт. 20. Як і ў папярэднім Статуце, гаворыцца аб адказнасці гаспадара дамаўладання за злачынства, якое зроблена на падуладнай яму тэрыторыі ў адносінах да іншай асобы і аб праве гаспадара шукаць злачынцу і спаганяць страты.

Арт. 21—23. Паўтараюца нормы аб адказнасці за наезд на маёнтак і сяло, «кгвалтъ посполитый сусѣдскій», разбой на дарозе.

Арт. 24, 25. Новыя артыкулы, якія рэгламентуюць парадак спагнання галоўшчыны братамі за забойства бацькі ці брата, а таксама ў некаторых выпадках — сёстрамі ці іншымі родзічамі.

Арт. 26. Паўтараюцца палажэнні аб парадку спагнання навязкі за цялесныя пашкоджанні двух асоб у выпадку іх бойкі і немагчымасці вызначыць вінаватага. Артыкул дапоўнены палажэннем аб парадку спагнання галоўшчыны ў выпадку смерці абодвух. Рашэнне суда магло быць вырашана шляхам жэрабя.

Арт. 27. Больш падрабязна, у параўнанні з папярэднім Статутам, гаворыцца аб сварцы ў вячэрні час, калі немагчыма вызначыць вінаватага ў прычыненні ран або смерці. Адказнасць ускладалася на таго, хто ў памяшканні патушыў свечку перад пачаткам сваркі ці падчас бойкі. Дапоўнена палажэннем, што пасля адбыцця пакарання асуджаны мае права шукаць сапраўды вінаватага.

Арт. 28. Юрыдычна больш дакладна выкладзены артыкул аб адказнасці за ненаўмыснае прычыненне ранення. Новае палажэнне тычыцца разгляду такіх спраў па аналогіі з папярэднім артыкулам.

Арт. 29. Далейшае развіццё атрымала норма, якой прызнаецца стан неабходнай абароны і вызваляецца ад адказнасці слуга, які забіў ці параніў каго-небудзь пры абароне свайго пана. Адказнасць спадала на пана.

Арт. 30. Больш падрабязней гаворыцца пра парадак адказнасці за злачынства чыйго-небудзь слугі.

Арт. 31. Упершыню ў заканадаўстве рэгламентуецца парадак расследавання спраў аб забойстве чалавека **«перехождчаго або безплеменнаго»**. Цяжкасць разгляду такіх спраў пазней у Статуце 1588 г. прымусіла заканадаўцаў больш увагі надаць гэтай норме: з улікам судовай практыкі былі дэталізаваны ранейшыя палажэнні і ўведзены новыя.

Арт. 32. Рэгламентуе тэрмін даўнасці прыцягнення да крымінальнай адказнасці. У адрозненне ад адпаведнага артыкула Статута 1529 г., дзе гаварылася аб трох і дзесяці гадах, замацоўваецца толькі трохгадовы тэрмін.

Арт. 33. У сувязі з заканадаўчай рэгламентацыяй статуса шляхты і актыўнай абаронай асобы шляхціца вызначаецца права памілавання злачынцы-шляхціца па просьбе **«знакомитыхъ»** асоб, але агаворваецца, што такі чалавек траціць гонар і **«не маеть большей привильевъ шляхецскихъ уживати»**.

Арт. 34. Паўтараецца норма, якой робіцца спроба адмяжаваць забойства ад цяжкіх цялесных пашкоджанняў, якія мелі наступствам смерць пацярпеўшага.

Арт. 35. Упершыню асобнай нормай прадугледжваецца адказнасць гаспадара дома за бяспеку сваіх гасцей (**«званыхъ яко и незваныхъ»**), а таксама за здзейсненыя ў адносінах да іх злачынствы. Вызначаецца парадак доказу віны па такіх справах.

РАЗДЗЕЛ 12. АБ ГАЛОЎШЧЫНАХ І НАВЯЗКАХ ПРОСТЫХ ЛЮДЗЕЙ

Раздзел прысвечаны, ў асноўным, такім відам маёмасных спагнанняў, як галоўшчына і навязка, якія прызначаліся ў якасці як асноўных, так і дапаўняльных пакаранняў і спаганяліся на карысць сваякоў пацярпеўшых. Упершыню асобны раздзел, прысвечаны такім відам пакарання, з'явіўся ў Статуце 1529 г. Там жа былі артыку-

лы, якія рэгламентавалі становішча феадальна-залежнага насельніцтва.

Арт. 1. Вызначаюць памер галоўшчыны людзей простага стану, некаторых службовых асоб і рамеснікаў. У параўнанні з папярэднім Статутам памер крымінальных штрафаў павялічыўся.

Арт. 2. Рэгламентуюцца памеры галоўшчыны і навязкі цівунам, ключнікам, войтам, старцам і іншым сельскім службовым асобам. Цікавым з'яўляецца тое, што ў артыкуле гаворыцца аб магчымасці знаходжання на такіх пасадах нявольніка, якому памер галоўшчыны скарачаўся напалову, а навязкі — у тры разы. У выпадку, калі пасаду займаў шляхціц, галоўшчына прызначалася адпаведна яго шляхецкага стану.

Арт. 3. Асобным артыкулам рэгламентуюцца галоўшчыны і навязкі рамеснікам, прычым вызначаецца іх розны памер (вышэйшы і ніжэйшы) адпаведна двум катэгорыям, на якія падзяляюцца рамеснікі. Да першай, больш важнай катэгорыі, належылі залатары, арганісты, пушкары, маляры, сакольнікі, краўцы і інш., да другой — дойліды, кавалі, ганчары, муляры, шаўцы і г.д. Адзначаецца, што тым рамеснікам, якія не ўказаны ў артыкуле, галоўшчына павінна прызначацца як дойліду (г.зн. адпаведна другой, ніжэйшай катэгорыі). Жонкам рамеснікаў галоўшчына і навязка прызначаліся ў двайным памеры.

Арт. 4—6. Зафіксаваны некаторыя абмежаванні і ў адносінах да яўрэяў. Вызначана, якую вопратку яны маглі насіць. Забаранялася нехрысціянам трымаць у няволі хрысціян. Памер крымінальных штрафаў у адносінах да татар залежаў ад іх службовага становішча. Татары, якія мелі нерухомасць і неслі ваенную службу, прыроўніваліся да шляхты.

Арт. 7. Забараняе караць вольных людзей пераўтварэннем іх у вечных нявольнікаў. Павялічваецца памер адпрацоўкі наступстваў злачынства.

Арт. 8, 9. Гаворыць аб тэрмінах і парадку выпатрабавання сялян-вотчычаў, якія адышлі ад свайго пана.

Арт. 10. Рэгламентуе парадак вышуку і звароту збеглай чэлядзі.

Арт. 11, 12. Сведчыць аб адмоўных адносінах заканадаўцы да становішча няволі. Вольны чалавек, які ў перыяд голаду прадаў сябе ў няволю (самапродаж), мог вярнуць сабе стан свабоды пасля

звароту адпаведнай сумы грошай. Калі гаспадар выгнаў з дому сваю чэлядзь нявольную ў перыяд голаду, яна станавілася вольнай.

Арт. 13. У параўнанні з папярэднім Статутам абмяжоўваюцца крыніцы папаўнення нявольнікаў, не гаворыцца аб такой крыніцы, як замена смяротнага пакарання на няволю.

Арт. 14. Рэгламентуе парадак пошуку і прадстаўлення ў суд слугі, які прычыніў шкоду пану і збег ад яго.

РАЗДЗЕЛ 13. АБ ГРАБЯЖАХ І НАВЯЗКАХ

Маёмасныя злачынствы ўпамінаюцца ў першых пісьмовых крыніцах права. Упершыню ў Статуце 1529 г. з'явіўся раздзел XII «**О грабежохъ и о навезкахъ**», палажэнні і артыкулы якога перапрацаваны і дапоўнены ў раздзеле 13 Статута 1566 г.

Артыкулы раздзела прысвечаны ў асноўным грабяжу — аднаму з відаў маёмасных злачынстваў. Тэрмін «**грабежъ**» заканадаўца выкарыстоўвае ў сэнсе завалодання чужой маёмасцю, пры гэтым адрознівае «**правный врядовый грабежъ**» — завалоданне маёмасцю на падставе судовага рашэння — ад злачыннага замаху на чужую маёмасць. Часам у аб'ектыўны бок злачыннага дзеяння ўключаецца і насілле над асобай, тым самым заканадаўца выразна не адрознівае грабеж ад разбою.

Статут вылучае некалькі складаў злачынства: грабеж статка жывёл, належачых прадстаўнікам саслоўя шляхты, грабеж залежных людзей (слуг), грабеж «**при костеле, на торгу або на поли**» і інш. Пры грабяжы хатняй жывёлы заканадаўца часцей за ўсё абмяжоўваецца выплатай навязкі: «**коня конемъ, вола воломъ, а корову коровою... навезавши маеть отдати**» (арт. 4, 6), аднак абавязковым элементам адказнасці з'яўляецца вяртанне захопленай маёмасці (або яе кошту) і кампенсацыя шкоды. У некаторых выпадках прадугледжваецца выплата штрафу за насілле: «**кгвалтъ заплатити дванадцать рублей грошей**» (арт. 2). У сувязі з кампенсацыяй прычыненай шкоды Статут рэгламентуе кошт хатняй жывёлы, птушак, збожжа (арт. 7—12), што стварала палёгку суду пры вызначэнні памеру кампенсацыі шкоды. У параўнанні з папярэднім Статутам цана на хатнюю жывёлу ўзрасла, на птушак — засталася ў асноўным на тым жа ўзроўні. Упершыню закон рэгламентаваў і кошт збожжа (арт. 11). Асобнымі артыкуламі прадугледжваецца адказнасць за нанясенне фізічнай шкоды

чалавеку ў выпадку нацкоўвання на яго сабакі, а таксама за прычыненне якой-небудзь шкоды хатняй жывёлай (арт. 13, 14).

Арт. 1. У параўнанні са Статутам 1529 г. палажэнні артыкула набылі больш абагулены, юрыдычны характар, штраф за грабеж коней паменшыўся, прычым прызначаецца ён не толькі ў выпадку, калі злачынец коней «**уморилъ**», але і «**охромилъ**». Аб сялянскіх конях у дадзеным артыкуле ўжо не гаворыцца.

Арт. 2. Як і ў папарэднім Статуце, забараняецца захоп чужога табуна пры патраве. Аднак, магчыма ў сувязі са шматлікасцю такіх правапарушэнняў і складанасцю разгляду спраў у судзе, больш падрабязна гаворыцца аб парадку забеспячэння доказаў аб патраве (асведчанне людзьмі «**добрыми сторонними**» самога табуна на патраве і колькасці патравы). Акрамя таго, гаворыцца, што гэта не тычыцца простых коней, валоў, кароў, свіней, гусей, якія могуць па звычаёваму праву ўтрымлівацца пацярпеўшым да разгляду справы на копным судзе; рэгламентуецца перыяд, калі кожнае «**быдло**» можа вольна пасвіцца без пастуха; вызначаецца тэрмін іскавай даўнасці па такіх справах — да свята «**Божъего нароженья**».

Арт. 3. Паўтараюцца палажэнні папярэдняга Статута аб пакаранні за захоп шляхецкіх коней «**при костелѣ на торгу або на поли**». У якасці санкцыі прызначаецца кампенсацыя прычыненай шкоды і навязка, прычым не гаворыцца, як у папярэднім Статуце, аб канкрэтнай суме — «дванадцать рублёў грошай як за раны».

Арт. 4. Даслоўна пададзены артыкул 4 раздзела XII Статута 1529 г. з патрабаваннем вызвалення княжацкіх, панскіх і шляхецкіх коней з бяспраўнага затрымання (грабяжу) пад пагрозай наступнай навязкі: вяртання не толькі захопленага каня, але і дапаўняльна каня правапарушальніка.

Арт. 5. Амаль даслоўна паўтараюцца палажэнні артыкула 7 раздзела XII Статута 1529 г. аб пошуку збеглых нявольных людзей (чэлядзі нявольнай). У два разы павялічваецца кампенсацыя за кармленне нявольніка ў перыяд яго знаходжання ў іншай асобы.

Арт. 6. З адпаведнымі дапаўненнямі, у некалькі іншай рэдакцыі падаецца артыкул 5 раздзела XII папярэдняга Статута, прычым павялічваецца штраф за грабеж шляхціцам чужых людзей. Артыкул дапоўнены новым складам злачынства — грабяжом простых людзей («**А мужыкъ мужыка пограбилъ**»).

Арт. 7, 8. Упершыню вызначаецца кошт рабочых коней, а таксама кошт буйной і дробнай хатняй жывёлы.

Арт. 9, 10. Як і ў папярэднім Статуце, вызначаецца кошт дамовых і паляўнічых птушак, які ў старажытны перыяд рэгламентаваўся звычаёвым правам. Паляванне з дапамогай прыручаных і вымуштраваных драпежных птушак было адной з улюбёных забаў феадалаў. Кошт гэтых птушак быў даволі высокім і з цягам часу змяняўся.

Арт. 11. Новы артыкул, якім вызначаецца кошт хлебных злакаў.

Арт. 12. Упершыню артыкул аб кошце паляўнічых сабак, якія з'яўляліся неабходнай прыналежнасцю паляўнічага промыслу, з'явіўся у Статуце 1529 г. У асноўным кошт іх не змяніўся, аднак пералік назваў паляўнічых сабак менш.

Арт. 13. Адказнасць за нанясенне фізічнай шкоды чалавеку шляхам нацкоўвання на яго сабакі ўпершыню вылучана ў самастойны склад злачынства Статутам 1529 г., прычым прадугледжвалася матэрыяльная адказнасць пацярпелага за забойства сабакі ў выпадку, калі непасрэднай неабходнасці ў гэтым не было (калі ён «**пса умысльнѣ а не отъ руки забилъ**»). У дадзеным артыкуле ўдакладняецца, што наўмыснае забойства сабакі караецца штрафам адпаведна папярэдняму артыкулу, за выключэннем забойства «**отъ руки кіемъ або якою бронею**».

Арт. 14. Адказнасць за учыненую хатняй жывёлай шкоду ўпершыню вызначана папярэднім Статутам. Артыкул толькі ўдакладняе, што матэрыяльная адказнасць наступае, калі гаспадар не жадаў такога «**быдляти стеречи а пса на привези мѣти**», а таксама пры наяўнасці належных доказаў прычыненай шкоды.

РАЗДЗЕЛ 14. АБ КРАДЗЯЖУ, ЗДЗЕЙСНЕНЫМ ЛЮДЗЬМІ РОЗНАГА СТАНУ

Артыкулы раздзела накіраваны ў асноўным на абарону феадальнай уласнасці ад такога віда злачынства, як крадзеж маёмасці. Галоўная ўвага надаецца працэсуальным нормам, якія рэгламентуюць парадак прыцягнення да адказнасці злодзея. Яны грунтуюцца на звычаёвым праве і папярэднім заканадаўстве дзяржавы — граматах, Судзебніку 1468 г. Упершыню цэлы раздзел «О злодзействе» з'явіўся ў Статуце 1529 г.

Арт. 1. Затрыманага з крадзенымі рэчамі залежнага чалавека закон патрабуе адвесці спачатку да яго пана, а калі той адмовіцца

судзіць, справа перадаецца ў мясцовы суд. Рэгламентуецца таксама парадак спагнання страт ад крадзяжу ў выпадку ўцёкаў злодзея.

Арт. 2. Новы артыкул, які рэгламентуе парадак абвінавачвання злодзея, калі ён быў злоўлены на гарачым учынку або з крадзенымі рэчамі. Закон спрабуе працэсуальнымі сродкамі забяспечыць асобу ад безпадстаўнага абвінавачвання ў злачынстве. Адно з самых прагрэсіўных палажэнняў Статута гаворыць аб тым, што суд павінен у сумніцельных выпадках схіляцца да вызвалення абвінавачанага.

Арт. 3. З мэтай перасцярогі магчымай куплі крадзеных рэчаў закон рэгламентуе прысутнасць сведкаў (барышнікаў) пры куплі хатняй жывёлы і іншай маёмасці.

Арт. 4. Крадзеж быў адным з найбольш пашыраных і даволі жорстка каральных відаў злачынства, аб чым сведчаць самыя старажытныя помнікі права. Заканадаўства Вялікага княства Літоўскага паступова абмяжоўвае пакаранне смерцю за крадзеж на падставе кошта крадзенай маёмасці. Калі паводле Судзебніка 1468 г. смяротная кара рэгламентавалася за крадзеж маёмасці на суму звыш паўкапы (трыццаці) грошаў, то ў дадзеным артыкуле гаворыцца аб палове рубля грошаў, а за меншую суму крадзяжу ў якасці меры пакарання належала лупцаваць дубцамі каля ганебнага слупа. У выпадку ж рэцыдыва, калі злодзея злавілі з доказамі злачынства, прадугледжвалася смяротнае пакаранне.

Арт. 5. Рэчавыя доказы (**«лицо»**) со старажытных часоў лічыліся самымі пераканаўчымі, асабліва па справах аб крадзяжу маёмасці. Новы артыкул рэгламентуе парадак правядзення вобыску, пошуку і сведчання рэчавых доказаў. Перш за ўсё закон патрабаваў прысутнасці познага і **«людей посторонныхъ вѣры годныхъ маючи»** г.зн. панятых.

Арт. 6. **«Гоненье следомъ»** было вядома яшчэ Рускай Праўдзе. Пошук злодзея па яго слядах ажыццяўляўся па звычаёваму, т.зв. копнаму праву. Увядзенне ў Статут нормы аб копным судзе сведчыць аб тым, што заканадаўца спрабуе ўвесці яго дзейнасць у межы закона.

Арт. 7. У адносінах да крадзяжу, які быў здзейснены шляхціцам, закон рэгламентуе асаблівы парадак доказу як гарантыю супраць неабгрунтаванага абвінавачвання. Тры артыкулы папярэдняга Статута аб'яднаны ў адзін.

Арт. 8. Упершыню у законе гаворыцца аб узросце крымінальнай адказнасці. Асобам, якія здзейснілі злачынства ва узросце да

14 гадоў, нават калі іх злавілі з рэчавымі доказамі, «**не маеть быти поличоно за злодѣйство**», аднак іх бацькі павінны былі кампенсаваць шкоду. Толькі ў выпадку рэцыдыву суд меў права пакараць злачынцу.

Арт. 9. Упершыню закон упамінае так званыя чорныя кнігі, у якіх запісваліся абвінавачванні ў крадзяжу.

Арт. 10. Як і ў папярэднім Статуце, вызначаецца адказнасць (пакрыццё ўсіх страт ад злачынства) за хаванне злодзеяў і патуранне ім.

Арт. 11. Адпаведна ранейшаму заканадаўству рэгламентуецца павышаная адказнасць за крадзеж маёмасці з месцаў сховішчаў маёмасці — свірна або клеці.

Арт. 12. Рэгламентуюцца дапаўняльныя гарантыі для асоб, якія раней не абвінавачваліся ў злачынстве, і вызначаецца парадак расследавання спраў у выпадку, калі былі знойдзены ў доме рэчавыя доказы.

Арт. 13. Прынцып індывідуальнай адказнасці асобы за здзейсненае злачынства быў замацаваны ў заканадаўчых актах XV ст. (грамата 1447 г., Судзебнік 1468 г.). Усе Статуты Вялікага княства Літоўскага дэкларавалі асабістую адказнасць злачынцы, а не яго сям'і (у выпадку, калі члены сям'і не мелі дачынення да злачынства).

Арт. 14. Простага чалавека пры абвінавачванні ў крадзяжы маглі аддаць на катаванне з мэтай дабіцца прызнання, аднак калі ён раней лічыўся прыстойнай асобай, катаваць яго можна было толькі аднойчы. Падазронага чалавека можна было катаваць тры разы на дзень, аднак без калецтва.

Арт. 16. Саўдзельнікі разбою і крадзяжу караліся як і непасрэдныя выканаўцы. У параўнанні з папярэднім Статутам замацоўваюцца больш значныя гарантыі супраць безпадстаўнага абвінавачвання ў злачынстве.

Арт. 17, 18. У выпадку, калі шляхціц абвінаваціў простага чалавека ў злачынстве без дастатковых доказаў, падазроны меў пераважнае права на прынясенне ачышчальнай прысягі. Пры паўторным абвінавачванні падазроны караўся як злодзей (новае палажэнне).

У адносінах да абвінавачвання шляхціца закон быў вельмі мяккі: нават за «**причиною слушною**» толькі за чацвёртым разам ён мог быць пакараны адпаведна сваёй віны і ўчынку.

Арт. 19. Забойства злодзея на так званым гарачым учынку дазвалялася яшчэ Рускай Праўдай. Каб пазбегнуць самасуду над злодзеем, Статут 1529 г. вызначыў парадак засведчання законнасці яго забойства або нанясення ран. У дадзеным артыкуле больш падрабязна гаворыцца аб гэтым. Дапаўняльна рэгламентуецца тэрмін утрымання злодзея ва ўласным доме. Парушэнне тэрміна або самавольнае катаванне вяло да крымінальнага штрафа.

Арт. 20. Паўтараецца артыкул аб павышанай і асаблівай адказнасці (адразанне вушэй або смяротная кара) за крадзеж, які быў здзейснены на вялікакняжацкім двары.

Арт. 21. Асобы, дзейнасць якіх не знаходзілася ў прычыннай сувязі са злачынным вынікам, хаця яны ведалі аб злачынстве, як правіла, не караліся, аднак сям'я злодзея павінна была пакрыць шкоду (нават шляхам выдачы ў няволю на адпрацоўку) пры ўмове карыстання крадзенай маёмасцю.

Арт. 22. Са старажытных часоў крадзеж лічыўся цяжкім злачынствам і жорстка караўся, прычым пры наяўнасці рэчавых доказаў, як правіла, смерцю. Заканадаўства Вялікага княства Літоўскага паступова абмяжоўвае прымяненне смяротнай кары на падставе пэўнага кошта крадзенай маёмасці, аднак гэта не тычылася «важных рэчаў», аб якіх гаворыцца ў артыкуле — срэбра, коней добрых і інш. Яны вярталіся ўладальніку, а злодзей караўся павешаннем.

Арт. 23. Такая форма датычнасці да злачынства, як укрывальніцтва злачынцаў, каралася, як правіла, штрафам. У артыкуле гаворыцца аб абавязку гаспадара дому шукаць і прад'яўляць у суд тых злачынцаў, якім ён даваў прытулак.

Арт. 24. Як і ў папярэднім Статуце, прысваенне прыблуднай хатняй жывёлы (блудзяг) прыроўнівалася да крадзяжу.

Арт. 25. Упершыню рэгламентуюцца спецыяльныя правілы даказвання, а таксама падсуднасць і адказнасць пры крадзяжы збожжа і сена з лугоў.

Арт. 26. Упершыню ўводзіцца ў заканадаўства новы склад злачынства — крадзеж рыбы з чужога вадаёма.

Арт. 27. Новы артыкул засцерагае ад утайвання маёмасці, якая знойдзена падчас пажару ці караблекрушэння, пад пагрозай выплаты чатырохкратнага кошта маёмасці і абвінавачвання ў крадзяжы.

Арт. 28. Пры прыватным абвінавачванні ўпершыню гаворыцца аб працэсуальных сродках як умовах дысцыплінаванасці ўдзельнікаў працэсу (у дадзеным артыкуле істца).

Арт. 29. Артыкул сведчыць аб паступовым запрыгоньванні простага насельніцтва. Пад пагрозай штрафу забараняецца выкраданне вотчынных людзей і чэлядзінцаў.

Арт. 30. Новы артыкул, у якім гаворыцца аб працэсуальным парадку абвінавачвання ў цяжкіх злачынствах, за якія закон прадугледжвае смяротнае пакаранне. Заканадаўца спрабуе прадугледзець розныя выпадкі абвінавачвання ў злачынстве. Безпадстаўнае абвінавачванне ў дзяржаўным злачынстве, як правіла, не цягнула адказнасці той асобы, якая высунула абвінавачванне.

3.7. ДА ДАДАТКА СТАТУТА

Шматлікія нормы і палажэнні Статута 1566 г., пры параўнанні іх з папярэднім Статутам 1529 г., сведчаць аб прагрэсіўным накірунку развіцця заканадаўства Вялікага княства Літоўскага. Заканадаўца нават палічыў неабходным змясціць у якасці дадатка да Статута 1566 г. узоры найбольш патрэбных, на яго погляд, юрыдычных дакументаў: дагавору дарэння мужам жонцы рухомых рэчаў; дагавору мены шляхецкай маёмасці; дагавору валодання сямейнай маёмасцю ў выпадку смерці мужа (жонкі) да моманта смерці жонкі (мужа); завяшчальнага запісу жонцы на права валодання маёмасцю з мэтай выплаты з той маёмасці пэўнай сумы доўгу; дагавору дарэння маці ўласным дзецям маёмасці і інш.

Барбара Радзівілл

Icones Familiae Ducalis Radivilianae ex originalibus in Janzophylacio ordinationis desumptae. Petropoli: Denio veteribus tabulis aencis axpressae cura I. Iversenii, 1875. 29 l.

Частка 4

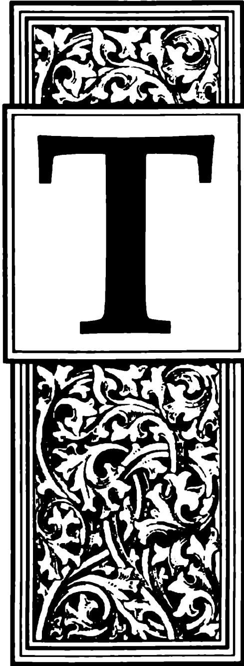

Тлумачальны слоўнік

АБАРОНА ЗЕМСКАЯ, абарона дзяржавы, яе зямель у выпадку нападу. У старажытнасці абавязак абараняць сваю бацькаўшчыну ўскладаўся на ўсіх мужчын, якія былі здольныя насіць зброю. Так, у грамаце вялікага князя Ягайлы 1387 г. было запісана, што пры ўзнікненні неабходнасці бараніць сваю зямлю будзе склікацца ўсенароднае апалчэнне, якое па-народнаму называецца пагоняй і тады «павінны збірацца ня толькі рыцары, але і кожны мужчына, якога б ён не быў паходжання або стану, толькі б быў здольны насіць зброю». З развіццём дзяржавы, удасканальваннем ваеннай тэхнікі воінская павіннасць стала абавязковай для баяр-шляхты, якія мелі зямельныя ўладанні, а таксама для часткі мяшчан і сялян. Аб гэтым гаворыцца ў другім раздзеле Статута 1566 г. і пастановах (уставах) сойма 1502, 1507, 1514 і іншых гадоў.

АБОЗНЫ, службовая асоба ў войску, якая выконвала абавязкі кватэрмайстра: разбіўка ваеннага лагера, арганізацыя яго побыту і аховы.

АБРАЖАННЕ МАЯСТАТУ (ад лац. *majestas* — вялікасць, гонар), юрыдычны тэрмін, які азначаў дзяржаўнае злачынства ў шырокім сэнсе, у тым ліку: змову і замах на жыццё і здароў'е, гонар і годнасць гаспадара (гасудара), замах на дзяржаўную ўладу (учыненне бунту, змова з непрыяцелем на шкоду дзяржаве, недазволеная чаканка манеты і інш.). У выпадку вуснага або пісьмовага зневажання гаспадара «з глупства або шаленства» вінаваты вызваляўся ад пакарання (раздз. 1, арт. 4).

АБЫВАЦЕЛЬ, свабодны жыхар (падданы) Вялікага княства Літоўскага.

АБЫЧАЙ ЗВЫКЛЫ, правілы паводзін у адпаведнасці са звычаёвым правам, што склаліся ў старажытнасці і з якімі дзяржава павінна была лічыцца ў XVI ст., хаця паступова і абмяжоўвала іх дзеянне.

АГАРОДНІКІ, найменш заможная катэгорыя сялян (па «Уставе на валокі» 1557 г. мелі зямельны надзел у тры моргі, што было роўным прыкладна 2,1 га зямлі), якую папаўнялі былыя халопы (чэлядзь). Пазней Статут 1588 г. прама рэгламентаваў: «челядь неволь-

ная и теж дети, потомки полоненников мають быти осаживаны на землях и розумены за отчичов» (разд.12, арт.21).

АГУЛЬНАЗЕМСКІЯ ГРАМАТЫ (прывілеі), агульнадзяржаўныя заканадаўчыя акты Вялікага княства Літоўскага, якія рэгламентавалі правы і абавязкі насельніцтва. Перш за ўсё яны тычыліся саслоў'я шляхты, афармленне якога ішло на працягу XIV—XVI стст. Так, тры граматы Ягайлы 1387 г. вызначалі льготы феадалам за пераход у каталіцкую рэлігію. Гарадзельскія граматы 1413 г. абмяжоўвалі правы праваслаўных феадалаў. Граматы 1432 і 1434 гг. ураўнялі ў правах праваслаўных феадалаў з феадаламі-каталікамі, што садзейнічала кансалідацыі ўсіх феадалаў у адзінае саслоў'е шляхты. Асабліва важнае значэнне мелі граматы Казіміра 1447 г. і Аляксандра 1492 гг., якія закладвалі падставы канстытуцыяналізму Вялікага княства Літоўскага, гарантавалі правы і свабоды шляхты, у тым ліку асабістую свабоду і недатыкальнасць. Грамата 1492 г. замацоўвала абавязак вялікага князя клапаціцца аб тэрыторыі дзяржавы, падтрымліваць добрасуседскія адносіны з іншымі дзяржавамі. У ёй гаварылася аб абмежаванні ўлады вялікага князя панамі-радай. Грамата Жыгімонта I ў 1506 г. завяршыла першы так званы прывілейны этап развіцця заканадаўства Вялікага княства Літоўскага. Аднак і пасля выдання Статута 1529 г. выдаваліся агульназемскія граматы. Віленскія граматы 1563, 1565 гг. і Бельская 1564 г. сталі падставай і састаўной часткай Статута 1566 г.

АЙЧЫЗНЫЯ ЛЮДЗІ (отчычы), залежныя ад феадала людзі, якія жылі ў адным месцы, неслі феадальныя павіннасці па спадчыне і без дазволу свайго пана не маглі пераходзіць на іншае месца жыхарства. Дзяржаўная ўлада ўжо ў XV ст. прызнавала за феадаламі права ўласнасці на іх. Граматай Казіміра 1447 г. забаранялася прымаць на дзяржаўныя землі людзей «данных, извечных». Пры здзяйсненні здзелак з нерухомасцю яны перадаваліся разам з зямельным надзелам. Паступова на працягу XV—XVII стст. гэта катэгорыя насельніцтва папаўнялася за кошт «пахожых» людзей.

АКТАВЫЯ КНІГІ, судовыя кнігі ў Вялікім княстве Літоўскім. Афіцыйна ўведзены Статутам 1529 г. (раздз. 6, арт. 3). Спачатку запісы рабіліся ў адной кнізе. З зацвярджэннем Статутам 1566 г. земскіх и падкаморскіх судоў пачалі весціся розныя актавыя кнігі: паточныя, дэкрэтавыя, запісовыя і г.д.

АКТЫКАЦЫЯ, запіс, занясенне дакументаў у актавыя кнігі, пасля чаго дакументы набывалі законную сілу.

АПАЛЧЭННЕ, мабілізацыя насельніцтва ў час ваеннай небяспекі. У грамаце Ягайлы 1387 г. гаварылася, што ў пагоню (старажытны звычай даганяць ворага і адбіраць у яго нарабаванае) павінны ісці ўсе мужчыны, здольныя насіць зброю. У XV—XVI стст. вайсковая павіннасць ахоплівала ўсіх замлеўладальнікаў адпаведна зямельнага надзелу. У другім раздзеле Статута 1566 г. падрабязна гаварылася аб парадку нясення вайсковай службы.

АПЕКА, у грамадзянскіх праваадносінах форма забеспячэння законных правоў недзеяздольных асоб (непаўналетніх, псіхічна хворых і інш.). Апякунства над непаўналетнімі (Статут 1566 г. прызнаваў паўналетнім мужчын з 18 гадоў, жанчын — з 15 гадоў) ажыццяўлялі бліжэйшыя родзічы адпаведна завяшчанню бацькоў або па прызначэнню суда (раздз. 4, арт. 2—4). У выпадку адсутнасці кроўных сваякоў апекуноў прызначала дзяржава. Апекуны павінны былі клапаціцца не толькі аб належным выхаванні непаўналетніх, але і аб іх далейшым лёсе (дзяўчыны без дазволу апекуна не маглі выйсці замуж і інш.), а таксама захоўваць у належным стане маёмасць.

АПЕЛЯЦЫЯ, (ад лац. *appellatio* — зварот) — зварот у вышэйшую судовую інстанцыю з просьбай перагледзець судовае рашэнне, вынесенае судом першай інстанцыі, адна з форм абскарджання пастаноў мясцовых судоў у Вялікім княстве Літоўскім. Змяшчала ў сабе просьбу перагледзець і скасаваць рашэнне суда, якое не набыло законнай сілы. Апеляцыйны суд пераглядаў справу з улікам прыведзеных у апеляцыі довадаў, мог выклікаць суддзяў мясцовых судоў і інш.

АРДЫНШЧЫНА, асаблівы від падатку з гарадоў і валасцей Вялікага княства Літоўскага, які ішоў на «ардынскія справы» і дыпламатыю. Складаныя ўзаемаадносіны з Крымскай, Нагайскай і інш. ордамі патрабавалі шматлікіх матэрыяльных затрат. Так, у 1513 г. было падпісана пагадненне з перакопскім ханам, паводле якога саюз з ім і бяспека зямель дзяржавы былі куплены цаною штогодняй даніны ў 6000 коп грошаў (палову плаціла Польшча). Выплата ардыншчыны спынілася ў канцы XVI ст.

АРКАБУЗ, пішчаль, ружжо.

АРТЫКУЛЫ ВАЙСКОВЫЯ (гетманскія), вайсковыя законы, пастановы і распараджэнні, якія дзейнічалі ў Вялікім княстве Літоўскім у XVI—XVIII стст. Адыгрывалі ролю дысцыплінарных і баявых статутаў у войску, былі зборамі вайскова-крымінальнага права. Упершыню ў Статуце 1529 г. была зроблена спроба кадыфі-

каваць нормы вайсковага права. У раздзеле 2 Статута 1566 г. гэтыя нормы атрымалі далейшае развіцце.

АСАДНЫЯ СЯЛЯНЕ, адна з асноўных катэгорый сялян Беларусі ў XVI ст., якія феадальную зямельную рэнту плацілі грашыма (чынш). Акрамя асноўнай рэнты, давалі натурай дзякла, стацыю, адбывалі талокі, згоны і інш.

АСЕЛАСЦЬ, зямельнае валоданне, маёнтак феадала. Была адной з умоў для заняцця адміністрацыйнай, палітычнай, судовай пасады ў дзяржаве. У Статутах было запісана, што вялікі князь аселасцю і рознымі пасадамі павінен быў надзяляць толькі ўраджэнцаў Вялікага княства Літоўскага (Статут 1529, раздз. 3, арт. 3; Статут 1566, раздз. 3, арт. 4; Статут 1588, раздз. 3, арт. 12).

БАБРОЎНІКІ, катэгорыя сялян-слуг, якія займаліся паляваннем на баброў, здабычай футра, аховай бабровых гонаў і інш.

БАНІЦЫЯ (вываланне), крымінальнае пакаранне, адносна якога злычынца пазбаўляўся ўсіх правоў і выганяўся з дзяржавы.

БАСУРМАНІН (бесурманін), жыхар Вялікага княства Літоўскага, які спавядаў мусульманскую веру. У артыкулах Статута (раздз. 12, арт. 5, 6 і інш.) гаварылася аб пэўных правах і абавязках гэтай катэгорыі насельніцтва.

БАЯРЫ, ваеннаслужылыя, вольныя людзі «простага стану», якія атрымлівалі зямлю ад вялікага князя пры ўмове нясення воінскай службы. Напрыклад, баяры панцырныя ахоўвалі межы дзяржавы, а баяры путныя перавозілі почту, служылі ганцамі і інш. Большая частка іх да канца XVI ст. увайшла ў шляхецкае саслоў'е. Пры правядзенні зямельнай рэформы ў сярэдзіне XVI ст. тыя з баяраў, хто не пацвердзіў права на зямлю, прыпісваліся да людзей «простага стану».

БЕГЛЫЯ, збегі, сяляне, якія па меры ўзмацнення прыгону ўцякалі ад феадалаў. Статут прадугледжваў крымінальную адказнасць тых людзей, якія дапамагалі беглым (раздз. 14, арт. 29).

БЕЛАЯ ГАЛАВА, нявеста, жанчына. Назва ад народнага звычаю завязваць на галаве белую хустку.

БЕНКАРТ, пазашлюбнае (незаконнанароджанае) дзіця, становішча якога ў Вялікім княстве Літоўскім было складаным. Бенкарты не мелі права на спадчыну ад бацькі, на яго прозвішча.

БЛІЗКІЯ ПА КУДЗЕЛІ, родзічы па мацярынскай лініі, у адрозненне ад блізкіх па мячы — родзічаў па лініі бацькі.

БОЙ, нанясенне пабояў, бойка — проціпраўныя гвалтоўныя дзеянні ў адносінах да асобы. На Беларусі быў пашыраным відам злачынства, даволі часта выкарыстоўваўся для высвятлення ўзаемаадносін і вырашэння спрэчак. Пакаранне за гэта злачынства вызначалася ў залежнасці ад цяжкасці цялесных пашкоджанняў, саслоўнага становішча пацярпелага, злачынцы і інш.

БУРМІСТР, абраная са складу гарадской рады службовая асоба ў гарадах, дзе дзейнічала магдэбургскае права. У абавязак бурмістра ўваходзіла загадванне казной горада, старшынства на пасяджэннях бурмістраўскага-радзецкага суда.

БУРМІСТРАЎСКА-РАДЗЕЦКІ СУД, мясцовы суд для гараджан у Вялікім княстве Літоўскім. Дзейнічаў адначасова з войтаўскалаўніцкім судом у гарадах, якія атрымалі грамату на магдэбургскае права. У склад суда ўваходзілі гарадскія бурмістры і радцы, колькасць якіх залежала ад памераў горада. Суд разглядаў пераважна нязначныя правапарушэнні мяшчан, цяжбы купцоў і рамеснікаў.

ВАЛАШЧАНЕ, валасцелі, жыхары пэўнай воласці, сяляне.

ВАЛОКА, з сярэдзіны XVI ст. асноўная зямельная мера і адзінка абкладання сялян павіннасцямі. Адносна «Уставы на валокі» 1557 г. складала 21,36 га зямлі. У валоку ўваходзілі 30 моргаў, або 9000 прутоў.

ВАЛОЧНАЯ ПАМЕРА, зямельная рэформа ў Вялікім княстве Літоўскім у сярэдзіне XVI ст., якая суправаджалася праверкай правоў на зямлю. Вынікам яе былі значныя сацыяльныя пераўтварэнні і актывізацыя афармлення прыгоннага права.

ВАЛЬНЫ СОЙМ, агульнадзяржаўны сойм Вялікага княства Літоўскага, на які збіраліся вялікі князь, паны-рада і дэпутаты ад павятовых соймікаў (гл. «Сойм»).

ВАЯВОДА, службовая асоба ў Вялікім княстве Літоўскім, кіраўнік мясцовай адміністрацыі ў ваяводстве і адначасова член рады, пасля Люблінскай уніі 1569 г.— член сената Рэчы Паспалітай. Ажыццяўляў адміністрацыйныя і судовыя функцыі ў ваяводстве, кантроль над крыніцамі прыбыткаў у казну і інш. Прызначаліся (некаторыя выбіраліся) пажыццёва з ліку буйных феадалаў.

ВАЯВОДСТВА, адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка ў Вялікім княстве Літоўскім. Падзел тэрыторыі дзяржавы на ваяводствы ажыццяўляўся паступова пасля заключэння Гарадзельскай уніі 1413 г. Пасля адміністрацыйна-тэрытарыяльнай рэформы на час выдання Статута 1566 г. тэрыторыя Беларусі падзялялася на Віленскае, Трок-

скае, Берасцейскае, Навагародскае, Падляшскае, Віцебскае, Полацкае, Менскае і Мсціслаўскае ваяводствы.

ВЕЖА, абароннае збудаванне, пабудова, якая ў Вялікім княстве Літоўскім служыла турмой для папярэдняга ўтрымання зняволеных і адбывання пакаранняў асуджаных да пазбаўлення волі.

ВЕЗЕННЕ, зняволенне, турма, астрог.

ВЕЛІКАКНЯЖАЦКІ, гаспадарскі суд, вышэйшая судовая ўстанова ў Вялікім княстве Літоўскім, склад якой дакладна не вызначаўся законам. Вялікі князь з панамі-радай (колькасць іх магла быць рознай) разглядалі па першай інстанцыі справы аб дзяржаўных злачынствах, іскі буйных феадалаў і г.д. У якасці апеляцыйнай інстанцыі разглядаліся скаргі на пастановы мясцовых судоў, зацвярджаліся пастановы камісарскіх судоў. Пасля ўтварэння Галоўнага суда (Трыбунала) большасць апеляцыйных спраў перайшла да яго кампетэнцыі. Статут 1566 г. удакладніў кампетэнцыю і парадак дзейнасці велікакняжацкага суда (раздз. 4, арт. 58, 61, 64, 65 і інш.).

ВЕНА, матэрыяльнае забеспячэнне жонкі шляхам запісу ёй пэўнай часткі маёмасці мужа. Статут абавязваў бацьку, які выдаваў дачку замуж, патрабаваць ад зяця запісу вена (раздз. 5, арт. 1), рэгламентаваў парадак афармлення вена (раздз. 5, арт. 2), удакладняў статус удавы **«вѣнованой»** (раздз. 5, арт. 4) і інш.

ВЕНАВАНАЯ ЎДАВА, жанчына-удава, якая мела афіцыйна зацверджаны запіс аб прызначэнні ёй вена.

ВЕРНІК, асоба, якой давяралі выступаць у судах ці удзельнічаць у іншых справах ад імя даверніка.

ВЕЧА, народны сход у старажытных дзяржавах-княствах (Полацкім, Віцебскім і інш), на якім вырашаліся важныя пытанні: вайны і міру, устанаўлення падаткаў, прыняцця законаў, выбранне князя і інш. Права ўдзелу ў ім мелі дарослыя, паўнапраўныя і вольныя мужчыны.

ВІЖ, судовая службовая асоба ў Вялікім княстве Літоўскім, якая выконвала следчыя функцыі і наглядала за судаводствам у копных судах.

ВІЛЕНСКІ ПРЫВІЛЕЙ 1563 г., заканадаўчы акт, які ўвайшоў ў якасці прэамбулы ў Статут 1566 г. Канчаткова ўраўноўваў у правах праваслаўных феадалаў з феадаламі-каталікамі. Сведчыў аб палітычнай кансалідацыі шляхецкага саслоў'я ў перыяд правядзення валочнай памеры. У ім гаварылася, што ўсе феадалы **«якъ Литов-**

ского такъ и Руского народу одно бы вѣры Хрестіянское» навечна карыстаюцца ўсімі шляхецкімі вольнасцямі, у тым ліку і правам займаць любыя пасады ў дзяржаве.

ВІНА, тэрмін, які азначаў: 1) злачынства, дрэнны учынак, грэх (напрыклад, гаспадарская віна — дзяржаўная); 2) адказнасць, абвінавачванне, асуджэнне (віна крывавая); 3) від пакарання. Так, грашовы штраф, які называўся «віна пенежная», спаганяўся даволі часта і выступаў як асноўным, так і дадатковым відам пакарання. Памеры яго залежалі ад віду і характару злачынства, сацыяльнага становішча пацярпелага і іншых абставін.

ВОЗНЫ, службовая асоба ў мясцовых павятовых судах, якая прызначалася ваяводам па рэкамендацыі павятовай шляхты з асоб **«добрих веры годныхъ цнотливыхъ оселыхъ в томъ же повѣтѣ»** (раздз. 4, арт. 4). Прававы статус вознага дакладна вызначаны ў Статуце 1566 г. Фактычна ён быў судовым следчым і выканаўцам. У абавязак яго ўваходзіла сведчанне слядоў злачынства, вызначэнне памеру шкоды, захаванне рэчавых доказаў, дастаўленне судовых павестак і шмат іншае. Вынікі ўсіх службовых дзеянняў возны павінен быў заносіць у актавыя кнігі і паведамляць суду пісьмовай рэляцыяй. Пры ўступленні на пасаду возны прыносіў прысягу, тэкст якой рэгламентаваўся законам (раздз. 4, арт. 4). Статут абараняў асобу вознага, рэгламентаваў і памер узнагароды за службу вознага, вызначаў яго адказнасць пры злоўжыванні службовым становішчам (раздз. 4, арт. 5, 6).

ВОЙТ, мясцовая службовая асоба, якая ўзначальвала гарадскую ці сельскую адміністрацыю. Адначасова войт выконваў і судовыя функцыі.

ВОЙТАЎСКІ СУД, мясцовы суд для гарадскога насельніцтва. Войт, які ўзначальваў гарадскую адміністрацыю, меў права «судити, сказывати и карати».

ВОЙТАЎСТВА, 1) адміністрацыйна-гаспадарчая адзінка ў Вялікім княстве Літоўскім у XV—XVIII стст., у склад якой уваходзілі некалькі вёсак. Часцей за ўсё гэта было невялікае зямельнае ўладанне на вялікакняжацкіх землях; 2) назва пасады войта.

ВОЛЬНАСЦІ ШЛЯХЕЦКІЯ, комплекс правоў і прывілеяў саслоў'я шляхты ў Вялікім княстве Літоўскім і Рэчы Паспалітай. Складваліся паступова на працягу XIV—XVI стст. Спачатку ў агульназемскіх граматах, а затым у Статутах 1529, 1566, 1588 гг. былі замацаваны эканамічныя правы (валоданне зямлей і залежнымі сялянамі, затым распараджэнне зямлей, вызваленне ад дзяржаўных павіннасцей, акрамя вайсковай службы), палітычныя (удзельнічаць у працы сойма

і павятовых соймікаў, займаць пасады і інш.), асабістыя (недатыкальнасць асобы, права на ахову годнасці і гонару і інш.). Шляхецкім вольнасцям прысвечаны трэці раздзел Статута 1566 г., аднак аб абароне правоў шляхты гавораць шматлікія артыкулы іншых раздзелаў.

ВОТЧЫННЫ СУД, суд феадала над залежнымі ад яго людзьмі. На падставе звычаёвага права юрысдыкцыі феадала падлягалі не толькі залежныя сяляне, але і іншыя асобы, што пражывалі на яго землях. У Вялікім княстве Літоўскім упершыню заканадаўча быў афармлены граматай Казіміра 1447 г.

ВРЯД (врад, урад), пасада, дзяржаўная ўстанова.

ВРЯДНІК (враднік), службовая асоба.

ВЫВАЛАНЦЫ, БАНІТЫ, асобы, пазбаўленыя ў Вялікім княстве Літоўскім грамадзянскіх правоў і асуджаныя на выгнанне за межы дзяржавы. Вываланцамі станавіліся асобы, абвінавачаныя ў цяжкіх злачынствах, калі яны не з'яўляліся ў суд па павестках, людзі лёзныя, а таксама асобы, якія адмаўляліся выконваць судовыя пастановы. Вечнымі вываланцамі (без права княжацкага памілавання) аб'яўляліся тыя, хто атрымаў ахоўную грамату ад вялікага князя і не апраўдаўся на працягу вызначанага ў ёй тэрміну. Жонка вываланца лічылася ўдавой, а дзеці — сіротамі.

ВЫВЕДАННЕ, папярэдняе следства.

ВЫПРАВА, рухомая маёмасць у выглядзе гаспадарча-побытавых рэчаў, атрыманых ад бацькоў (апекуноў) і ўнесеных жанчынай пры шлюбе ў новую сям'ю.

ВЫРАК, прыгавор суда па крымінальнай справе ці рашэнне па цывільнай, выкладзеныя ў пісьмовай форме, а таксама пастановы і распараджэнні вялікага князя ці іншых службовых асоб княжацкай адміністрацыі.

ВЫСТУП, злачынства, дрэнны учынак.

ВЫСТУПЦА, злачынец

ВЯНЕЦ, матэрыяльнае забеспячэнне невенаванай удавы спадкаемцамі мужа пры яе паўторным выхадзе замуж.

ГАЛОЎШЧЫНА, адзін з відаў маёмасных спагнанняў па Статутах, які спаганяўся ў выглядзе грашовага штрафу. Памер штрафу залежаў ад саслоўнага становішча, пасады, прафесіі забітага чалавека. За забойства жанчын спаганяўся двайны памер галоўшчыны

(раздз. 12, арт. 1—3). Закон рэгламентаваў парадак спагнання галоўшчыны (раздз. 11, арт. 24, 25).

ГАРАЧЫ ЎЧЫНАК, толькі што здзейсненнае злачынства (як правіла, з моманту здзяйснення якога не мінула 24 гадзіны). Затрыманых на гарачым учынку злачынцаў судзілі неадкладна, без вызава ў суд позвамі (павесткамі).

ГАСПАДАР, 1) гасудар, вялікі князь ВКЛ; 2) уладальнік маёмасці.

ГАСПОДА, пастаялы двор.

ГВАЛТ (кгвалт), наўмыснае злачыннае дзеянне: напад на чужы дом, маёнтак, царкву, насілле над чалавекам. Заканадаўца выкарыстоўвае тэрміны **«гвалтовнѣ»**, **«гвалтовнымъ обычаемъ»** як агульнавядомыя і не растлумачвае іх (раздз. 11, арт. 1—9 і інш.).

ГЕРБ, у артыкуле 10 раздзела 4 гаворыцца пра герб дзяржавы: **«Тежъ мы Господаръ даемъ подъ гербомъ того панства нашего Великого Князства Литовского, погонею, печать до кождого повѣту...»**.

ГЕТМАН, вайсковы начальнік у Вялікім княстве Літоўскім. Галоўным военачальнікам быў гетман найвышэйшы (вялікі, земскі). Намеснікамі яго былі гетманы польны і дворны. Гетманы былі і ў адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінках дзаржавы. Закон дакладна не вызначае статус гетмана, а толькі гаворыць аб некаторых правах і абавязках яго (раздз. 2).

ГОРЛАМ КАРАЦІ, прымяненне смяротнага пакарання. Як правіла, праз павешанне, асабліва ў адносінах да злодзеяў. У параўнанні з папярэднім Статутам колькасць «страты горла» павялічваецца амаль у тры разы.

ГРАБЕЖ, адкрыты напад на людзей ці жыллё з мэтай завалодання маёмасцю. Адказнасць за розныя віды грабяжу вызначаецца ў раздзеле 13. Як правіла, навязка і кампенсацыя страт не вызвалялі злачынцу ад крымінальнага пакарання. Пераадоленне асаблівых перашкод пры грабяжу павялічвала адказнасць.

ГРАМАТА (ліст, прывілей), афіцыйны заканадаўчы акт Вялікага княства Літоўскага. Падзяляліся на устаўныя (канстытуцыйныя), ільготныя, ахоўныя, дарчыя, дагаворныя, адміністрацыйна-судовыя. Найбольш вядомыя агульназемскія граматы 1387, 1413, 1434, 1447, 1492 гг. закладвалі канстытуцыйныя асновы дзяржавы: кампетэнцыю вышэйшых органаў улады і кіравання, правы і абавязкі саслоў'я шляхты і інш. Статут 1566 г. пачынаюць у выглядзе прэ-

амбулы Віленскія прывілеі 1563, 1565 гг. і Бельскі прывілей 1564 г. *Абласныя граматы (прывілеі)* замацоўвалі аўтаномны характар шэрага зямель (часцей былых княстваў) у складзе Вялікага княства Літоўскага. Валасныя граматы даваліся сялянам адной ці некалькіх валасцей адносна іх абавязкаў і некаторых старажытных правоў. Гарадскія граматы давалі самакіраванне гарадам: Вільні ў 1387 г., Бярэсцю у 1390, Полацку ў 1498 г., Менску ў 1499 г. і г.д.

ГРОДСКІ СУД, гл. «Замкавы суд».

ГРОШ, срэбная манета. Асноўная грашовая адзінка ў Вялікім княстве Літоўскім і Польшчы. Літоўскі грош — маса 2,57 г, польскі грош — каля 2 г, пражскі грош — 3,86 г.

ГУМАНІСТЫ, прадстаўнікі прававой школы, якая ўзнікла ў XVI ст.

ДАННІКІ, сяляне, якія ў XIV—XVI стст. плацілі феадальную рэнту ў форме даніны (прадукцыі ад гаспарадкі і палявання). Паступова пераўтвараліся ў іншыя катэгорыі сялян (асадных, цяглых) і запрыгоньваліся.

ДАРАВІЗНА, падараваная маёмасць.

ДЗЕДЗІНА (дедзізна), фамільны маёнтак, атрыманы ў спадчыну або набыты на праве ўласнасці.

ДЗЯКЛО, від сялянскага натуральнага аброку.

ДЗЯРЖАЎЦА, кіраўнік дзяржаўнага маёнтка і адначасова мясцовы начальнік з правам суда (раздз. 6, арт. 20—21). Да XVI ст. называўся намеснікам ці цівуном. Значная і прыбытковая пасада ў Вялікім княстве Літоўскім.

ДОКАЗ СЛУШНЫ (довад слушны, зуполны), тэрмін, якім Статут вызначаў абгрунтаваныя, рэгламентаваныя законам доказы па судовых справах. Перш за ўсё імі былі фактычныя дадзеныя (звесткі) аб акалічнасцях злачынства. Факты па справе высвятляліся з дапамогай паказанняў сведак, пацярпелых, падазроных, абвінавачаных, заяў старон і іншых асоб, пісьмовых і рэчавых доказаў, рэляцый возных (віжаў), прызнання злачынцы, а таксама прысягі і жэрабя. Найбольш пераканаўчымі лічыліся паказанні сведак, прызнанне абвінавачанага і пісьмовыя доказы: запісы на маёмасць, выпіскі з судовых кніг, пазыковыя пісьмы і інш. Закон гаварыў і аб «довадзе незупольным», г.зн. не зусім пераканаўчым, няпоўным (напрыклад, у выпадку, калі віна не выключалася, але доказаў было недастаткова).

ДЭКРЭТ, судовая пастанова.

ДЭЦКІ, судовая службовая асоба, у абавязак якой уваходзіла затрыманне і дастаўленне ў суд абвінавачаных у злачынстве. Гэтыя функцыі ў 1566 г. перайшлі да вознага.

ЕПІСКАП (біскуп), адзін з вышэйшых духоўных санаў хрысціянскай царквы, кіраўнік царкоўна-адміністрацыйных адзінак (епархій, дыяцэзаў). У Вялікім княстве Літоўскім адносіўся да вышэйшых саноўнікаў дзяржавы.

ЖЫГІМОНТ II (Сігізмунд, Зыгмунт) Аўгуст (1520—1572). Вялікі князь Вялікага княства Літоўскага і кароль Польшчы, пры якім быў прыняты Статут 1566 г.

ЗАВІТАЯ КАПА, канчатковы разгляд судовай справы на капе, якую склікалі ў трэці раз.

ЗАВІТЫ РОК, канчатковы тэрмін.

ЗАМКАВЫ СУД (гродскі), мясцовы ўсесаслоўны суд. Вышэйшы склад суда (ваявода, стараста, дзяржаўца) разглядаў найбольш важныя грамадзянскія і крымінальныя справы, абскардзіць якія можна было ў цэнтральныя суды дзяржавы. Ніжэйшы склад суда (падваявода, падстараста, прадстаўнікі мясцовых феадалаў) разглядаў менш значныя справы, абскардзіць яго пастановы можна было ў вышэйшы склад суда. Пасля ўвядзення ў дзеянне земскага суда замкавы суд разглядаў справы аб цяжкіх крымінальных злачынствах «па гарачых слядах», грамадзянскія справы аб выпатрабаванні беглых сялян і чэлядзі. Вяліся спецыяльныя судовыя кнігі, у якія запісваліся судовыя пастановы і сведчанні розных здзелак (раздз. 4, арт. 20, 21 і інш).

ЗАПІС, пісьмовае афармленне ў судовых кнігах рознага рода здзелак. Многія артыкулы раздзела 7 Статута **«О записехъ и продажахъ»** рэгламентуюць парадак афармлення запісаў (арт. 1—9 і інш.).

ЗАРУКА, пэўная сума грошай, вызначаная спецыяльным лістом як сродак забеспячэння асабістай бяспекі (таксама і блізкіх людзей) у выпадку пагрозы з боку іншай асобы; сродак забеспячэння іску.

ЗАСТАВА, маёмаснае забеспячэнне атрыманай пазыкі ў выглядзе перадачы даўжнікам маёмасці (найчасцей маёнтку) крэдытору ў часовае карыстанне з правам далейшага выкупу. Застава маёнтку і зямель, у тым ліку дзяржаўных, была крыніцай атрымання грошай. Пры гэтым да крэдытора звычайна пераходзілі ўсе пра-

вы на землеўладанне і залежных людзей. Свае правы крэдытор мог перадаць іншай асобе. Існаваў і такі від залогу, як іпатэка. Залогадавальнік, які не выкупіў маёмасць у вызначаны тэрмін, траціў на яе правы. На заставу не распаўсюджвалася іскавая даўнасць. Кожны залогадавальнік пасля выплаты пазыкі меў права вярнуць свой маёнтак. Калі залогатрымальнік не прымаў пазыку з надыходам указанага ў дагаворы тэрміну плацяжу, залогадавальнік меў права звярнуцца ў суд і пакласці грошы ў судзе, пасля чаго суд абавязаны быў увесці яго ва ўладанне маёмасцю. У выпадку страты закладзеных рэчаў разам з рэчамі залогадавальніка уладальнік не мог нічога спагнаць за іх. Калі ж былі страчаны толькі рэчы залогадавальніка, залогатрымальнік абавязаны быў вярнуць раўназначную рэч або заплаціць яе кошт (раздз. 7, арт. 13—24; раздз. 2, арт. 4 і інш).

ЗАСТУПЦА, асоба, якая прыняла («заступіла») на сябе правы і абавязкі стараны па якой-небудзь судовай справе. Заступца лічыўся паўнапраўным удзельнікам працэсу, самастойна (ці з дапамогай адваката) прыводзіў доказы і адказваў па справе. Тая асоба, якую «заступілі» была свабоднай ад адказнасці па справе, а заступца павінен быў «до конца усправедливитися» (раздз. 4, арт. 32).

ЗВАДА, сварка, якая часцей за ўсё заканчвалася бойкай.

ЗВЫЧАЁВАЕ ПРАВА, сістэма няпісаных правілаў паводзін людзей, якія існавалі на падставе агульнапрынятасці і даўніны. Нормы звычаёвага права ўзнікалі непасрэдна з грамадскіх адносін, развіваліся і санкцыяніраваліся дзяржаўнай уладай. Яны розніліся па мясцовасцях, былі дастаткова кансерватыўнымі і рэгулявалі ўсе адносіны: правы і абавязкі насельніцтва, узаемаадносіны іх з дзяржавай, судовы лад і судаводства, зямельныя, дагаворныя адносіны, пытанні злачынства і пакарання і інш. З развіццём пісанага заканадаўства дзейнасць звычаёвага права абмяжоўваецца, хаця адначасова вялікі князь абавязваўся «старыны не рухаць». Статут 1566 г. увогуле забараніў выкарыстанне нормаў звычаёвага права, аднак яшчэ доўгі час яны працягвалі дзейнічаць.

ЗЕМСКАЕ ПРАВА, 1) сістэма прававых нормаў Вялікага княства Літоўскага; 2) агульнадзяржаўнае заканадаўства. Працэс фарміравання земскага права пачаўся ў XIV ст. у сувязі з цэнтралізацыяй дзяржавы і выцясненнем звычаёвага права. Спачатку выдаваліся агульнадзяржаўныя законы ў форме прывілеяў (грамат) вялікіх князёў, у якіх замацоўваліся правы і абавязкі насельніцтва. На гэтым этапе земскае права складалася са звычаёвага права, прыстасаванага да агульнадзяржаўных патрэб, і новага «пісанага права».

Пазней, у сувязі з кадыфікацыяй заканадаўства, з'яўляюцца агульнадзяржаўныя кадыфікаваныя зборы законаў Вялікага княства Літоўскага — статуты.

ЗЕМСКАЯ ДАЎНАСЦЬ, рэгламентаваны законам тэрмін, на працягу якога суб'ект права мог звярнуцца ў суд з іскам за аднаўленнем парушанага права. Статут 1529 г. устанавіў агульны тэрмін іскавай даўнасці ў 10 гадоў. Закон прадугледжваў прыпыненне хода даўнасці на той час, пакуль існавалі перашкоды для падачы іска ў суд, а таксама перапынак цячэння даўнасці, калі папярэдні час не залічваўся ў новы тэрмін. Феадалы выкарыстоўвалі земскую даўнасць для выпатрабавання збеглых сялян. Статут 1566 г. замацаваў 10-гадовы тэрмін пошуку збеглых (раздз. 4, арт. 66; раздз. 9, арт. 19).

ЗЕМСКІ СУД, першы выбарны і аддзелены ад адміністрацыі мясцовы суд для шляхты. У кожным павеце на сойміку шляхта выбірала са свайго асяроддзя па чатыры кандыдатуры на пасаду суддзі, падсудка і пісара, а вялікі князь зацвярджаў аднаго на кожную пасаду. Суддзі выбіраліся пажыццёва, пры ўступленні на пасаду прыносілі прысягу, тэкст якой рэгламентаваўся законам. Акрамя разгляду крымінальных і грамадзянскіх спраў суд выконваў натарыяльныя дзеянні. Судовыя сесіі праходзілі тры разы на год (раздз. 4, арт. 1—3, 8, 10, 11).

ЗЛАЧЫНЦА, асоба, якая здзейсніла злачынства. Статут адрознівае «**злочынцовъ, разбойниковъ, злодѣевъ явныхъ, а людей выволаныхъ**» (раздз. 11, арт. 5).

ЗЛОДЗЕЙ, асоба, абвінавачаная ў крадзяжы чужой маёмасці. Лічыўся адным з асабліва небяспечных злачынцаў, мог быць пакараны смерцю. Нават укрывальніцтва злодзея каралася смерцю (раздз. 11, арт. 5). Акрамя асноўнага пакарання са злодзея спаганяліся матэрыяльныя страты і штраф («**навязка**»).

ЗНАКІ ЗЛАДЗЕЙСКІЯ, рэчавыя доказы, знойдзеныя на месцы злачынства або пры злачынцы. Яны служылі падставай для неадкладнага разгляду справы і пакарання злачынцы.

ЗУХВАЛЫЙ (зуфалый), дзёрзкі, непакорны, смелы.

ІНСТЫГАТАР, службовая асоба, у абавязак якой уваходзіла прад'яўленне судовага іску ў інтарэсах дзяржавы і вялікага князя, абвінавачванне ў судзе па некаторых крымінальных справах, а таксама выкананне судовых пастаноў.

ІНФАМІЯ, пазбаўленне па судовай пастанове гонару і правоў.

ІПАТЭКА, від заставы нерухомай маёмасці.

ІСПАШ, патрава хатняй жывёлай пасеву або сенажаці.

КАМЕНЬ, адзінка вымярэння масы, якая раўнялася прыкладна 40 фунтам, або аднаму пуду, або 16,38 кг.

КАМІСАР, службовая асоба, якая ўваходзіла ў склад пэўнай камісіі або камісарскага суда.

КАМІСІЯ ГАСПАДАРСКАЯ, часовы арбітражны орган для разгляду межавых спрэчак паміж шляхтай і вялікім князем (раздз. 4, арт. 58).

КАМОРНІК, землямер, землеўпарадчык. Пасля ўтварэння падкаморскага суда — памочнік падкаморыя.

КАНЦЛЕР, член рады Вялікага княства Літоўскага, начальнік канцылярыі, хавальнік вялікай дзяржаўнай пячаткі. Пасада была ўведзена ў XV ст. Выконваў функцыі міністра замежных спраў, займаўся ўнутранымі справамі дзяржавы, рэдагаваў законы, падпісваў іх і замацоўваў пячаткай.

КАПА, 1) адзінка лічэння, якая раўнялася 60 (60 снапоў, гуркоў і г.д.); 2) капа грошай — грашовая адзінка, якая адпавядала 60 літоўскім грошам; 3) капа — сход мясцовай грамады (простых людзей), які збіраўся на копны суд.

КАШТАЛЯН, камендант замка, памочнік ваяводы, галоўная службовая асоба ў кашталяніі — цэнтральным павеце ваяводства.

КЛЮЧНІК, ключвойт, асоба, якая выконвала функцыі галоўнага вартаўніка горада, замыкала на ноч вароты замка і захоўвала ключы. Ключнікамі называлі і войтаў, якія кіравалі часткамі маёнткаў феадалаў ці вялікакняжацкімі эканоміямі.

КНІГІ ЗЕМСКІЯ, ГРОДСКІЯ, судовыя кнігі ў Вялікім княстве Літоўскім, у якіх запісваліся іскі, судовыя пастановы, вынікі працэсуальных дзеянняў і інш. Пасля ўвядзення ў дзеянне Статута 1529 г. у кожным судзе вялася адна кніга, а з сярэдзіны XVI ст.— некалькі: дэкрэтавыя — для запісу працэсуальных дзеянняў і судовых пастаноў; паточныя — для запісу скаргаў, апеляцый і інш; запісовыя — для запісу заканадаўчых актаў, пастаноў афіцыйных органаў, натарыяльных дзеянняў. Пазней з'яўляюцца чорныя, сумарныя, тактавыя і інш. кнігі.

КНЯЗЬ, гаспадар, вышэйшая службовая асоба ў феадальных дзяржавах (княствах). Нават у складзе Вялікага княства Літоўскага пэўны час захоўваліся княжацкія пасады (полацкі, слуцкі, віцебскі і

інш. князі). Некаторыя князі амаль да XVI ст. у сваіх уладаннях захоўвалі адносную незалежнасць ад цэнтральнай улады, аднак у галоўных пытаннях падпарадкоўваліся вялікаму князю — кіраўніку Вялікага княства Літоўскага.

КОПНЫ СУД, самы старажытны суд на Беларусі для простых людзей. У асноўным судзіў сялян, хаця да яго паслуг звярталася нават шляхта. Дзейнічаў на падставе так званага копнага права. Суддзямі былі найбольш паважаныя, старэйшыя сяляне, якія адначасова выконвалі і следчыя дзеянні. Феадалы былі незадаволены яго існаваннем, і ў XVII ст. дзейнасць яго спыняецца.

КРОЎНЫЯ, крэўныя, родныя па крыві сваякі.

КРЫЎДА, маральныя і матэрыяльныя страты, пагроза жыццю і здароў'ю, іншая шкода асобе, нанесеная ў выніку процiпраўных дзеянняў, знявага яе інтарэсаў, чалавечай годнасці. Статут абвяшчаў аднолькавую для ўсіх жыхароў Вялікага княства Літоўскага справядлівасць і гарантыю на судовую абарону, аднак адказнасць за крыўду залежала ад грамадскага і службовага становішча пакрыўджанага і злачынцы.

КУНІЦА, 1) грашовая адзінка ў даўнія часы. У некаторых мясцовасцях азначала «грошы» да XVII ст.; 2) падатак, які плацілі княжацкаму двару; 3) вывадная куніца — плата за дзяўчыну, якая выходзіла замуж у чужую воласць; 4) вывадная куніца — плата за выхад залежнага чалавека ад свайго феадала; 5) кайданы — слуп з прымацаваным да яго жалезным абручом ці ланцугом з ашыйнікам, наручнікам або наножнікам, якія надзявалі на злачынцаў.

КУРАТАР, апякун, асоба, якая ажыццяўляла апеку ў адносінах да непаўналетніх дзяцей, удоў, псіхічна хворых людзей і марнатраўцаў.

ЛАН, адзінка вымярэння ў Вялікім княстве Літоўскім, роўная 3 валокам, або 63 га.

ЛАЎНІК, прысяжны засядацель у гарадах, якія атрымлівалі магдэбургскае права, член войтаўска-лаўніцкага суда. Паводле «Уставы на валокі» 1557 г.— службовая асоба з ліку сялян, якая ўдзельнічала ў разглядзе некаторых сялянскіх спраў і наглядала за парадкам.

ЛЕТА ЗУПОЛЬНЫЕ, узрост паўналецця. Статут вызначаў паўналецце для мужчын з 18 гадоў, для жанчын — з 15 гадоў (раздз. 6, арт. 1). Непаўналетнія дзеці знаходзіліся пад апекай бацькоўскай або іншых асоб (раздз. 6, арт. 2, 3). Закон клапаціўся аб ахове праваў непаўналетніх. Дзеяздольнасць асобы наступала, як правіла, з

моманту дасягнення паўналецця. Паўналетнія маглі распараджацца маёмасцю, складваць завяшчанні, адказваць паісках і інш. Выключэннем былі прадугледжаныя законам выпадкі (раздз. 6, арт. 8). Цячэнне іскавай даўнасці прыпынялася да наступлення паўналецця па справах аб уласнасці і некаторых іншых.

ЛІСТ ВЫВАЛАНЫ, вялікакняжацкая грамата, на падставе якой пэўная асоба пазбаўлялася ўсіх грамадзянскіх правоў і падлягала выгнанню за межы дзяржавы. У лісце былі запісаны звесткі пра асобу, сутнасць і акалічнасць здзейсненага ёю злачынства і рашэнне аб выгнанні. Жыхарам дзяржавы забаранялася прадастаўляць вываланцу сховішча і мець з ім сувязь. Ліст агалошваўся возным і вывешваўся ў людных месцах.

ЛІСТ ГАСПАДАРСКІ, вялікакняжацкі заканадаўчы акт, якім вялікі князь дараваў землі, вызваляў ад воінскай службы і інш. (раздз. 1, арт. 29; раздз. 2, арт. 3; раздз. 3, арт. 4 і інш.).

ЛІСТ ЖАЛЕЗНЫ, глейт, ахоўная грамата, якая давалася асобам, пазбаўленым грамадзянскіх правоў, на 1 год і 6 тыдняў, або даўжнікам да 3 гадоў, калі яны сталі неплацежаздольнымі ў выніку вайны, пажару, іншага стыхійнага бедства.

ЛІСТ ЗАПАВЕДНЫ, вялікакняжацкая грамата на прадаўжэнне тэрміну судовага разгляду справы (раздз. 1, арт. 18).

ЛІСТ ЗАРУЧНЫ, грамата, выдадзеная вялікім князем з мэтай забеспячэння асабістай бяспекі пэўнай асобы ці блізкіх у выпадку яўнай пагрозы з боку іншай асобы. У л.з. указвалася, з якой прычыны ён выдаваўся, называліся прозвішчы пагражаючай асобы і той, якая мела патрэбу ў ахове, вызначаўся памер зарукі, якая выплачвалася ў выпадку гвалтоўных дзеянняў пагражаючай асобы. У прысутнасці сведак копію л.з. возны перадаваў той асобе, з боку якой выказвалася пагроза. Калі ў наступным часе гэта асоба прызнавалася вінаватай у забойстве таго чалавека, якому быў выдадзены ліст, ці членаў яго сям'і, яна каралася смерцю, нават калі не была непасрэдным выканаўцам злачынства. Пры адсутнасці вялікага князя л.з. выдавалі ваяводы і старасты.

ЛІЦО, рэчавы доказ, след злачынцы або злачынства.

ЛЮДЗІ ЛЁЗНЫЯ, люзныя, асобы без пастаяннага месца жыхарства і пэўных заняткаў, якія не займаліся карыснай працай.

ЛЮДЗІ НЕПАХОЖЫЯ, сяляне, якія страцілі права пераходу ад аднаго феадала да другога. У працэссе запрыгоньвання сялян колькасць іх павялічваецца. У залежнасці ад павіннасцей падзяляліся на цяглых, асадных і інш.

МАГДЭБУРГСКАЕ ПРАВА, сукупнасць прававых норм, якія рэгламентавалі наданне гарадам Беларусі самакіравання па тыпу г. Магдэбурга. Граматы на магдэбургскае права пачалі выдавацца з канца XIV ст. Яны замацоўвалі прававы статус горада, правы і абавязкі насельніцтва. Гаражане мелі права выбраць свой орган самакіравання — раду. Ствараліся ўласныя гарадскія суды. М.п. садзейнічала сацыяльна-эканамічнаму і палітычнаму развіццю гарадоў Беларусі і мела пэўныя асаблівасці і адрозненні ад нямецкага гарадского права. Яно грунтавалася на старажытным беларускім праве.

МАГІСТРАТ, орган самакіравання і суда ў гарадах, якія мелі граматы на магдэбургскае права. Складаўся з рады (уваходзілі радцы і бурмістры) і лавы (уваходзілі лаўнікі — засядалі ў судах). Узначальваў магістрат войт — галава горада, які, як правіла, меў намесніка — ландвойта (лентвойта).

МАЕСТАТ ГАСПАДАРСКІ, велічнасць вялікага князя.

МАЁМАСЦЬ (маетность), сукупнасць матэрыяльных каштоўнасцяў, якія з'яўляліся аб'ектам права ўласнасці і валодання. Статут гаворыць аб «именьи» — нерухомай маёмасці і «рэчы» — рухомай маёмасці. Упершыню закон замацаваў права феадалаў распараджацца ў поўным аб'ёме нерухомай маёмасцю (Статут 1529 г. дазваляў толькі 1/3 часткай). Маёмасць набывалася рознымі шляхамі: па спадчыне, выслугай, прырашчэннем, купляй і інш. Усе пагадненні адносна маёмасці павінны былі адпаведным чынам афармляцца: здзелкі на суму звыш дзесяці коп грошай — пісьмова, здзелкі з нерухомай маёмасцю — рэгістравацца ў судах. Права ўласнасці абаранялася судом.

МАНДАТ, пісьмовая позва ў суд ад імя вялікакняжацкай канцылярыі.

МАРШАЛАК, службовая асоба у Вялікім княстве Літоўскім. Маршалак земскі ведаў этыкетам і парадкам пры двары вялікага князя, старшынстваваў на пасяджэннях рады і сойма, дапускаў на аудыенцыі замежных паслоў і інш. Яго намеснікам быў маршалак дворны. Павятовы маршалак старшынстваваў на сойміку, узначальваў павятовае войска пры адсутнасці павятовага старасты.

МАЦЯРЫЗНА, спадчына па мацярынскай лініі.

МЕЖАВЫЯ ЗНАКІ, спецыяльныя знакі для пазначэння межаў зямельных участкаў, уладанняў. Былі пашыраны дукт (межавая лінія) і капец (земляны насып).

МІЛЯ, мера адлегласці. У Вялікім княстве Літоўскім ўжывалася так званая літоўская міля, якая ў XVI—XVII стст. складалася з 300—315 шнуроў або 13 230—16 300 локцяў; у XVII—XVIII стст. адпавядала 7,289 расійскім вёрстам (7,777 км).

МОРГ, адзінка вымярэння плошчы ў Вялікім княстве Літоўскім. Раўняўся 0,71 га.

МЫТА (мыт), пошліна з купцоў і іншых гандляроў за ўвоз і вываз тавараў. Вярхоўная ўлада клапацілася аб належным паступленні мыта ў казну дзяржавы, забараняла прыватным асобам «новыхъ мытъ вымышляти», рэгламентавала дзейнасць мытнікаў і інш (раздз. 1, арт. 25, 26).

МЯШЧАНЕ, падатковае саслоў'е, якое ўключала розныя катэгорыі гарадскога насельніцтва. Афармленне саслоўных правоў мяшчан пачалося з канца XIV ст., калі гарадам пачалі даваць граматы на магдэбургскае права. Правы і абавязкі мяшчан вызначаліся таксама пастановамі сойма і Статутамі. Статут 1566 г. гаворыць аб мяшчанах права магдэбургскага (раздз. 4, арт. 47), мяшчанах горада Вільні (раздз. 3, арт. 27), асаблівую ўвагу надае падсуднасці тых судовых спраў, у якіх адной з бакоў выступаў мяшчанін (раздз. 14, арт. 46 і інш.), аб мерах вагі і даўжыні (раздз. 3, арт. 30) і інш.

НАБІЛІТАЦЫЯ, увядзенне ў прывілеяваны стан, набыццё шляхецтва.

НАВЯЗКА, грашовая кампенсацыя, якая вызначалася судамі ў якасці асноўнага ці дадатковага пакарання за здзяйсненне такіх крымінальных злачынстваў, як цялесныя пашкоджанні, пабоі, нязначны крадзеж маёмасці. Статут вызначаў памер навязкі ў залежнасці ад характару злачынства і саслоўнага становішча злачынцы і пацярпелага (раздз. 12, арт. 1, 2, 6).

НАЕЗД, нападзенне на маёнтак, спалучанае з гвалтоўнымі дзеяннямі адносна асобы, пашкоджаннем ці рабаваннем маёмасці, захопам зямель і сялян. Наезд быў характэрным злачынствам феадальнага перыяду, з яго дапамогай феадалы імкнуліся павялічыць свае ўладанні і маёмасць або вырашыць спрэчкі самасудам. Здзяйсняўся наезд асабіста феадалам або яго слугамі і залежнымі людзьмі. Вярхоўная ўлада імкнулася абмежаваць свавольства феадалаў і таму паступова павялічвала адказнасць за наезд, хаця і патрабавала належных доказаў здзяйснення злачынства. За наезд, абцяжараны забойствам, смяротнай кары падлягалі выканаўцы і саўдзельнікі, а з іх маёмасці спаганялася галоўшчына і кампенсавалася шкода. Па-

цярпелыя мелі права на неабходную абарону і неслі адказнасць за забойства злачынцаў. Статут падрабязна вызначаў парадак збірання доказаў па справах аб наездзе. У прыватнасці, пакрыўджаны абавязаны быў у самы сціслы тэрмін абвясціць бліжэйшых суседзяў аб наездзе і прад'явіць доказы наезду. Пабоі і раны сведчыў возны. Пазней пацярпелы рабіў афіцыйную заяву ў суд і уносіў заяву ў судовыя кнігі (раздз. 11, арт. 1—7). У асобныя склады злачынства Статут вылучае наезд на дом, маёнтак, царкву, а таксама наезд у ваенны перыяд.

НАМЕСНІК, прадстаўнік вялікага князя ў адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінках Вялікага княства Літоўскага. У першую чаргу, гэта ваяводы, якія ставіліся замест удзельных князёў. Пазней наменікамі называліся і іншыя службовыя асобы, напрыклад, памочнікі ваяводаў і старастаў.

НЕДБАЛОСТЬ, нядбайнасць, бесклапотнасць.

НЕМОЦ, хвароба, нямогласць. Лічылася падставай вызвалення ад пэўнай адказнасці пры адсутнасці шляхціца ў войску ў перыяд ваенных дзеянняў (раздз. 2, арт. 11).

НЕОПАРТНОСТЬ, неасцярожнасць, нядбайнасць. У пэўных выпадках, як і «недбалость», цягнула крымінальную адказнасць, напрыклад, дапушчэнне пажару ў лесе (раздз. 10, арт. 17).

«ОБЕРНУТИ НИ ВО ШТО», прызнаць страціўшым сілу або не маючым сілы.

«ОСЕЛЫ», асоба, якая мае нерухомую маёмасць, маёнтак.

«ОТВОЛОКА», затрымка, валакіта.

«ОТПАДЫВАТИ», пазбаўляцца.

«ОТЧЫЧЫ», айчызныя людзі, назва залежнага насельніцтва, якое не мела права пераходу ад аднаго феадала да другога.

«ОШАЦОВАТИ», ацаніць.

ПАБОРЦЫ, службовыя асобы ў Вялікім княстве Літоўскім, якія займаліся зборам падаткаў з насельніцтва.

ПАВАБЕННЕ, вызыванне на руку, выклік на паядынак, якія паступова пачалі забараняцца ў Вялікім княстве Літоўскім.

ПАВАДОВЫ БОК, асоба, якая звяртаецца з іскам у суд.

ПАВАЛАННЕ, абвінавачванне, заява ў суд аб злачынстве. Часцей за ўсё адносна крадзяжу маёмасці.

ПАВЕЗА, шчыт.

ПАВЕТ, адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка ў Вялікім княстве Літоўскім. Да рэформы 1564—1566 гг.— судова-адміністрацыйная адзінка, якую ўзначальвалі старасты або намеснікі. Пасля рэформы былі дакладна вызначаны межы 30 паветаў, 16 з якіх знаходзіліся на тэрыторыі Беларусі, уваходзілі ў склад ваяводстваў.

ПАГАНЕННЕ СЛЕДАМ, расследаванне злачынства, праследаванне злачынцы па яго слядах адпаведна звычаёвага, копнага права.

ПАДДАНЫЯ (подданыя), людзі, якія былі падпарадкаваны манарху (вялікаму князю ў Вялікім княстве Літоўскім) або пэўнаму феадалу, царкве (**«подданые Рымскому костелу»** і інш.). Падданства было заснавана на асабістай залежнасці васала ад сюзерэна, селяніна ад свайго пана, усяго насельніцтва ад вялікага князя (гаспадара дзяржавы). Часцей за ўсё падданымі называлі прыгонных сялян.

ПАДКАМОРСКІ СУД, спецыяльна створаны ў 1566 г. суд па зямельных спрэчках шляхты. Суддзя — падкаморы (падкаморны) прызначаўся вялікім князем (пазней па Статуту 1588 г. выбіраўся павятовай шляхтай на сойміку) з ліку феадалаў-землеўладальнікаў пэўнага павета. Пры ўступленні на пажыццёвую пасаду ён прыносіў спецыяльную прысягу, тэкст якой рэгламентаваўся Статутам (раздз. 4, арт. 70). Як правіла, разгляд справы адбываўся на месцы спрэчных межаў землеўладанняў, дзе суддзя выслухваў тлумачэнні бакоў, сведак і інш., а затым з дапамогай сваіх памочнікаў-каморнікаў вырашаў справу і ўстанаўліваў межавыя знакі. Пасада падкаморыя была вельмі пачэснай і прыбытковай. Падкаморскі суд у 1811 г. быў пераўтвораны ў расійскі межавы суд.

ПАДКАМОРЫ (падкаморны), назва службовай асобы. Прыдворны падкаморы наглядаў за парадкам і ўбранствам у пакоях вялікага князя. Як правіла, прызначаўся з буйных феадалаў і ўваходзіў у склад рады. Павятовы падкаморы — суддзя падкаморскага суда. Гэту пасаду мог займаць толькі ўраджэнец Вялікага княства Літоўскага, шляхціц-хрысціянін, які ведаў права і валодаў маёнткам у павеце, дзе быў суддзёй. Выбіраў сабе з ліку мясцовай шляхты аднаго-двух памочнікаў, якія абмяралі спрэчныя землі, устанаўлівалі межавыя знакі, разглядалі дробныя справы.

ПАДКАНЦЛЕР, уведзеная у 1566 г. пасада намесніка канцлера Вялікага княства Літоўскага. Быў хавальнікам малой дзяржаўнай пячаткі.

ПАДСКАРБІ, вышэйшая службовая асоба ў Вялікім княстве Літоўскім, якая выконвала функцыі міністра фінансаў дзяржавы. Падскарбі земскі з'яўлялся членам рады, загадваў дзяржаўным скарбам, вёў улік прыбыткаў і выдаткаў дзяржавы, наглядаў за зберажэннем грошай і каштоўнасцяў, атрыбутаў вялікакняжацкай улады і інш. Яму дапамагаў падскарбі дворны, пад наглядам якога знаходзіўся скарб вялікага князя.

ПАДСТАРАСТА, намеснік павятовага старасты. Уваходзіў у склад ніжэйшага гродскага (замкавага) суда.

ПАДСУДАК, памочнік суддзі, член земскага суда, у абавязак якога ўваходзіла дасудовая падрыхтоўка разгляду спраў.

ПАКАРАННЕ (каранье), мера дзяржаўнага прымусу ў Вялікім княстве Літоўскім у адносінах да злачынцаў, якая з'яўлялася карай, загладжваннем віны, кампенсацыяй нанесенай шкоды і застрашваннем. У адпаведнасці з класавым характарам феадальнага права пры прызначэнні меры пакарання ўлічваліся не толькі характар здзейсненага злачынства і яго цяжкасць, але грамадскае і службовае становішча пацярпелага і злачынцы. Закон рэгламентаваў такія віды пакаранняў, як смяротную кару, турэмнае зняволенне, цялесныя і членашкодніцкія пакаранні, пазбаўленне гонару і правоў, выгнанне за межы, а таксама маёмасныя пакаранні — канфіскацыю маёмасці, галоўшчыну, навязку. Грошавыя штрафы спаганяліся на карысць казны, судовых органаў і пацярпелых. Пастунова пашыраецца прымяненне турэмнага зняволення: калі Статут 1529 г. прадугледжвае яго толькі ў трох артыкулах, то Статут 1566 г.— больш чым у трыццаці. Павялічваецца колькасць артыкулаў з рэгламентацыяй цялесных пакаранняў, прычым Статут 1566 г. упершыню гаворыць аб адразанні языка і біцці дубцамі. Амаль у тры разы павялічваецца колькасць выпадкаў смяротнага пакарання, прычым акрамя павешання і спалення Статут 1566 г. гаворыць аб утапленні.

Пры гэтым Статут абвяшчае справядлівыя прынцыпы вызначэння пакарання: адказнасць толькі па суду, у адпаведнасці са статутавымі нормамі, кожнага чалавека за сваю віну і ў залежнасці ад цяжкасці здзейсненнага злачынства. Закон рэгламентаваў змякчаючыя і абцяжарваючыя віну акалічнасці. Асоба, якая знаходзілася ў стане неабходнай абароны, не несла крымінальнай адказнасці.

ПАЛОННЫЯ (палоненікі), захопленыя ў палон у час ваенных дзеянняў людзі. Найбольш бяспраўная частка феадальна залежных людзей, асноўная крыніца папаўнення чэлядзі нявольнай у XV—XVI стст.

ПАМІЛЬНАЕ, плата вознаму за выезд на месца здарэння (разгляду справы), якая вызначалася адносна адлегласці, г.зн. колькасці міляў, што праехаў возны.

ПАМЯТНАЕ, плата суду за запісы ў судовых кнігах, або пачастунак суддзям копнага суда за выйграную справу.

ПАНСТВА, дзяржава, Вялікае княства Літоўскае. У артыкуле 1 раздзела 1 ад імя вялікага князя гаворыцца аб **«томъ панствѣ нашомъ Великомъ Князствѣ Литовскомъ»**.

ПАНЫ, буйнейшыя, радавітыя феадалы Вялікага княства Літоўскага. Паны радныя ўваходзілі ў склад вышэйшага органа дзяржавы — рады, паны харугоўныя збіраліся на вайну з уласным войскам, пад уласнымі сцягамі (харугвамі), а не пад павятовымі харугвамі.

ПАПРАВЫ СТАТУТАВЫЯ 1578 г., змяненні і дапаўненні, унесеныя у Статут 1566 г. Шляхта амаль адразу пасля ўвядзення ў дзеянне Статута 1529 г. патрабавала яго **«папраўы»**, што ў наступным прывяло да прыняцця новага Статута 1566 г. Аднак і гэты Статут патрабаваў удакладнення і дапаўнення, аб чым гаварылася ў пастановах соймаў 1568, 1569 і інш. гадоў. Найбольш значныя **«папраўы»** былі зацверджаны на Варшаўскім сойме ў 1578 г. Яны змешчаны ў якасці дапаўнення да Статута 1566 г. у 23-й кнізе «Временника императорского Московского общества истории и древностей российских» (1855 г.).

ПАСПАЛІТАЕ ПРАВА, агульнадзяржаўнае свецкае заканадаўства Вялікага княства Літоўскага.

ПАСПАЛІТАЕ РУШЭННЕ, шляхецкае апалчэнне ў Вялікім княстве Літоўскім; асноўная форма арганізацыі ўзброенных сіл дзяржавы, заснаваная на тым, што кожны шляхціц павінен пры неабходнасці адпраўляцца на вайну.

ПАТВОР, паклёп, ілжывы данос.

ПАХВАЛКА, выказаная публічна рэальная пагроза адносна жыцця, здароў'я ці маёмасці іншай асобы, што стварала падставы да атрымання ад князя заручнага ліста — ахоўнай граматы.

ПЕНЯЗЬ, грашовая адзінка ў Вялікім княстве Літоўскім, а таксама сукупны тэрмін для пазначэння грошай. Быў ніжэйшая адзінкай трохступенных сістэм грашовага ліку: капа — грош — пенязь, або рубель — грош — пенязь.

ПЕРАКАНАННЕ ПРАВАМ, даказванне віны ў вызначаным законам парадку.

ПЕРАСУД, плата за разгляд судовай справы. Артыкул 3 раздзела 4 Статута 1566 г. **«О перасудѣхъ и доходѣхъ судьи подсудка и писара»** рэгламентуе колькасць і парадак спагнання перасуду і памятнага.

ПОВАДАВАЯ СТАРАНА (жалобная старана), ісцец, асоба, якая звярнулася ў суд з заявай, іскам, скаргай на нанясенне ёй шкоды, учыненне злачынства і інш. У залежнасці ад падставы звароту закон гаворыць таксама аб **«старане абражанай»**, **«балючай»** і інш. (раздз. 6, арт. 9, 23, 24 і інш.).

ПОЗВА, пісьмовы выклік на суд, павестка. Упершыню закон падрабязна рэгламентаваў, якім чынам афармляюцца і ўручаюцца позвы. Так, складалася позва павятовым пісарам або зацікаўленай асобай і замацоўвалася дзяржаўнай пячаткай і подпісам пісара. У ёй гаварылася аб сутнасці справы, указваліся прозвішчы старон і дата складання позвы, ад якой адлічваўся адпаведны тэрмін судовага разгляду (з'яўленне бакоў на суд) і інш. (раздз. 4, арт. 28). Закон замацоўваў пэўны парадак уручэння позваў асабіста істцом, а таксама возным, у тым ліку ў складаных выпадках — **«у вората уткнути»** і г.д. (раздз. 4, арт. 9). Парушэнне ўстаноўленай законам формы і працэдуры ўручэння рабіла позву несапраўднай. Няяўка ў суд па належна аформленай позве каралася штрафам або стратай іска.

ПОПІСЫ ВОЙСКА, перапіс ваеннаабавязанага насельніцтва. Статут замацоўваў парадак адносна **«пописованью шляхты повѣтовое у воеводствахъ або у староствахъ головныхъ»** (раздз. 2, арт. 28), устанаўліваў пэўную плату гетману і пісару за попіс (раздз. 2, арт. 16) і г.д.

ПРАВЫ ПІСАНЫЯ, пісанае заканадаўства Вялікага княства Літоўскага. Статут 1529 г. пачынаўся словамі: «Права писаные даны панству Великому князству Литовскому, Рускому, Жомойтскому и иных...»

ПРАКУРАТАР, адвакат (прафесійны юрыст, паверaны) у Вялікім княстве Літоўскім. Статут 1529 г. толькі адзначаў, што пракуратарамі не могуць быць чужаземцы, а Статут 1566 г. не толькі робіць выключэнне з гэтага правіла ў выпадках, калі справа будзе ісці аб смяротным пакаранні або страце гонару, але рэгламентуе пэўны прававы статус пракуратараў. Закон гаварыць аб правах і абавязках пракуратараў, замацоўвае адказнасць **«фальшывыхъ и подступныхъ»** пракуратараў — **«шляхтичъ честь тратить, а не шляхтичъ горло тра-**

тить»), рэгламентуе выпадкі абавязковага або бясплатнага прадастаўлення адваката і інш. (разд. 4, арт. 31—37). Так, абавязковым быў удзел адваката па справах аб абразе гонару князя, па патрабаванню тых асоб, якія самі не маглі «**справовати речы своее у суда и не вмѣючи мовити**». Па справах «**убогихъ, сиротъ и вдовъ немаетныхъ**» адвакат прызначаўся бясплатна (разд. 4, арт. 33).

ПРАСОКА, вышук; плата за вышук, за следства.

ПРАТЭСТАЦЫЯ, скарга або заява, з якой пакрыўджаная (незадаволеная) асоба звярталася ў суд. З падачай пратэстацыі, якая заносілася ў судовыя кнігі, прыпынялася цячэнне іскавай даўнасці.

ПРЫВЕНАК, розніца паміж коштам вена і ўнясення.

ПРЫСЯГА, афіцыйнае, урачыстае абяцанне прытрымлівацца належных абавязкаў, патрабаванняў закону, пэўных правілаў паводзін, быць сумленным і праўдзівым. Была пашырана ў палітычнай і юрыдычнай практыцы сярэдневяковай Еўропы. Пры ўступленні на пасаду прысягалі феадальныя манархі і вышэйшыя службовыя асобы. Пры прыняцці важных законаў у якасці прысягі выступала прэамбула, або першыя артыкулы. Такімі з'яўляюцца першыя два артыкулы Статута 1566 г.

Прысягу прыносілі члены рады і сойма, судовыя асобы. Упершыню тэкст прысягі павятовых суддзяў, пісараў і возных рэгламентаваўся Статутам 1566 г. У працэсуальным праве прысяга з'яўлялася не толькі дадатковым сродкам доказаў па крымінальных і грамадзянскіх справах, але і проста доказам у выпадку недастатковасці (або адсутнасці) іншых доказаў.

ПРЭЗЫСК, усё тое, што атрымлівала пэўная старана ад другой у судовым парадку (грошы, маёмасць, задавальненне патрабаванняў), а таксама штраф, які спаганяўся з пазванай стараны за няяўку ў суд.

ПРЭНГЕР, ганебны слуп.

РАДА, ПАНЫ-РАДА, вышэйшы орган дзяржаўнай улады ў Вялікім княстве Літоўскім. У яе склад уваходзілі вышэйшыя службовыя асобы дзяржавы (маршалак, гетман, канцлер, падскарбі і інш.), а таксама ваяводы, кашталяны, некаторыя старасты, каталіцкія біскупы і іншыя асобы. Напачатку была дарадчым органам пры вялікім князю, у XV ст. набывае самастойнасць. Грамата 1492 г. абавязвае вялікага князя падпарадкоўвацца радзе. Рада становіцца вышэйшым заканадаўчым, выканаўча-распарадчым і судовым органам. Да ўвядзення ў дзеянне сойма дзяржавы радзе належалі ўсе важней-

шыя дзяржаўныя справы, у тым ліку абарона дзяржавы, выбранне вялікага князя, міжнародныя справы і інш. Са з'яўленнем сойма рада фактычна стала яго верхняй палатай.

РАДА ГАРАДСКАЯ, орган ўлады на чале з войтам ў гарадах з магдэбургскім правам. Члены рады (радцы, райцы, ратманы), прыкладнай колькасцю ад 4 да 20 чалавек (у залежнасці ад памераў горада), выбіраліся мяшчанамі або прызначаліся войтам. Рада займалася гарадской гаспадаркай, добраўпарадкаваннем горада і яго абаронай, зборам падаткаў і інш. Разам з войтам рада ўдзельнічала ў разглядзе судовых спраў.

РАДЦА (райца, ротман), член гарадской рады — органа самакіравання ў гарадах Беларусі з магдэбургскім правам. Колькасць радцаў была рознай у залежнасці ад колькасці гарадскога насельніцтва (у Мінску — 12, у Навагрудку — 6, у Полацку — 20, а з 1511 г. — 24 і г.д.).

РАЗБОЙ, напад з мэтай завалодання чужой маёмасцю, спалучаны з прычыненнем цялесных пашкоджанняў або смерці. З разбойных нападаў Статут вылучаў у асобны склад злачынства — наезд. Разбой лічыўся адным з цяжкіх крымінальных злачынстваў і пры належных доказах разбойнік караўся смерцю (раздз. 11, арт. 23).

РАЗВОД, у артыкуле **«О розводѣхъ малженскихъ передъ судомъ духовнымъ»** раздзела 5 Статута гаворыцца аб наступствах царкоўнага разводу: у выпадку, калі муж будзе прызнаны вінаватым у разводзе, жонка застанецца **«на оправѣ отъ него описаной»**, калі ж вінаватай будзе жонка — яна траціць **«внесенье и оправу»**. У выпадку важных прычын разводу застаецца **«вѣнокъ пры мужу и внесенье при жонѣ»**. Тым самым Статут умешваецца ў царкоўную юрысдыкцыю і спрабуе шлюбна-сямейныя адносіны паставіць на прававую аснову.

РАНЫ, цялесныя пашкоджанні, якія вылучаліся ў самастойны склад злачынства, а таксама лічыліся абцяжарваючымі віну акалічнасцямі пры разбоях, наездах, звадзе (раздз. 11, арт. 6, 13, 15, 18, 21, 23, 26, 27 і інш.).

РОК, тэрмін, час. *Рок замераны* — пэўны тэрмін, у які належала выканаць пэўнае дзеянне, пасля чаго наступалі юрыдычныя вынікі. *Рок завіты* — канчаткова вызначаны час яўкі ў суд, разгляду справы. *Рок ліцовы* — скарочаны тэрмін яўкі ў суд для злодзеяў. *Рокі земскія* — тэрміны судаводства, сесіі у земскіх судах. *Рочкі гродскія* —

тэрміны судаводства (судовыя сессіі) у гродскіх судах. *Рокі статутавыя* — тэрмін унясення платы за выйгрыш справы у судзе.

РУКАЁМСТВА, парука, паручыцельства, адзін са сродкаў умацавання выканання абавязацельстваў. Паручыцель нёс адказнасць у выпадку невыканання абавязацельства. Прадугледжвалася нават у крымінальным праве, аднак па справах, па якіх закон рэгламентаваў смяротную кару, магчыма было толькі са згоды пацярпелага.

РЭЕСТРЫ, спісы, вопісы, судовыя кнігі. Напрыклад, Статут гаворыць аб агульных воінскіх рэестрах і асаблівых, у якіх запісвалі тых ваеннаабавязаных, якія спазніліся ці не з'явіліся ў войска (раздз. 2, арт. 13).

РЭЧ ПАСПАЛІТАЯ (лац. *res publika*). У Статутах Вялікага княства Літоўскага азначае паняцці: дзяржава, грамадства, дзяржаўная справа, агульная справа. З 1569 г.— назва канфедэратыўнай дзяржавы ў складзе Польшчы і Вялікага княства Літоўскага.

РЭЧЫ КРЫВАВЫЯ, цяжкія крымінальныя злачынствы, за якія, як правіла, прызначалася смяротная кара. Перш за ўсё, гэта забойства, наезд, разбой, падпал і г.д.

РЭЧЫ МЕНШЫЯ, крымінальныя злачынствы, за якія не прадугледжвалася пакаранне смерцю (у адрозненне ад рэчаў крывавых). Дакладнага пераліку абодвух катэгорый злачынстваў закон не дае.

САЖАНЬ, мера даўжыні. У Вялікім княстве Літоўскім выкарыстоўваўся ў асноўным малы сажань, роўны прыкладна 188 см. У Расіі ў 1649 г. быў уведзены металічны эталон у 216 см, які падзяляўся на 3 аршыны, або на 48 вяршкоў.

СВЕДКІ, асобы, якім былі вядомы акалічнасці пэўнага злачынства ці грамадзянскай справы. Закон не ўсіх фізічных асоб прызнаваў сведкамі. Перш за ўсё яны павінны былі быць хрысціянамі (па некаторых справах сведкамі маглі быць татары; яўрэі — па справах аднаверцаў), свабоднымі людзьмі (не нявольнікамі), мець добрыя паводзіны. Не маглі быць сведкамі псіхічна хворыя людзі, слугі, падданыя ў адносінах да сваіх гаспадароў і некаторыя іншыя асобы. Па шэрагу спраў закон патрабаваў наяўнасці некалькіх сведкаў. Прадугледжвалася адказнасць недобрасумленных сведкаў (раздз. 4, арт. 51—56 і інш.).

СВІРЭПА, кабыла. Статут вызначаў за свірэпу княжацкую, панскую, земянскую цану ў чатыры капы грошай, а за свірэпу рабочую — адну капу грошай (раздз. 13, арт. 1, 7).

СЕРВІТУТЫ, абмежаванае права карыстання чужой маёмасцю. Асабліва былі пашыраны ў Вялікім княстве Літоўскім зямельныя сервітуты: права выпасу жывёлы, праезду, рыбнай лоўлі, карыстання ляснымі ўгоддзямі, сенажацямі і інш. Сервітутнае права грунтавалася на старажытных звычаях, і сяляне змагаліся за захаванне сервітутаў.

СКАРБ, 1) дзяржаўная казна Вялікага княства Літоўскага; 2) каштоўнасці, схаваныя ў тайніку. Статут замацоўвае правіла: палавіна знойдзенага на чужой зямлі скарба павінна быць аддадзена ўладальніку зямлі пры ўмове выпадковасці знаходкі. Калі ж хто наўмысна шукаў на чужой зямлі скарб (клад), то ўсё аддаецца гаспадару (раздз. 9, арт. 20).

СЛУШНАЕ ПРАВА, тэрмін, якім Статут вызначаў паняцце правільнага, дакладнага закону або законнага, абгрунтаванага доказу справы.

«СОВИТО», удвая, у два разы.

СОЙМ (СЕЙМ), саслоўна-прадстаўнічы орган у Вялікім княстве Літоўскім і Польшчы. Паступова на працягу XIV—XV стст. фарміруецца саслоў'е шляхты, і нарады вялікага князя і рады з шырокім колам феадалаў набываюць сістэматычны характар. Спачатку на сойме маглі прысутнічаць усе шляхціцы, а з 1512 г. устанаўліваецца правіла — павятовая шляхта выбірала на сойміках па два дэпутаты (паслы) ад кожнага павета. На агульны (вальны) сойм збіраліся: вялікі князь, паны-рада, каталіцкія і праваслаўныя біскупы, паслы ад павятовай шляхты і некаторыя іншыя асобы. Галоўная роля на сойме належала радзе. На сойме вырашаліся важнейшыя пытанні: выбранне вялікага князя, пытанні вайны і міру, міжнародныя адносіны, устанаўленне падаткаў, прыняцце законаў. Соймы праходзілі ў Вільні, Навагрудку, Брэсце, Гродне і іншых гарадах Вялікага княства Літоўскага. Статут 1566 г. шмат увагі надае дзейнасці сойма (раздз. 3, арт. 5, 6 і інш.).

СОЙМІК (СЕЙМІК), агульны сход павятовай шляхты, або шляхты ваяводства. Статут 1566 г. заканадаўча аформіў дзейнасць соймікаў, усклаў на іх абавязак абмяркоўваць мясцовыя пытанні перад вальным соймам, выбіраць дэпутатаў сойма і павятовых суддзяў. Збіраліся часам агульныя для некалькіх ваяводстваў соймікі — генеральныя.

СПІКНЕННЕ, змова, хаўрус.

СТАНЫ, пэўныя групы насельніцтва, саслоў'і. Статут гаворыць аб свецкіх і духоўных станах, аб людзях шляхецкага стану і простага стану. Закон абавязваў разглядаць судовыя справы ад **«вышнего стану ажъ и до нижнего тыми одными правы писаными»** (раздз. 1, арт. 1).

СТАРАНА АДПОРНАЯ (пазваная), адказчык у судовым працэсе.

СТАРАНА ПОВАДАВАЯ, ісцец.

СТАРАСТА (староста), службовая асоба мясцовага кіравання, глава павятовай адміністрацыі, член гродскага (замкавага) суда.

СТАРАЦ, службовая асоба сялянскага самакіравання, член копнага суда, а таксама ніжэйшы прадстаўнік панскай адміністрацыі.

СТАЦЫЯ, адна са старажытных дадатковых павіннасцяў людзей простага стану, якая складалася з натуральнага (пазней грашовага) падатку на ўтрыманне князя і іншых службовых асоб у час іх праезду (у XVI ст. збіралася часам незалежна ад праезду). Спаганялася таксама на ўтрыманне войска на месцах дыслакацыі (раздз. 2, арт. 21—22 і інш.).

СУДАВОДСТВА, вызначаны працэсуальным законам парадак вядзення грамадзянскіх і крымінальных спраў. Працэсуальны закон вызначае прынцыпы судаводства, паўнамоцтвы суда, правы і абавязкі іншых удзельнікаў працэсу і г.д.

СУДДЗЯ, асоба, якая выконвае судовыя функцыі. Спачатку ў Вялікім княстве Літоўскім суддзямі былі ўсе члены вялікакняжацкай адміністрацыі (цэнтральнай і мясцовай), а таксама феадалы ў адносінах да залежнага насельніцтва. У XVI ст. у выніку судовай рэформы з'яўляюцца выбарныя, аддзеленыя ад адміністрацыі суды з суддзямі-прафесіяналамі. Статут 1566 г. замацоўвае дзейнасць першага аддзеленага ад адміністрацыі суда земскага, у склад якога суддзі (суддзя, падсудак і пісар) выбіраліся пажыццёва, а таксама дзейнасць спецыяльнага суда па зямельных спрэчках шляхты — падкаморскага. Закон рэгламентуе прававы статус суддзяў і вызначае іх адказнасць за парушэнне закону.

СУДОВАЯ РЭФОРМА XVI ст. НА БЕЛАРУСІ, адна з рэформаў (разам з зямельнай, адміністрацыйна-тэрытарыяльнай і інш.), у выніку якой была рэфармавана ўся судовая сістэма Вялікага княства Літоўскага і былі створаны новыя суды для шляхецкага саслоўя: Галоўны суд (Трыбунал) — вышэйшая апеляцыйная інстанцыя дзяржавы і мясцовыя суды — земскія, падкаморскія, каптуровыя.

Яны дзейнічалі на новых, больш прагрэсіўных прынцыпах судовага ладу і судаводства — аддзялення судовай улады ад выканаўчай, выбарнасці суддзяў і інш.

СУДОВАЯ СІСТЭМА, сукупнасць усіх судоў дзяржавы, якія маюць агульныя задачы, звязаны паміж сабой адносінамі па ажыццяўленню правасуддзя. Судовая сістэма залежыць, як правіла, ад асаблівасцей тэрытарыяльнай арганізацыі дзяржавы.

СУДОВАЯ УЛАДА, у адпаведнасці з тэорыяй падзела ўладаў, самастойная і незалежная сфера публічнай улады (разам з заканадаўчай і выканаўчай), якая ўяўляе сабой сукупнасць паўнамоцтваў па ажыццяўленню правасуддзя — разгляду і вырашэнню крымінальных, грамадзянскіх і інш. спраў у вызначаным законам працэсуальным парадку, а таксама сістэму дзяржаўных органаў, якія ажыццяўляюць адзначаныя паўнамоцтвы. Статут 1566 г., замацаваўшы утварэнне першага аддзеленага ад адміністрацыі земскага суда, паклаў пачатак працэсу падзела ўладаў.

СУДОВЫ ЛАД, 1) сукупнасць нормаў, якія вызначаюць задачы, прынцыпы арганізацыі і дзейнасці, структуру і кампетэнцыю судоў; 2) сістэма судовых устаноў.

СЯРЭБШЧЫНА, дзяржаўны грашовы падатак на ваенныя мэты, памер і парадак збору якога вызначаўся соймам; часам проста грашовы падатак.

ТАЛАКА, старажытны народны звычай калектыўнай дапамогі ў гаспадарчых работах. Калі праца вымагала шмат работнікаў (будаўніцтва, касьба, збор ураджаю і інш.), запрашаліся сваякі, суседзі, аднавяскоўцы. Пасля працы спраўлялася вячэра, на якой спявалі талочныя песні. З фарміраваннем прыгоннага права феадалы ўвялі прымусовую талаку, якая пераўтварылася ў цяжкую павіннасць для сялян. Аб гэтым гаворыць, напрыклад, «Устава на валокі» 1557 г.

ТРЭСЦІ, праводзіць вобыск, абшукванне.

ТУБЫЛЬЦЫ, жыхары пэўнай мясцовасці ў Вялікім княстве Літоўскім, жыхары дзяржавы, у адрозненне ад «чужаземскіхъ, прыбылыхъ» людзей, «заграничниковъ». Закон удакладняе: «прыбылые из иншыхъ панствъ и тубылцы» і рэгламентуе ад імя вялікага князя: «въ держаньи и пожываньи и вѣчностей жадныхъ чужоземцомъ и заграничникомъ ани сусѣдомъ таго панства давати не маемъ; але то все мы и потомки наши... давати будуть повинни только Литвѣ а Руси, родичомъ старожитнымъ и врожонцамъ Великаго Князства Литовского и иныхъ земль

тому Великому Князству належачихъ» (раздз. 2, арт. 25, 26; раздз. 3, арт. 9).

ТЭСТАМЕНТ, аднабаковы прававы акт (завяшчанне), складзены адносна ўласнай маёмасці на выпадак смерці. У Статуце 1566 г. упершыню цэлы раздзел «О тестаменьтѣхъ» прысвечаны парадку афармлення завяшчальных запісаў. У ім гаворыцца аб асобах, якія маюць права складваць тэстаменты, і аб выключэннях з гэтага права: «шаленыя, кацеры, невольнікі» і інш., аб сведках, якія прысутнічаюць пры «справованью тестаментовъ» і г.д. Асаблівую ўвагу закон надаваў дамашняй форме завяшчанняў і парадку прызнання тэстаментаў сапраўднымі (раздз. 8, арт. 1—8).

УВЯЗАННЕ, увод ва ўладанне маёмасцю, які рабіўся па падставе распараджэння вышэйшых органаў улады або судовага рашэння. Статут асаблівую ўвагу надае парадку ўвода ва ўладанне маёнткамі «за долги або за иншую прычыну» (раздз. 9, арт. 15).

УНЯСЕННЕ, маёмасць, якая ўносілася нявестай у новую сям'ю. Складвалася з пасагу і выправы.

УРАД (вряд), органы ўлады, кіравання, суда; агульнадзяржаўная, мясцовая, судовая і інш. адміністрацыя. Складаўся з пэўнай колькасці службовых асоб (враднікаў).

УСТАВА, нарматыўна-прававы, распарадчы акт, пастанова пэўных органаў у Вялікім княстве Літоўскім.

ФАЛЬВАРАК, феадальны маёнтак, які апрацоўваўся залежнымі сялянамі. Прадукцыя фальварка ў большасці ішла на ўнутраны і знешні гандаль, што сведчыла аб пачатку перахода ад натуральнай да рыначнай гаспадаркі.

ФОЛЬГА, паблажка, патуранне, паслабленне.

ФУНДАЦЫЯ, ахвяраванне цэрквам, манастырам, навучальным і іншым установам зямельных угоддзяў, маёнткаў, грошай, каштоўнасцяў і інш.

ХАЛУПНІКІ, малазямельныя і беззямельныя сяляне, маёмасць якіх, як правіла, складалася з дрэннай хаты (халупы), і таму яны вымушаны былі займацца сялянскім рамяством або наймацца на працу.

ХАРУГВА, вайсковы сцяг; вайсковая адзінка ў Вялікім княстве Літоўскім, якая выступала пад уласным сцягам.

ХАРУНЖЫ (харужы), вайсковая службовая асоба. Харунжы земскі з'яўляўся сцяганосцам дзяржаўнага войска, харунжы дворны — прыдворны сцяганосец. Статут больш за ўсё надае ўвагу абавязкам павятовых харунжых — уліку ваеннаабавязанага насельніцтва, правядзенню аглядаў войска і інш. (раздз. 2, арт. 5, 6, 11, 12, 18 і інш).

ЦІВУН, службовая асоба мясцовай або дварцовай адміністрацыі, якая ведала гаспадарчымі справамі, а таксама судом.

ЦЭХІ, аб'яднанні рамеснікаў па прафесіям.

ЦЯГЛЫ ЧАЛАВЕК, феадальна залежны чалавек, асноўным абавязкам якога была паншчына.

ЧУЖАЗЕМЦЫ, жыхары іншых дзяржаў, у адрозненні ад тубыльцаў — жыхароў Вялікага княства Літоўскага.

ЧЫНШ (цынш), грашовыя ці натуральныя плацяжы. У Вялікім княстве Літоўскім чынш быў асноўнай павіннасцю чыншавых сялян, пераважна ў грашовай форме.

ЧЭЛЯДЗЬ, найбольш бяспраўная частка феадальна-залежнага насельніцтва Вялікага княства Літоўскага, большасць з якіх жыла пры дварах феадалаў. Закон гаворыць аб нявольнай чэлядзі (айчызнай, купленай, палоненай). Па Статуту 1566 г. рэгламентуюцца тры крыніцы папаўнення чэлядзі нявольнай: нараджэнне ад нявольнікаў, палон, самапродаж. Жаніцьба на нявольнай жанчыне таксама мела наступствам няволю для мужчын і іх дзяцей (раздз. 12, арт. 13). Калі хто-небудзь у галодны год выгнаў з дому сваю чэлядзь, яна станавілася вольнай (раздз. 12, арт. 13). Статут гаварыў аб магчымасці завяшчаць маёмасць чэлядзі нявольнай, аднак папярэдне падараваўшы ёй свабоду.

ШАЛЕНЫ, псіхічна хворы чалавек, які, як правіла, не падлягаў крымінальнаму пакаранню за злачынства.

ШАЦУНАК, ацэнка маёмасці, пісьмовы дакумент з ацэнкай маёмасці.

ШКРУТЫНІУМ, папярэдняе следства, выведванне, якое здзяйснялі па крымінальных справах спецыяльныя дзяржаўныя службовыя асобы.

ШЛЮБ, абавязванне, абяцанне, дамова (**«Мы, Господар обецуемъ і шлюбуемъ...»** — раздз. 1, арт. 1); жаніцьба.

ШЛЯХТА, прывілеяванае саслоў'е ў Вялікім княстве Літоўскім, прававы статус якога складваўся на працягу XIV–XVI стст. Раздзел 3

Статута 1566 г. прысвечаны шляхецкім вольнасцям: палітычным, эканамічным і асабістым правам шляхты. Фактычна ж увесь Статут перш за ўсё гаворыць аб абароне правоў шляхецкага саслоў'я. У чацвертым раздзеле замацоўваецца права шляхты судзіцца спецыяльнымі шляхецкімі судамі, аддзеленымі ад адміністрацыі. Статут упершыню рэгламентаваў права свабодна і цалкам распараджацца нерухомай маёмасцю. Жыццё, здароў'е і гонар шляхціца належалі судовай абароне. Асноўным абавязкам шляхты з'яўлялася вайсковая служба, парадак нясення якой рэгламентаваўся ў раздзеле 2 Статута.

ШЫХ, вайсковы строй, парадак вайсковага збору. Статут вызначаў парадак шыхавання — вайсковага збору паводле чыноў і званняў, а таксама адказнасць за яго парушэнне (раздз. 2).

ЮРЫДЫКІ, часткі тэрыторыі горада з залежным насельніцтвам, якія знаходзіліся пад адміністрацыйна-судовай уладай асобнага феадала або царквы.

ЗМЕСТ

Навуковае выданне

ДОЎНАР Таісія Іванаўна
САТОЛІН Уладзімір Мікалаевіч
ЮХО Язэп Аляксандравіч

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1566 ГОДА

Галоўны рэдактар *Я.К. Кукушкін*
Рэдактар *А.Л. Мельнікава*
Карэктар *А.М. Чамаханенка*
Тэхнічны рэдактар *В.У. Кузьміна*
Мастак *А.Г. Званароў*
Камп'ютэрная вёрстка *Г.М. Бялкоўскай*

Падпісана ў друк 10.03.2003. Фармат $70\times90^{1}/_{16}$. Папера афсетная. Гарнітура Пецярбург. Друк афсетны. Ум.друк.арк. 25,74. Ул.-выд.арк. 20,11. Тыраж 1000. Заказ 1476.

Выдавецтва «Тэсей» ТАА. Ліцэнзія ЛВ № 36 ад 10.09.02. 220002, Мінск, вул. В. Харужай, 31а, п. 511, тэл. 210-13-89, 284-88-63, e-mail: tesey@belsonet.net.

Надрукавана з гатовых дыяпазітываў заказчыка на УП «Мінская фабрыка каляровага друку». 220004, Мінск, вул. Каржанеўскага, 20.

ТЕСЕЙ